Aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Dukādinipātānaṁ Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantasāriputtattherena katā

Sāratthamañjūsā nāma

Aṅguttaraṭīkā

(Dutiyo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

Ṭīkā Series 19

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a　အာ ā　ဣ i　ဤ ī　ဥ u　ဦ ū　ဧ e　ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya　ရ ra　လ la　ဝ va　သ sa　ဟ ha　ဠ ḷa　ံ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā　ိ = i　ီ = ī　ု ု = u　ူ ူ = ū　ေ = e　ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
ကွ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Aṅguttaraṭīkā

Dutiyabhāga

Mātikā Piṭṭhaṅka

Dukanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka 1. Kammakāraṇavagga

2. Dutiyapaṇṇāsaka

Mātikā Piṭṭhaṅka

3. Tatiyapaṇṇāsaka

Tikanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka 1. Bālavagga

2. Rathakāravagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

Mātikā Piṭṭhaṅka

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Sambodhavagga

(12) 2. Āpāyikavagga

(13) 3. Kusināravagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

5. Rohitassavagga

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Puññābhisandavagga

(7) 2. Pattakammavagga

(8) 3. Apaṇṇakavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

(9) 4. Macalavagga

(10) 5. Asuravagga

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Valāhakavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

(12) 2. Ekasivagga

(13) 3. Bhayavagga

(14) 4. Puggalavagga

(15) 5. Ābhāvagga

4. Catutthapaṇṇāsaka

(16) 1. Indriyavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

(17) 2. **Paṭipadāvagga**

(18) 3. **Sañcetaniyavagga**

(19) 4. **Brāhmaṇavagga**

Mātikā Piṭṭhaṅka

Aṅguttaraṭīkāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Suttantapiṭaka

Dukādinipāta

Aṅguttaraṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Dukanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Kammakāraṇavagga 1. Vajjasuttavaṇṇanā

1. Dukanipātassa paṭhame **pahārasādhanatthan**ti daṇḍappahārassa sukhasiddhi-atthaṁ. Kañjito nibbattaṁ kañjiyaṁ[1], āranālaṁ, yaṁ bilaṅgantipi vuccati, taṁ yattha siñcati, sā kañjiya-ukkhalikā bilaṅgathālikā, taṁsadisaṁ kāraṇaṁ **bilaṅgathālikaṁ. Sīsakaṭāhaṁ uppāṭetvā**ti ayoguḷappavesappamāṇaṁ chiddaṁ katvā. **Saṅkhamuṇḍakammakāraṇan**ti saṅkhaṁ viya muṇḍakaraṇaṁ kammakāraṇaṁ. **Rāhumukhakammakārāṇan**ti rāhumukhavatasūriyasadisakammakāraṇaṁ.

Jotimālikanti jotimālavantaṁ kammakāraṇaṁ. **Hatthapajjotikan**ti hatthassa pajjotanakammakāraṇaṁ. **Erakavattakammakāraṇan**ti erakavattasadise sarīrato cammavatte uppāṭanakammakāraṇaṁ. **Cīrakavāsikakammakāraṇan**ti sarīrato uppāṭitavattacīrakehi nivāsāpanakammakāraṇaṁ. Taṁ karontā yathā gīvato paṭṭhāya vaddhe kantitvā kaṭiyaṁ ṭhapenti, evaṁ gopphakato paṭṭhāya kantitvāpi kaṭiyameva ṭhapenti. Aṭṭhakathāyaṁ

---

1. Kañjikaṁ (Ka)

pana "kaṭito paṭṭhaya kantitvā gopphakesu ṭhapentī"ti vuttaṁ, **eṇeyyakakammakāraṇan**ti eṇimigasadisakammakāraṇaṁ. **Ayavalayāni datvā**ti ayavalayāni paṭimuñcitvā. **Ayasūlāni koṭṭentī**ti kapparajaṇṇukakoṭīsu ayasūlāni pavesenti. **Tan**ti taṁ tathākatakammakāraṇaṁ sattaṁ.

Baḷisamaṁsikanti balisehi maṁsuppāṭanakammakāraṇaṁ. **Kahāpaṇikan**ti kahāpaṇamattaso chindanakammakāraṇaṁ. **Koṭṭentī**ti chindanti. **Khārāpatacchikan**ti tacchetvā khārāpasiñcanakammakāraṇaṁ. **Palighaparivattikan**ti palighassa viya parivattanakammakāraṇaṁ. **Ekābaddhaṁ karonti** ayasūlassa koṭṭanena. **Palālapīṭhakan**ti palālapīṭhassa viya sarīrassa saṁvellanakammakāraṇaṁ. **Kāraṇikā**ti ghātanakārakā. **Palālavaṭṭiṁ viya katvā**ti yathā palālapīṭhaṁ karontā palālaṁ vaṭṭiṁ katvā saṁvellanavasena puna veṭhenti, evaṁ karontīti attho. **Chātakasunakhehī**ti khuddakehi koleyyakasunakhehi. Te hi balavantā javayogā sūrā ca honti. **Sahassabhaṇḍikan**ti sahassatthavikaṁ.

Yāhanti yaṁ ahaṁ. **Yan**ti ca kāraṇavacanaṁ. Tenāha **"yena ahan"**ti. **Chinnamūlake**ti taṇhāmūlassa ucchinnattā sañchinnamūlake.

Vajjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Padhānasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **ubhatobyūḷhasaṅgāmappavesanasadisan**ti yuddhatthāya ubhatorāsikatacaturaṅginisenāmajjhappavesanasadisaṁ. **Dānañca yuddhañca samānamāhū**ti ettha kathaṁ panīdamubhayaṁ samānaṁ? Jīvitavināsabhīruko hi yujjhituṁ na sakkoti, bhogakkhayabhīruko dānaṁ dātuṁ na sakkoti. "Jīvitañca rakkhissāmi, yujjhissāmī"ti hi vadanto na yujjhati, jīvite pana ālayaṁ vissajjetvā "hatthapādādicchedo vā hotu maraṇaṁ vā, gaṇhissāmetaṁ issariyan"ti ussahantova yujjhati. "Bhoge ca rakkhissāmi, dānañca dassāmī"ti vacantopi na dadāti, bhogesu pana ālayaṁ vissajjetvā "mahādānaṁ dassāmī"ti ussahantova deti.

Evaṁ dānañca yuddhañca samaṁ hoti. Kiñca bhiyyo—**appāpi santā bahuke jinanti,** yathā ca yuddhe appakāpi vīrapurisā bahuke bhīrupurise jinanti, evaṁ saddhādisampanno appakampi dānaṁ dadanto bahuvidhaṁ lobhadosa-issāmacchariyadiṭṭhivicikicchādibhedaṁ tappaṭipakkhaṁ abhibhavati, bahuñca dānavipākaṁ adhigacchati. Evampi dānañca yuddhañca samānaṁ. Tenāha **"appampi ce saddahāno dadāti, teneva so hoti sukhī paratthā"**ti.

Agārassa hitaṁ kasigorakkhādi agāriyaṁ, taṁ natthi etthāti **anagāriyaṁ,** pabbajjāti āha **"agārassa -pa- anagāriyaṁ pabbajjan"**ti. **Sabbūpadhipaṭinissaggatthāyā**ti ettha cattāro upadhī kāmupadhi khandhupadhi kilesupadhi abhisaṅkhārupadhīti. Kāmāpi hi "yaṁ pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṁ somanassaṁ, ayaṁ kāmānaṁ assādo"ti[1] evaṁ vuttassa sukhassa, tadassādanimittassa vā dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā vacanatthena "upadhī"ti vuccanti. Khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisaṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato "upadhī"ti vuccanti. Sabbesaṁ upadhīnaṁ paṭinissaggo pahānaṁ etthāti sabbūpadhipaṭinissaggaṁ, nibbānaṁ. Tenāha **"sabbesaṁ khandhūpadhi -pa- nibbānassa atthāyā"**ti.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Tapanīyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **tapanīyā**ti ettha kattu-atthe anīyasaddoti āha **"tapantīti tapanīyā"**ti. **Tapantī**ti vibādhenti, viheṭhentīti attho. Tapanaṁ vā dukkhaṁ, diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca tassa uppādanena ceva anubalappadānena ca hitāti **tapanīyā.** Atha vā tapanti tenāti tapanaṁ anutāpo, vippaṭisāroti attho. Tassa hetubhāvato hitāti **tapanīyā. Anusocatī**ti vippaṭisārī hutvā katākataṁ anugamma socati. Socanaṁ hi katattā ca hoti akatattā ca. Tathā ceva pāḷiyaṁ vibhattaṁ. Nandayakkhādīnaṁ vatthūni pākaṭānīti tāni

---

1. Aṁ 2. 213 piṭṭhe.

adassetvā dvebhātikavatthuṁ dassento **“te kirā”**ti-ādimāha. Tattha **te**ti dve bhātaro. **Puna kiṁ maggasī**ti puna kiṁ icchasi.

Tapanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Upaññātasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **imaṁ hi dhammadvayan**ti kusalesu dhammesu asantuṭṭhitā padhānasmiṁ anosakkanasaṅkhātaṁ dhammadvayaṁ. **Iminā**ti “asantuṭṭhitā kusalesu dhammesū”ti vacanena. **Imaṁ dīpetī**ti “yāva so uppajjati, na tāvāhaṁ santuṭṭho ahosin”ti etaṁ pariyantaṁ katvā vakkhamānatthaṁ dīpeti. **Padhānasmin**ti vīriyārambhe. **Imamatthan**ti “padhānasmiṁ cā”ti-ādinā vuttamatthaṁ. Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamanaṁ nivattanaṁ paṭivānaṁ, tadassa atthīti paṭivānī, na paṭivānī appaṭivānī, tassa bhāvo **appaṭivānitā,** anosakkanāti āha **“appaṭivānitāti appaṭikkamanā anosakkanā”**ti. Tattha **anosakkanā**ti appaṭinivatti.

Āgamanīyapaṭipadāti samathavipassanāsaṅkhātā pubbabhāgapaṭipatti. Sā hi āgacchanti visesamadhigacchanti etāya, āgacchati vā visesādhigamo etāyāti āgamanīyā, sā eva paṭipajjitabbato paṭipadāti āgamanīyapaṭipadā. **Appaṭivānapadhānan**ti osakkanārahitappadhānaṁ, antarā anosakkitvā katavīriyanti attho.

Upaññātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Saññojanasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe saṁyojanānaṁ hitā paccayabhāvenāti **saññojaniyā,** tebhūmakā dhammā. Tenāha **“dasannaṁ saṁyojanānan”**ti-ādi. Saṁyojaniye dhamme assādato anupassati sīlenāti assādānupassī, tassa bhāvo **assādānupassitā. Nibbidānupassitā**ti etthāpi eseva nayo. **Ukkaṇṭhanavasenā**ti saṁyojaniyesu tebhūmakadhammesu nibbindanavasena. Jananaṁ **jāti,** khandhānaṁ pātubhāvoti āha **“jātiyāti khandhanibbattito”**ti, khandhānaṁ tattha tattha bhave aparāparaṁ nibbattitoti attho.

Khandhaparipāko ekabhavapariyāpannānaṁ khandhānaṁ purāṇabhāvo. Ekabhavapariyāpannajīvitindriyappabandhavicchedavasena khandhānaṁ bhedo idha maraṇanti āha **"maraṇenāti khandhabhedato"**ti. **Antonijjhānaṁ** cittasantāpo. **Paridevo** nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa vācāvippalāpo. So ca sokasamuṭṭhānoti āha **"tannissitalālappitalakkhaṇehi paridevehī"**ti. **Lālappitaṁ** vācāvippalāpo, so ca atthato saddoyeva.

Dukkhanti idha kāyikaṁ dukkhaṁ adhippetanti āha **"kāyapaṭipīḷanadukkhehī"**ti. **Manovighātadomanassehī**ti manaso vighātakarehi domanassehi. Byāpādasampayogena manaso vihananarasaṁ hi domanassaṁ. Bhuso āyāso **upāyāso** yathā "bhusamādānaṁ upādānan"ti, so ca atthato ñābhibyasanādīhi phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. Kāyacittānaṁ hi āyāsanavasena dosasseva pavatti-ākāro upāyāsoti vuccati saṅkhārakkhandhapariyāpanno. Taṁ cuddasahi akusalacetasikehi añño eko cetasikadhammoti eke. Yaṁ visādoti ca vadanti.

Saññojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Kaṇhasuttavaṇṇanā

7. Sattame yathā "kaṇhā gāvī"ti-ādīsu kāḷavaṇṇena samannāgatā "kaṇhā"ti vuccati, na evaṁ kāḷavaṇṇatāya dhammā "kaṇhā"ti vuccanti, atha kho kaṇhābhijātinibbattihetuto appabhassarabhāvakaraṇato vā "kaṇhā"ti vuccantīti dassento **"na kāḷavaṇṇatāyā"**ti-ādimāha. **Kaṇhatāyā**ti kaṇhābhijātitāya. **Kaṇhābhijātī**ti ca apāyā vuccanti manussesu ca dobhaggiyaṁ. **Sarasenā**ti sabhāvena. Na hirīyati na lajjatīti ahiriko, puggalo, cittaṁ, taṁsampayuttadhammasamudāyo vā, tassa bhāvo ahirikkanti vattabbe ekassa ka-kārassa lopaṁ katvā **ahirikan**ti vuttanti āha **"ahirikanti ahirikabhāvo"**ti. Na ottappatīti anottāpī, puggalo, yathāvuttadhammasamudāyo vā, tassa bhāvo **anottappan**ti āha **"anottāpibhāvo"**ti.

Kaṇhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sukkasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame “sukkaṁ vatthan”ti-ādīsu viya na vaṇṇasukkatāya dhammānaṁ sukkatā, atha kho sukkābhijātihetuto pabhassarabhāvakaraṇato cāti dassento **“na vaṇṇasukkatāyā”**ti-ādimāha. **Sukkatāyā**ti sukkābhijātitāya. Hirī pāpadhamme gūthaṁ viya passantī jigucchatīti āha **“pāpato jigucchanalakkhaṇā hirī”**ti. Ottappaṁ te uṇhaṁ viya passantaṁ tato bhāyatīti vuttaṁ **“bhāyanalakkhaṇaṁ ottappan”**ti. Idañca hirottappaṁ aññamaññavippayogī pāpato vimukhabhūtañca, tasmā nesaṁ idaṁ nānākaraṇaṁ—ajjhattasamuṭṭhānā hirī, bahiddhāsamuṭṭhānaṁ ottappaṁ. Attādhipati hirī, lokādhipati ottappaṁ. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitaṁ ottappaṁ. Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇaṁ ottappanti.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṁ hiriṁ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti jātiṁ paccavekkhitvā, vayaṁ, sūrabhāvaṁ, bāhusaccaṁ paccavekkhitvā. Kathaṁ? “Pāpakaraṇaṁ nāmetaṁ na jātisampannānaṁ kammaṁ, hīnajaccānaṁ kevaṭṭādīnaṁ kammaṁ, mādisassa jātisampannassa idaṁ kātuṁ na yuttan”ti evaṁ tāva jātiṁ paccavekkhitvā pāpaṁ akaronto hiriṁ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṁ nāmetaṁ daharehi kattabbaṁ kammaṁ, mādisassa vaye ṭhitassa idaṁ kātuṁ na yuttan”ti evaṁ vayaṁ paccavekkhitvā pāpaṁ akaronto hiriṁ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṁ nāmetaṁ dubbalajātikānaṁ kammaṁ, mādisassa sūrabhāvasampannassa idaṁ kātuṁ na yuttan”ti evaṁ sūrabhāvaṁ paccavekkhitvā pāpaṁ akaronto hiriṁ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṁ nāmetaṁ andhabālānaṁ kammaṁ, na paṇḍitānaṁ, mādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṁ kātuṁ na yuttan”ti evaṁ bāhusaccaṁ paccavekkhitvā pāpaṁ akaronto hiriṁ samuṭṭhāpeti. Evaṁ ajjhattasamuṭṭhānaṁ hiriṁ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti, samuṭṭhāpento ca hiriṁ nissāya pāpakammaṁ na karoti.

Kathaṁ bahiddhāsamuṭṭhānaṁ ottappaṁ? “Sace tvaṁ vāpakammaṁ parissasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi, tato taṁ sīlavanto sabrahmacārī vivajjissantī”ti paccavekkhitvā bahiddhāsamuṭṭhānaṁ ottappaṁ nissāya pāpakammaṁ na karoti. Evaṁ bahiddhāsamuṭṭhānaṁ ottappaṁ.

Kathaṁ attādhipati hirī? Idhekacco kulaputto attānaṁ adhipatiṁ jeṭṭhakaṁ katvā "mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutadharassa na yuttaṁ pāpakammaṁ kātun"ti pāpaṁ na karoti. Evaṁ attādhipati hirī. Tenāha bhagavā "so attānaṁyeva adhipatiṁ karitvā akusalaṁ pajahati, kusalaṁ bhāveti, sāvajjaṁ pajahati, anavajjaṁ bhāveti, suddhaṁ attānaṁ pariharatī"ti[1].

Kathaṁ lokādhipati ottappaṁ? Idhekacco kulaputto lokaṁ adhipatiṁ jeṭṭhakaṁ katvā "sace kho tvaṁ pāpakammaṁ kareyyāsi, sabrahmacārino tāva taṁ jānissanti, mahiddhikā mahānubhāvā loke ca samaṇabrāhmaṇā devatā ca, tasmā te na yuttaṁ pāpaṁ kātun"ti pāpakammaṁ na karoti. Yathāha "mahā kho panāyaṁ lokasannivāso, mahantasmiṁ kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno, te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṁ jānanti, tepi maṁ evaṁ jānissanti 'passatha bho imaṁ kulaputtaṁ, saddhā agārasmā anagāriyaṁ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī'ti. Santi devatā iddhimantiniyo dibbacakkhukā paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṁ jānanti, tāpi maṁ jānissanti 'passatha bho imaṁ kulaputtaṁ, saddhā agārasmā anagāriyaṁ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī'ti -pa-. So lokaṁyeva adhipatiṁ karitvā akusalaṁ -pa- pariharatī"ti[1]. Evaṁ lokādhipati ottappaṁ.

Lajjāsabhāvasaṇṭhitāti ettha **lajjā**ti lajjanākāro, tena sabhāvena saṇṭhitā hirī. **Bhayan**ti apāyabhayaṁ, tena sabhāvena saṇṭhitaṁ ottappaṁ. Tadubhayaṁ pāpaparivajjane pākaṭaṁ hoti. Tattha yathā dvīsu ayoguḷesu eko sītalo bhaveyya gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tesu yathā sītalaṁ gūthamakkhitattā jigucchanto viññujātiko na gaṇhāti, itaraṁ ḍāhabhayena, evaṁ paṇḍito lajjāya jigucchanto pāpaṁ na karoti, ottappena apāyabhayabhīto pāpaṁ na karoti, evaṁ **lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitaṁ ottappaṁ.**

---

1. Aṁ 1. 146 piṭṭhe.

Kathaṁ sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇaṁ ottappaṁ? Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā satthumahatthapaccavekkhaṇā dāyajjamahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti evaṁ catūhi kāraṇehi tattha gāravena sappatissavalakkhaṇaṁ hiriṁ samuṭṭhāpetvā pāpaṁ na karoti. Ekacco attānuvādabhayaṁ parānuvādabhayaṁ daṇḍabhayaṁ duggatibhayanti evaṁ catūhi kāraṇehi vajjato bhāyanto vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇaṁ ottappaṁ paccupaṭṭhāpetvā pāpakammaṁ na karoti. Ettha ca ajjhattasamuṭṭhanāditā hirottappānaṁ tatta tattha pākaṭabhāvena vuttā, na pana nesaṁ kadāci aññamaññavippayogo. Na hi lajjanaṁ nibbhayaṁ, pāpabhayaṁ vā alajjanaṁ atthīti. Evamettha vitthārato atthavaṇṇanā veditabbā.

Sukkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Cariyasuttavaṇṇanā

9. Navame **lokan**ti sattalokaṁ. **Sandhārentī**ti ācārasandhāraṇavasena dhārenti. **Ṭhapentī**ti mariyādāyaṁ ṭhapenti. **Rakkhantī**ti ācārasandhāraṇena mariyādāyaṁ ṭhapetvā rakkhanti. **Garucittīkāravasena na paññāyethā**ti garuṁ katvā citte karaṇavasena na paññāyetha, ayamācāro na labbheyya. **Mātucchāti vā**ti ettha **iti**-saddo ādyattho. Tena mātulānīti vā ācariyabhariyāti vā garūnaṁ dārāti vāti ime saṅgaṇhāti. Tattha mātu bhaginī **mātucchā.** Mātulabhariyā **mātulānī. Garūnaṁ dārā** mahāpitucūḷapitujeṭṭhabhātu-ādīnaṁ garuṭṭhāniyānaṁ bhariyā. **Yathā ajeḷakā**ti-ādīsu ayaṁ saṅkhepattho—yathā ajeḷakādayo tiracchānā hirottapparahitā mātāti saññaṁ akatvā bhinnamariyādā sabbattha sambhedena vattanti, evamayaṁ manussaloko yadi lokapāladhammā na bhaveyyuṁ, sabbattha sambhedena vatteyya. Yasmā panime lokapālakadhammā lokaṁ pālenti, tasmā natthi sambhedoti.

Cariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā

10. Dasame **apaññattā**ti ananuññātā, avihitā vā. **Vasse**ti vassārattaṁ sandhāya vadati, **utuvasse**ti hemantaṁ sandhāya. **Ekindriyaṁ jīvaṁ viheṭhentā**ti rukkhalatādīsu jīvasaññitāya evamāhaṁsu. **Ekindriyan**ti ca kāyindriyaṁ atthīti maññamānā vadanti. **Saṁghātaṁ āpādentā**ti vināsaṁ āpādentā. **Saṁkasāyissantī**ti appossukkā nibaddhavāsaṁ vasissanti. **Aparajjugatāya āsāḷhiyā upagantabbā**ti ettha aparajju gatāya assāti aparajjugatā, tassā aparajjugatāya atikkantāya, aparasmiṁ divaseti attho, tasmā āsāḷhipuṇṇamāya anantare pāṭipadadivase upagantabbāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Māsagatāya āsāḷhiyā upagantabbā**ti māso gatāya assāti māsagatā, tassā māsagatāya atikkantāya, māse paripuṇṇeti attho, tasmā āsāḷhipuṇṇamato parāya puṇṇamāya anantare pāṭipadadivase upagantabbāti attho daṭṭhabbo.

Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kammakāraṇavaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

---

2. Adhikaraṇavaggavaṇṇanā

11. Dutiyavaggassa paṭhame appaṭisaṅkhāne na kampatīti **paṭisaṅkhānabalaṁ,** upaparikkhanapaññāyetaṁ nāmaṁ. Vīriyasīsena satta bojjhaṅge bhāventassa uppannaṁ balaṁ **bhāvanābalaṁ.** Vīriyupatthambhena hi kusalabhāvanā balavatī thirā uppajjati, tathā uppannā balavatī kusalabhāvanā balavanto satta bojjhaṅgātipi vuccanti. Atthato vīriyasambojjhaṅgasīsena satta bojjhaṅgā honti. Vuttampi cetaṁ—“tattha katammaṁ bhāvanābalaṁ? Yā kusalānaṁ dhammānaṁ āsevanā bhavanā bahulīkamaṁ, idaṁ vuccati bhāvanābalaṁ. Sattapi bojjhaṅgā bhāvanābalan”ti[1].

Akampiyaṭṭhenāti paṭipakkhehi akampanīyaṭṭhena. **Durabhibhavanaṭṭhenā**ti duratibhavanīyaṭṭhena. **Anajjhomaddanaṭṭhenā**ti adhibhavitvā anavamaddanaṭṭhena.

---

1. Abhi 1. 126 piṭṭhe.

Etānīti etāni yathāvuttāni dvepi balāni. **Etadaggaṁ nāgatan**ti "etadaggaṁ bhikkhave dvinnaṁ balānaṁ yadidaṁ bhāvanābalan"ti evamettha etadaggaṁ nāgatanti attho.

12. Dutiye vivekaṁ nissitanti **vivekanissitaṁ,** yathā vā vivekavasena pavattaṁ jhānaṁ "vivekajan"ti vuttaṁ, evaṁ vivekavasena pavatto satisambojjhaṅgo "vivekanissito"ti daṭṭhabbo. Nissayaṭṭho ca vipassanāmaggānaṁ vasena maggaphalānaṁ veditabbo, asatipi vā pubbāparabhāve "paṭiccasamuppādo"ti ettha paccayena samuppādanaṁ viya avinābhāvidhammabyāpārā nissayanabhāvanā sambhavantīti. "Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitan"ti vatvā paṭippassaddhivivekanissitassa avacanaṁ "satisambojjhaṅgaṁ bhāvetī"ti-ādinā idha bhāvetabbānaṁ sambojjhaṅgānaṁ vuttattā. Bhāvitabojjhaṅgassa hi sacchikātabbā balabojjhaṅgā, tesaṁ kiccaṁ paṭippassaddhiviveko. **Ajjhāsayato**ti "nibbānaṁ sacchikarissāmī"ti pavatta-ajjhāsayato. Yadipi hi vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṁ cittaṁ, saṅkhāresu pana ādīnavaṁ disvā tappaṭipakkhe nibbāne ninnatāya ajjhāsayato nissaraṇavivekanissito hoti uṇhābhibhūtassa puggalassa sītaninnacittatā viya.

Pañcavidhavivekanissitampīti eke"ti vatvā tattha yathāvuttavivekattayato aññaṁ vivekadvayaṁ uddharitvā dassetuṁ **"te hī**"ti-ādi vuttaṁ, tattha jhānakkhaṇe tāva kiccato vikkhambhanavivekanissitaṁ, vipassanākkhaṇe ajjhāsayato paṭippassaddhivivekanissitaṁ bhāvetīti vattabbaṁ "evāhaṁ anuttaraṁ vimokkhaṁ upasampajja viharissāmī"ti tattha ninnajjhāsayatāya. Tenāha **"tasmā tesaṁ matenā**"ti-ādi. Heṭṭhā kasiṇajjhānaggahaṇena āruppānampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ, tasmā "etesaṁ jhānānan"ti imināpi tesaṁ saṅgaho veditabbo. Yasmā pahānavinayo viya virāganirodhāpi idhādhippetavivekena atthato nibbisiṭṭhā, tasmā vuttaṁ **"esa nayo virāganissitanti-ādīsū**"ti. Tenāha **"vivekatthā eva hi virāgādayo**"ti.

Vossagga-saddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṁ vissaṭṭhabhāvena nirodhanapakkhandanampi

ca. Tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena paṭipakkhassa pahānaṁ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissaṭṭhasabhāvatā vossaggoti veditabbaṁ. Tenevāha **"tattha pariccāgavossaggo"**ti-ādi. **Ayaṁ satisambojjhaṅgo**ti ayaṁ missakavasena vutto satisambojjhaṅgo. **Yathāvuttena pakārenā**ti tadaṅgappahānasamucchedappahānappakārena tanninnatadārammaṇappakārena ca. Pubbe vossaggavacanasseva atthassa vuttattā āha **"sakalena vacanenā"**ti. **Pariṇamantan**ti vipassanākkhaṇe tadaṅgatanninnappakārena pariṇamantaṁ. **Pariṇatan**ti maggakkhaṇe samucchedatadārammaṇappakārena pariṇataṁ. Pariṇāmo nāma idha paripākoti āha **"paripaccantaṁ paripakkañcā"**ti. Paripāko ca āsevanalābhena laddhasāmatthiyassa kilese pariccajituṁ nibbānaṁ pakkhandituṁ tikkhavisadabhāvo. Tenāha **"ayañhī"**ti-ādi. **Esa nayo**ti yvāyaṁ nayo "vivekanissitan"ti-ādinā satisambojjhaṅge vutto, sesesu dhammavicayasambojjhaṅgādīsupi eseva nayo, evaṁ tattha netabbanti attho.

"Vivekanissitan"ti-ādīsu labbhamānamatthaṁ sāmaññato dassetvā idāni idhādhippetamatthaṁ dassento **"idha panā"**ti-ādimāha. Tattha **sabbasaṅkhatehī**ti sabbehi paccayasamuppannadhammehi. **Sabbesan**ti saṅkhatadhammānaṁ. **Vivekaṁ ārammaṇaṁ katvā**ti nibbānasaṅkhātaṁ vivekaṁ ārammaṇaṁ katvā. **Tañca kho**ti tadeva satisambojjhaṅgaṁ.

13. Tatiye **cittekaggatthāyā**ti cittasamādhānatthāya, diṭṭhadhamme sukhavihārāyāti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto. Sukkhavipassakakhīṇāsavānaṁ vasena hetaṁ vuttaṁ. Te hi samāpajjitvā "ekaggacittā sukhaṁ divasaṁ viharissāmā"ti icceva kasiṇaparikammaṁ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattenti. **Vipassanāpādakatthāyā**ti-ādīsu pana sekkhaputhujjanā "samāpattito vuṭṭhāya samāhitena cittena vipassāmā"ti nibbattentā vipassanāpadakatthāya bhāventi.

Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakajjhānaṁ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya "ekopi hutvā bahudhā hotī"ti[1]

1. Dī 1. 73; Ma 1. 98; Saṁ 1. 342; Saṁ 1. 247, 251 piṭṭhesu.

vuttanayā abhiññāyo patthentā nibbattenti, te **abhiññāpadakatthāya** bhāventi. Ye aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṁ samāpajjitvā "sattāhaṁ acittā hutvā diṭṭheva dhamme nirodhaṁ nibbānaṁ patvā sukhaṁ viharissāmā"ti nibbattenti, te **nirodhapādakatthāya** bhāventi. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā "aparihīnajjhānā brahmaloke uppajjissāmā"ti nibbattenti, te **bhavavisesatthāya** bhāventi.

Yuttaṁ tāva cittekaggatāya bhavavisesatthatā vaya vipassanāpādakatthatāpi catukkajjhānasādhāraṇāti tesaṁ vasena "cattāri jhānānī"ti vacanaṁ, abhiññāpādakatthatā pana nirodhapādakatthatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṁ catukkajjhānasādhāraṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānanti vuccati kāraṇakāraṇanti yathā "tiṇehi bhattaṁ siddhan"ti.

14. Catutthe **sasakassa uppatanaṁ viya hotī**ti pathavijigucchanasasakassa uppatanaṁ viya hoti. Tatthāyaṁ atthasallāpikā upamā—pathavī kira sasakaṁ āha "he sasakā"ti. Sasako āha "ko eso"ti. Kasmā mameva upari sabba-iriyāpathe kappento uccārapassāvaṁ karonto maṁ na jānāsīti. Suṭṭhu tayā ahaṁ diṭṭho, mayā akkantaṭṭhānaṁ hi aṅgulaggehi phuṭṭhaṭṭhānaṁ viya hoti, vissaṭṭha-udakaṁ appamattakaṁ, karīsaṁ kaṭakaphalamattaṁ, hatthi-assādīhi pana akkantaṭṭhānampi mahantaṁ, passāvopi nesaṁ ghaṭamatto, uccāropi pacchimatto hoti, alaṁ mayhaṁ tayāti uppatitvā aññasmiṁ ṭhāne patito. Tato naṁ pathavī āha "aho dūraṁ gatopi nanu mayhaṁyeva upari patitosī"ti. So puna taṁ jigucchanto uppatitvā aññattha patito. Evaṁ vassasahassampi uppatitvā patamāno sasako neva pathaviyā antaṁ pāpuṇituṁ sakkoti. **Na koṭin**ti na pubbakoṭiṁ. **Itaresan**ti vipañcitaññuneyyapadaparamānaṁ.

15. Pañcame samathehi adhikarīyati vūpasammatīti adhikaraṇaṁ. Aṭṭhārasa bhedakaravatthūni nissāya uppanno vivādoyeva **vivādādhikaraṇaṁ.** "Idha bhikkhū bhikkhuṁ anuvadanti sīlavipattiyā vā"ti-ādinā[1]

1. Vi 4. 212 piṭṭhe.

catasso vipattiyo nissāya uppanno anuvādoyeva **anuvādādhikaraṇaṁ.** Pañcapi āpattikkhandhā **āpattādhikaraṇaṁ.** "Sattapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇan"ti[1] vacanato āpattiyeva **āpattādhikaraṇaṁ.** "Yā saṁghassa kiccayatā karaṇīyatā apalokanakammaṁ ñattikammaṁ ñattidutiyakammaṁ ñatticatutthakamman"ti[1] evamāgataṁ catubbidhaṁ saṁghakiccaṁ **kiccādhikaraṇan**ti veditabbaṁ. Sesamettha uttānameva.

16. Chaṭṭhe **apākaṭanāmo**ti "selo, kūṭadanto"ti-ādinā anabhiññāto. **Yena vā kāraṇenā**ti hetumhi idaṁ karaṇavacanaṁ. Hetu-attho hi kiriyākāraṇaṁ, na karaṇaṁ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti "annena vasati, ajjhenena vasatī"ti-ādīsu viya hetu-atthamevetaṁ karaṇavacanaṁ yuttaṁ, na karaṇatthaṁ tassa ayujjamānattāti vuttaṁ "yena vā kāraṇenā"ti. Avibhāgato satataṁ pavattitaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāya sāduphalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito. Sāduphalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi rukkhassa sāduphalatā gahitāti. **Upasaṅkamī**ti upasaṅkanto. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṁ gacchanto taṁtaṁpadesātikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti ca vattabbataṁ labhati. Tenāha **"gatoti vuttaṁ hotī"**ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvā**ti pubbakālakiriyāniddesoti āha **"upasaṅkamanapariyosānadīpanan"**ti. **Tato**ti yaṁ ṭhānaṁ patto "upasaṅkamī"ti vutto, tato upagataṭṭhānato.

Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā "kacci te brāhmaṇa khamanīyaṁ, kacci yāpanīyan"ti-ādinā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṁ samappavattamodo ahosi pubbabhāsitāya, evaṁ sopi brāhmaṇo tadanukaraṇena bhagavatā saddhiṁ samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṁ pana samappavattamodataṁ upamāya dassetuṁ **"sītodakaṁ viyā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sammoditan**ti saṁsanditaṁ. **Ekībhāvan**ti sammodanakiriyāya samānataṁ. **Khamanīyan**ti "idaṁ catucakkaṁ navadvāraṁ sarīrayantaṁ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṁ, kacci khamituṁ

1. Vi 4. 212 piṭṭhe.

sakkuṇeyyan”ti pucchati. **Yāpanīyan**ti āhārādippaṭibaddhavuttikaṁ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya **kacci** yāpetuṁ sakkuṇeyyaṁ. Sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādhaṁ.** Dukkhajīvikābhāvena **kacci appātaṅkaṁ.** Taṁtaṁkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṁ.** Tadanurūpabalayogato **kacci balaṁ.** Sukhavihārasambhavena **kacci phāsuvihāro** atthīti sabbattha kacci-saddaṁ yojetvā attho veditabbo.

Balappattā pīti **pīti**yeva. Taruṇapīti **pāmojjaṁ.** Sammodaṁ janeti karotīti sammodanīkaṁ, tadeva **sammodanīyaṁ.** Sammoditabbato sammodanīyanti imaṁ pana atthaṁ dassetuṁ **“sammodituṁ yuttabhāvato”**ti āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. “Saraṇīyan”ti vattabbe dīghaṁ katvā **“sāraṇīyan”**ti vuttaṁ. **Suyyamānasukhato**ti āpāthagatamadhurataṁ āha, **anussariyamānasukhato**ti vimaddaramaṇīyataṁ. **Byañjanaparisuddhatāyā**ti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha. **Atthaparisuddhatāyā**ti atthassa nirupakkilesataṁ. **Anekehi pariyāyehī**ti anekehi kāraṇehi.

Abhidūra-accāsannappaṭikkhepena nātidūraṁ naccāsannaṁ nāma gahitaṁ, taṁ pana avakaṁsato ubhinnaṁ pasāritahatthāsaṁghaṭṭanena daṭṭhabbaṁ. **Gīvaṁ pasāretvā**ti gīvaṁ parivaṭṭanavasena pasāretvā.

Etadavocāti etaṁ “ko nu kho bhante hetū”ti-ādipucchāvacanaṁ avoca. Teneva “etadavocā”ti padaṁ uddharitvā **duvidhā hi pucchā**ti-ādinā pucchāvibhāgaṁ dasseti. Tattha agāre niyutto agāriko, tassa pucchā **agārikapucchā.** Agārikato añño anagāriko pabbajjūpagato, tassa pucchā **anagārikapucchā.** Kiñcāpi aññattha “janako hetu, paggāhako paccayo. Assādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayo. Sabhāgo hetu, asabhāgo paccayo. Pubbakāliko hetu, sahapavatto paccayo”ti-ādinā hetupaccaya vibhajja vuccanti, idha pana “cattāro kho bhikkhave mahābhūtā hetucattāro mahābhūtā paccayo rūpakkhandhassa paññāpanāyā”ti-ādīsu[1] viya hetupaccayasaddā samānatthāti dassento **“ubhayampetaṁ kāraṇavevacanamevā”**ti āha. **Visamacariyā**ti bhāvanapuṁsakaniddeso.

1. Ma 3. 67 piṭṭhe.

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha **"khaye dissatī"**ti. Tathā hi "nikkhanto paṭhamo yāmo"ti upari vuttaṁ. **Abhikkantataro**ti ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha **"sundare dissatī"**ti. **Ko**ti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena parivārena paricchedena ca. **Jalan**ti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṁ disā**ti dasa disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṁ ekālokaṁ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpe**ti uḷārarūpe sampannarūpe.

"Coro coro, sappo sappo"ti-ādīsu **bhaye āmeḍitaṁ.** "Vijjha vijjha, pahara paharā"ti-ādīsu **kodhe.** "Sādhu sādhū"ti-ādīsu[1] **pasaṁsāyaṁ.** "Gaccha gaccha, lunāhi lunāhī"ti-ādīsu **turite.** "Āgaccha āgacchā"ti-ādīsu **kotūhale.** "Buddho buddhoti cintento"ti-ādīsu[2] **acchare.** "Abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto"ti-ādīsu **hāse.** "Kahaṁ ekaputtaka, kahaṁ ekaputtakā"ti-ādīsu[3] **soke.** "Aho sukhaṁ aho sukhan"ti-ādīsu[4] **pasāde. Ca**-saddo avuttasamuccayatto. Tena garahā-asammānādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha "pāpo pāpo"ti-ādīsu **garahāyaṁ.** "Abhirūpaka abhirūpakā"ti-ādīsu **asammāne** daṭṭhabbaṁ.

Nayidaṁ āmeḍitavasena dvikkhattuṁ vuttaṁ, atha kho atthadvayavasenāti dassento **"atha vā"**ti-ādimāha. "Abhikkantan"ti vacanaṁ apekkhitvā napuṁsakavasena vuttaṁ, taṁ pana bhagavato vacanaṁ dhammassa desanāti katvā tathā vuttaṁ **"bhoto gotamassa dhammadesanā"**ti. Dutiyapadepi eseva nayo. **Dosanāsanato**ti rāgādikilesavidhamanato. **Guṇādhigamanato**ti sīlādiguṇānaṁ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūte tāva dassetuṁ **"saddhājananato paññājananato"**ti vuttaṁ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā

---

1. Ma 1. 267; Saṁ 1. 389; Saṁ 2. 29; Saṁ 3. 374 piṭṭhesu.
2. Khu 4. 310 piṭṭhe.
3. Ma 2. 309; Saṁ 1. 323 piṭṭhesu.
4. Khu 1. 98 99; Dī 3. 183; Vi 4. 339, 340 piṭṭhesu.

lokuttarā. Sīlādi-atthasampattiyā **sātthato,** sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato.** Suviññeyyasaddappayogatāya **uttānapadato,** saṇhasukhumabhāvena duviññeyyatthatāya **gambhīratthato.** Siniddhamudumadhurasaddappayogatāya **kaṇṇasukhato,** vipulavisuddha pemanīyatthatāya **hadayaṅgamato.** Mānātimānavidhamanena **anattukkaṁsanato,** thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato.** Hitādhippāyappavattiyā paresaṁ rāgapariḷāhādivūpasamanena **karuṇāsītalato,** kilesandhakāravidhamanena **paññāvadātato.** Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇīyato,** pubbāparāviruddha-suvisuddhatthatāya **vimaddakkhamato.** Āpātharamaṇīyatāya eva **suyyamānasukhato,** vimaddakkhamatāya hitajjhāsayappavattitatāya ca **vīmaṁsiyamānahitato. Evamādīhī**ti **ādi**-saddena saṁsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādavigamanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṁropanato, apāyadvārapidhānato, saggamokkhadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato anusayasamugghātanatoti evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṁ ṭhapitaṁ. **Heṭṭhāmukhajātan**ti sabhāveneva heṭṭhāmujotaṁ. **Uparimukhan**ti uddhaṁmukhaṁ. **Ugghāṭeyyā**ti vivaṭaṁ kareyya. **Hatthe gahetvā**ti "puratthābhimukho uttarābhimukho vā gacchā"ti-ādīni avatvā hatthe gahetvā "nissandehaṁ esa maggo, evaṁ gaccheyyā"ti vadeyya. **Kāḷapakkhacātuddasī**ti kāḷapakkhe cātuddasī.

Nikkujjitaṁ ādheyyassa anādhārabhūtaṁ bhājanaṁ ādhārabhāvāpādanavasena **ukkujjeyya.** Heṭṭhāmukhajātatāya **saddhammavimukhaṁ,** adhomukhaṭhapitatāya **asaddhamme patitan**ti evaṁ padadvayaṁ yathārahaṁ yojetabbaṁ, na yathā saṅkhyaṁ. Kāmaṁ kāmacchandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchā diṭṭhi pana savisesaṁ paṭicchādikā satte micchābhinivesanavasenāti āha **"micchādiṭṭhigahanapaṭicchannan"**ti. Tenāha bhagavā "micchādiṭṭhiparamāhaṁ bhikkhave vajjaṁ vadāmī"ti[1]. Sabbo apāyagāmimaggo **kummaggo** "kucchito maggo"ti katvā. Sammādiṭṭhi-ādīnaṁ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo.** Teneva hi tadubhayappaṭipakkhataṁ sandhāya **"saggamokkhamaggaṁ āvikarontenā"**ti vuttaṁ. Sappi-ādisannissayo

1. Aṁ 1. 35 piṭṭhe.

padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjota**ggahaṇaṁ. **Etehi pariyāyehī**ti etehi nikkujjitukkujjanappaṭicchannavivaraṇādi-upamopamitabbākārehi.

Pasannakāranti pasannehi kātabbaṁ sakkāraṁ. **Saraṇan**ti paṭisaraṇaṁ. Tenāha **"parāyaṇan"**ti. Parāyaṇabhāvo ca anatthanisedhanena atthasampaṭipādanena ca hotīti āha **"aghassa tātā hitassa ca vidhātā"**ti. **Aghassā**ti dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto. Nissakke cetaṁ sāmivacanaṁ. Ettha ca nāyaṁ gami-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā "ajaṁ gāmaṁ netī"ti vuccati, evaṁ "bhagavantaṁ saraṇaṁ gacchāmī"ti vattuṁ na sakkā. "Saraṇanti gacchāmī"ti pana vattabbaṁ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Tassacāyamattho—gamanañca tadadhippāyena bhajanaṁ jānanaṁ vāti dassento **"iti iminā adhippāyenā"**ti-ādimāha. Tattha **bhajāmī**ti-ādīsu purimassa purimassa pacchimaṁ pacchimaṁ atthavacanaṁ. **Bhajanaṁ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamanaṁ. **Sevanaṁ** santikāvacaratā. **Payirupāsanaṁ** vattappaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṁ sabbathāpi anaññasaraṇataṁyeva dīpeti. "Gacchāmī"ti padassa bujjhāmīti ayamattho kathaṁ labbhatīti āha **"yesaṁ hī"**ti-ādi.

Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento **"yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne cā"**ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare sampattaniyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva vuttā **"apāyesu apatamāne dhāretī"**ti. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttisambhavo. **Akkhāyatī**ti ettha **iti**-saddo ādyattho, pakārattho vā. Tena "yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṁ aggamakkhāyatī"ti[1] suttapadaṁ saṅgaṇhāti, **"vitthāro"**ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṁ tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānaṁ hi ārammaṇapaccayabhūtaṁ labhitvā ariyamaggo tadatthasiddhiyā saṁvattati, tathāpi yasmā ariyaphalānaṁ "tāya saddhāya avūpasantāyā"ti-ādivacanato

---

1. Khu 1. 254; Aṁ 1. 343 piṭṭhesu.

maggena samucchinnānaṁ kilesānaṁ paṭippassaddhippahānakiccatāya niyyānānuguṇatāya niyyānapariyosānatāya ca[1]. Pariyattidhammassa pana niyyānikadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva. Svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento **"na kevalan"**ti-ādimāha.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti **rāgavirāgo**ti **maggo kathito.** Ejāsaṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṁ sabbaso parikkhīṇattā **anejamasokanti phalaṁ kathitaṁ. Appaṭikūlan**ti avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṁ, iṭṭhaṁ paṇītanti vā attho. Paguṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā **paguṇaṁ.** Sabbadhammakkhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṁghātenāti "yāyaṁ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī"ti[2] evaṁ vuttāya diṭṭhiyā, "yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṁvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī"ti[3] ca evaṁ vuttānaṁ sīlānañca saṁhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Saṁhato**ti ghaṭito, sametoti attho, ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṁhatā eva. **Aṭṭha ca puggala dhammadasā te**ti te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa pacchakkhadassāvitāya dhammadasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṁ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni. Paṭivedesī**ti attano hadayagataṁ vācāya pavedesi.

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasaṁkilesabhedānaṁ viya kattuvibhāvanā tattha kosallāya hotīti saraṇagamanesu atthakosallatthaṁ **"saraṇaṁ, saraṇagamanaṁ, yo ca saraṇaṁ gacchati, saraṇagamanappabhedo, saraṇagamanaphalaṁ, saṁkileso, bhedoti ayaṁ vidhi**

---

1. Niyyānānuguṇatā niyyānapariyosānatā ca (Ka)
2. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.
3. Dī 3. 203; Ma 3. 397; Ma 3. 39; Aṁ 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

veditabbo"ti vuttaṁ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṁ na gahitaṁ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametaṁ, taṁ pana saṁkilesaggahaṇena atthato dīpitaṁ hotīti na gahitaṁ. Yāni hi nesaṁ saṁkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesaṁ sabbena sabbaṁ anuppannānaṁ anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānaṁ hotīti.

Hiṁsatthassa dhātusaddassa vasenetaṁ padaṁ daṭṭhabbanti **"hiṁsatīti saraṇan"**ti vatvā taṁ pana hiṁsanaṁ kesaṁ, kathaṁ, kassa vāti codanaṁ sodhento **"saraṇagatānan"**ti-ādimāha. Tattha **bhayan**ti vaṭṭabhayaṁ. **Santāsan**ti cittutrāsaṁ. Teneva cetasikadukkhassa gahitattā **dukkhan**ti kāyikaṁ dukkhaṁ. **Duggatiparikilesan**ti duggatipariyāpannaṁ sabbampi dukkhaṁ. Tayidaṁ sabbaṁ parato **phalakathāya**[1] āvi bhavissati. **Etan**ti saraṇanti padaṁ. Evaṁ avisesato saraṇasaddassa padatthaṁ dassetvā idāni visesato dassetuṁ **"atha vā"**ti-ādi vuttaṁ. **Hite pavattanenā**ti "sampannasīlā bhikkhave viharathā"ti-ādinā[2] atthe niyojanena. **Ahitā nivattanenā**ti "pāṇātipāhassa kho pāpako vipāko atisamparāyan"ti-ādinā ādīnavadassanādimukhena anatthato nivattanena. **Bhayaṁ hiṁsatī**ti hitāhitesu appavattippavattihetukaṁ byasanaṁ appavattikaraṇena vināseti buddho. **Bhavakantārā uttāraṇena** maggasaṅkhāto dhammo. Itaro assāsadānena sattānaṁ bhayaṁ hiṁsatīti yojanā. **Kārānan**ti dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṁ sakkārānaṁ. **Vipulaphalappaṭilābhakaraṇena** sattānaṁ bhayaṁ hiṁsati saṁgho anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. **Imināpi pariyāyenā**ti imināpi vibhajitvā vuttena kāraṇena.

"Sammāsambuddho bhagavā, svakkhāto dhammo, suppaṭipanno saṁgho"ti evaṁ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṁ garu etassāti taggaru, tabbhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā. Tāhi **tappasādataggarutāhi.** Vidhutadiṭṭhivicikicchāsammoha-assaddhiyāditāya **vihatakileso.** Tadeva ratanattayaṁ parāyaṇaṁ gati tāṇaṁ leṇanti evaṁ pavattiyā **tapparāyaṇatākārappavatto**

---

1. Aṁ-Ṭṭha 2. 19 piṭṭhe. 2. Ma 1. 39, 43 piṭṭhesu.

cittuppādo saraṇagamanaṁ saraṇanti gacchati etenāti. **Taṁsamaṅgī**ti tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evaṁ upetī**ti evaṁ bhajati sevati payirupāsati, evaṁ vā jānāti bujjhatīti evamattho veditabbo.

Ettha ca pasādaggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Taṁ hi pasādappadhānaṁ[1]. Garutāgahaṇena lokuttaraṁ. Ariyā hi ratanattayaguṇābhiññatāya pāsāṇacchattaṁ viya garuṁ katvā passanti, tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakileso, taggarutāya samucchedavasenāti yojetabbaṁ agāravakaraṇahetūnaṁ samucchindanato. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṁ saraṇagamanaṁ gahitanti daṭṭhabbaṁ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena aveccappasādassa itarassa ca gahaṇaṁ, tathā garutāgahaṇenāti ubhayenapi ubhayaṁ saraṇagamanaṁ yojetabbaṁ.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. **Nibbānārammaṇaṁ hutvā**ti etena atthato catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanattaṁ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakagocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṁghaguṇā. Tenāha **"kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī"**ti. Ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṁ viya paṭipāṭiyā asammohappaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti "na saraṇagamanaṁ nibbānārammaṇaṁ hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṁ tevijjādīnaṁ lokiyavijjādayo viyā"ti, tesaṁ lokiyameva saraṇagamanaṁ siyā, na lokuttaraṁ, tañca ayuttaṁ duvidhassapi icchitabbattā.

Tanti lokiyasaraṇagamanaṁ. **Saddhāpaṭilābho** "sammāsambuddho bhagavā"ti-ādinā. **Saddhāmūlikā**ti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā. **Sammādiṭṭhi** buddhasubuddhataṁ, dhammasudhammataṁ, saṁghasuppaṭipattiñca lokiyāvabodhavaseneva sammāñāyena dassanato. **Saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhī**ti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkhaṇā paññā lokiyasaraṇagamananti dasseti. Tenāha **"diṭṭhijukammanti vuccatī"**ti. Diṭṭhiyeva attano paccayehi uju karīyatīti

---

1. Pasādappadhānaṁ ññāṇappadhānaṁ (Ka)

katvā, diṭṭhi vā uju karīyati etenāti **diṭṭhijukammaṁ,** tathāpavatto cittuppādo. Evañca katvā "tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo"ti idañca vacanaṁ samatthitaṁ hoti, saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṁ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṁ. **Saddhāpaṭilābho**ti iminā mātādīhi ussāhitadārakādīnaṁ viya ñāṇavippayuttaṁ saraṇagamanaṁ dasseti, **sammādiṭṭhī**ti iminā ñāṇasampayuttaṁ saraṇagamanaṁ.

Tayidaṁ lokiyaṁ saraṇagamanaṁ. Attā sanniyyātīyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyyātanaṁ,** yathāvuttaṁ diṭṭhijukammaṁ. Taṁ ratanattayaṁ parāyaṇaṁ paṭisaraṇaṁ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, cittuppādo vā, tassa bhāvo **tapparāyaṇatā,** yathāvuttaṁ diṭṭhijukammameva. Saraṇanti adhippāyena sissabhāvaṁ antevāsikabhāvaṁ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamanaṁ.** Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto.** Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo. **Attapariccajanan**ti saṁsāradukkhanissaraṇatthaṁ attano attabhāvassa pariccajanaṁ. Esa nayo sesesupi. **Buddhādīnaṁyevā**ti avadhāraṇaṁ attasanniyyātanādīsupi tattha tattha vattabbaṁ. Evaṁ hi tadaññanivattanaṁ kataṁ hoti.

Evaṁ attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tena pariyāyantarehipi attasanniyyātanaṁ katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Āḷavakādīnan**ti **ādi-**saddena sātāgirihemavatādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete āḷavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, kathaṁ tesaṁ tapparāyaṇatāsaraṇagamanaṁ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi "so ahaṁ vicarissāmi -pa- sudhammataṁ[1]. Te mayaṁ vicarissāma, gāmā gāmaṁ nagā nagaṁ -pa- sudhammatan"ti[2] ca tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṁ.

So panesa ñati -pa- vasenāti ettha ñātivasena, bhayasena, ācariyavasena, dakkhiṇeyyavasenāti paccekaṁ "vasenā"ti padaṁ yojetabbaṁ. Tattha **ñātivasenā**ti ñātibhāvavasena. Evaṁ

---

1. Saṁ 1. 127; Khu 1. 307 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 305 piṭṭhe Suttanipāte.

sesesupi. **Dakkhiṇeyyapaṇipātenā**ti dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipatanenāti attho. **Itarehī**ti ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. **Itarehī**ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"tasmā"**ti-ādi vuttaṁ. **Vandatī**ti paṇipātassa lakkhaṇavacanaṁ. **Evarūpan**ti diṭṭhadhammikaṁ sandhāya vadati. Samparāyikaṁ hi niyyānikaṁ vā aniyyānikaṁ vā anusāsaniṁ paccāsīsanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo. **Saraṇagamanappabhedo**ti saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggo eva lokuttaraṁ saraṇagamananti āha **"cattāri sāmaññaphalāni vipākaphalan"**ti. **Sabbadukkhakkhayo**ti sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho. **Etan**ti "cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī"ti[1] evaṁ vuttaṁ ariyasaccānaṁ dassanaṁ.

Niccato anupagamanādivasenāti niccanti aggahaṇādivasena. **Aṭṭhānan**ti hetuppaṭikkhepo. **Anavakāso**ti paccayappaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati. **Yan**ti yena kāraṇena. **Diṭṭhisampanno**ti maggadiṭṭhiyā samannāgato sotāpanno. **Kañci saṅkhāran**ti catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyā**ti niccoti gaṇheyya. **Sukhato upagaccheyyā**ti "ekantasukhī attā hoti arogo paraṁ maraṇā"ti[2] evaṁ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhavūpasamanatthaṁ mattahatthiparibhāsito viya cokkhabrāhmaṇo ukkārabhūmiṁ kañci saṅkhāraṁ sukhato upagacchati. Atthavāre kasiṇādipaññattisaṅgahatthaṁ "saṅkhāran"ti avatvā **"kañci dhamman"**ti vuttaṁ. Imesupi ṭhānesu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo tebhūmakavaseneva vā. Yaṁ yaṁ hi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṁ viniveṭheti.

Mātaranti-ādīsu janikā **mātā,** janako **pitā,** manussabhūto khīṇāsavo **arahā**ti adhippeto. Kiṁ pana ariyasāvako aññaṁ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṁ, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṁ ariyabhāvassa ca phaladassanatthaṁ evaṁ vuttaṁ. **Paduṭṭhacitto**ti vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṁ uppādeyyā**ti

---

1. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade. 2. Dī 1. 29 piṭṭhe.

jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṁ uppādeyya. **Saṁghaṁ bhindeyyā**ti samānasaṁvāsakaṁ samānasīmāyaṁ ṭhitaṁ saṁghaṁ "kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā"ti[1] evaṁ vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. **Aññaṁ satthāran**ti aññaṁ titthakaraṁ "ayaṁ me satthā"ti evaṁ gaṇheyyāti **netaṁ ṭhānaṁ vijjatī**ti attho.

Na te gamissanti apāyanti te buddhaṁ saraṇaṁ gatā tannimittaṁ apāyaṁ na gamissanti, devakāyaṁ pana paripūressantīti attho. **Dasahi ṭhānehī**ti dasahi kāraṇehi. **Adhigaṇhantī**ti adhibhavanti.

Velāmasuttādivasenāti ettha "karīsassa catutthabhāgappamāṇanaṁ caturāsītisahassasaṅkhānaṁ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṁsapātīnaṁ yathākkamaṁ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṁ sabbālaṅkārappaṭimaṇḍitānaṁ caturāsītiyā hatthisahassānaṁ caturāsītiyā assasahassānaṁ caturāsīkiyā rathasahassānaṁ caturāsītiyā dhenusahassānaṁ caturāsītiyā kaññāsahassānaṁ caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṁ caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṁ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṁvaccharāni nirantaraṁ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṁ mahapphalataraṁ, tato sataṁ sotāpannānaṁ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṁghassa dinnadānaṁ mahapphalataraṁ, tato cātuddisaṁ saṁghaṁ uddissa vihārakaraṇaṁ, tato saraṇagamanaṁ mahapphalataran"ti imamatthaṁ pakāsentassa **velāmasuttassa**[2] vasena. Vuttaṁ hetaṁ "yaṁ gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṁ adāsi mahādānaṁ, yo ekaṁ diṭṭhisampannaṁ bhojeyya, idaṁ tato mahapphalataran"ti-ādi[3]. **Velāmasuttādī**ti **ādi**-saddena **aggappasādasuttā**dīnaṁ[4] saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññāṇaṁ vatthuttayassa guṇānaṁ ajānanaṁ tattha sammoho, "buddho nu kho, na nu kho"ti-ādinā vicikicchā **saṁsayo. Micchāñāṇaṁ** tassa guṇānaṁ aguṇabhavaparikappanena viparītaggāho. **Ādi**-saddena

1. Vi 5. 349 piṭṭhe.
2. Aṁ 3. 195 piṭṭhe.
3. Aṁ 3. 196 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

anādarāgāravādīnaṁ saṅgaho. **Na mahājutikan**ti na ujjalaṁ, aparisuddhaṁ apariyodātanti attho. **Na mahāvipphāran**ti anuḷāraṁ. **Sāvajjo**ti diṭṭhitaṇhādivasena sadoso. Lokiyaṁ saraṇagamanaṁ sikkhāsamādānaṁ viya aggahitakālaparicchedaṁ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha "**anavajjo kālakiriyāyā**"ti. **So**ti anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hotīti āha "**aphalo**"ti. Kasmā? **Avipākattā.** Na hi taṁ akusalanti.

Ko upāsakoti sarūpapucchā, tasmā "kiṁ lakkhaṇo upāsako"ti vuttaṁ hoti. **Kasmā**ti hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmiṁ puggale niruḷhoti dasseti. Tenāha "**kasmā upāsakoti vuccatī**"ti. Saddassa abhidheyye pavattinimitaṁ tadatthassa tabbhāvakāraṇaṁ. **Kimassa sīlan**ti kīdisaṁ assa upāsakassa sīlaṁ, kittakena sīlenāyaṁ sīlasampanno nāma hotīti attho **ko ājīvo**ti ko assa sammā-ājīvo. So pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajīyatīti. **Kā vipattī**ti kā sīlassa, ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vāti. **Kā sampattī**ti etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci. Tena saraṇagamanamevetthakāraṇaṁ, na jāti-ādivisesoti dasseti. **Upāsanato**ti teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanato. **Veramaṇiyo**ti veraṁ vuccati pāṇātipātādidussīlyaṁ, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Tenevāha "**paṭivirato hotī**"ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā **pahāyā**ti akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenā**ti dhammato anapetena tena aññampi adhammikaṁ jīvikaṁ paṭikkhipati. **Samenā**ti avisamena. Tena kāyavisamādiduccaritaṁ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena ājīvaṁ dasseti. **Satthavaṇijjā**ti āyudhabhaṇḍaṁ[1] katvā vā kāretvā vā

1. Āvudhabhaṇḍaṁ (Ka)

yathākataṁ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjā**ti manussavikkayo. **Maṁsavaṇijjā**ti sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṁsaṁ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjā**ti yaṁ kiñci majjaṁ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjā**ti visaṁ yojetvā visaṁ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṁsavisavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa ājīvassa ca. **Vipattī**ti bhedo pakopo ca. **Yāyā**ti yāya paṭipattiyā. **Caṇḍālo**ti upāsakacaṇḍālo. **Malan**ti upāsakamalaṁ. **Paṭikuṭṭho**ti upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvipariyāyo assaddhiyaṁ micchādhimokkho, yathāguttena assaddhiyena samannāgato **assaddho.** Yathāvuttasīlavipatti-ājīvavipattivasena **dussīlo,** "iminā diṭṭhādinā idaṁ nāma maṅgalaṁ hotī"ti evaṁ bālajanaparikappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko. Maṅgalaṁ paccetī**ti diṭṭhamaṅgalādibhedaṁ maṅgalameva pattiyāyati. **No kamman**ti kammassakataṁ no pattiyāyati. **Ito bahiddhā**ti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṁ pariyesatī**ti duppaṭipannaṁ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāraṁ karotī**ti dānamānanādikaṁ kusalakiriyaṁ paṭhamataraṁ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṁ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṁ vuttavipariyāyena **sampatti** veditabbā. Ayaṁ pana viseso— catunnampi parisānaṁ ratijananaṭṭhena upāsakova ratanaṁ **upāsakaratanaṁ.** Guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṁ **upāsakapadumaṁ.** Tathā **upāsakapuṇḍarīko.**

Ādimhīti ādi-atthe. **Koṭiyan**ti pariyantakoṭiyaṁ. **Vihāraggenā**ti ovarakakoṭṭhāsena, "imasmiṁ gabbhe vasantānaṁ idaṁ nāma phalaṁ pāpuṇātī"ti-ādinā taṁ taṁ vasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. **Ajjatan**ti ajja icceva attho[1].

---

1. Ajjatagganti vā ajjadagganti vā ajja icceva attho (Ka)

Pāṇehi upetanti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṁ dassento **"yāva me jīvitaṁ pavattatī"**ti-ādīni vatvā puna jīvitenapi taṁ vatthuttayaṁ paṭipūjento saraṇagamanaṁ rakkhāmīti uppannaṁ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṁ vibhāvento **"ahañhī"**ti-ādimāha. **Pāṇehi upetan**ti hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṁ upetaṁ. Upento ca na vācāmattena na ekavāraṁ cittuppādamattena, atha kho pāṇānaṁ pariccajanavasenapi yāvajīvaṁ upetanti evamettha attho veditabbo.

17-19. Sattame **jāṇussoṇī**ti netaṁ tassa mātāpitūhi kataṁ nāmaṁ, apica kho ṭhānantarappaṭilābhaladdhanti dassento āha **"jāṇussoṇīti ṭhānantaraṁ kirā"**ti-ādi. **Ekaṁ ṭhānantaran**ti ekaṁ purohitaṭṭhanaṁ. Uṇhīsa-ādikakudhabhaṇḍehi saddhiṁ laddhaṁ tathā cassa raññā dinnanti vadanti. Tenāha **"rañño santike ca laddhajāṇussoṇisakkārattā"**ti. Sesamettha uttānameva. Aṭṭhamanavamesu natthi vattabbaṁ.

20-21. Dasame **dinnikkhittan**ti duṭṭhu nikkhittaṁ padapaccābhaṭṭhaṁ katvā manasiṭhapitaṁ. Pajjati ñāyati attho etenāti **padaṁ,** atthaṁ byañjayati pakāsetīti **byañjanaṁ,** padameva. Tenevāha **"uppaṭipāṭiyā -pa- byañjananti vuccatī"**ti. Padasamudāyabyatirekena visuṁ pāḷi nāma natthīti āha **"ubhayametaṁ pāḷiyāva nāman"**ti. Pakaṭṭhānaṁ hi vacanappabandhānaṁ āḷiyeva pāḷīti vuccati. Sesamettha ekādasamaṁ ca uttānatthameva.

Adhikaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Bālavaggavaṇṇanā

22-24. Tatiyassa paṭhamadutiyatatiyāni uttānatthāneva.

25. Catutthe **netabbo**ti aññato āharitvā bodhetabbo, ñāpetabboti attho.

27. Chaṭṭhe **no cepi paṭicchādetvā karontī**ti pāṇātipātādīni karonto sacepi appaṭicchādetvā karonti. **Paṭicchannamevā**ti viññūhi

garahitabbabhāvato paṭicchādanārahattā paṭicchannamevāti vuccati. Avīci-ādayo padesavisesā tatthūpapannā sattā ca nirayaggahaṇena gahitāti āha "**nirayoti sahokāsakā khandhā**"ti. Tiracchānayoni nāma visuṁ padesaviseso natthīti āha "**tiracchānayoniyaṁ khandhāva labbhantī**"ti.

31. Dasame attho phalaṁ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso,** hetūti āha "**atthavaseti kāraṇānī**"ti. **Araññavanapatthānī**ti araññalakkhaṇappattāni vanapatthāni. Vanapattha-saddo hi saṇḍabhūte rukkhasamūhepi vattatīti araññaggahaṇaṁ. Vanīyati vivekakāmehi bhajīyati, vanute vā te attasampattiyā vasanatthāya yācanto viya hotīti vanaṁ, patiṭṭhahanti ettha vivekakāmā yathādhippetavisesādhigamenāti patthaṁ, vanesu patthaṁ gahanaṭṭhāne senāsanaṁ **vanapatthaṁ. Kiñcāpī**ti anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kiṁ anujānāti? Nippariyāyato araññabhāvaṁ gāmato bahi araññanti. Tenāha "**nippariyāyenā**"ti-ādi. Kiṁ sambhāveti? Āraññakaṅganipphādakattaṁ. Yaṁ hi āraññakaṅganipphādakaṁ, taṁ visesato araññanti vattabbanti. Tenāha "**yaṁ taṁ pañcadhanusatikan**"ti-ādi. **Nikkhamitvā bahi indakhīlā**ti indakhīlato bahi nikkhamitvā, tato bahi paṭṭhāyāti attho. **Bahi indakhīlā**ti vā yattha dve tīṇi indakhīlāni, tattha bahiddhā indakhīlato paṭṭhāya. Yattha taṁ natthi, tadarahaṭṭhānato paṭṭhāyāti vadanti. **Gāmantan**ti gāmasamīpaṁ. **Anupacāraṭṭhānan**ti niccakiccavasena na upacaritabbaṭṭhānaṁ. Tenāha "**yattha na kasīyati na vapīyatī**"ti.

Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāranti etena satthā attano vivekābhiratiṁ pakāseti. Tattha diṭṭhadhammo nāma ayaṁ paccakkho attabhāvo, sukhavihāro nāma catunnaṁ iriyāpathavihārānaṁ phāsutā. Ekakassa hi araññe antamaso uccārapassāvakiccaṁ upādāya sabbe iriyāpathā phāsukā honti, tasmā diṭṭhadhamme sukhavihāraṁ **diṭṭhadhammasukhavihāran**ti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Pacchimañca janataṁ anukampamānoti kathaṁ araññavāsena pacchimā janatā anukampitā hoti? Saddhāpabbajitā hi kulaputtā bhagavato

araññavāsaṁ disvā “bhagavāpi nāma araññasenāsanāni na muñcati, yassa nevatthi pariññātabbaṁ na pahātabbaṁ na bhāvetabbaṁ na sacchikātabbaṁ, kimaṅgaṁ pana mayan”ti cintetvā tattha vasitabbameva maññissanti, evaṁ khippameva dukkhassantakarā bhavissanti. Evaṁ pacchimā janatā anukampitā hoti. Etamatthaṁ dassento āha **“pacchime mama sāvake anukampanto”**ti.

32. Ekādasame vijjaṁ bhajantīti **vijjābhāgiyā,** vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattantītipi **vijjābhāgiyā. Padaṁ pacchindatī**ti maggacittassa patiṭṭhaṁ upacchindati, maggacittaṁ patiṭṭhāpetuṁ na detīti attho. **Ubbaṭṭetvā**ti samucchedavasena samūlaṁ uddharitvā. **Aṭṭhasu ṭhānesū**ti buddhādīsu aṭṭhasu ṭhānesu. **Rāgassa khayavirāgenā**ti rāgassa khayasaṅkhātena virāgena, rāgassa anuppattidhammatāpādanenāti vuttaṁ hoti.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Samacittavaggavaṇṇanā

33. Catutthassa paṭhame bhavanti ettha patiṭṭhahantīti bhūmi, asappurisānaṁ bhūmi **asappurisabhūmi. Sappurisabhūmiyampi** eseva nayo. Kataṁ na jānātīti **akataññū,** asamatthasamāsoyaṁ gamakattā “asūriyapassāti”ādīsu viya. Tenāha **“kataṁ na jānātī”**ti. **Akatavedī**ti etthāpi eseva nayo. **Pākaṭaṁ katvā na jānātī**ti “idañcidañca mayhaṁ iminā katan”ti saṁghamajjhagaṇamajjhādīsu pākaṭaṁ katvā na jānāti, na pakāsetīti vuttaṁ hoti. **Upaññātan**ti thomanāvasena upagantvā ñātaṁ. Tenāha **“vaṇṇitan”**ti-ādi.

34. Dutiye vassasataparimāṇamāyu assāti **vassasatāyuko,** vassasatāyukattañca vassasatāyukakāle jātasseva hoti, nāññassāti āha **“vassasatāyukakāle jāto”**ti. Vassasataṁ jīvati sīlenāti **vassasatajīvī. Vassasatan**ti ca accantasaṁyoge upayogavacanaṁ. Tenāha **“sakalaṁ vassasataṁ jīvanto”**ti. Mātāpitūnaṁ mātāva bahūpakāratarāti tassāyeva padhānabhāvena paṭikātabbattā dakkhiṇaṁ aṁsakūṭaṁ vadanti. **Hadayalohitaṁ pāyetvā**ti khīraṁ

sandhāya vadati. Lohitaṁ hi khīrabhāvena pariṇāmaṁ gacchati. **Tyāssā**ti te assa. Sesamettha uttānameva.

35. Tatiye **tenupasaṅkamī**ti ettha yenādhippāyena so brāhmaṇo bhagavantaṁ upasaṅkami, taṁ pākaṭaṁ katvā dassetuṁ **"so hi brāhmaṇo"**ti-ādimāha. **Virajjhanapañhan**ti yaṁ pañhaṁ puṭṭho virajjhitvā kathesi, aviparītaṁ katvā sampādetuṁ na sakkoti, tādisaṁ pañhanti attho. **Ubhatokoṭikaṁ pañhan**ti utohi koṭīhi yuttaṁ pañhaṁ. "Kiṁvādī bhavaṁ gotamo"ti hi puṭṭho "kiriyavādimhī"ti vā vadeyya "akiriyavādimhī"ti vā, tasmā imassa pañhassa vissajjane "kiriyavādimhī"ti ekā koṭi "akiriyavādimhī"ti dutiyāti koṭidvayayutto ayaṁ pañho. **Uggilitun**ti dve koṭiyo mocetvā kathetuṁ asakkonto bahi nīharituṁ atthato apanetuṁ na sakkhissati. Dve koṭiyo mocento hi taṁ bahi nīharati nāma. **Niggilitun**ti pucchāya dosaṁ datvā hāretuṁ asakkonto pavesetuṁ na sakkhissati. Tattha dosaṁ datvā hārento hi gilitvā viya adassanaṁ gamento paveseti nāma. **Kiṁladdhiko**ti kiṁdiṭṭhiko. Vadanti etenāti vādo, diṭṭhi. Ko vādo etassāti **kiṁvādī. Kimakkhāyī**ti kimabhidhāyī, kīdisī dhammakathā. Tenāha **kiṁnāma -pa- pucchatī**"ti. Sesamettha uttānameva.

36. Catutthe dakkhiṇaṁ arahantīti **dakkhiṇeyyā.** Āhunaṁ vuccati dānaṁ, taṁ arahantīti **āhuneyyā.**

37. Pañcame kathamayaṁ migāramātā nāma jātāti āha **"sā hī"**ti-ādi. **Sabbajeṭṭhakassa puttassā**ti attano puttesu sabbapaṭhamaṁ jātassa puttassa. **Ayyakaseṭṭhinova samānanāmakattā**ti migāraseṭṭhinā eva sadisanāmakattā. Tassā kira sabbajeṭṭhassa puttassa nāmaggahaṇadivase ayyakassa migāraseṭṭhisseva nāmaṁ akaṁsu. **Anibaddhavāso hutvā**ti ekasmiṁyeva vihāre nibaddhavāso ahutvā. **Dhuvaparibhogānī**ti niyataparibhogāni. Nanu bhagavā kadāci cārikampi pakkamati, kathaṁ tāni senāsanāni dhuvaparibhogena paribhuñjīti āha **"utuvassaṁ cārikaṁ caritvāpī"**ti-ādi. Tattha **utuvassan**ti hemantagimhe sandhāya vadati. **Maggaṁ ṭhapetvāti** therassa āgamanamaggaṁ ṭhapetvā. **Uṇhavalāhakā**ti

uṇha-utuno paccayabhūtameghamālāsamuṭṭhāpakā devaputtā. Tesaṁ kira tathācittuppādasamakālameva yathicchitaṁ ṭhānaṁ uṇhaṁ pharamānā valāhakamālā nātibahalā ito cito nataṁ chādentī vidhāvati. Esa nayo **sītavalāhakavassavalāhakāsu. Abbhavalāhakā** pana devatā sītuṇhavassehi vinā kevalaṁ abbhapaṭalasseva samuṭṭhāpakā veditabbā, kevalaṁ vā vātasseva. Teneva devatā vātavalāhakā.

Ettha ca yaṁ vassāne ca sisire ca abbhaṁ uppajjati, taṁ utusamuṭṭhānaṁ pākatikameva. Yaṁ pana abbhamhiyeva ati-abbhaṁ sattāhampi candasūriye chādetvā ekandhakāraṁ karoti, yañca cittavesākhamāsesu abbhaṁ, taṁ devatānubhāvena uppannaṁ abbhanti veditabbaṁ. Yo ca tasmiṁ tasmiṁ utumhi uttaradakkhiṇādipakativāto hoti, ayaṁ utusamuṭṭhāno. Vātepi vanarukkhakkhandhādippadālano ativāto nāma atthi, ayañceva, yo ca aññopi akālavāto, ayañca devatānubhāvena nibbatto. Yaṁ gimhāne uṇhaṁ, taṁ utusamuṭṭhānikaṁ pākatikameva. Yaṁ pana uṇhepi ati-uṇhaṁ sītakāle ca uppannaṁ uṇhaṁ, taṁ devatānubhāvena nibbattaṁ. Yaṁ vassāne ca hemante ca sītaṁ hoti, taṁ utusamuṭṭhānameva. Yaṁ pana sītepi atisītaṁ, gimhe ca uppannaṁ sītaṁ, taṁ devatānubhāvena nibbattaṁ. Yaṁ vassike cattāro māse vassaṁ, taṁ utusamuṭṭhānameva, yaṁ pana vasseyeva ativassaṁ, yañca cittavesākhamāsesu vassaṁ, taṁ devatānubhāvena nibbattaṁ.

Tatridaṁ vatthu—eko kira vassavalāhakadevaputto tagarakūṭavāsikhīṇāsavattherassa santikaṁ gantvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero “kosi tvan”ti pucchi. Ahaṁ bhante vassavalāhako devaputtoti. Tumhākaṁ kira cittena devo vassatīti. Āma bhanteti. Passitukāmā mayanti. Temissatha bhanteti. Meghasīsaṁ vā gajjitaṁ vā na paññāyati, kathaṁ temissāmāti. Bhante amhākaṁ cittena devo vassati, tumhe paṇṇasālaṁ pavisathāti. Sādhu devaputtāti pāde dhovitvā paṇṇasālaṁ pāvisi. Devaputto tasmiṁ pavisanteyeva ekaṁ gītaṁ gāyitvā hatthaṁ ukkhipi, samantā tiyojanaṭṭhānaṁ ekameghaṁ ahosi. Thero aḍḍhatinto paṇṇasālaṁ paviṭṭhoti.

Kāmaṁ heṭṭhā vuttāpi devatā cātumahārājikāva, tā pana tana tena visesena vatvā idāni tadaññe paṭhamabhūmike kāmācaradeve sāmaññato gaṇhanto **"cātumahārājikā"**ti āha. Dhataraṭṭhavirūḷhakavirūpakkhakuvera-saṅkhātā cattāro mahārājāno etesanti **cātumahārājikā,** te sinerussa pabbatassa vemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakāpi atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesaṁ paramparā cakkavāḷapabbataṁ pattā. Khiḍḍāpadosikā manopadosikā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva.

Tāvatiṁsāti tāvatiṁsanaṁ devānaṁ nāmaṁ, tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesaṁ paramparā cakkavāḷapabbataṁ pattā. Tathā **yāmā**dīnaṁ. Ekadevalokepi hi devānaṁ paramparā cakkavāḷapabbataṁ appattā nāma natthi. Tattha maghena māṇavena saddhiṁ macalagāme kālaṁ katvā tettiṁsa sahapuññakārino ettha nibbattāti taṁ sahacāritaṁ ṭhānaṁ tettiṁsaṁ, tadeva tāvatiṁsaṁ, taṁ nivāso etesanti tāvatiṁsāti vadanti. Yasmā pana sesacakkavāḷesupi chakāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetaṁ "sahassaṁ cātumahārājikānaṁ sahassaṁ tāvatiṁsānan"ti[1]. Tasmā nāmapaṇṇattiyevesā tassa devalokassāti veditabbā. Dukkhato yātā apayātāti **yāmā.** Attano sirisampattiyā tusaṁ itā gatāti **tusitā.** Nimmāne rati etesanti **nimmānaratino. Vasavattī devatā**ti paranimmitavasavattino devā. Paranimmitesu bhogesu vasaṁ vattentīti **paranimmitavasavattino.**

Brūhito parivuddho tehi tehi jhānādīhi visiṭṭhehi guṇehīti brahmā, vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca brahmapārisajjādīhi mahanto brahmāti **mahābrahmā.** Tassa parisāyaṁ bhavā paricārikāti **brahmapārisajjā.** Tasseva purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā.** Ābhassarehi parittā ābhā etesanti **parittābhā.** Appamāṇā ābhā etesanti **appamāṇābhā.** Dīpikāya acci viya etesaṁ sarīrato ābhā chijjitvā chijjitvā patantī viya sarati vissaratīti **ābhassarā,** yathāvuttappabhāya ābhāsanasīlā vā **ābhassarā. Subhā**ti sobhanā pabhā. **Subhā**ti hi ekagghanā niccalā sarīrābhā

---

1. Aṁ 1. 228 piṭṭhe.

vuccati, sā parittā subhā etesanti **parittasubhā.** Appamāṇā subhā etesanti **appamāṇasubhā.** Subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanā suvaṇṇamañjūsāya ṭhapitasampajjalitakañcanapiṇḍasassirikāti **subhakiṇṇā.** Tattha sobhanāya pabhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe bhā-saddassa rassattaṁ antimaṇa-kārassa hakārañca katvā **"subhakiṇhā"**ti vuttaṁ. Vipulaphalā **vehapphalā. Vipulaphalā**ti ca vipulasantasukhavaṇṇādiphalā. Appakena kālena attano ṭhānaṁ na vijahantīti **avihā.** Kenaci na tapanīyāti **atappā.** Akicchena sukhena passitabbā manuññarūpatāyāti **sudassā.** Suparisuddhadassanatāya sammā passanti sīlenāti **sudassī.** Ukkaṭṭhasampattīhi yogato natthi etesaṁ kaniṭṭhā sampattīti **akaniṭṭhā.**

Kāyasakkhīhīti nāmakāyena desanāya sampaṭicchanavasena sakkhibhūtehi. **Halāhalan**ti kolāhalaṁ. **Mahaggatacittenā**ti catutthajjhānapādakena abhiññācittena.

Nanu ca "ajjhattanti kāmabhavo, bahiddhāti rūpārūpabhavo"ti ca ayuttametaṁ. Yasmiṁ hi bhave sattā bahutaraṁ kālaṁ vasanti, so nesaṁ ajjhattaṁ. Yasmiñca appataraṁ kālaṁ vasanti, so nesaṁ bahiddhāti vattuṁ yuttaṁ. Rūpārūpabhave ca sattā cirataraṁ vasanti, appataraṁ kāmabhave, tasmā "ajjhattanti kāmabhavo, bahiddhāti rūpārūpabhavo"ti kasmā vuttanti āha **"kiñcāpī"**ti-ādi. **Catutthameva koṭṭhāsan**ti vivaṭṭaṭṭhāyisaṅkhātaṁ catutthaṁ asaṅkhyeyyakappaṁ. **Itaresū**ti saṁvaṭṭasaṁvaṭṭaṭṭhāyivivaṭṭasaṅkhātesu tīsu asaṅkhyeyyakappesu. **Ālayo**ti saṅgo. **Patthanā**ti "kathaṁ nāma tatrūpapannā bhavissāmā"ti abhipatthanā. **Abhilāso**ti tatrūpapajjitukāmatā. **Tasmā**ti-ādinā yathāvuttamatthaṁ nigameti.

Etthāyaṁ adhippāyo—kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kena cipi pakārena vikkhambhanamattenapi avimutto[1] kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa attānaṁ adhikicca uddissa pavattaggāhassa visesapaccayoti ajjhattaṁ nāma. Tattha bandhanaṁ ajjhattasaṁyojanaṁ, tena saṁyutto **ajjhattasaṁyojano.** Tabbipariyāyato **bahiddhāsaṁyojano**ti.

---

1. Adhimutto (Ka)

Chandarāgavaseneva ajjhattasaṁyojanaṁ bahiddhāsaṁyojanañca puggalaṁ dassetvā idāni orambhāgiya-uddhambhāgiyasaṁyojanavasenapi dassetuṁ **"orambhāgiyāni vā"**ti-ādimāha. Oraṁ vuccati kāmadhātu, paṭisandhiyā paccayabhāvena taṁ oraṁ bhajantīti **orambhāgiyāni.** Tattha ca kammunā vipākaṁ sattena ca dukkhaṁ saṁyojentīti **saṁyojanāni,** sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsakāmarāgapaṭighā. Uddhaṁ vuccati rūpārūpadhātu, vuttanayenetaṁ uddhaṁ bhajantīti **uddhambhāgiyāni,** saṁyojanāni. Rūparāgārūparāgamānuddhaccāvijjā. Atha vā orambhāgo vuccati kāmadhātu rūpārupabhavato heṭṭhābhūtattā, tatrūpapattiyā paccayabhāvato orambhāgassa hitānīti **orambhāgiyāni** yathā "vacchāyogo duhako"ti[1]. Uddhambhāgo nāma mahaggatabhāvo, tassa hitāni **uddhambhāgiyāni.** Pādesu baddhapāsāṇo viya pañcorambhāgiyasaṁyojanāni heṭṭhā ākaḍḍhamānākārāni honti. Hatthehi gahitarukkhasākhā viya pañcuddhambhāgiyasaṁyojanāni upari ākaḍḍhamānākārāni. Yesaṁ hi sakkāyadiṭṭhi-ādīni appahīnāni, te bhavaggepi nibbatte etāni ākaḍḍhitvā kāmabhaveyeva pātenti, tasmā etāni pañca gacchantaṁ vārenti, gataṁ puna ānenti. Rūparāgādīni pañca gacchantaṁ na vārenti, āgantuṁ pana na denti.

Asamucchinnesu orambhāgiyasaṁyojanesu laddhapaccayesu uddhambhāgiyāni saṁyojanāni agaṇanūpagāni hontīti labbhamānānampi puthujjanānaṁ vasena avibhajitvā ariyānaṁ yogavasena vibhajitukāmo **"ubhayampi cetan"**ti-ādimāha. Tattha **vaṭṭanissitamahājanassā**ti puthujjane sandhāya vadati. **Dvedhā paricchinno**ti kāmasugatirūpārūpabhavavasena dvīhi pakārehi paricchinno.

Vacchakasālopamaṁ uttānatthameva. Opammasaṁsandane pana kassaci kilesassa avikkhambhitattā kathañcipi avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayattā imesaṁ sattānaṁ abbhantaraṭṭhena **anto** nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato **bahi** nāma. Tathā hi yassa orambhāgiyāni saṁyojanāni appahīnāni, so ajjhattasaṁyojano vutto. Yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsaṁyojano, tasmā anto asamucchindabandhana-tāya bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya **antobaddho**

1. Vacchiyogo rūpakoti (Ka)

bahisayito nāma. Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitagohāro. Kāmaṁ nesaṁ bahibandhanampi asamucchinnaṁ, antobandhanassa pana mūlatāya evaṁ vuttaṁ. Tenāha **"saṁyojanaṁ pana tesaṁ kāmāvacarūpanibaddhamevā"**ti. Iminā nayena sesattayepi attho veditabbo.

Ettāvatā ca kirāti **kira**-saddo arucisaṁsūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṁ dīpeti. "Sīlavā"ti anāmaṭṭhavisesasāmaññato sīlasaṅkhepena gahitaṁ, tañca catubbidhanti ācariyatthero **"catupārisuddhisīlaṁ uddisitvā"**ti āha. **Tatthā**ti catupārisuddhisīlesu. **Jeṭṭhakasīlan**ti padhānasīlaṁ. **Ubhayatthā**ti uddesaniddesesu, niddese viya uddesepi pātimokkhasaṁvarova therena vutto "sīlavā"ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggahaṇaṁ hi pāḷiyaṁ pātimokkhasaṁvaravaseneva āgataṁ. Tenāha **"pātimokkhasaṁvaroyevā"**ti-ādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṁ tiṇṇaṁ ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṁ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu ca sikkhāpadavītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tīṇī**ti indriyasaṁvarasīlādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṁ nāma atthī**ti sīlapariyāyena tesaṁ katthaci sutte gahitaṭṭhānaṁ nāma kiṁ atthi yathā "pātimokkhasaṁvaro"ti. Ācariyassa sammudhatāya appaṭikkhipanto upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha **"ananujānanto"**ti. **Chadvārarakkhāmattakamevā**ti tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānabhāvamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaradvayepi eseva nayo. **Paccayūppattimattakan**ti phalena hetuṁ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṁ uppatti. **Idamatthan**ti idaṁ payojanaṁ imassa paccayassa paribhuñjaneti adhippāyo. **Nippariyāyenā**ti iminā indriyasaṁvarādīni tīṇi padhānassa sīlassa paripālanavasena[1] pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti. Idāni pātimokkhasaṁvarasseva padhānabhāvaṁ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṁ **"yassā"**ti-ādimāha. Tattha **so** pātimokkhasaṁvaro. **Sesāni** indriyasaṁvarādīni.

---

1. Paripālanaparisodhanavasena (Saṁ-Ṭī 2. 458 piṭṭhe.)

Pātimokkhasaṁvarasaṁvutoti yo hi naṁ pāti rakkhati, taṁ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhanti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvāro. So pana yasmā evaṁbhūto tena samannāgato nāma hoti, tasmā vuttaṁ **"pātimokkhasaṁvarena samannāgato"**ti.

Aparo nayo—kilesānaṁ balavabhāvato, pāpakiriyāya ca sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṁ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantaṁ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa pātanasīlo vā pātī, sattasantāno, cittameva vā. Taṁ pātiṁ saṁsāradukkhato mokkhetīti **pātimokkhaṁ.** Cittassa hi vimokkhena satto vimuttoti vuccati. Vuttaṁ hi "cittavodānā visujjhantī"ti[1], "anupādāya āsavehi cittaṁ vimuttan"ti[2] ca.

Atha vā avijjādinā hetunā saṁsāre patati gacchati pavattatīti pāti, "avijjānīvaraṇānaṁ sattānaṁ taṇhāsaṁyojanānaṁ sandhāvataṁ saṁsaratan"ti[3] hi vuttaṁ, tassa pātino sattassa taṇhādisaṁkilesattayato mokkho etenāti **pātimokkho.** "Kaṇṭhekāḷo"ti-ādīnaṁ viyassa samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pāti, cittaṁ. Vuttaṁ hi—

"Cittena nīyate loko, cittena parikassatī"ti[4].

Tassa pātino mokkho etenāti **pātimokkho,** patati vā etena apāyadukkhe saṁsāradukkhe cāti pāti, taṇhādisaṁkileso. Vuttaṁ hi—

"Taṇhā janeti purisaṁ[5], taṇhādutiyo puriso"ti[6] ca ādi.

Tato pātito mokkhoti **pātimokkho.**

---

1. Saṁ 1. 123 piṭṭhe.
2. Vi 3. 24 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 387 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 36 piṭṭhe.
5. Saṁ 1. 35 piṭṭhe.
6. Khu 1. 201, 268; Aṁ 1. 316 piṭṭhesu.

Atha vā patati etthāti pāti[1], cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttaṁ hi—

“Chasu loko samuppanno, chasu kubbati santavan”ti[2].

Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti **pātimokkho.**

Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṁsāro. Tato mokkhoti **pātimokkho.**

Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā “patī”ti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho patimokkho tena paññattattāti, patimokkho eva **pātimokkho**. Sabbaguṇānaṁ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttaṭṭhena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkho.** Tathā hi vuttaṁ “pātimokkhanti ādimetaṁ mukhametaṁ pamukhametan”ti[3] vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atīti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṁ mokkhetīti **pātimokkho.** Idaṁ hi sīlaṁ sayaṁ tadaṅgavasena, samādhisahitaṁ paññāsahitañca vikkhambhanavasena, samucchedavasena ca accantaṁ mokkheti mocetīti **pātimokkho.** Pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṁ mokkhoti attho. Patimokkho eva **pātimokkho.** Mokkho vā nibbānaṁ, tassa mokkhassa patibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṁvaro hi sūriyassa aruṇuggamanaṁ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya yathārahaṁ kilesanibbāpanato patimokkhaṁ, patimokkhaṁ yeva **pātimokkhaṁ.**

Atha vā mokkhaṁ pati vattati, mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṁ, patimokkhameva **pātimokkhan**ti evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Ācāragocarasampannoti kāyikavācasika-avītikkamasaṅkhātena ācārena, navesiyādigocaratādisaṅkhātena gocarena sampanno,

---

1. Pātīni (Ka) 2. Saṁ 1. 38; Khu 1. 304 piṭṭhesu. 3. Vi 3. 141 piṭṭhe.

sampanna-ācāragocaroti attho. **Appamattakesū**ti parittakesu anāpattigamanīyesu. "Dukkaṭadubbhāsitamattesū"ti apare. **Vajjesū**ti gārayhesu. Te pana ekantato akusalasabhāvā hontīti āha "**akusaladhammesū**"ti. **Bhayadassī**ti bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṁ sineruppamāṇaṁ viya katvā bhāyanasīlo. **Sammā ādiyitvā**ti sammadeva sakkaccaṁ sabbasova ādiyitvā. **Sikkhāpadesū**ti niddhāraṇe bhummanti samudāyato avayavaniddhāraṇaṁ dassento "**sikkhāpadesu taṁ taṁ sikkhāpadaṁ samādiyitvā sikkhatī**"ti atthamāha, sikkhāpadameva hi samādātabbaṁ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Yaṁ kiñci yikkhāpadesū**ti sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññatti-anupaññattisabbatthapaññattipadesapaññatti-ādibhedaṁ yaṁ kiñci sikkhitabbaṁ. Yaṁ paṭipajjitabbaṁ pūretabbaṁ sīlaṁ, taṁ pana dvāravasena duvidhamevāti āha "**kāyikaṁ vā vācasikaṁ vā**"ti. Imasmiṁ atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṁ sikkhābhāgesu kāssaci visuṁ aggahaṇato. Tenāha "**taṁ sabban**"ti.

Aññataraṁ devaghaṭanti aññataraṁ devanikāyaṁ. **Āgāmī hotī**ti paṭisandhivasena āgamanasīlo hoti. **Āgantā**ti etthāpi eseva nayo. **Iminā aṅgenā**ti iminā kāraṇena.

Sukkhavipassako yebhuyyena catudhātuvavatthānamukhena kammaṭṭhānābhinivesī hotīti āha "**sukkhavipassakassa dhātukammaṭṭhānikabhikkhuno**"ti. Vuttamevatthaṁ sampiṇḍetvā nigamento "**paṭhamena aṅgenā**"ti-ādimāha.

Cittassa sukhumabhāvo idha sukhamattabhāvamāpannena daṭṭhabboti āha "**sabbāpi hi tā**"ti-ādi. **Tantivasenā**ti kevalaṁ tantiṭṭhapanavasena, na pana therassa kassaci maggassa vā phalassa vā uppādanatthāya, nāpi sammāpaṭipattiyaṁ yojanatthāyāti adhippāyo.

38. Chaṭṭhe **mahākaccāno**ti gihikāle ujjeniraññō purohitaputto abhirūpo dassanīyo pāsādiko suvaṇṇavaṇṇo ca. Varaṇā nāma rukkho, tassa avidūre bhavattā nagarampi varaṇasaddena vuccatīti āha "**varaṇā nāma ekaṁ nagaran**"ti. Dvandapadassa paccekaṁ abhisambandho

hotīti hetusaddaṁ paccekaṁ yojetvā dassento **“kāmarāgābhinivesahetū”**ti-ādimāha. Hetusaddena sambandhe sati yo attho sambhavati, taṁ dassetuṁ **“idaṁ vuttaṁ hotī”**ti-ādimāha. Tattha **kāmarāgena-abhiniviṭṭhattā**ti etena kāmarāgābhinivesahetūti imassa atthaṁ dīpeti, tathā **vinibaddhattā**ti-ādīhi kāmarāgavinibaddhahetūti-ādīnaṁ. **Tato mukho**ti tadabhimukho. **Mānan**ti āḷhakādimānabhaṇḍaṁ. Sesamettha uttānameva.

39. Sattame **madhurāyan**ti uttaramadhurāyaṁ. **Gundāvane**ti kaṇhagundāvane, kāḷapippalivaneti attho. **Jarājiṇṇe**ti jarāya jiṇṇe, na byādhi-ādīnaṁ vasena jiṇṇasadise nāpi akālikena jarāya abhibhūte. **Vayovuddhe**ti jiṇṇattā eva cassa vayovuddhippattiyā vuddhena sīlādivuddhiyā. **Jātimahallake**ti jātiyā mahantatāya cirarattatāya mahallake, na bhogaparivārādīhīti attho. **Addhagate**ti ettha **addha**-saddo dīghakālavācīti āha **“dīghakāladdhānaṁ atikkante”**ti. **Vayo**ti purimapadalopenāyaṁ niddesoti āha **“pacchimavayan”**ti, vassasatassa tatiyakoṭṭhāsasaṅkhātaṁ pacchimavayaṁ anuppatteti attho.

Bhavati ettha phalaṁ tadāyattavuttitāyāti **bhūmi,** kāraṇanti āya **“yena kāraṇenā”**ti-ādi. **Paripakko**ti pariṇato, vuddhibhāvaṁ pattoti attho. **Moghajiṇṇo**ti anto thirakaraṇānaṁ dhammānaṁ abhāvena tucchajiṇṇo nāma. Bāladārakopi daharoti vuccatīti tato visesanatthaṁ **“yuvā”**ti vuttaṁ. Atikkantapaṭhamavayā eva sattā sabhāvena palitasirā hontīti paṭhamavaye ṭhitabhāvaṁ dassetuṁ **“susukāḷakeso”**ti vuttaṁ. **Bhadrenā**ti laddhakena. Ekacco hi daharopi samāno kāṇo vā hoti kuṇi-ādīnaṁ vā aññataro, so na bhadrena yobbanena samannāgato nāma hoti. Yo pana abhirūpo hoti dassanīyo pāsādiko sabbasampattisampanno yaṁ yadeva alaṅkāraparihāraṁ icchati, tena tena alaṅkato devaputto viya carati, ayaṁ bhadrena yobbanena samannāgato nāma hoti. Tenevāha **“yena yobbanena samannāgato”**ti-ādi.

Yamhi saccañca dhammo cāti yamhi puggale soḷasahākārehi paṭividdhattā catubbidhaṁ saccaṁ, ñāṇena sacchikatattā navavidhalokuttarammo ca atthi.

Ahiṁsāti desanāmattametaṁ, yamhi pana catubbidhāpi appamaññābhāvanā atthīti attho. **Saṁsamo damo**ti sīlañceva indriyasaṁvaro ca. **Vantamalo**ti maggañāṇena nīhaṭamalo. **Dhīro**ti dhitisampanno. **Thero**ti so imehi thirabhāvakāraṇehi samannāgatattā theroti pavuccatīti attho.

40. Aṭṭhame **"corā balavanto hontī"**ti padaṁ uddharitvā yehi kāraṇehi te balavanto honti, tesaṁ sabbhāvaṁ dassento **"pakkhasampannā"**ti-ādimāha. Tattha **nivāsaṭṭhānasampannatā** giriduggādisabbhāvato. **Atiyātun**ti anto yātuṁ, gantuṁ pavisituntі attho. Taṁ pana antopavisanaṁ kenaci kāraṇena bahigatassa hotīti āha **"bahiddhā janapadacārikaṁ caritvā"**ti-ādi. **Niyyātun**ti bahi nikkhamituṁ. Tañca bahinikkhamanaṁ bahiddhākaraṇīye sati sambhavatīti āha **"corā janapadaṁ vilumpantī"**ti-ādi. **Anusaññātun**ti anusañcarituṁ. Sesamettha uttānameva.

41. Navame **micchāpaṭipattādhikaraṇahetū**ti ettha **adhi**-saddo anatthakoti āha **"micchāpaṭipattiyā karaṇahetū"**ti. **Na ārādhako**ti na sampādako na paripūrako. Ñāyati paṭivijjhanavasena nibbānaṁ gacchatīti ñāyo, so eva taṁsamaṅginaṁ vaṭṭadukkhapātato dhāraṇaṭṭhena dhammoti **ñāyo dhammo,** ariyamaggo. So panettha saha vipassanāya adhippetoti āha **"sahavipassanakaṁ maggan"**ti. **Ārādhanaṁ** nāma saṁsiddhi, sā pana yasmā sampādanena paripūraṇena icchitā, tasmā vuttaṁ **"sampādetuṁ pūretun"**ti.

42. Dasame **duggahitehī**ti atthato byañjanato ca duṭṭhu gahitehi, ūnādhikaviparītapadapaccābhaṭṭhādivasena vilometvā gahitehīti attho. **Uppaṭipāṭiyā gahitehī**ti idaṁ pana nidassanamattaṁ duggahassa ūnādhikādivasenapi sambhavato. Tenevāha **"attano duggahitasuttantānaṁyeva atthañca pāḷiñca uttaritaraṁ katvā dassentī"**ti.

Samacittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Parisavaggavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **uddhaccena samannāgatā**ti akappiye kappiyasaññitāya, kappiye akappiyasaññitāya, avajje vajjasaññitāya, vajje

avajjasaññitāya uddhaccappakatikā. Ye hi vinaye apakataññuno saṁkilesavodāniyesu dhammesu na kusalā sakiñcanakārino vippaṭisārabahulā, tesaṁ anuppannañca uddhaccaṁ uppajjati, uppannañca bhiyyobhāvaṁ vepullaṁ āpajjati. Sārābhāvena tucchattā naḷo viyāti **naḷo,** mānoti āha **"unnaḷāti uggatanaḷā"**ti. Tenāha **"uṭṭhitatucchamānā"**ti. Māno hi seyyassa seyyoti sadisoti ca pavattiyā visesato tuccho. **Cāpallenā**ti capalabhāvena, taṇhāloluppenāti attho. **Mukhakharā**ti mukhena pharusā, pharusavādinoti attho.

Vikiṇṇavācāti vissaṭavacanā samphappalāpitāya apariyantavacanā. Tenāha **"asaṁyatavacanā"**ti-ādi. **Vissaṭṭhasatino**ti sativirahitā paccayavekallena vijjamānāyapi satiyā satikiccaṁ kātuṁ asamatthatāya evaṁ vuttā. Na sampajānantīti **asampajānā,** taṁyoganivattiyaṁ cāyaṁ akāro "ahetukā dhammā[1], abhikkhuko āvāso"ti-ādīsu[2] viyāti āha **"nippaññā"**ti, paññārahitāti attho. Pāḷiyaṁ **vibbhantacittā**ti ubbhantacittā. Samādhivirahena laddhokāsena uddhaccena tesaṁ samādhivirahānaṁ cittaṁ nānārammaṇesu paribbhamati vanamakkaṭo viya vanasākhāsu. **Pākatindriyā**ti saṁvarābhāvena gihikāle viya vivaṭa-indriyā. Tenāha **"pakatiyā ṭhitehī"**ti-ādi. **Vivaṭehī**ti asaṁvutehi.

44. Dutiye **bhaṇḍanaṁ vuccati kalahassa pubbabhāgo**ti kalahassa hetubhūtā paribhāsā taṁsadisī ca aniṭṭhakiriyā bhaṇḍanaṁ nāma. **Kalahajātā**ti hatthaparāmāsādivasena matthakappatto kalaho jāto etesanti kalahajātāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Viruddhavādan**ti "ayaṁ dhammo, nāyaṁ dhammo"ti-ādinā[3] viruddhavādabhūtaṁ pivādaṁ. Mukhasannissitatāya vācā[4] idha "mukhan"ti adhippetāti āha **"dubbhāsitā vācā mukhasattiyoti vuccantī"**ti. Catubbidhampi saṁghakammaṁ sīmāparicchinnehi pakatattehi bhikkhūhi ekato kattabbattā **ekakammaṁ** nāma. Pañcavidhopi pātimokkhuddeso ekato uddisitabbattā **ekuddeso** nāma. Paññattaṁ pana sikkhāpadaṁ sabbehipi lajjīpuggalehi samaṁ sikkhitabbabhāvato **samasikkhatā**

---

1. Abhi 1. 4 piṭṭhe.
2. Vi 4. 84 piṭṭhe.
3. Vi 4. 211, 213 piṭṭhesu.
4. Mukhasannissitā vācā (Ka)

nāma. Pāḷiyaṁ **khīrodakībhūtā**ti yathā khīrañca udakañca aññamaññaṁ saṁsandati, visuṁ na hoti, ekattaṁ viya upeti. Satipi hi ubhayesaṁ kalāpānaṁ paramatthato bhede pacurajanehi pana duviññeyyanānattaṁ khīrodakaṁ samoditaṁ accantameva saṁsaṭṭhaṁ viya hutvā tiṭṭhati, evaṁ sāmaggivasena ekattūpagatacittuppādā viyāti khīrodakībhūtāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Mettācakkhūhī**ti mettācittaṁ paccupaṭṭhapetvā olokanacakkhūhi. Tāni hi piyabhāvadīpanato "piyacakkhūnī"ti vuccanti.

45. Tatiye **aggavatī**ti ettha **agga**-saddo uttamapariyāyo, tena visiṭṭhassa puggalassa, visiṭṭhāya vā paṭipattiyā gahaṇaṁ idhādhippetanti āha **"aggavatīti uttamapuggalavatī"**ti-ādi. Avigatataṇhatāya taṁ taṁ parikkhārajātaṁ bahuṁ lanti ādiyantīti bahulā, bahulā eva **bāhulikā** yathā "venayiko"ti[1]. Te pana yasmā paccayabahubhāvāya yuttappayuttā nāma honti, tasmā āha **"cīvarādibāhullāya paṭipannā"**ti. Sikkhāya ādaragāravābhāvato sithilaṁ adaḷhaṁ gaṇhantīti **sāthalikā**ti vuttaṁ. **Sithilan**ti ca bhāvanapuṁsakaniddeso, sithilasaddena vā samānatthassa sāthalasaddassa vasena sāthalikāti padasiddhi veditabbā. **Avagamanaṭṭhenā**ti adhogamanaṭṭhena, orambhāgiyabhāvenāti attho. **Upadhiviveke**ti sabbūpadhipaṭinissaggatāya upadhivivitte. **Oropitadhurā**ti ujjhitussāhā. **Duvidhampi vīriyan**ti kāyikaṁ cetasikañca vīriyaṁ.

46. Catutthe **idaṁ dukkhan**ti dukkhassa ariyasaccassa paccakkhato aggahitabhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. **Ettakameva dukkhan**ti tassa paricchijja aggahitabhāvadassanatthaṁ. **Ito uddhaṁ dukkhaṁ natthī**ti anavasesetvā aggahitabhāvadassanatthaṁ. **Yathāsabhāvato nappajānantī**ti sarasalakkhaṇappaṭivedhena asammohato nappaṭivijjhanti. Asammohapaṭivedho ca yathā tasmiṁ ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa rūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. **Accantakkhayo**ti accantakkhayanimittaṁ nibbānaṁ. **Asamuppatī**ti etthāpi eseva nayo. Yaṁ nibbānaṁ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṁ āgamma tadubhayampi nirujjhati, taṁ tesaṁ asamuppatti nibbānaṁ dukkhanirodhoti vuccati.

---

1. Aṁ 3. 20; Vi 1. 3; Ma 1. 193 piṭṭhesu.

47. Pañcame visesanassa paranipātena **"parisākasaṭo"**ti vuttanti āha **"kasaṭaparisā"**ti-ādi. "Kasaṭaparisā"ti hi vattabbe "parisākasaṭo"ti vuttaṁ. **Parisāmaṇḍo**ti etthāpi eseva nayo. Sesamettha uttānameva.

48. Chaṭṭhe **gambhīrā**ti agādhā dukkhogāḷhā. **Pāḷivasenā**ti iminā yo dhammapaṭisambhidāya visayo gambhīrabhāvo, tamāha. Dhammappaṭivedhassa hi dukkarabhāvato dhammassa pāḷiyā dukkhogāḷhatāya gambhīrabhāvo. **"Pāḷivasena gambhīrā"**ti vatvā **"sallasuttasadisā"**ti vuttaṁ tassa "animittamanaññātan"ti-ādinā[1] pāḷivasena gambhīratāya labbhanato. Tathā hi tattha tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti. Duviññeyyaṁ hi ñāṇena dukkhogāḷhanti katvā "gambhīran"ti vuccati. Pubbāparampettha kāsañci gāthānaṁ duviññeyyatāya dukkhogāḷhameva, tasmātaṁ "pāḷivasena gambhīrā"ti vuttaṁ. Imināva nayena **"atthavasena gambhīrā"**ti etthāpi attho veditabbo. **Mahāvedallasuttassa**[2] atthavasena gambhīratā suviññeyyāva. Lokaṁ uttaratīti lokuttaro, navavidho appamāṇadhammo. So atthabhūto etesaṁ atthīti **lokuttarā.** Tenāha **"lokuttara-atthadīpakā"**ti.

Sattasuññaṁ dhammamattamevāti sattena attanā suññaṁ kevalaṁ dhammamattameva. **Uggahetabbaṁ pariyāpuṇitabban**ti liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha **"uggahetabbe ca pariyāpuṇitabbe cā"**ti. Kavino kammaṁ kavitā. Yaṁ panassa kammaṁ, taṁ tena katanti vuccatīti āha **"kavitāti kavīhi katā"**ti. **Itaran**ti kāveyyāti padaṁ, kābyanti vuttaṁ hoti. **Kābyan**ti ca kavinā vuttanti attho. Tenāha **"tasseva vevacanan"**ti. **Vicitra-akkharā**ti vicittākārakkharā viññāpanīyā. **Sāsanato bahibhūtā**ti na sāsanāvacarā. **Tesaṁ sāvakehī**ti buddhānaṁ sāvakāti apaññātānaṁ yesaṁ kesañci sāvakehi. **Na ceva aññamaññaṁ paṭipucchantī**ti ye vācenti, ye ca suṇanti, te aññamaññaṁ atthādiṁ nappaṭipucchanti, kevalaṁ vācanasavanamatteneva parituṭṭhā honti. **Cārikaṁ na vicarantī**ti asukasmiṁ ṭhāne atthādiṁ jānantā atthīti pucchanatthāya cārikaṁ na gacchanti tādisassa puggalassa abhāvato tassa ca pubbāparavirodhato. **Kathaṁ ropetabban**ti kena pakārena nikkhipitabbaṁ. Attho nāma sabhāvato anāsandhito

1. Khu 1. 371 piṭṭhe Suttanipāte. 2. Ma 1. 365 piṭṭhe.

sambandhato pubbāparato ādipariyosānato ca ñāto sammāñāto hotīti āha **"ko attho"**ti-ādi. **Anuttānīkatan**ti akkharasannivesādinā anuttānīkataṁ. **Kaṅkhāyā**ti saṁsayassa.

49. Sattame kilesehi āmasitabbato āmisaṁ, cattāro paccayā. Tadeva garu garukātabbaṁ etesaṁ, na dhammoti **āmisagarū.** Tenāha **"lokuttaradhammaṁ lāmakato gahetvā ṭhitaparisā"**ti. Ubhato bhāgato vimuttoti **ubhatobhāgavimutto. Dvīhi bhāgehi** dve vāre vimutto. **Paññāya vimutto**ti samathasannissayena vinā aggamaggapaññāya vimutto. Tenāha **"sukkhavipassakakhīṇāsavo"**ti. **Kāyenā**ti nāmakāyena. **Jhānaphassaṁ phusitvā**ti aṭṭhasamāpattisaññitaṁ jhānaphassaṁ adhigamavasena phusitvā. Pacchā nirodhaṁ nibbānaṁ yathā ālocitaṁ[1] nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhī.** Na tu vimutto ekaccānaṁ āsavānaṁ aparikkhīṇattā. **Diṭṭhantaṁ patto**ti diṭṭhassa anto anantaro kālo diṭṭhanto, dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṁ pattoti attho. Paṭhamaphalato paṭṭhāya hi yāva aggamaggā diṭṭhippatto. Tenāha **"ime dvepi chasu ṭhānesu labbhantī"**ti.

Saddahanto vimuttoti etena sabbathā avimuttassa saddhāmattena vimuttabhāvadassanena saddhāvimuttassa sekkhabhāvameva vibhāveti. **Saddhāvimutto**ti vā saddhāya avimuttoti attho. **Chasu ṭhānesū**ti paṭhamaphalato paṭṭhāya chasu ṭhānesu. **Dhammaṁ anussaratī**ti paṭhamamaggapaññāsaṅkhātaṁ dhammaṁ anussarati. **Saddhaṁ anussaratī**ti etthāpi eseva nayo. Ubhopi hete sotāpattimaggaṭṭhāyeva. **Imaṁ kasmā gaṇhantī**ti evaṁ ekantapāsaṁsesu ariyesu gayhamānesu imaṁ ekantaninditaṁ lāmakaṁ dussīlaṁ tasmā gaṇhanti. Sabbesu sabbathā sadisesu labbhamānopi viseso na paññāyati, visabhāge pana sati eva paññāyati paṭabhāvena viya cittapaṭassāti āha **"ekaccesu panā"**ti-ādi. **Ganthitā**ti avabaddhā. **Mucchitā**ti mucchaṁ sammohaṁ āpannā. **Chandarāga-apakaḍḍhanāyā**ti chandarāgassa apanayanatthaṁ. **Nissaraṇapaññāyā**ti tato nissaraṇāvahāya paññāya virahitā.

---

1. Yathā kāyo cittaṁ (Ka)

Paññādhurenāti vipassanābhinivesena. **Abhiniviṭṭho**ti vipassanāmaggaṁ otiṇṇo. **Tasmiṁ khaṇe**ti sotāpattimaggakkhaṇe. **Dhammānusārī nāma** paññāsaṅkhātena dhammena ariyamaggasotassa anussaraṇato. **Kāyasakkhī** nāma nāmakāyena sacchikātabbassa nibbānassa sacchikaraṇato. Vikkhambhanasamucchedānaṁ vasena **dvikkhattuṁ.** Arūpajjhānehi rūpakāyato, aggamaggena sesakāyatoti **dvīhi bhāgehi,** nissakkavacanañcetaṁ. Diṭṭhantaṁ patto, diṭṭhattā vā pattoti **diṭṭhippatto.** Tattha **diṭṭhantaṁ patto**ti dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṁ pattoti attho. **Diṭṭhattā**ti catusaccadassanasaṅkhātāya paññāya nirodhassa diṭṭhattā. Jhānaphassarahitāya sātisayāya paññāya eva vimuttoti **paññāvimutto.** Sesaṁ vuttanayattā suviññeyyameva.

50. Aṭṭhame na samāti **visamā.** Kāyakammādīnaṁ visamattā tato eva tattha pakkhalanaṁ sulabhanti āha "**sapakkhalanaṭṭhenā**"ti. **Nippakkhalanaṭṭhenā**ti pakkhalanā bhāvena. **Uddhammānī**ti dhammato apetāni. **Ubbinayānī**ti etthāpi eseva nayo.

51. Navame **adhammikā**ti adhamme niyuttā. Tenāha "**niddhammā**"ti, dhammarahitāti attho.

52. Dasame **gaṇhantī**ti pavattenti. **Na ceva aññamaññaṁ saññāpentī** mūlato paṭṭhāya taṁ adhikaraṇaṁ yathā vūpasammati, evaṁ aññamaññaṁ itarītare na sammā jānāpenti. Saññāpanatthaṁ sannipāte sati tattha yuttapattakaraṇena saññattiyā bhavitabbaṁ, te pana saññāpanatthaṁ na sannipatanti. **Na pekkhāpentī**ti taṁ adhikaraṇaṁ mūlato paṭṭhāya aññamaññaṁ na pekkhāpenti. Asaññattiyeva attanā gahitapakkhassa balaṁ etesanti **asaññattibalā. Na tathā mantentī**ti sandiṭṭhiparāmāsi-ādhānaggāhiduppaṭinissaggibhāvena tathā na mantenti. Tenāha "**thāmasā**"ti-ādi. **Uttānatthoyeva** kaṇhapakkhe vuttappaṭipakkhena gahetabbattā.

Parisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamo paṇṇāsako niṭṭhito.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Puggalavaggavaṇṇanā

53. Dutiyapaṇṇāsakassa paṭhame hitaggahaṇena mettā vuttā hoti, na karuṇā, anukampāgahaṇena pana karuṇāti **cakkavattinā saddhiṁ gahitattā "lokānukampāyā"ti na vuttaṁ.** Nippariyāyato lokānukampā nāma sammāsambuddhādhīnāti. **Dve**ti manussadevasampattivasena dve sampattiyo. Tā dve, nibbānasampatti cāti **tisso.**

54. Dutiye bahuso loke na ciṇṇā na pavattā manussāti **āciṇṇamanussā.** Kadācideva hi nesaṁ loke nibbatti abhūtapubbā bhūtāti **abbhutamanussā.**

55. Tatiye **dasasu cakkavāḷasahassesu anutāpaṁ karoti** tassa ekabuddhakhettabhāvato.

56. Catutthe **thūpassa yuttā**ti dhātuyo pakkhipitvā thūpakaraṇassa yuttā.

57. Pañcame **attano ānubhāvenā**ti sayambhuñāṇena. **Buddhā**ti buddhavanto.

58. Chaṭṭhe **pahīnattā na bhāyatī**ti attasinehābhāvato na bhāyati. Sakkāyadiṭṭhiggahaṇañcettha nidassanamattaṁ, attasinehassa paṭighassa tadekaṭṭhasammohassa ca vasena bhāyanaṁ hotīti tesampi pahīnattā na bhāyati, aññathā sotāpannādīnaṁ abhayena[1] bhavitabbaṁ siyā. **Sakkāyadiṭṭhiyā balavattā**ti ettha ahaṁkārasammohanatādīnampi balavattāti vattabbaṁ.

59. Sattame **assājānīyo**ti likhanti, **usabhājānīyo**ti pana pāṭhoti.

61. Navame **tatthā**ti antarāpaṇe. **Eko**ti dvīsu kinnaresu eko. Ambilikāphalañca addasāti ānetvā sambandho. **Ambilikāphalan**ti

---

1. Bhayena (Ka)

tintiṇīphalanti vadanti, caturambilanti apare. **Dve attheti** pāḷiyaṁ vutte dve atthe.

62. Dasame yathā-āraddhe kicce vattamāne antarā eva paṭigamanaṁ paṭivānaṁ, natthi etassa paṭivānanti **appaṭivāno.** Tattha asaṁkocappatto. Tenāha **"anukkaṇṭhito"**ti-ādi.

63. Ekādasame **sannivāsan**ti sahavāsaṁ. Yathā asappurisā saha vasantā aññamaññaṁ agāravena anādariyaṁ karonti, tappaṭikkhepena sappurisānaṁ sagāravappaṭipattidassanaparamidaṁ suttaṁ daṭṭhabbaṁ.

64. Dvādasame dvīsupi **pakkhesū**ti vivādāpannānaṁ bhikkhūnaṁ dvīsupi pakkhesu. **Saṁsaramānā**ti pavattamānā. **Diṭṭhipaḷāso**ti diṭṭhisannissayo paḷāso yugaggāho. **Āghātento**ti āhananto bādhento. **Anabhirādhanavasenā**ti yassa uppajjati, tassa tadaññesañca atthassa anabhirādhanavasena. **Sabbampetan**ti vacīsaṁsārobhi sabbampetaṁ. Attano citte parisāya ca citteti ānetvā sambandho.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(7) 2. Sukhavaggavaṇṇanā

65. Dutiyassa paṭhame **sabbakāmanipphattimūlakaṁ sukhan**ti anavasesa-upabhogaparibhogavatthunipphattihetukaṁ kāmasukhaṁ. **Pabbajjāmūlakaṁ sukhan**ti pabbajjāhetukaṁ pavivekasukhaṁ.

66. Dutiye **kāme**ti pañca kāmaguṇe, sabbepi vā tebhūmake dhamme. Vuttaṁ hetaṁ "sabbepi tebhūmakā dhammā kamanīyaṭṭhena kāmā"ti[1]. **Nekkhammaṁ vuccati pabbajjā** gharabandhanato nikkhantattā. Nibbānameva vā—

> "Pabbajjā paṭhamaṁ jhānaṁ, nibbānañca vipassanā.
> Sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare"ti[2]—

hi vuttaṁ.

---

1. Khu 7. 1, 2 piṭṭhesu.
2. Itivuttaka-Ṭṭha 331 piṭṭhe.

67. Tatiye upadhī vuccanti pañcupādānakkhandhā, tannissitaṁ sukhaṁ **upadhisukhaṁ.** Tappaṭipakkhato **nirupadhisukhaṁ lokuttarasukhaṁ.**

68. Catutthe vaṭṭapariyāpannaṁ sukhaṁ **vaṭṭasukhaṁ.** Nibbānārammaṇaṁ sukhaṁ **vivaṭṭasukhaṁ.**

69. Pañcame **saṁkilesan**ti saṁkiliṭṭhaṁ. Tenāha **"vaṭṭagāmisukhan"**ti. **Vivaṭṭasukhan**ti maggaphalasahagataṁ sukhaṁ.

70. Chaṭṭhe ariyānameva sukhaṁ **ariyasukhaṁ,** ariyañca taṁ sukhañcātipi **ariyasukhaṁ.** Anariyānameva sukhaṁ **anariyasukhaṁ,** anariyañca taṁ sukhañcātipi **anariyasukhaṁ.**

71. Sattame **tan**ti cetasikasukhaṁ.

72. Aṭṭhame saha pītiyā vattatīti **sappītikaṁ,** pītisahagataṁ sukhaṁ. Sabhāvato virāgato ca natthi etassa pītīti **nippītikaṁ sukhaṁ.** Aṭṭhakathāyaṁ panettha jhānasukhameva uddhaṭaṁ, tathā ca "lokiyasappītikasukhato lokiyanippītikasukhaṁ aggan"ti vuttaṁ. Lokiyanippītikampi hi aggaṁ labbhatevāti bhūmantaraṁ bhinditvā aggabhāvo veditabbo.

73. Navame sātasabhāvameva sukhaṁ **sātasukhaṁ,** na upekkhāsukhaṁ viya asātasabhāvaṁ. Kāmaṁ cettha kāyaviññāṇasahagatampi sātasukhameva, aṭṭhakathāyaṁ pana "tīsu jhānesu sukhan"teva vuttaṁ.

74. Dasame samādhisampayuttaṁ sukhaṁ **samādhisukhaṁ.** Nasamādhisampayuttaṁ sukhaṁ **asamādhisukhaṁ.**

75. Ekādasame suttantakathā esāti **"sappītikaṁ jhānadvayan"**ti vuttaṁ.

77. Terasame rūpajjhānaṁ rūpaṁ uttarapadalopena, taṁ ārammaṇaṁ tassāti **rūpārammaṇaṁ.** Catutthajjhānaggahaṇaṁ pana yadassa paṭiyogī, tena samānayogakkhamadassanaparaṁ. **Yaṁ kiñci rūpan**ti yaṁ kiñci ruppanalakkhaṇaṁ rūpaṁ. Tappaṭikkhepena **arūpaṁ** veditabbaṁ.

Sukhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Sanimittavaggavaṇṇanā

78-79. Tatiyassa paṭhame nimīyati ettha phalaṁ avasesapaccayeti pakkhipīyati viyāti **nimittaṁ,** kāraṇanti āha **"sanimittāti sakāraṇā"**ti. **Dutiyādīsū**ti dutiyasuttādīsu. **Eseva nayo**ti iminā nidānādipadānampi kāraṇapariyāyameva dīpeti. Nidadāti phalanti **nidānaṁ,** hinoti phalaṁ patiṭṭhāti etenāti **hetu,** saṅkharoti phalanti **saṅkhāro,** paṭicca etasmā phalaṁ etīti **paccayo,** ruppati niruppati phalaṁ etthāti **rūpan**ti evaṁ nidānādipadānampi hetupariyāyatā veditabbā.

84. Sattame **paccayabhūtāyā**ti sahajātādipaccayabhūtāya.

87. Dasame samecca sambhuyya paccayehi katoti saṅkhato saṅkhato dhammo ārammaṇaṁ etesanti **saṅkhatārammaṇā. Maggakkhaṇe honti nāma** pahīyantīti katvā. **Nāhesun**ti ettha "vuccantī"ti ajjhāharitabbaṁ. **Yāva arahattā desanā desitā** taṁtaṁsuttapariyosāne "na hontī"ti vuttattā.

Sanimittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(9) 4. Dhammavaggavaṇṇanā

88. Catutthassa paṭhame **phalasamādhī**ti catūsupi ariyaphalesu samādhi. Tathā **phalapaññā** veditabbā.

89. Dutiye sampayuttadhamme pariggaṇhātīti **paggāho.** Na vikkhipatīti **avikkhepo.**

90. Tatiye namanaṭṭhena **nāmaṁ.** Ruppanaṭṭhena **rūpaṁ.** Sammasanacārassa adhippetattā **"cattāro arūpakkhandhā"**tveva vuttaṁ. Tenāha **"dhammakoṭṭhāsaparicchedañāṇaṁ nāma kathitan"**ti.

91. Catutthe vijānanaṭṭhena **vijjā.** Vimuccanaṭṭhena **vimutti.**

92. Pañcame bhavo nāma sassataṁ sadā bhāvato, sassatavasena uppajjanadiṭṭhi **bhavadiṭṭhi.** Vibhavo nāma ucchedo vināsanaṭṭhena, vibhavavasena uppajjanadiṭṭhi **vibhavadiṭṭhi. Uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

95. Aṭṭhame dukkhaṁ vaco etasmiṁ vippaṭikūlagāhimhi vipaccanīkasāte anādare puggaleti dubbaco, tassa kammaṁ dovacassaṁ, tassa dubbacassa puggalassa anādariyavasena pavattā cetanā. Tassa bhāvo **dovacassatā. Tassa bhāvo**ti ca tassa yathāvuttassa dovacassassa atthibhāvo, atthato dovacassameva. Vitthārato panesā "tattha katamā dovacassatā? Sahadhammike vuccamāne dovacassāyan"ti **abhidhamme**[1] āgatā. Sā atthato saṅkhārakkhandho hoti. Catunnaṁ vā khandhānaṁ etenākārena pavattānaṁ etaṁ adhivacananti vadanti.

Pāpayogato pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittāti pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā.** Vitthārato panesā "tattha katamā pāpamittatā? Ye te puggalā assaddhā dussīlā appassutā maccharino duppaññā. Yā tesaṁ sevanā nisevanā saṁsevanā bhajanā sambhajanā bhatti sambhatti taṁsampavaṅkatā"ti[1] evaṁ āgatā. Sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā. Yāya hi cetanāya puggalā pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā **pāpamittatā.**

96. Navame sukhaṁ vaco etasmiṁ padakkhiṇagāhimhi anulomasāte sādare puggaleti **subbaco**ti-ādinā, kalyāṇā saddhādayo puggalā etassa mittāti **kalyāṇamitto**ti-ādinā vuttavipariyāyena attho veditabbo.

97. Dasame pathavīdhātu-ādayo sukhadhātikāmadhātu-ādayo ca etāsveva antogadhāti etāsu kosalle dassite tāsupi kāsallaṁ dassitameva hotīti **"aṭṭhārasa dhātuyo"**ti vuttaṁ. **Dhātūti jānanan**ti iminā aṭṭhārasannaṁ dhātūnaṁ sabhāvaparicchedikā savanadhāraṇasammasanappaṭivedhapaññā vuttā. Tattha dhātūnaṁ savanadhāraṇapaññā sutamayā, itarā bhavanāmayā. Tatthāpi sammasanapaññā

1. Abhi 3. 258 piṭṭhe.

lokiyā. Vipassanā hi sā, itarā lokuttarā. Lakkhaṇādivasena aniccādivasena ca manasikaraṇaṁ manasikāro, tattha kosallaṁ **manasikārakusalatā.** Aṭṭhārasannaṁyeva dhātūnaṁ sammasanappaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā manasikārakusalatā, sā ādimajjhapariyosānavasena tidhā bhinnā. Tathā hi sammasanapaññā tassā ādi, paṭivedhapaññā majjhe, paccavekkhaṇapaññā pariyosānaṁ.

98. Ekādasame āpattiyova āpattikkhandhā, tā pana antarāpattīnaṁ aggahaṇena pañca, tāsaṁ gahaṇena satta hontīti āha **"pañcannañca sattannañca āpattikkhandhānan"**ti. **Jānanan**ti "imā āpattiyo, ettakā āpattiyo, evañca tāsaṁ apajjanaṁ hotī"ti jānanaṁ. Evaṁ tippakārena jānanapaññā hi āpattikusalatā nāma. Āpattito vuṭṭhāpanappayogatāya kammabhūtā vācā kammavācā, tathābhūtā anussāvanavācā. "Imāya kammavācāya ito āpattito vuṭṭhānaṁ hoti, hontañca paṭhame, tatiye vā anussāvane yya-kāraṁ patte, 'saṁvarissāmī'ti vā pade pariyosite hotī"ti evaṁ taṁtaṁāpattīhi vuṭṭhānaparicchedajānanapaññā **āpattivuṭṭhānakusalatā. Vuṭṭhānan**ti ca yathāpannāya āpattiyā yathā tathā anantarāyatāpādanaṁ. Evaṁ vuṭṭhānaggahaṇeneva desanāyapi saṅgaho siddho hoti.

Dhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(10) 5. Bālavaggavaṇṇanā

99. Pañcamassa paṭhame **anāgataṁ bhāraṁ vahatī**ti attano asampattaṁ bhāraṁ vahati, atherova samāno therehi vahitabbaṁ bījanaggāhadhammajjhesanādibhāraṁ vahatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Aṭṭhakathāyaṁ**[1] pana yasmā sammajjanādinavavidhaṁ pubbakiccaṁ āṇatteneva kātabbaṁ, pātimokkhañca āṇatteneva uddisitabbaṁ, tasmā taṁ sabbaṁ vinā āṇattiyā karonto anāgataṁ bhāraṁ vahati nāmāti dassetuṁ **"sammajjanīpadīpo"**ti-ādi vuttaṁ. Yaṁ hi "anujānāmi bhikkhave uposathāgāraṁ sammajjitun"ti-ādinā nayena **pāḷiyaṁ**[2] āgataṁ. Aṭṭhakathāsu ca—

---

1. Vi-Ṭṭha 3. 341 piṭṭhe. 2. Vi 3. 158 piṭṭhe.

"Sammajjanī padīpo ca, udakaṁ āsanena ca.
Uposathassa etāni, 'pubbakaraṇan'ti vuccati.

Chandapārisuddhi-utukkhānaṁ, bhikkhugaṇanā ca ovādo.
Uposathassa etāni, 'pubbakiccan'ti vuccatī"ti[1]—

evaṁ dvīhi nāmehi navavidhaṁ pubbakiccaṁ dassitaṁ, taṁ akatvā uposathaṁ kātuṁ na vaṭṭati. Tasmā "anujānāmi bhikkhave therena bhikkhunā navaṁ bhikkhuṁ āṇāpetun"ti[2] vacanato therena āṇattena agilānena bhikkhunā uposathāgāraṁ sammajjitabbaṁ, pānīyaṁ paribhojanīyaṁ upaṭṭhapetabbaṁ, āsanaṁ paññāpetabbaṁ, padīpo kātabbo, akaronto dukkaṭaṁ āpajjati.

Therenapi patirūpaṁ ñatvā āṇāpetabbaṁ, āṇāpentenapi yaṁ kiñci kammaṁ karonto vā sadā kālameva eko vā bhāranittheraṇako vā sarabhāṇakadhammakathikādīsu vā aññataro na uposathāgārasammajjanatthaṁ āṇāpetabbo, avasesā pana vārena āṇāpetabbā. Sace āṇatto sammajjaniṁ tāvakālikampi na labhati, sākhābhaṅgaṁ kappiyaṁ kāretvā sammajjitabbaṁ, tampi alabhantassa laddhakappiyaṁ hoti. Padīpakaraṇepi vuttanayeneva āṇāpetabbo, āṇāpentena ca "amukasmiṁ nāma okāse telaṁ vā kapallikā vā atthi, taṁ gahetvā karohī"ti vattabbo. Sace telādīni natthi, pariyesitabbāni. Pariyesitvā alabhantassa laddhakappiyaṁ hoti. Apica kapāle aggi jāletabbo. Āsanapaññāpanāṇattiyampi vuttanayeneva āṇāpetabbo, āṇattena ca sace uposathāgāre āsanāni natthi, saṁghikāvāsato āharitvā paññāpetvā puna āgaritabbāni, āsanesu asati kaṭasārakepi taṭṭikāyopi paññāpetuṁ vaṭṭati, tāsupi asati sākhābhaṅgāni kappiyaṁ kāretvā paññāpetabbāni. Kappiyakārakaṁ alabhantassa laddhakappiyaṁ hoti.

Chandapārisuddhīti ettha uposathakaraṇatthaṁ sannipatite saṁghe bahi uposathaṁ katvā āgatena sannipātaṭṭhānaṁ gantvā kāyasāmaggiṁ adentena chando dātabbo. Yopi gilāno vā kiccappasuto vā, tena pārisuddhiṁ dentena chando dātabbo. Kathaṁ dātabbo? Ekassa

1. Vi-Ṭṭha 3. 344 piṭṭhe. 2. Vi 3. 158 piṭṭhe.

bhikkhuno santike "chandaṁ dammi, chandaṁ me hara, chandaṁ me ārocehī"ti ayamattho kāyena vā vācāya vā ubhayena vā viññāpetabbo. Evaṁ dinno hoti chando. Akatūposathena pana gilānena vā kiccappasutena vā pārisuddhi dātabbā. Kathaṁ dātabbā? Ekassa bhikkhuno santike "pārisuddhiṁ dammi, pārisuddhiṁ me hara, pārisuddhiṁ me ārocehī"ti ayamattho kāyena vā vācāya vā ubhayena vā viññāpetabbo. Evaṁ dinnā hoti pārisuddhi. Taṁ pana dentena chandopi dātabbo. Vuttaṁ hetaṁ Bhagavatā "anujānāmi bhikkhave tadahuposathe pārisuddhiṁ dentena chandampi dātuṁ, santi saṁghassa karaṇīyan"ti[1]. Tattha pārisuddhidānaṁ saṁghassapi attanopi uposathakaraṇaṁ sampādeti, na avasesaṁ saṁghakiccaṁ. Chandadānaṁ saṁghasseva uposathakaraṇañca sesakiccañca sampādeti, attano pana uposatho akatoyeva hoti, tasmā pārisuddhiṁ dentena chandopi dātabbo.

Utukkhānanti "hemantādīnaṁ utūnaṁ ettakaṁ atikkantaṁ, ettakaṁ avasiṭṭhan"ti evaṁ utūnaṁ ācikkhanaṁ. **Bhikkhugaṇanā**ti "ettakā bhikkhū uposathagge sannipatitā"ti bhikkhūnaṁ gaṇanā. Idampi ubhayaṁ katvāva uposatho kātabbo. **Ovādo**ti bhikkhunovādo. Na hi bhikkhūnīhi yācitaṁ ovādaṁ anārocetvā uposathaṁ kātuṁ vaṭṭati. Bhikkhuniyo hi "sve uposatho"ti āgantvā "ayaṁ uposatho cātuddaso, pannaraso"ti pucchitvā puna uposathadivase āgantvā "bhikkhunisaṁgho ayya bhikkhusaṁghassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamanañca yācati, labhatu kira ayya bhikkhunisaṁgho ovādūpasaṅkamanan"ti evaṁ ovādaṁ yācanti. Taṁ ṭhapetvā bālagilānagamiye añño sacepi āraññako hoti, appaṭiggahetuṁ na labhati, tasmā yena so paṭiggahito, tena bhikkhunā uposathagge pātimokkhuddesako bhikkhu evaṁ vattabbo "bhikkhunisaṁgho bhante bhikkhusaṁghassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamanañca yācati, labhatu kira bhante bhikkhunisaṁgho ovādūpasaṅkamanan"ti.

Pātimokkhuddesakena vattabbaṁ "atthi koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato"ti. Sace hoti koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, tato tena so vattabbo "itthannāmako

---

1. Vi 3. 164 piṭṭhe.

bhikkhu bhikkhunovādako sammato, haṁ bhikkhunisaṁgho upasaṅkamatū"ti. Sace natthi, tato tena pucchitabbaṁ "ko āyasmā ussahati bhikkhuniyo ovaditun"ti. Sace koci ussahati, sopi ca aṭṭhahi aṅgehi samannāgato, taṁ tattheva sammannitvā ovādappaṭiggāhako vattabbo "itthannāmo bhikkhu bhikkhunovādako sammato, taṁ bhikkhunisaṁgho upasaṅkamatū"ti. Sace pana na koci ussahati, pātimokkhuddesakena vattabbaṁ "natthi koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, pāsādikena bhikkhunisaṁgho sampādetū"ti. Ettāvatā hi sikkhattayasaṅgahitaṁ sakalaṁ sāsanaṁ ārocitaṁ hoti. Tena bhikkhunā "sādhū"ti sampaṭicchitvā pāṭipade bhikkhunīnaṁ ārocetabbaṁ. Pātimokkhampi "na bhikkhave anajjhiṭṭhena pātimokkhaṁ uddisitabbaṁ, yo uddiseyya, āpatti dukkaṭassā"ti[1] vacanato anāṇatthena na uddisitabbaṁ. "Therādheyyaṁ pātimokkhan"ti[2] hi vacanato saṁghatthero vā pātimokkhaṁ uddiseyya, "anujānāmi bhikkhave yo tattha bhikkhu byatto paṭibalo, tassādheyyaṁ patimokkhan"ti[2] vacanato navakataro vā therena āṇatto. Dutiyādīni uttānatthāneva.

109. Ekādasame **na kukkuccāyitabbaṁ kukkuccāyatī**ti na kukkuccāyituṁ yuttakaṁ kukkuccāyati. Sūkaramaṁsaṁ labhitvā "acchamaṁsan"ti kukkuccāyati, "sūkaramaṁsan"ti jānantopi "acchamaṁsan"ti kukkuccāyati, na paribhuñjatīti vuttaṁ hoti. Evaṁ migamaṁsaṁ "dīpimaṁsan"ti, kāle santeyeva "kālo natthī"ti, appavāretvā "pavāritomhī"ti, patte rajasmiṁ apatiteyeva "patitan"ti, attānaṁ uddissa macchamaṁse akateyeva "maṁ uddissa katan"ti kukkuccāyati. **Kukkuccāyitabbaṁ na kukkuccāyatī**ti kukkuccāyituṁ yuttaṁ na kukkuccāyati. Acchamaṁsaṁ labhitvā "sūkaramaṁsan"ti na kukkuccāyati, "acchamaṁsan"ti jānantopi "sūkaramaṁsan"ti na kukkuccāyati, madditvā vītikkamatīti vuttaṁ hoti. Evaṁ dīpimaṁsaṁ migamaṁsanti -pa- attānaṁ uddissa macchamaṁse kate "maṁ uddissa katan"ti na kukkuccāyatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyaṁ pana "na kukkuccāyitabbanti saṁghabhogassa apaṭṭhapanaṁ avicāraṇaṁ na kukkuccāyitabbaṁ nāma, taṁ kukkuccāyati. Kukkuccāyitabbanti tasseva paṭhapanaṁ vicāraṇaṁ, taṁ na kukkuccāyatī"ti ettakameva vuttaṁ.

1. Vi 3. 155 piṭṭhe. 2. Vi 3. 156 piṭṭhe.

tattha **saṁghabhogassā**ti saṁghassa catupaccayaparibhogatthāya dinnakhettavatthutaḷākādikassa, tato uppannadhaññahiraññādikassa ca saṁghassa bhogassa. **Apaṭṭhapanan**ti asaṁvidahanaṁ. Tenāha **"avicāraṇan"**ti, **tassevā**ti yathāvuttasseva saṁghabhogassa.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Āsāduppajahavaggavaṇṇanā

119. Tatiyapaṇṇāsakassa paṭhame dukkhena pajahitabbāti **duppajahā. Duccajā**ti-ādīsupi eseva nayo. Dvinnaṁ āsānaṁ duccajabhāvo kathaṁ jānitabboti paṭhamaṁ tāva lābhāsāya duccajabhāvaṁ vibhāveti **"lābhāsāyā"**ti-ādinā. **Ubhatobyūḷhan**ti yuddhatthāya ubhato sannipatitaṁ. **Pakkhandantī**ti anuppavisanti. **Jīvitāsāya duppajahattā**ti-ādinā jīvitāsāya duccajabhāvaṁ vibhāveti.

120. Dutiye **dullabhā**ti na sulabhā. **Iṇaṁ demīti saññaṁ karotī**ti evaṁ saññaṁ karonto viya hotīti attho. Ettha ca "pubbakārīti paṭhamaṁ upakārassa kārako. Kataññū katavedīti tena kataṁ ñatvā pacchā kārako. Tesu pubbakārī 'iṇaṁ demī'ti saññaṁ karoti pacchā kārako 'iṇaṁ jīrāpemī'ti saññaṁ karotī"ti ettakameva idha vuttaṁ. Puggalapaṇṇattisaṁvaṇṇanāyaṁ[1] pana—

> "Pubbakārīti paṭhamameva kārako. Katavedīti kataṁ vedeti, viditaṁ pākaṭaṁ karoti. Te agāriyānagāriyehi dīpetabbā. Agārikesu hi mātāpitaro pubbakārino nāma, puttadhītaro pana mātāpitaro paṭijaggantā abhivādanādīni tesaṁ kurumānā katavedino nāma. Anagāriyesu ācariyupajjhāyā pubbakārino nāma, antevāsikasaddhivihārikā ācariyupajjhāye paṭijaggantā abhivādanādīni ca tesaṁ kurumānā katavedino nāma. Tesaṁ āvibhāvatthāya upajjhāyaposakasoṇattherādīnaṁ vatthūni kathetabbāni.
>
> Aparo nayo—parena akateyeva upakāre attani kataṁ upakāraṁ anapekkhi tvā kārako pubbakārī seyyathāpi mātāpitaro ceva ācariyupajjhāyā ca. So dullabho sattānaṁ taṇhābhibhūtattā. Parena katassa upakārassa

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 54 piṭṭhe.

anurūpappavattiṁ attani kataṁ upakāraṁ upakārato jānanto vediyanto kataññukatavedī seyyathāpi mātāpitu-ācariyupajjhāyesu sammāpaṭipanno. Sopi dullabho sattānaṁ avijjābhibhūtattā. Apica akāraṇavacchalo pubbakārī, sakāraṇavacchalo kataññukatavedī. ‘Karissati me’ti evamādikāraṇanirapekkhakiriyo pubbakārī, ‘karissati me’ti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññukatavedī. Tamojotiparāyaṇo pubbakārī, jotijotiparāyaṇo kataññukatavedī. Desetā pubbakārī, paṭipajjitā kataññukatavedī. Sadevake loke arahaṁ sammāsambuddho pubbakārī, ariyasāvako kataññukatavedī”ti vuttaṁ.

Tattha kāraṇena vinā pavattahitacitto **akāraṇavacchalo.** Anāgatamhi payojanaṁ apekkhamāno “karissati me”ti-ādinā cittena paṭhamaṁ gahitaṁ tādisaṁ kataṁ upādāya kataññū eva nāma hoti, na pubbakārīti adhippāyena **“karissati meti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññu katavedī”**ti vuttaṁ. **Tamojotiparāyaṇo** puññaphalāni anu-ajīvanto eva puññāni karotīti **“pubbakārī”**ti vutto. Puññaphalaṁ upajīvanto hi kataññupakkhe tiṭṭheti.

121. Tatiye **titto**ti suhito pariyosito niṭṭhitakiccatāya nirussukko. Guṇapāripūriyā hi paripuṇṇo yāvadattho idha titto vutto. **Tappetā**ti aññesampi tittikaro. **Paccekabuddho ca tathāgatasāvako ca khīṇāsavo titto**ti ettha paccekabuddho navalokuttaradhammehi sayaṁ titto paripuṇṇo, aññaṁ pana tappetuṁ na sakkoti. Tassa hi dhammakathāya abhisamayo na hoti, sāvakānaṁ pana dhammakathāya aparimāṇānaṁ devamanussānaṁ abhisamayo hoti. Evaṁ santepi yasmā te dhammaṁ desentā na attano vacanaṁ katvā kathenti, buddhānaṁ vacanaṁ katvā kathenti, sotuṁ nisinnaparisāpi “ayaṁ bhikkhu na attanā paṭividdhaṁ dhammaṁ kathetī”ti cittīkāraṁ karoti. Iti so cittīkāro buddhānaṁyeva hoti. Evaṁ tattha sammāsambuddhova tappetā nāma. Yathā hi “asukassa nāma idañcidañca dethā”ti raññā

āṇatte kiñcāpi ānetvā[1] denti, atha kho rājāva tattha dāyako. Yehipi laddhaṁ hoti, te "raññā amhākaṁ ṭhānantaraṁ dinnaṁ, issariyavibhavo dinno"tveva gaṇhanti, na "rājapurisehī"ti evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ.

122. Catutthe **duttappayā**ti atappayā, na sakkā kenaci tappetuṁ. Yo hi upaṭṭhākakulaṁ vā ñātikulaṁ vā nissāya vasamāno cīvare jiṇṇe tehi dinnaṁ cīvaraṁ nikkhipati, na paribhuñjati. Punappunaṁ dinnampi gahetvā nikkhipateva. Yo ca teneva nayena laddhaṁ laddhaṁ vissajjeti, parassa deti, punappunaṁ laddhampi tatheva karoti. Ime dve puggalā sakaṭehipi paccaye upanentena tappetuṁ na sakkāti duttappayā.

123. Pañcame **na vissajjetī**ti attano akatvā parassa na deti, atireke pana sati na nikkhipati, parassa deti. Tenevāha **"sabbaṁyeva paresaṁ na detī"**ti-ādi. Idaṁ vuttaṁ hoti "yo bhikkhu upaṭṭhākakulā vā ñātikulā vā jiṇṇacīvaro sāṭakaṁ labhitvā cīvaraṁ katvā paribhuñjati na nikkhipati, aggaḷaṁ datvā pārupantopi punapi diyyamāne sahasā nappaṭiggaṇhāti. Yo ca laddhaṁ laddhaṁ attanā paribhuñjati, paresaṁ na deti. Ime dvepi sukhena sakkā tappetunti sutappayā"ti.

124. 127. Chaṭṭhasattamādīni uttānatthāneva.

Āsāduppajahavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(12) 2. Āyācanavaggavaṇṇanā

131. **Saddo bhikkhū**ti saddhāya samannāgato bhikkhu. Yo bhikkhu sāriputtamoggallānehi sadisabhāvaṁ pattheti, so yehi guṇehi sāriputtamoggallānā etadagge ṭhapitā, te guṇe attano abhikaṅkheyyāti āha **"yādiso sāriputtatthero paññāyā"**ti-ādi. **Ito uttari patthento micchā pattheyyā**ti sāriputtamoggallānānaṁ ye paññādayo guṇā upalabbhanti, tato uttari patthento micchā pattheyya. Aggasāvakaguṇaparamā hi sāvakaguṇamariyādā. Tesaṁ

---

1. Ānentā (Ka)

sāvakaguṇānaṁ yadidaṁ aggasāvakaguṇā, na tato paraṁ sāvakaguṇā nāma atthi. Tenevāha **"yaṁ natthi, tassa patthitattā"**ti. Sesamettha uttānameva.

135. Pañcame yassa guṇā khatā upahatā ca, so **khato upahato** nāma hotīti āha **"guṇānaṁ khatattā"**ti-ādi. **Khatattā**ti chinnattā. **Upahatattā**ti naṭṭhattā. Tenāha **"chinnaguṇaṁ naṭṭhaguṇanti attho"**ti. Apuññassa pasavo nāma atthato paṭilābhoti āha **"pasavatīti paṭilabhatī"**ti, attano santāne uppādetīti attho. **Ananupavisitvā**ti ñāṇena anogāhetvā. Sesamettha chaṭṭhādīni ca suviññeyyāneva.

Āyācanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(13) 3. Dānavaggavaṇṇanā

142. Tatiyassa paṭhame dīyatīti **dānaṁ,** deyyadhammassetaṁ adhivacanaṁ. Dīyati anenāti vā **dānaṁ,** pariccāgacetanāyetaṁ adhivacanaṁ. Ayaṁ duvidhopi attho idhāmippetoti āha **"diyyanakavasena dānānī"**ti-ādi. Tattha **diyyanakavasenā**ti dātabbavasena. **Amatapattipaṭipadan**ti amatappattihetubhūtaṁ sammāpaṭipadaṁ.

143-151. Dutiyādīni ca suviññeyyāneva.

Dānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(14) 4. Santhāravaggavaṇṇanā

152. Catutthassa paṭhame āmisassa ca dhammassa ca alābhena attano parassa ca antare sambhavantassa chiddassa vivarassa bhedassa santharaṇaṁ[1] pidahanaṁ saṅgaṇhanaṁ santhāro[2]. Ayaṁ hi lokasannivāso alabbhamānena āmisena dhammena cāti dvīhi chiddo. Tassa taṁ chiddaṁ yathā na

---

1. Sandharaṇaṁ (Ka) 2. Sandhāro (Ka)

paññāyati, evaṁ pīṭhassa viya paccattharaṇena āmisena dhammena ca santharaṇaṁ saṅgaṇhanaṁ santhāroti vuccati. Ettha ca āmisena saṅgaho **āmisasanthāro** nāma. Taṁ karontena mātāpitūnaṁ bhikkhugatikassa veyyāvaccakarassa rañño corānañca aggaṁ aggahetvāpi dātuṁ vaṭṭati. Āmasitvā dinnehi rājāno ca corā ca anatthampi karonti, jīvitakkhayampi pāpenti. Anāmasitvā dinnena attamanā honti, coranāgavatthu-ādīni cettha vatthūni kathetabbāni. Tāni samantapāsādikāya **vinayaṭṭhakathāya**[1] vitthāritāni. Sakkaccaṁ uddesadānaṁ pāḷivaṇṇanā dhammakathākathananti evaṁ dhammena saṅgaho **dhammasanthāro** nāma.

153-163. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Santhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(15) 5. Samāpattivaggavaṇṇanā

164. Pañcamassa paṭhame "ito pubbe parikammaṁ pavattaṁ, ito paraṁ bhavaṅgaṁ majjhe samāpattī"ti evaṁ saha parikammena appanāparicchedappajānanā paññā **samāpattikusalatā.** Vuṭṭhāne kusalabhāvo **vuṭṭhānakusalatā.** Pageva vuṭṭhānaparicchedakaññāṇanti evamettha attho daṭṭhabbo.

165. Dutiye ujuno bhāvo **ajjavaṁ,** ajimhatā akuṭilatā avaṅkatāti attho. **Abhidhammepi**[2] vuttaṁ "tattha katamo ajjavo? Yā ajjavatā ajimhatā akuṭilatā avaṅkatā, ayaṁ vuccati ajjavo"ti. **Anajjavañca** ajjavappaṭikkhepena veditabbaṁ. Gomuttavaṅkatā candalekhāvaṅkatā naṅgalakoṭivaṅkatāti hi tayo anajjavā. Ekacco hi bhikkhu paṭhamavaye majjhimapacchimavaye ca ekavīsatiyā anesanāsu chasu ca agocaresu carati, ayaṁ gomuttavaṅkatā nāma ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā paṭipattiyā vaṅkabhāvato. Eko paṭhamavaye pacchimavaye ca catupārisuddhisīlaṁ pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, majjhimavaye purimasadiso, ayaṁ candalekhāvaṅkatā nāma paṭipattiyā

---

1. Vi-Ṭṭha 2. 68 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 260 piṭṭhe.

majjhaṭṭhāne vaṅkabhāvāpattito. Eko paṭhamavayepi majjhimavayepi catupārisuddhisīlaṁ pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, pacchimavaye purimasadiso, ayaṁ naṅgalakoṭivaṅkatā nāma pariyosāne vaṅkabhāvāpattito. Eko sabbampetaṁ vaṅkataṁ pahāya tīsu vayesu pesalo lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, tassa yo so ujubhāvo, idaṁ ajjavaṁ nāma sabbattha ujubhāvasiddhito.

Maddavanti ettha "lajjavan"tipi paṭhanti. Evaṁ panettha attho—"tattha katamo lajjavo? Yo hirīyati hirīyitabbena hirīyati pāpakānaṁ akusalānaṁ dhammānaṁ samāpattiyā, ayaṁ vuccati lajjavo"ti evaṁ vutto lajjibhāvo lajjavaṁ nāma. Idaṁ panettha nibbacanaṁ—lajjatīti lajjo, hirimā, tassa bhāgo lajjavaṁ, hirīti attho. Lajjā etassa atthīti lajjī yathā "mālī māyī"ti, tassa bhāvo lajjibhāvo, sā eva lajjā.

166. Tatiye **adhivāsanakhantī**ti ettha adhivāsanaṁ vuccati khamanaṁ. Taṁ hi paresaṁ dukkaṭaṁ duruttañca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsanato "adhivāsanan"ti vuccati. Adhivāsanalakkhaṇā khanti adhivāsanakhanti. Sucisīlatā **soraccaṁ.** Sā hi sobhanakammaratatā. Suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo viratatāti āha **"suratabhāvo"**ti. Teneva **abhidhammepi**[1]—

> "Tattha katamaṁ soraccaṁ? Yo kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, idaṁ vuccati soraccaṁ, sabbopi sīlasaṁvaro soraccan"ti—

āgato.

167. Catutthe sakhilo vuccati saṇhavāco, tassa bhavo **sākhalyaṁ,** saṇhavācatā. tenāha **"saṇhavācāvasena sammodamānabhāvo"**ti. Saṇhavācāvasena hi sammodamānassa puggalassa bhāvo nāma saṇhavācatā. Teneva **abhidhamme**[1]—

> "Tattha katamaṁ sākhalyaṁ? Yā sā vācā aṇḍakā kakkasā parakaṭukā parābhisajjanī kodhasāmantā asamādhisaṁvattanikā,

1. Abhi 1. 260 piṭṭhe.

tathārūpiṁ vācaṁ pahāya yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujamanāpā, tathārūpiṁ vācaṁ bhāsitā hoti, yā tattha saṇhavācatā sakhilavācatā apharusavācatā, idaṁ vuccati sākhalyān"ti vuttaṁ.

Tattha **aṇḍakā**ti sadose savaṇe rukkhe niyyāsapiṇḍo, ahicchattādīni vā uṭṭhitāni aṇḍakānīti vadanti, pheggurukkhassa pana kuthitassa aṇḍāni viya uṭṭhitā cuṇṇapiṇḍiyo vā gaṇṭhiyo[1] vā aṇḍakā. Idha pana byāpajjanakakkasādisabhāvato kaṇṭakappaṭibhāgena[2] vācā aṇḍakāti vuttā. Padumanāḷaṁ viya sotaṁ ghaṁsayamānā pavisantī **kakkasā** daṭṭhabbā. Kodhena nibbattā tassa parivārabhūtā **kodhasāmantā.** Pure saṁvaddhanārī **porī.** Sā viya sukumārā mudukā vācā porī viyāti porī. **Saṇhavācatā**ti-ādinā taṁ vācaṁ pavattamānaṁ dasseti.

168. Pañcame **"avihiṁsāti karuṇāpubbabhāgo"**ti ettakameva idha vuttaṁ, dīghanikāyaṭṭhakathāya **saṅgītisuttavaṇṇanāyaṁ**[3] pana "avihiṁsāti karuṇāpi karuṇāpubbabhāgopī"ti vuttaṁ. **Abhidhammepi**[4] "tattha katamā avihiṁsā? Yā sattesu karuṇā karuṇāyanā karuṇāyitattaṁ karuṇācetovimutti, ayaṁ vuccati avihiṁsā"ti āgataṁ. Etthāpi hi yā kāci "karuṇā"ti vuttā, karuṇācetovimutti pana appanāppattāva.

Sucisaddato bhāve yakāraṁ ikārassa ca ukārādesaṁ katvā ayaṁ niddesoti āha **"socabyaṁ sucibhāvo"**ti. Ettha ca **socabyan**ti sīlavasena sucibhāvoti vuttaṁ. Dīghanikāyaṭṭhakathāya **saṅgītisuttavaṇṇanāyaṁ**[3] pana "soceyyanti mettāya ca mettāpubbabhāgassa ca vasena sucibhāvo"ti vuttaṁ. Teneva **abhidhammepi** "tattha katamaṁ socabyaṁ? Yā sattesu metti mettāyanā mettāyitattaṁ mettācetovimutti, idaṁ vuccati socabyan"ti niddeso kato. Etthāpi hi "mettī"ti-ādinā yā kāci mettā vuttā, mettācetovimutti pana appanāppattāva.

---

1. Taṇḍuyo (Ka) Mūlaṭī 1. 185 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Aṇḍakappakatibhāvena (Ka)
3. Dī-Ṭṭha 3. 164 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 89 piṭṭhe.

169-171. Chaṭṭhasattama-aṭṭhamāni heṭṭhā vuttanayāneva.

172. Navame kāmaṁ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyataṁ sātisayaṁ balaṭṭhoti vuttaṁ **"muṭṭhassacce akampanenā"**ti-ādi.

173. Dasame paccanīkadhammasamanato **samatho,** samādhīti āha **"samathoti cittekaggatā"**ti. Aniccādinā vividhenākārena dassanato passanato **vipassanā,** paññāti āha **"saṅkhārapariggāhakañāṇan"**ti.

174. Ekādasame **dussīlyan**ti samādinnassa sīlassa bhedakaro vītikkamo. **Diṭṭhivipattī**ti "atthi dinnan"ti-ādinayappavattāya sammādiṭṭhiyā dūsikā micchādiṭṭhīti āha **"diṭṭhivipattīti micchādiṭṭhī"**ti.

175. Dvādasame **sīlasampadā**ti sabbabhāvato tassa anūnatāpatti paripuṇṇabhāvo sīlasampadā. Paripūraṇattho hettha sampadāsaddo tenevāha **"paripuṇṇasīlatā"**ti. **Diṭṭhisampadā**ti atthikadiṭṭhi-ādisammādiṭṭhipāripūribhāvena pavattaṁ ñāṇaṁ. Tañca kammassakatāsammādiṭṭhi-ādivasena pañcavidhaṁ hotīti āha **"tena kammassakatā"**ti.

176. Terasame **sīlavisuddhī**ti visuddhiṁ pāpetuṁ samatthaṁ sīlaṁ cittavisuddhi-ādi-uparivisuddhiyā paccayo bhavituṁ samatthaṁ visuddhasīnti vuttaṁ hoti. Suvisuddhameva hi sīlaṁ tassā padaṭṭhānaṁ hoti. Tenāha **"sīlavisuddhīti visuddhisampāpakaṁ sīlan"**ti. Etthāpi **visuddhisampāpakan**ti cittavisuddhi-ādi-uparivisuddhiyā sampāpakanti attho daṭṭhabbo. **Abhidhamme**[1] panāyaṁ "tattha katamā sīlavisuddhi? Kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, ayaṁ vuccati sīlavisuddhī"ti evaṁ vibhattā.

Diṭṭhivisuddhīti visuddhiṁ pāpetuṁ samatthaṁ dassanañāṇaṁ dassanavisuddhi, panamatthavisuddhiṁ nibbānañca pāpetuṁ upanetuṁ samatthaṁ kammassakatañāṇādi sammādassananti attho. Tenāha **"visuddhisampāpikā -pa- pañcavidhāpi vā sammādiṭṭhī"**ti. Etthāpi **visuddhisampāpikā**ti ñāṇadassanavisuddhiyā

1. Abhi 1. 264 piṭṭhe.

dassananibbānasaṅkhātāya paramatthavisuddhiyā ca sampāpikāti evamattho daṭṭhabbo. **Abhidhamme**[1] panāyaṁ "tattha katamā diṭṭhivisuddhi? Kammassakatañāṇaṁ saccānulomikaṁ ñāṇaṁ maggassa maggasamaṅgissa ñāṇaṁ phalasamaṅgissa ñāṇan"ti evaṁ vuttaṁ.

Ettha ca idaṁ sakusalakammaṁ no sakaṁ, idaṁ pana kammaṁ sakanti evaṁ byatirekato anvayato ca kammassakatajānanañāṇaṁ **kammassakatañāṇaṁ.** Tividhaduccaritaṁ hi attanā katampi parena katampi no sakakammaṁ nāma hoti atthabhañjanato, sucaritaṁ sakakammaṁ nāma atthajananato. Vipassanāñāṇaṁ pana vacīsaccañca anulometi, paramatthasaccañca na vilometīti **saccānulomikañāṇan**ti vuttaṁ. Vipassanāñāṇaṁ hi lakkhaṇāni paṭivijjhanatthaṁ ārambhakāle "aniccaṁ dukkhaṁ anattā"ti pavattaṁ vacīsaccañca anulometi, tatheva paṭivijjhanato paramatthasaccaṁ nibbānañca na vilometi na virādheti ekanteneva sampāpanato.

177. Cuddasame **diṭṭhivisuddhī**ti paṭhamamaggasammādiṭṭhi vuttā. **Yathādiṭṭhissa ca padhānan**ti taṁsampayuttameva vīriyaṁ. Teneva **Dīghanikāyaṭṭhakathā yaṁ**[2] "diṭṭhivisuddhīti ñāṇadassanaṁ kathitaṁ. Yathādiṭṭhissa ca padhānanti taṁ sampayuttameva vīriyan"ti vuttaṁ. Ettha hi **ñāṇadassanan**ti ñāṇabhūtaṁ dassanaṁ. Tena dassanamaggaṁ vadati. **Taṁsampayuttameva vīriyan**ti paṭhamamaggasampayuttavīriyamāha. Apica **diṭṭhivisuddhī**ti sabbāpi maggasammādiṭṭhi. **Yathādiṭṭhissa ca padhānan**ti taṁsampayuttameva vīriyaṁ. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ**[2] "apica purimapadena catumaggañāṇaṁ, pacchimapadena taṁsampayuttaṁ vīriyan"ti vuttaṁ.

Atha vā **diṭṭhivisuddhī**ti kammassakatañāṇādisaṅkhātā sabbāpi sammādiṭṭhi vuttā. **Yathādiṭṭhissa ca padhānan**ti yo cetasiko vīriyārambho -pa- sammāvāyāmoti. Ayameva pāḷiyā sameti. Abhidhamme[1] hi diṭṭhivisuddhi kho panāti yā paññā pajānanā -pa- amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi. Yathādiṭṭhissa ca padhānanti yo cetasiko vīriyārambho -pa- sammāvāyāmo"ti evamayaṁ duko vibhatto. Teneva **Abhidhammaṭṭhakathāyaṁ**[3] "yā paññā pajānanāti-ādīhi heṭṭhā vuttāni kammassa katañāṇādīneva cattāri ñāṇāni vibhattāni. 'Yo cetasiko

---

1. Abhi 1. 264 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 3. 166 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 1. 434 piṭṭhe.

vīriyārambho'ti-ādīhi padehi niddiṭṭhaṁ vīriyaṁ gahitaṁ paññāya lokiyaṭṭhāne lokiyaṁ, lokuttaraṭṭhāne lokuttaran"ti vuttaṁ.

Idhāpi visuddhisampāpikā catumaggasammādiṭṭhi, pañcavidhāpi vā sammādiṭṭhi diṭṭhivisuddhīti adhippāyena **"diṭṭhivisuddhīti visuddhisampāpikā sammādiṭṭhiyevā"**ti vuttaṁ. **Heṭṭhimamaggasampayuttaṁ vīriyan**ti idaṁ pana "yathādiṭṭhissa ca padhānanti paṭhamamaggasampayuttaṁ vīriyanti vuttan"ti adhippāyena vadati. Ettha ca taṁtaṁbhāṇakānaṁ matabhedenāyaṁ vaṇṇanābhedoti na aṭṭhakathāvacanānaṁ aññamaññavirodho saṅkitabbo. Atha yathādiṭṭhissa ca padhānanti heṭṭhimamaggasampayuttameva vīriyaṁ kasmā vuttanti āha **"taṁ hi tassā diṭṭhiyā anurūpattā"**ti-ādi. Tattha **tassā diṭṭhiyā**ti heṭṭhimamaggasampayuttāya diṭṭhiyā. **Yathādiṭṭhissā**ti anurūpadiṭṭhissa kalyāṇadiṭṭhissa nibbattitappakāradiṭṭhissa vā nibbattetabbapadhānānurūpadiṭṭhissa yathādiṭṭhippavattakiriyassa vāti evampettha atthaṁ saṁvaṇṇayanti.

178. Pannarasame samattaṁ tussanaṁ titti santuṭṭhi, natthi etassa santuṭṭhīti asantuṭṭhi, asantuṭṭhissa bhāvo **asantuṭṭhitā.** Yā kusalānaṁ dhammānaṁ bhāvanāya asantuṭṭhassa bhiyyokamyatā, tassā etaṁ adhivacanaṁ. Tāya hi samaṅgibhūto puggalo sīlaṁ pūretvā jhānaṁ uppādeti, jhānaṁ labhitvā vipassanaṁ ārabhati, āraddhavipassako arahattaṁ aggahetvā antarā vosānaṁ nāpajjati, "alamettāvatā katamettāvatā"ti saṅkocaṁ na pāpuṇāti. Tenāha **"aññatra arahattamaggā kusalesu dhammesu asantuṭṭhibhāvo"**ti. Tatra **aññatra arahattamaggā**ti arahattamaggasampattaṁ vināti attho. "Appaṭivānitā ca padhānasmin"ti idaṁ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti na vibhattaṁ.

179. Soḷasame muṭṭhā naṭṭhā sati etassāti muṭṭhassati, tassa bhāvo **muṭṭhassaccan**ti āha **"muṭṭhassaccanti muṭṭhassatibhāvo"**ti. **Muṭṭhassatibhāvo**ti ca satippaṭipakkho dhammo, na satiyā abhāvamattaṁ. **Asampajaññan**ti "tattha katamaṁ asampajaññaṁ? Yaṁ aññāṇaṁ adassanaṁ -pa- avijjālaṅghī moho akusalamūlan"ti[1] evaṁ vuttā avijjāyeva. Tathā hi vijjāpaṭipakkho avijjā vijjāya pahātabbato, evaṁ sampajaññappaṭipakkho

1. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

asampajaññaṁ. Yasmā pana sampajaññappaṭipakkhe sati tassa vasena ñāṇassa abhāvo hoti, tasmā vuttaṁ **"aññāṇabhāvo"**ti.

180. Sattarasame **apilāpanalakkhaṇā satī**ti udake lābu viya yena cittaṁ ārammaṇe pilavitvā viya tiṭṭhati, na ogāhati, taṁ pilāpanaṁ. Na pilāpanaṁ apilāpanaṁ, taṁ lakkhaṇaṁ sabhāvo etissāti apilāpanalakkhaṇā.

Samāpattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. Kodhapeyyāla

181. Ito paresu kodhavaggādīsu **upanandhanalakkhaṇo**ti kujjhanavasena "akkocchi maṁ avadhi man"ti[1] ādinā cittapariyonandhanalakkhaṇo. Pubbakālikaṁ kodhaṁ upanayhati bandhati, kujjhanākāraṁ pabandhati ghaṭeti. Āghātavatthunā cittaṁ bandhantī viya hotīti aparakālo kodho upanāho. Suṭṭhu kataṁ kāraṇaṁ upakāro sukatakāraṇaṁ, tassa pubbakāritālakkhaṇassa guṇassa makkhanaṁ udakapuñchaniyā viya sarīrānugatassa udakassa puñchanaṁ vināsanaṁ lakkhaṇametassāti **sukatakaraṇamakkhanalakkhaṇo.** Tathā hi so paresaṁ guṇānaṁ makkhanaṭṭhena makkhoti vuccati. Bahussutepi puggale ajjhottharimsu, "īdisassa ca bahussutassa aniyatā gahitā, tava ca mama ca ko viseso"ti-ādinā nayena uppajjamāno yugaggāhī palāsoti āha **"yugaggāhalakkhaṇo palāso"**ti. Tattha yugaggāho nāma samadhuraggāho, asamampi attanā samaṁ katvā gaṇhanaṁ. Palāsatīti **palāso,** paresaṁ guṇe ḍaṁsitvā dantehi viya chinditvā attano guṇehi same karotīti attho.

Usūyanalakkhaṇāti paresaṁ sakkārādīni khiyyanalakkhaṇā. Maccherassa bhāvo **macchariyaṁ.** Tañca āvāsamacchariyādivasena pañcavidhanti āha **"pañcamaccherabhāvo macchariyan"**ti. **Maccharāyanalakkhaṇan**ti attano

---

1. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

sampattiyā parehi sādhāraṇabhāve asahanalakkhaṇaṁ. **Katappaṭicchādanalakkhaṇā**ti katapāpappaṭicchādanalakkhaṇā. Kerāṭikabhāvena uppajjamānaṁ sāṭheyyanti āha **"kerāṭikalakkhaṇaṁ sāṭheyyan"**ti. Aññathā attano pavedanapuggalo kerāṭiko nekatikavāṇijoti vadanti kerāṭiko hi puggalo ānandamaccho viya hoti.

187. **Yathābhataṁ nikkhitto evaṁ niraye**ti yathā ābhataṁ kañci āharitvā ṭhapito, evaṁ attano kammunā nikkhitto niraye ṭhapitoyevāti attho.

2. Akusalapeyyāla

191.200. Dukkassa vaḍḍhi etesanti **dukkhavaḍḍhikā.** Ye hi dukkhaṁ vaḍḍhenti, punappunaṁ uppādenti, dukkhassa vaḍḍhi tesaṁ atthīti evaṁ vuttaṁ. **Sukhavaḍḍhikā**ti etthāpi eseva nayo.

3. Vinayapeyyāla

201. **Atthavase**ti vuddhivisese ānisaṁsavisese. Tesaṁ pana sikkhāpadapaññattikāraṇattā āha **"dve kāraṇāni sandhāyā"**ti atthoyeva vā **atthavaso,** dve atthe dve kāraṇānīti vuttaṁ hoti. Atha vā attho phalaṁ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso,** kāraṇanti evampettha attho daṭṭhabbo. Yathā "anabhijjhā dhammapadan"ti vutte anabhijjhā eko dhammakoṭṭhāsoti attho hoti, evamidhāpi **sikkhāpadan**ti sikkhākoṭṭhāso sikkhāya eko padesoti ayamettha attho daṭṭhabboti āha **"sikkhāpadaṁ paññattanti sikkhākoṭṭhāso ṭhapito"**ti.

Saṁghasuṭṭhu nāma saṁghassa suṭṭhubhāvo "suṭṭhu devā"ti[1] āgataṭṭhāne viya "suṭṭhu bhante"ti vacanasampaṭicchanabhāvo. Tenāha **"saṁghasuṭṭhutāyāti saṁghassa suṭṭhubhāvāyā"**ti-ādi. **Dummaṅkūnaṁ puggalānaṁ niggahāyā**ti dummaṅkū nāma dussīlapuggalā. Ye maṅkutaṁ āpādiyamānāpi dukkhena āpajjanti, vītikkamaṁ karontā vā katvā

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhe.

vā na lajjanti, tesaṁ niggahatthāya. Te hi sikkhāpade asati "kiṁ tumhehi diṭṭhiṁ, kiṁ sutaṁ, kiṁ amhehi kataṁ, katarasmiṁ vatthusmiṁ katamaṁ āpattiṁ ropetvā amhe niggaṇhathā"ti saṁghaṁ viheṭhessanti, sikkhāpade pana sati tesaṁ saṁgho sikkhāpadaṁ dassetvā dhammena vinayena satthusāsanena niggahessati. Tena vuttaṁ "dummaṅkūnaṁ puggalānaṁ niggahāyā"ti.

Pesalānaṁ bhikkhūnaṁ phāsuvihārāyāti pesalānaṁ piyasīlānaṁ bhikkhūnaṁ phāsuvihāratthāya. Piyasīlā hi bhikkhū kattabbākattabbaṁ sāvajjānavajjaṁ velaṁ mariyādaṁ ajānantā sikkhattayapāripūriyā ghaṭamānā kilamanti, ubbāḷhā honti, kattabbākattabbaṁ pana sāvajjānavajjaṁ velaṁ mariyādañca ñatvā sikkhattayapāripūriyā ghaṭentā na kilamanti, na ubbāḷhā honti. Tena tesaṁ sikkhāpadapaññāpanā phāsuvihārāya saṁvattati. Yo vā dummaṅkūnaṁ puggalānaṁ niggaho, sveva etesaṁ phāsuvihāro. Dussīlapuggale nissāya hi uposatho na tiṭṭhati[1], pavāraṇā na tiṭṭhati[1], saṁghakammāni nappavattanti, sāmaggī na hoti, bhikkhū anekaggā uddesaparipucchākammaṭṭhānādīni anuyuñjituṁ na sakkonti. Dussīlesu pana niggahitesu sabbopi ayaṁ upaddavo na hoti, tato pesalā bhikkhū phāsu viharanti. Evaṁ "pesalānaṁ bhikkhūnaṁ phāsuvihārāyā"ti ettha dvidhā attho veditabbo.

"Na vo ahaṁ cunda diṭṭhadhammikānaṁyeva āsavānaṁ saṁvarāya dhammaṁ desemī"ti[2] ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

> "Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
> Yakkhattaṁ yena gaccheyyaṁ, manussattañca abbaje.
> Te mayhaṁ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷikatā"ti[3]—

ettha tebhūmakaṁ kammaṁ avasesā ca akusalā dhammā. Idha pana parūpavādavippaṭisāravadhabandhanādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā āsavāti āha **"diṭṭhadhamme imasmiṁ yeva attabhāve vītikkamapaccayā paṭiladdhabbānan"**ti-ādi. Yadi hi bhagavā sikkhāpadaṁ na paññāpeyya, tato asaddhammappaṭisevana-adinnādānapāṇātipātādihetu ye uppajjeyyuṁ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anatthā, ye ca

1. Tiṭṭhati (Ka) 2. Dī 3. 107 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 348 piṭṭhe.

tannimittameva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavanappakārā anatthā, te sandhāya idaṁ vuttaṁ **"diṭṭhadhammikānaṁ āsavānaṁ saṁvarāya samparāyikānaṁ āsavānaṁ paṭighātāyā"**ti. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha bhavā **diṭṭhadhammikā.** Samparetabbato pecca gantabbato samparāyo, paraloko, tattha bhavā **samparāyikā.**

Akusalaverānanti pāṇātipātādipañcaduccaritānaṁ. Tāni verakāraṇattā "verānī"ti vuccanti, puggalesu pana uppajjamānāni verāni. **Te evavā dukkhadhammā**ti heṭṭhā vuttā vadhabandhanādayo. **Tesaṁ pakkhupacchedanatthāyā**ti tesaṁ pāpicchānaṁ pakkhupacchedāya gaṇabhojanasadisaṁ sikkhāpadaṁ paññattaṁ. **Paṇḍitamanussānan**ti lokiyaparikkhakajanānaṁ. Te hi sikkhāpadapaññattiyā sati sikkhāpadapaññattiṁ ñatvā vā yathāpaññattaṁ paṭipajjamāne bhikkhū disvā vā "yāni vata loke mahājanassa rajjanadussanamuyhanaṭṭhānāni, tehi ime samaṇā sakyaputtiyā ārakā viharanti, dukkaraṁ vata karonti, bhāriyaṁ vata karontī"ti pasādaṁ āpajjanti vinayapiṭake potthakaṁ disvā micchādiṭṭhikatavedibrāhmaṇo viya. **Uparūparipasādabhāvāyā**ti bhiyyo bhiyyo pasāduppādanatthaṁ. Yepi hi sāsane pasannā kulaputtā, tepi sikkhāpadapaññattiṁ vā ñatvā yathāpaññattaṁ paṭipajjamāne bhikkhū vā disvā "aho ayyā dukkarakārino, ye yāvajīvaṁ ekabhattaṁ brahmacariyaṁ vinayasaṁvaraṁ anupālentī"ti bhiyyo bhiyo pasīdanti.

Saddhammassa ciraṭṭhitatthanti pariyattisaddhammo paṭipattisaddhammo adhigamasaddhammoti tividhassapi saddhammassa ciraṭṭhitatthaṁ. Tattha piṭakattayasaṅgahitaṁ sabbampi buddhavacanaṁ **pariyattisaddhammo** nāma. Terasa dhutaguṇā cuddasa khandhakavattāni dve asīti mahāvattāni sīlasamādhivipassanāti ayaṁ **paṭipattisaddhammo** nāma. Cattāro ariyamaggā cattāri ca sāmaññaphalāni nibbānañcāti ayaṁ **adhigamasaddhammo** nāma. So sabbo yasmā sikkhā padapaññattiyā sati bhikkhū sikkhāpadañca tassa vibhaṅgañca tadatthajotanatthaṁ aññañca budhavacanaṁ pariyāpuṇanti, yathāpaññattañca paṭipajjamānā paṭipattiṁ pūretvā paṭipattiyā adhigantabbaṁ lokuttaradhammaṁ adhigacchanti, tasmā sikkhāpadapaññattiyā ciraṭṭhitiko hoti.

Pañcavidhassapi vinayassāti tadaṅgavinayādivasena pañcappakārassa vinayassa. **Vinayaṭṭhakathāyaṁ**[1] pana sikkhāpadapaññattiyā sati saṁvaravinayo ca pahānavinayo ca samathavinayo ca paññattivinayo cāti catubbidhopi vinayo anuggahito hoti upattambhito supatthambhito. Tena vuttaṁ **"vinayānuggahāyā"**ti. Tattha **saṁvaravinayo**ti sīlasaṁvaro satisaṁvaro ñāṇasaṁvaro khantisaṁvaro vīriyasaṁvaroti pañcavidhopi saṁvaro yathāsakaṁ saṁvaritabbānaṁ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṁ saṁvaraṇato saṁvaro, vinayanato vinayoti vuccati. **Pahānavinayo**ti tadaṅgappahānaṁ vikkhambhanappahānaṁ samucchedappahānaṁ paṭippassaddhippahānaṁ nissaraṇappahānanti pañcavidhampi pahānaṁ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṁ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā pahānavinayoti vuccati. **Samathavinayo**ti satta adhikaraṇasamathā. **Paññattivinayo**ti sikkhāpadameva. Sikkhāpadapaññattiyā hi vijjamānāya eva sikkhāpadasambhavato sikkhāpadasaṅkhāto paññattivinayoti sikkhāpadapaññattiyā anuggahito hoti.

202-230. **Bhikkhūnaṁ pañcā**ti nidānapārājikasaṁghādisesāniyatavitthāruddesavasena pañca bhikkhūnaṁ uddesā. **Bhikkhunīnaṁ cattāro**ti bhikkhūnaṁ vuttesu aniyatuddesaṁ ṭhapetvā avasesā cattāro.

Ehibhikkhūpasampadāti "ehi bhikkhū"ti vacanamattena paññatta-upasampadā. Bhagavā hi ehibhikkhubhāvāya upanissayasampannaṁ puggalaṁ disvā rattapaṁsukūlantarato suvaṇṇavaṇṇaṁ dakkhiṇahatthaṁ nīharitvā brahmaghosaṁ nicchārento "ehi bhikkhu, cara brahmacariyaṁ sammā dukkhassa antakiriyāyā"ti vadati. Tassa saheva bhagavato vacanena gihiliṅgaṁ antaradhāyati, pabbajjā ca upasampadā ca ruhati, bhaṇḍu kāsāvavasano hoti ekaṁ nivāsetvā ekaṁ pārupitvā ekaṁ aṁse ṭhapetvā vāma-aṁsakūṭe āsattanīluppalavaṇṇamattikāpatto.

"Ticīvarañca patto ca, vāsi sūci ca bandhanaṁ.
Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno"ti[2]—

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 190 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭṭha 1. 184; Ma-Ṭṭha 2. 116; Ma-Ṭṭha 3. 231; Ma-Ṭṭha 2. 380; Vi-Ṭṭha 1. 205; Apadāna-Ṭṭha 1. 76; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 333; Jātaka-Ṭṭha 1. 78; Mahāniddesa-Ṭṭha 409 piṭṭhesu.

evaṁ vuttehi aṭṭhahi parikkhārehi sarīre paṭimukkehiyeva vassasatikatthero viya iriyāpathasampanno buddhācariyako buddhupajjhāyako sammāsambuddhaṁ vandamānoyeva tiṭṭhahi.

Saraṇagamanūpasampadāti “buddhaṁ saraṇaṁ gacchāmī”ti-ādinā nayena tikkhattuṁ vācaṁ bhinditvā vuttehi tīhi saraṇagamanehi anuññāta-upasampadā. **Ovādūpasampadā**ti ovādappaṭiggahaṇa-upasampadā. Sā ca “tasmātiha te kassapa evaṁ sikkhitabbaṁ ‘tibbaṁ me hirottappaṁ, paccupaṭṭhitaṁ bhavissati theresu navesu majjhimesū’ti. Evaṁ hi te kassapa sikkhitabbaṁ. Tasmātiha te kassapa evaṁ sikkhitabbaṁ ‘yaṁ kiñci dhammaṁ suṇissāmi kusalūpasaṁhitaṁ sabbaṁ taṁ aṭṭhiṁ katvā manasi karitvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasoto dhammaṁ suṇissāmī’ti, evaṁ hi te kassapa sikkhitabbaṁ. Tasmātiha te kassapa evaṁ sikkhitabbaṁ ‘sātasahagatā ca me kāyagatāsati na vijahissatī’ti, evaṁ hi te kassapa sikkhitabban”ti[1] iminā ovādappaṭiggahaṇena mahākassapattherassa anuññātapasampadā.

Pañhabyākaraṇūpasampadā nāma sopākassa anuññāta-upasampadā. Bhagavā kira pubbārāme anucaṅkamantaṁ sopākasāmaṇeraṁ “uddhumātakasaññāti vā sopāka rūpasaññāti vā ime dhammā nānatthā nānābyañjanā, udāhu ekatthā byañjanameva nānan”ti dasa asubhanissite pañhe pucchi. So byākāsi. Bhagavā tassa sādhukāraṁ datvā “kativassosi tvaṁ sopākā”ti pucchi. Sattavassohaṁ bhagavāti. Sopāka tvaṁ mama sabbaññutaññāṇena saddhiṁ saṁsanditvā pañhe byākāsīti āraddhacitto upasampadaṁ anujāni. Ayaṁ pañhabyākaraṇūpasampadā.

Ñatticatuttha-upasampadā nāma bhikkhūnaṁ etarahi upasampadā. **Garudhammūpasampadā**ti garudhammappaṭiggahaṇena upasampadā. Sā ca mahāpajāpatiyā aṭṭhagarudhammappaṭiggahaṇena anuññātā. **Ubhatosaṁghe upasampadā** nāma bhikkhuniyā bhikkhunisaṁghato ñatticatutthena, bhikkhusaṁghato ñatti catutthenāti imehi dvīhi kammehi anuññātā aṭṭhavācikūpasampadā. **Dūtena upasampadā** nāma aḍḍhakāsiyā gaṇikāya anuññātā upasampadā.

---

1. Saṁ 1. 420 piṭṭhe.

Ñattikammaṁnava ṭhānāni gacchatīti katamāni nava ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṁ, nissāraṇaṁ, uposatho, pavāraṇā, sammuti, dānaṁ, paṭiggahaṁ, paccukkaḍḍhanaṁ, kammalakkhaṇaññeva navamanti evaṁ vuttāni nava ṭhānāni gacchati. Tattha "suṇātu me bhante saṁgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho, anusiṭṭho so mayā, yadi saṁghassa pattakallaṁ, itthannāmo āgaccheyya, āgacchāhīti vattabbo"ti[1] evaṁ upasampadāpekkhassa osāraṇā **osāraṇā** nāma.

"Suṇantu me āyasmantā, ayaṁ itthannāmo bhikkhu dhammakathiko, imassa neva suttaṁ āgacchati, no suttavibhaṅgo, so atthaṁ asallakkhetvā byañjanacchāyāya atthaṁ paṭibāhati. Yadāyasmantānaṁ pattakallaṁ, itthannāmaṁ bhikkhuṁ vuṭṭhāpetvā avasesā imaṁ adhikaraṇaṁ vūpasameyyāmā"ti evaṁ ubbāhikavinicchaye dhammakathikassa bhikkhuno nissāraṇā **nissāraṇā** nāma.

"Suṇātu me bhante saṁgho, ajjuposatho pannaraso. Yadi saṁghassa pattakallaṁ, saṁgho uposathaṁ kareyyā"ti evaṁ uposathakammavasena ṭhapitā ñatti **uposatho** nāma.

"Suṇātu me bhante saṁgho, ajja pavāraṇā pannarasī. Yadi saṁghassa pattakallaṁ, saṁgho pavāreyyā"ti evaṁ pavāraṇākammavasena ṭhapitā ñatti **pavāraṇā** nāma.

"Suṇātu me bhante saṁgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho. Yadi saṁghassa pattakallaṁ, ahaṁ itthannāmaṁ anusāseyyan"ti, "yadi saṁghassa pattakallaṁ, itthannāmo itthannāmaṁ anusāseyyā"ti, "yadi saṁghassa pattakallaṁ, ahaṁ itthannāmaṁ antarāyike dhamme puccheyyan"ti, "yadisaṁghassa pattakallaṁ, itthannāmo itthannāmaṁ antarāyike dhamme puccheyyā"ti, "yadi saṁghassa pattakallaṁ, ahaṁ itthannāmaṁ vinayaṁ puccheyyan"ti, "yadi saṁghassa pattakalallaṁ, itthannāmo itthannānaṁ vinayaṁ puccheyyā"ti, "yadi saṁghassa pattakallaṁ, ahaṁ itthannāmena vinayaṁ puṭṭho vissajjeyyan"ti, "yadi saṁghassa pattakallaṁ, itthannāmo itthannāmena vinayaṁ

1. Vi 3. 131 piṭṭhe.

puṭṭho vissajjeyyā”ti evaṁ attānaṁ vā paraṁ vā sammannituṁ ṭhapitā utti **sammuti** nāma.

“Suṇātu me bhante saṁgho, idaṁ cīvaraṁ itthannāmassa bhikkhuno nissaggiyaṁ saṁghassa nissaṭṭhaṁ. Yadi saṁghassa pattakallaṁ, saṁgho imaṁ cīvaraṁ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyā”ti, “yadāyasmantānaṁ pattakallaṁ, āyasmantā imaṁ cīvaraṁ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyūn”ti evaṁ nissaṭṭhacīvarapattādīnaṁ dānaṁ **dānaṁ** nāma.

“Suṇātu me bhante saṁgho, ayaṁ itthannāmo bhikkhu āpattiṁ sarati vivarati uttāniṁ karoti deseti. Yadi saṁghassa pattakallaṁ ahaṁ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṁ paṭiggaṇheyyan”ti, “yadāyasmantānaṁ pattakallaṁ, ahaṁ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṁ paṭiggaṇheyyan”ti, tena vattabbo “passasī”ti. Āma passāmīti. “Āyatiṁ saṁvareyyāsī”ti evaṁ āpattippaṭiggaho **paṭiggaho** nāma.

“Suṇantu me āyasmantā āvāsikā, yadāyasmantānaṁ pattakallaṁ, idāni uposathaṁ kareyyāma, pātimokkhaṁ uddiseyyāma, āgame kāle pavāreyyāmā”ti, te ce bhikkhave bhikkhū bhaṇḍanakārakā kalahakārakā saṁghe adhikaraṇakārakā taṁ kālaṁ anuvaseyyuṁ, āvāsikena bhikkhunā byattena paṭibalena āvāsikā bhikkhū ñāpetabbā “suṇantu me āyasmantā āvāsikā, yadāyasmantānaṁ pattakallaṁ, idāni uposathaṁ kareyyāma, pātimokkhaṁ uddiseyyāma, āgame juṇhe pavāreyyāmā”ti evaṁ katā pavāraṇā **paccukkaḍḍhanā** nāma.

Sabbeheva ekajjhaṁ sannipatitabbaṁ, sannipatitvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṁgho ñāpetabbo “suṇātu me bhante saṁgho, amhākaṁ bhaṇḍanajātānaṁ kalahajātānaṁ vivādāpannānaṁ viharataṁ bahu assāmaṇakaṁ ajjhāciṇṇaṁ bhāsitaparikkantaṁ. Sace mayaṁ imāhi āpattīhi aññamaññaṁ kāressāma, siyāpi taṁ adhikaraṇaṁ kakkhaḷattāya vāḷattāya bhedāya saṁvatteyya. Yadi saṁghassa pattakallaṁ, saṁgho imaṁ adhikaraṇaṁ tiṇavatthārakena vūpasameyya ṭhapetvā thullavajjaṁ ṭhapetvā gihipaṭisaṁyuttan”ti evaṁ tiṇavatthārakasamathe katā sabbapaṭhamā sabbasaṅgāhikañatti **kammalakkhaṇaṁ** nāma.

Ñattidutiyakammaṁ satta ṭhānāni gacchatīti katamāni satta ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṁ, nissāraṇaṁ, sammuti, dānaṁ, uddharaṇaṁ, desanaṁ, kammalakkhaṇāññeva sattamanti evaṁ vuttāni satta ṭhānāni gacchati. Tattha vaḍḍhassa licchavino pattanikkujjanavasena khandhake vuttā **nissāraṇā,** tasseva patta-ukkujjanavasena vuttā **osāraṇā** ca veditabbā. Sīmāsammuti ticīvarena avippavāsasammuti santhatasammuti bhattuddesaka senāsanaggāhāpaka bhaṇḍāgārika cīvarappaṭiggāhaka cīvarabhājaka yāgubhājaka phalabhājaka khajjabhājaka-appamattakavissajjaka sāṭiyaggāhāpaka pattaggāhāpaka ārāmikapesakasāmaṇerapesakasammutīti etāsaṁ sammutīnaṁ vasena **sammuti** veditabbā. Kathinacīvaradāna-matakacīvaradānavasena **dānaṁ** veditabbaṁ. kathinuddhāraṇavasena **uddhāro** veditabbo. Kuṭivatthuvihāravatthudesanāvasena **desanā** veditabbā. Yā pana tiṇavatthārakasamathe sabbasaṅgāhikañattiñca ekekasmiṁ pakkhe ekekaṁ ñattiñcāti tissopi ñattiyo ṭhapetvā puna ekasmiṁ pakkhe ekā, ekasmiṁ pakkhe ekāti dvepi ñattidutiyakammavācā vuttā, tāsaṁ vasena **kammalakkhaṇaṁ** veditabbaṁ.

Ñatticatutthakammaṁ satta ṭhānāni gacchatīti katamāni sattaṭhānāni gacchati? Osāraṇaṁ, nissāraṇaṁ, sammuti, dānaṁ, niggahaṁ, samanubhāsanaṁ, kammalakkhaṇaññeva sattamanti evaṁ vuttāni satta ṭhānāni gacchati. Tattha tajjanīyakammādīnaṁ sattannaṁkammānaṁ vasena **nissāraṇā,** tesaṁyeva ca kammānaṁpaṭippassambhanavasena **osāraṇā** veditabbā. Bhikkhunovādakasammutivasena **sammuti** veditabbā. Parivāsadānamānattadānavasena **dānaṁ** veditabbaṁ. Mūlāyapaṭikassanakammavasena **niggaho** veditabbo. Ukkhittānuvattakā, aṭṭha yāvatatiyakā, ariṭṭho, caṇḍakāḷī ca imete yāvatatiyakāti imāsaṁ ekādasannaṁ samanubhāsanānaṁ vasena **samanubhāsanā** veditabbā. Upasampadakamma-abbhānakammavasena **kammalakkhaṇaṁ** veditabbaṁ.

Dhammasammukhatāti-ādīsu yena dhammena yena vinayena yena satthusāsanena saṁgho kammaṁ karoti, ayaṁ **dhammasammukhatā vinayasammukhatā satthusāsanasammukhatā.** Tattha **dhammo**ti bhūtavatthu. **Vinayo**ti codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsanaṁ** nāma ñattisampadā ceva anusāvanasampadā ca. Yāvatikā bhikkhū kammappattā, te āgatā honti,

chandārahānaṁ chando āhaṭo hoti, sammukhībhūtā nappaṭikkosanti, ayaṁ **saṁghasammukhatā.** Yassa saṁgho kammaṁ karoti, tassa sammukhībhāvo **puggalasammukhatā.** Sesamettha vuttanayattā uttānatthameva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Dukanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Tikanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Bālavagga 1. Bhayasuttavaṇṇanā

1. Tikanipātassa paṭhame **bhayan**ti bhīti cetaso byadhoti āha **“cittutrāso”**ti. **Upaddavo**ti antarāyo. Tassa pana vikkhepakāraṇattā vuttaṁ **“anekaggatākāro”**ti. **Upasaggo**ti upasajjanaṁ, devatopapīḷādinā appaṭikāravighātāpatti. Sā pana yasmā paṭikārābhāvena vihaññamānassa kiñci kātuṁ asamatthassa osīdanakāraṇaṁ, tasmā vuttaṁ **“tattha tattha lagganākāro”**ti. **Yathāvutte divase anāgacchantesū**ti vañcetvā āgantuṁ niyamitadivase anāgacchantesu. **Dvāre aggiṁ datvā**ti bahi anikkhamanatthāya dvāre aggiṁ datvā.

Naḷehi channapaṭicchannāti naḷehi tiṇacchadanasaṅkhepena upari chādetvā tehiyeva dārukuṭikaniyāmena paritopi chāditā. **Eseva nayo**ti iminā tiṇehi channataṁ sesasambhārānaṁ rukkhamayatañca atidisati.

Viveputteti antabhāvopalakkhaṇaṁ. Te hi nippitikā avinītā asṁyatā yaṁ kiñci kārino[1]. Sesamettha uttānameva.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Lakkhaṇasuttavaṇṇanā

2. Dutiye lakkhīyati bālo ayanti ñāyati etenāti lakkhaṇaṁ, kammaṁ lakkhaṇametassāti **kammalakkhaṇo**ti āha **“kāyadvārādipavattaṁ kamman”**ti-ādi. Apadīyanti dosā etena rakkhīyanti, lūyanti chijjanti vāti apadānaṁ, sattānaṁ sammā, micchā vā pavattappayogo. Tena sobhatīti

---

1. Nakārino (Ka)

apadanasobhanī. Tenāha **"paññā nāmā"**ti-ādi. **Attano caritenevā**ti attano cariyāya eva. Sesamettha uttānameva.

Lakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Cintīsuttādivaṇṇanā

3-4. Tatiye **etehī**ti duccintitacintitādīhi. Etena lakkhaṇasaddassa saraṇatthatamāha. **Tānevā**ti lakkhaṇāni eva. **Assā**ti bālassa. Bālo ayanti nimīyati sañjānīyati etehīti **bālanimittāni.** Apadānaṁ vuccati vikhyātaṁ kammaṁ, duccintitacintitādīni ca bāle vikhyātāni asādhāraṇabhāvena. Tasmā **"bālassa apadānānī"**ti. Abhijjhādīhi duṭṭhaṁ dūsitaṁ cintitaṁ duccintitaṁ, taṁ cintetīti **duccintitacintī.** Lobhādīhi duṭṭhaṁ bhāsitaṁ musāvādādiṁ bhāsatīti **dubbhāsitabhāsī.** Tesaṁyeva vasena kattabbato dukkaṭakammaṁ pāṇātipātādiṁ karotīti **dukkaṭakammakārī.** Tenāha **"cintayanto"**ti-ādi. **Vuttānusārenā**ti "bālo ayan"ti-ādinā vuttassa atthavacanassa "paṇḍito ayanti etehi lakkhīyatī"ti-ādinā anussaraṇena. **Manosucaritādīnaṁ vasenā**ti "cintayanto anabhijjhābyāpādasammādassanavasena sucintitameva cintetī"ti-ādinā manosucaritādīnaṁ tiṇṇaṁ sucaritānaṁ vasena yojetabbāni. Catutthaṁ vuttanayattā uttānatthameva.

Cintīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Ayonisosuttādivaṇṇanā

5-10. Pañcame **kati nu kho anussatiṭṭhānānī**ti-ādi chakke āvibhavissatīti. **Evaṁ cintitan**ti ayoniso cintitaṁ. **Apañhameva pañhanti kathesī**ti apañhameva pañho ayanti maññamāno vissajjesi. **Dasavidhaṁ byañjanabuddhiṁ aparihāpetvā**ti—

"Sithilaṁ dhanitañca dīgharassaṁ,
Garukaṁ lahukañca niggahītaṁ.
Sambandhaṁ vavatthitaṁ vimuttaṁ,
Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo"ti[1]—

evaṁ vuttaṁ dasavidhaṁ byañjanabuddhiṁ aparihāpetvā.

Tattha ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṁ akkharaṁ **sithilaṁ,** tāniyeva dhanitāni asithilāni katvā uccāretabbaṁ akkharaṁ **dhanitaṁ.** Dvimattakālaṁ **dīghaṁ,** ekamattakālaṁ **rassaṁ. Garukan**ti dīghameva, yaṁ vā "āyasmato buddharakkhitattherassā"ti saṁyogaparaṁ katvā vuccati, **lahukan**ti rassameva, yaṁ vā "āyasmato buddharakkhitatherassā"ti evaṁ visaṁyogaparaṁ katvā vuccati. **Niggahītan**ti yaṁ karaṇāni niggahetvā avissajjetvā avivaṭena mukhena sānunāsikaṁ katvā vattabbaṁ. **Sambandhan**ti yaṁ parapadena sambandhitvā "tuṇhassā"ti vuccati. **Vavatthitan**ti yaṁ parapadena asambandhaṁ katvā vicchiditvā "tuṇhī assā"ti vuccati. **Vimuttan**ti yaṁ karaṇāni aniggahetvā vissajjetvā vivaṭena mukhena sānunāsikaṁ akatvā vuccati. **Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo**ti evaṁ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa dasappakārena pabhedo. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetatthabyañjanato byañjanāni ca.

"Aṭṭhānaṁ vo etaṁ āvuso sāriputtā"ti-ādi pañcake āvibhavissati. **"Kati nu kho ānanda anussatiṭṭhānānī"**ti-ādi pana chakke āvi bhavissati. Chaṭṭhādīsu natthi vattabbaṁ.

Ayonisosuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Rathakāravagga 1. Ñātasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame ñātoyeva paññātoti āha **"ñāto paññāto"**ti. Kassa ananulomiketi āha **"sāsanassā"**ti, sāsanassa ananulomike appatirūpeti attho. Idāni ananulomikasaddassa nibbacanaṁ dassento **"na anulometīti ananulomikan"**ti

1. Dī-Ṭṭha 1. 159; Ma-Ṭṭha 2. 108; Vi-Ṭṭha 4. 247; Vinayasaṅgaha-Ṭṭha 397 piṭṭhesu.

āha. **Sāsanassā**ti vā sāsananti attho. Sāsanaṁ na anulometīti ananulomikanti evamettha sambandho daṭṭhabbo. **Sabhāgavisabhāgan**ti liṅgato sabhāgavisabhāgaṁ. **"Piyapuggale"ti āhā**ti liṅgasabhāgehi avisesetvā āha. **Ummādaṁ pāpuṇī**ti so kira sīlaṁ adhiṭṭhāya pihitadvāragabbhe sayanapiṭṭhe nisīditvā bhariyaṁ ārabbha mettaṁ bhāvento mettāmukhena uppannena rāgena andhīkato bhariyāya santikaṁ gantukāmo dvāraṁ asallakkhetvā bhittiṁ bhinditvāpi nikkhamitukāmatāya bhittiṁ paharanto sabbarattiṁ bhittiyuddhamakāsi. Sesamettha suviññeyyameva.

Ñātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **catupārisuddhisīlampi pabbajjānissitamevā**ti iminā pabbajjūpagatasamanantarameva catupārisuddhisīlampi samādinnameva hotīti dasseti. **Maggasannissitāneva hontī**ti maggādhigamatthāya paṭipajjitabbattā kasiṇaparikammādīni maggasannissitāneva honti, tasmā maggaggahaṇeneva tesampi gahaṇaṁ veditabbaṁ tehi vinā maggādhigamassa asambhavatoti adhippāyo.

Aggamaggādhigamena asammohappaṭivedhassa sikhāpattattā maggadhammesu viya phaladhammesupi sātisayo asammohoti **"sayaṁ abhiññā"**ti vuttaṁ, sāmaṁ jānitvāti attho. Tathā jānanā panassa sacchikaraṇaṁ attapaccakkhakiriyāti **"sacchikatvā"**ti vuttaṁ. Tenāha **"attanāva abhivisiṭṭhāya paññāya paccakkhaṁ katvā"**ti. Tathā sacchikiriyā cassa attani paṭilābhoti "upasampajjā"ti vuttanti āha **"paṭilabhitvā"**ti.

Sāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Āsaṁsasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **santo**ti ettha **santa**-saddo "dīghaṁ santassa yojanan"ti-ādīsu[1] kilantabhāve āgato. "Ayañca vitakko ayañca

---

1. Khu 1. 22 piṭṭhe Dhammapade.

vicāro santā honti samitā"ti-ādīsu[1] niruddhabhāve. "Adhigato kho myāyaṁ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto"ti-ādīsu[2] santañāṇagocaratāyaṁ. "Upasantassa sadā satimato"ti-ādīsu[3] kilesavūpasame. "Santo have sabbhi pavedayantī"ti-ādīsu[4] sādhūsu. "Pañcime bhikkhave mahācorā santo saṁvijjamānā"ti-ādīsu[5] atthibhāve. Idhāpi atthibhāveyevāti āha **"santoti atthi upalabbhantī"**ti. Tattha **atthī**ti lokasaṅketavasena saṁvijjanti. Atthibhāvo hettha puggalasambandhena vuttattā lokasamaññāvaseneva veditabbo, na paramatthavasena. Atthīti cetaṁ nipātapadaṁ daṭṭhabbaṁ "atthi imasmiṁ kāye kesā"ti-ādīsu[6] viya.

Saṁvijjamānāti upalabbhamānā. Yaṁ hi saṁvijjati, taṁ upalabbhati. Tenāha **"saṁvijjamānāti tasseva vevacanan"**ti. **Anāso**ti patthanārahito. Tenāha **"apatthano"**ti. Āsaṁsati patthetīti **āsaṁso.** Veṇuvettādivilīvehi suppādibhājanakārakā **vilīvakārakā.** Migamacchādīnaṁ nisādanato **nesādā,** māgavikamacchabandhādayo. Rathesu cammena nahanakaraṇato **rathakārā,** cammakārā. **Pu**-iti karīsassa nāmaṁ, taṁ kusenti apanentīti **pukkusā,** pupphacchaḍḍakā.

Dubbaṇṇoti virūpo. **Okoṭimako**ti ārohābhāvena heṭṭhimako, rassakāyoti attho. Tenāha **"lakuṇḍako"**ti. Lakuviya ghaṭikā viya ḍeti pavattatīti hi **lakuṇḍako,** rasso. Kaṇati nimīlatīti **kāṇo.** Taṁ panassa nimīlanaṁ ekena akkhinā dvīhipi cāti āha **"ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā"**ti. Kuṇanaṁ kuṇo, hatthavekallaṁ. Taṁ etassa atthīti **kuṇī. Khañjo** vuccati pādavikalo. Heṭṭhimakāyasaṅkhāto sarīrassa pakkho padeso hato assāti **pakkhahato.** Tenāha **"pīṭhasappī"**ti. Padīpe padīpane etabbaṁ netabbanti **padīpeyyaṁ,** telādi-upakaraṇaṁ.

Āsaṁ na karotīti rajjābhiseke kaniṭṭho patthanaṁ na karoti jeṭṭhe sati kaniṭṭhassa anadhikārattā. Abhisekaṁ arahatīti abhisekāraho, **na abhisekāraho** kāṇakuṇi-ādidosasamannāgato.

---

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.
2. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 111 piṭṭhe Udāne.
4. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade.
5. Vi 1. 114 piṭṭhe.
6. Ma 1. 72 piṭṭhe.

Sīlassa duṭṭhu nāma natthi, tasmā abhāvattho idha du-saddoti āha **"nissīlo"**ti. "Pāpaṁ pāpena sukaran"ti-ādīsu[1] viya pāpa-saddo nihīnapariyāyoti āha **"lāmakadhammo"**ti. Sīlavipattiyā vā **dussīlo,** diṭṭhivipattiyā **pāpadhammo.** Kāyavācāsaṁvarabhedena vā **dussīlo,** manosaṁvarabhedena, satisaṁvarādibhedena vā **pāpadhammo,** asuddhappayogatāya **dussīlo,** asuddhāsayatāya **pāpadhammo.** Kusalasīlavirahena **dussīlo,** akusalasīlasamannāgamena **pāpadhammo.** **Asucīhī**ti aparisuddhehi. **Saṅkāhi saritabbasamācāro**ti "imassa maññe idaṁ kamman"ti evaṁ parehi saṅkāya saritabbasamācāro. Tenāha **"kiñcidevā"**ti-ādi. **Atthanāyeva vā saṅkāhi saritabbasamācāro**ti etenapi kammasādhanataṁyeva saṅkassarasaddassa dasseti. Atthano saṅkāya paresaṁ samācārakiriyaṁ sarati āsaṅkati vidhāvatītipi **saṅkassarasamācāro**ti evamettha kattusādhanatāpi daṭṭhabbā. Tassa hi dve tayo jane kathente disvā "mama dosaṁ maññe kathentī"ti tesaṁ samācāraṁ saṅkāya sarati dhāvati.

Evaṁpaṭiññoti salākaggahaṇādīsu "kittakā vihāre samaṇā"ti gaṇanāya āraddhāya "ahampi samaṇo ahampi samaṇo"ti paṭiññaṁ datvā salākaggahaṇādīni tarotīti samaṇo ahanti evaṁsamaṇappaṭiñño. **Sumbhakapattadhare**ti mattikāpattadhare. **Pūtinā kammenā**ti saṁkiliṭṭhakammena, nigguṇatāya vā guṇasāravirahitattā **antopūti.** Kasambukacavaro jāto sañjāto assāti **kasambujāto**ti āha **"sañjātarāgādikacavaro"**ti. Atha vā kasambu vuccati tintakuṇapakasaṭaṁ udakaṁ, imasmiṁ ca sāsane dussīlo nāma jigucchantīyattā tintakuṇapa-udakasadiso, tasmā kasambu viya jātoti **kasambujāto. Lokuttaradhamma-upanissayassa natthitāyā**ti yattha patiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṁ laddhuṁ, tassā patiṭṭhāya bhinnattā vuttaṁ. **Mahāsīlasmiṁ paripūrakātāyā**ti yattha patiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṁ pāpuṇituṁ, tasmiṁ paripūrakāritāya.

Āsaṁsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 150; Vi 4. 360 piṭṭhesu.

4. Cakkavattisuttavaṇṇanā

14. Catutthe **catūhi saṅgahavatthūhī**ti dānapiyavacana-atthacariyāsamānattatāsaṅkhātehi catūhi saṅgahakāraṇehi. **Cakkaṁ vattetī**ti āṇācakkaṁ pavatteti. **Cakkan**ti vā idha ratanacakkaṁ veditabbaṁ. Ayaṁ hi cakkasaddo sampattiyaṁ, lakkhaṇe, rathaṅge, iriyāpathe, dāne, ratanadhammakhuracakkādīsu ca dissati. "Cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṁ devamanussānan"ti-ādīsu[1] hi sampattiyaṁ dissati. "Pādatalesu cakkāni jātānī"ti ettha[2] lakkhaṇe. "Cakkaṁva vahatho padan"ti ettha[3] rathaṅge. "Catucakkaṁ navadvāran"ti ettha[4] iriyāpathe. "Dadaṁ bhuñja mā ca pamādo, cakkaṁ vattaya sabbapāṇinan"ti ettha[5] dāne. "Dibbaṁ cakkaratanaṁ pāturahosī"ti ettha[6] ratanacakke. "Mayā pavattitaṁ cakkan"ti ettha[7] dhammacakke. "Icchāhatassa posassa, cakkaṁ bhamati matthake"ti ettha[8] khuracakke. "Khurapariyantena cakkenā"ti ettha[9] paharaṇacakke. "Asanivicakkan"ti ettha[10] asanimaṇḍale. Idha panāyaṁ ratanacakke daṭṭhabbo.

Kittāvatā panāyaṁ cakkavattī nāma hoti? Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratanaṁ ākāsaṁ abbhuggantvā pavattati. Sabbacakkavattīnaṁ hi nisinnāsanato uṭṭhahitvā cakkaratanasamīpaṁ gantvā hatthisoṇḍasadisapanāḷiṁ suvaṇṇabhiṅgāraṁ ukkhipitvā udakena abbhukkiritvā "abhivijinātu bhavaṁ cakkaratanan"ti vacanasamanantarameva vehāsaṁ abbhuggantvā cakkaratanaṁ pavattatīti. Yassa pavattisamakālameva so rājā cakkavattī nāma hoti.

Dhammoti dasakusalakammapathadhammo, dasavidhaṁ vā cakkavattivattaṁ. Dasavidhe vā kusaladhamme agarahite vā rājadhamme niyuttoti **dhammiko.** Tena ca dhammena sakalalokaṁ rañjetīti **dhammarājā.** Dhammena vā laddharajjattā **dhammarājā.** Cakkavattī hi dhammena ñāyena rajjaṁ adhigacchati, na adhammena. **Dasavidhena cakkavattivattenā**ti dasappabhedena cakkavattīnaṁ vattena.

---

1. Aṁ 1. 341 piṭṭhe. 2. Di 2. 14; Dī 3. 121 piṭṭhesu. 3. Khu 1. 13 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 15 piṭṭhe. 5. Khu 5. 173 piṭṭhe. 6. Dī 2. 141 piṭṭhe.
7. Khu 1. 368 piṭṭhe. 8. Khu 5. 132 piṭṭhe. 9. Dī 1.49 piṭṭhe.
10. Dī 3. 36 piṭṭhe.

kiṁ pana taṁ dasavidhaṁ cakkavattivattanti? Vuccate—

> “Katamaṁ pana taṁ deva ariyaṁ cakkavattivattanti. Tena hi tvaṁ tāta dhammaṁyeva nissāya dhammaṁ sakkaronto dhammaṁ garuṁ karonto mammaṁ mānento dhammaṁ pūjento dhammaṁ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṁ rakkhāvaraṇaguttiṁ saṁvidahassu antojanasmiṁ balakāyasmiṁ khattiyesu anuyantesu brāhmaṇagahapatikesu negamajānapadesu samaṇabrāhmaṇesu migapakkhīsu. Mā ca te tāta vijite adhammakāro pavattittha. Ye ca te tāta vijite adhanā assu, tesañca dhanamanuppadeyyāsi. Ye ca te tāta vijite samaṇabrāhmaṇā madappamādā paṭiviratā khantisoracce niviṭṭhā ekamattānaṁ damenti, ekamattānaṁ samenti, ekamattānaṁ parinibbāpenti. Te kālena kālaṁ upasaṅkamitvā paripuccheyyāsi pariggaṇheyyāsi ‘kiṁ bhante kusalaṁ kiṁ akusalaṁ, kiṁ sāvajjaṁ kiṁ anavajjaṁ, kiṁ sevitabbaṁ kiṁ na sevitabbaṁ, kiṁ me kariyamānaṁ dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya assa, kiṁ vā pana me kariyamānaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya assā’ti. Tesaṁ sutvā yaṁ akusalaṁ, taṁ abhinivajjeyyāsi, yaṁ kusalaṁ, taṁ samādāya vatteyyāsi. Idaṁ kho tāta taṁ ariyaṁ cakkavattivattan”ti—

evaṁ **cakkavattisutte**[1] āgatanayena antojanasmiṁ balakāye ekaṁ, khattiyesu ekaṁ, anuyantesu ekaṁ, brāhmaṇagahapatikesu ekaṁ, negamajānapadesu ekaṁ, samaṇabrāhmaṇesu ekaṁ, migapakkhīsu ekaṁ, adhammakārappaṭikkhepo ekaṁ, adhanānaṁ dhanānuppādānaṁ ekaṁ, samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamitvā pañhapucchanaṁ ekanti evamevaṁ taṁ cakkavattivattaṁ dasavidhaṁ hoti. Gaha patike pana pakkhijāte ca visuṁ katvā gaṇhantassa dvādasavidhaṁ hoti.

Aññathā vattituṁ adento so dhammo adhiṭṭhānaṁ etassāti tadadhiṭṭhānaṁ. Tena **tadadhiṭṭhānena cetasā. Sakkaronto**ti ādarakiriyāvasena karonto. Tenāha **“yathā”**ti-ādi. **Garuṁkarontoti** pāsāṇacchattaṁ viya garukaraṇavasena garuṁ karonto.

---

1. Dī 3. 50 piṭṭhe.

Tenevāha "**tasmiṁ gāravuppattiyā**"ti. **Dhammādhipatibhūtāgatabhāvenā**ti iminā yathāvuttadhammassa jeṭṭhakabhāvena purimataraṁ attabhāvesu sakkaccaṁ samupacitabhāvaṁ dasseti. **Dhammavaseneva ca sabbakiriyānaṁ karaṇenā**ti etena ṭhānanisajjādīsu yathāvuttadhammaninnapoṇapabbhārabhāvaṁ dasseti. **Assā**ti rakkhāvaraṇaguttiyā. **Paraṁ rakkhanto**ti aññaṁ diṭṭhadhammikādi-anatthato rakkhanto. Teneva pararakkhasādhanena khanti-ādiguṇena attānaṁ tato eva rakkhati. **Mettacittatā**ti mettacittatāya. **Nivāsanapā rupanagehādīni** sītuṇhādippaṭibāhanena **āvaraṇaṁ.**

Antojanasminti abbhantarabhūte puttadārādijane. **Sīlasaṁvare patiṭṭhāpento**ti iminā rakkhaṁ dasseti. **Vatthagandhamālādīni cassa dadamāno**ti iminā āvaraṇaṁ, itarena guttiṁ. **Sampadānenapī**ti **pi**-saddena sīlasaṁvaresu patiṭṭhāpanādīnaṁ sampiṇḍeti. Esa nayo paresupi pisaddaggahaṇe. Nigamo nivāso etesanti **negamā.** Evaṁ **jānapadā**ti āha "**tathā nigamavāsino**"ti-ādi.

Rakkhāvaraṇaguttiyā kāyakammādīsu saṁvidahanaṁ ṭhapanaṁ nāma tadupadesoyevāti vuttaṁ "**kathetvā**"ti. **Etesū**ti pāḷiyaṁ vuttesu samaṇādīsu. **Paṭivattetuṁ na sakkā** khīṇānaṁ kilesānaṁ puna anuppajjanato. Sesamettha suviññeyyameva.

Cakkavattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sacetanasuttavaṇṇanā

15. Pañcame isayo patanti sannipatanti etthāti **isipatanan**ti āha **buddhapaccekabuddhasaṅkhātānan**"ti-ādi. **Sabbūpakaraṇāni sajjetvā**ti sabbāni rukkhassa chedanatacchanādisādhanāni upakaraṇāni raññā āṇattadivaseyeva sajjetvā. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṁ,** nānābhāvoti āha "**nānattan**"ti. **Nesan**ti saralopenāyaṁ niddesoti āha "**na esan**"ti. Tathā **atthesan**ti etthāpīti āha "**atthi esan**"ti. Pavattanatthaṁ abhisaṅkharaṇaṁ **abhisaṅkhāro,** tassa **gati** vegasā pavatti. Taṁ sandhāyāha "**payogassa gamanan**"ti.

Sagaṇḍāti khuddānakhuddakagaṇḍā. Tenāha "**uṇṇatoṇataṭṭhānayuttā**"ti. **Sakasāvā**ti sakasaṭā. Tenāha "**pūtisārenā**"ti-ādi. **Evaṁ guṇapatanena patitā**ti yathā taṁ cakkaṁ nābhi-aranemīnaṁ sadosatāya na pahiṭṭhāsi, evamekacce puggalā kāyavaṅkādivasena sadosatāya guṇapatanena patitā sakaṭṭhāne na tiṭṭhanti. Ettha ca pharusavācādayopi apāyagamanīyā sotāpattimaggeneva pahīyantīti daṭṭhabbā.

Sacetanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe virajjhanakiriyā nāma pacchā samādātabbatāya apaṇṇakappayogasamādānā viya hoti, avirajjhanakiriyā pana pacchā asamādātabbatāya anūnāti taṁsamaṅgipuggalo apaṇṇako, tassa bhāvo **apaṇṇakatā**ti āha "**apaṇṇakapaṭipadanti aviraddhapaṭipadan**"ti-ādi. Yasmā sā adhippetatthasādhanena ekaṁsikā vaṭṭato niyyānāvahā, tattha ca yuttiyuttā[1] asārāpagatā aviruddhatāya apaccanīkā anulomikā anudhammabhūtā ca, tasmā vuttaṁ "**ekaṁsapaṭipadan**"ti-ādi. **Na takkaggāhena vā nayaggāhena vā**ti takkaggāhena vā paṭipanno na hoti nayaggāhena vā apaṇṇakapaṭipadaṁ paṭipanno. Tattha **takkaggāhena vā**ti ācariyaṁ alabhitvā "evaṁ me sugati, nibbānaṁ vā bhavissatī"ti attano takkaggahaṇamattena. **Nayaggāhenā**ti paccakkhato adisvā nayato anumānato gahaṇena. **Evaṁ gahetvā paṭipanno**ti takkamattena, nayaggāhena vā paṭipanno. Paṇḍitasatthavāho viya sampattīhi na parihāyatīti yojanā.

Yaṁ sandhāya vuttanti parihānañca aparihānañca sandhāya **jātake**[2] vutaṁ. Ayaṁ panettha gāthāya atthayojanā—**apaṇṇakaṁ ṭhānaṁ** aviraddhakāraṇaṁ niyyānikakāraṇaṁ **eke** bodhisattappamukhā paṇḍitamanussā gaṇhiṁsu. Ye pana te bālasatthavāhaputtappamukhā **takkikā āhu,** te **dutiyaṁ**

---

1. Atthayuttiyuttā (?)
2. Khu 5. 1 piṭṭhe.

sāparādhaṁ anekaṁsikaṁ ṭhānaṁ aniyyānikaṁ kāraṇaṁ aggahesuṁ, te kaṇhapaṭipadaṁ paṭipannā. Tattha sukkapaṭipadā aparihānipaṭipadā, kaṇhapaṭipadā parihānipaṭipadā, tasmā ye sukkapaṭipadaṁ paṭipannā, te aparihīnā sotthibhāvaṁ pattā. Ye pana kaṇhapaṭipadaṁ paṭipannā, te parihīnā anayabyasanaṁ āpannāti imamatthaṁ bhagavā anāthapiṇḍikassa gahapatino vatvā uttari idamāha **"tedaññāya medhāvī, taṁ gaṇhe ya'dapaṇṇakan"**ti.

Tattha **etadaññāya medhāvī**ti medhāti laddhanāmāya visuddhāya uttamāya paññāya samannāgato kulaputto etaṁ apaṇṇakaṁ ṭhānaṁ dutiyañcāhi dvīsu atakkaggāhatakkaggāhasaṅkhātesu ṭhānesu guṇadosaṁ vuddhihāniṁ atthānatthaṁ ñatvāti attho. **Taṁ gaṇhe ya'dapaṇṇakan**ti yaṁ apaṇṇataṁ ekaṁsikaṁ suttapaṭipadā-aparihāniyapaṭipadāsaṅkhātaṁ niyyānikakāraṇaṁ, tadeva gaṇheyya. Kasmā? Ekaṁsikādibhāvatoyeva[1]. Itaraṁ pana na gaṇheyya. Kasmā? Anekaṁsikādibhāvatoyeva[2].

Yavanti tāya sattā amissitāpi samānajātitāya missitā viya hontīti **yoni.** Sā pana atthato aṇḍādi-uppattiṭṭhānavisiṭṭho khandhānaṁ bhāvaso pavattivisesoti āha **"khandhakoṭṭhāso yoni nāmā"**ti. **Kāraṇaṁ yoni nāma,** yonīti[3] taṁ taṁ phalaṁ anupacitañāṇasambhārehi duravagādhabhedatāya missitaṁ viya hotīti. Yato ekatthanayena so evāyanti bālānaṁ micchāgāho. **Passāvamaggo yoni nāma** yavanti tāya sattā yonisambandhena missitā hontīti. **Maggahitā** anuṭṭhānena, punappunaṁ āsevanāya **paripuṇṇā.**

"Cakkhutopī"ti-ādimhi pana cakkhuviññāṇādivīthīsu tadanugatamanoviññāṇavīthīsu ca kiñcāpi kusalādīnaṁ pavatti atthi, kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsaṁ viya paggharanaka-asucibhāvena sandanti, tasmā te eva **"āsavā"**ti vuccanti. Tattha hi paggharanaka-asucimhi āsavasaddo niruḷhoti. **Dhammato yāva gotrabhū**ti tato paraṁ maggaphalesu appavattanato vuttaṁ. Ete hi ārammaṇakaraṇavasena dhamme gacchantā tato paraṁ na gacchanti. Nanu tato paraṁ bhavaṅgādīnipi gacchantīti ce? Na, tesampi pubbe ālambitesu

1. Ekaṁsakāribhāvatoyeva (Ka) Jātaka-Ṭṭha 1. 121 piṭṭhe pana passitabbaṁ.
2. Anekaṁsakāribhāvatoyeva (Ka) 3. Yavati (?)

lokiyadhammesu sāsavabhāvena antogadhattā tato paratābhāvato. Ettha ca gotrabhuvacanena gotrabhuvodānaphalasamāpattipurecārikaparikammāni vuttānīti veditabbāni. Paṭhamamaggapurecārikameva vā gotrabhu avadhinidassanabhāvena gahitaṁ, tato paraṁ pana maggaphalasamānatāya aññesu maggesu maggavīthiyaṁ samāpattivīthiyaṁ nirodhānantarañca pavattamānesu phalesu nibbāne ca āsavānaṁ pavatti nivāritāti veditabbaṁ. **Savantī**ti gacchanti, ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti attho. Avadhi-attho ā-kāro, avadhi ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha mariyādaṁ kiriyaṁ bahi katvā pavattati yathā "āpāṭaliputtaṁ vuṭṭho devo"ti. Abhividhi pana kiriyaṁ byāpetvā pavattati yathā "ābhavaggaṁ bhagavato yaso pavattatī"ti. Abhividhi-attho cāyamā-kāro idha gahitoti vuttaṁ **"antokaraṇattho"**ti.

Madirādayoti **ādi**-saddena sindhavakādambarikāpotikādīnaṁ[1] saṅgaho daṭṭhabbo. **Cirapārivāsiyaṭṭho** ciraparivuṭṭhatā purāṇabhāvo. **Avijjānāhosīti-ādī**ti ettha **ādi**-saddena "purimā bhikkhave koṭi na paññāyati bhavataṇhāyā"ti idaṁ **suttaṁ**[2] saṅgahitaṁ. Avijjāsavasavāsavānaṁ ciraparivuṭṭhatāya dassitāya tabbhāvabhāvino kāmāsavassa cirapativuṭṭhatā dassitāva hoti. Aññesu ca yathāvutte dhamme okāsañca ārammaṇaṁ katvā pavattamānesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena abhibyāpanaṁ madakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṁyeva na aññesanti etesveva āsavasaddo niruḷhoti daṭṭhabbo. **Āyataṁ** anādikālikattā. **Pasavantī**ti phalanti. Na hi kiñci saṁsāradukkhaṁ atthi, yaṁ āsavehi vinā uppajjeyya. **Purimāni cetthā**ti etesu catūsu atthavikappesu purimāni tīṇi. **Yatthā**ti yesu suttābhidhammappadesesu. **Tattha yujjanti** kilesesuyeva yathāvuttassa atthattayassa sambhavato. **Pacchimaṁ kammepī**ti pacchimaṁ "āyataṁ vā saṁsāradukkhaṁ savanti pasavantī"ti vuttanibbacanaṁ kammepi yujjati dukkhappasavanassa kilesakammasādhāraṇattā.

Diṭṭhadhammā vuccanti paccakkhabhūtā khandhā, diṭṭhadhamme bhavā **diṭṭhadhammikā. Vivādamūlabhūtā**ti vivādassa mūlakāraṇabhūtā kodhūpanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyamāyāsāṭheyyathambhasārambhamānātimānā. **Yena devūpa**

---

1. Sītukādampaṭikāpotikādīnaṁ (Ka)
2. Aṁ 3. 348 piṭṭhe.

patyassāti yena kammakilesappakārena āsavena devesu upapatti nibbatti assa mayhanti sambandho. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāsacārī assanti[1] vibhattiṁ vipariṇāmetvā yojetabbaṁ. Ettha ca yakkhagandhabbavinimuttā sabbā devatā devaggahaṇena gahitā. Naḷo vuccati mūlaṁ, tasmā **vinaḷīkatā**ti vigatanaḷā vigatamūlā katāti attho. **Avasesā ca akusalā dhammā**ti akusalakammato avasesā akusalā dhammā āsavāti āgatāti sambandho.

Paṭighātāyāti paṭisedhanāya. **Parūpavāda -pa- upaddavā**ti idaṁ yadi bhagavā sikkhāpadaṁ na paññāpeyya, tato asaddhammappaṭisevana-adinnādānapāṇātipātādihetu ye uppajjeyyuṁ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anatthā, ye ca tannimittameva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavādippakārā anatthā, te sandhāya vuttaṁ.

Te paneteti ete kāmarāgādikilesatebhūmakakammaparūpavādādi-uppaddavappakārā āsavā. **Yatthā**ti yasmiṁ vinayādipāḷippadese. **Yathā**ti yena duvidhādippakārena avasesesu suttantesu tidhā āgatāti sambandho. Nirayaṁ gamentīti **nirayagāminiyā. Chakkanipāte**ti chakkanipāte āhuneyyasutte[2]. Tattha hi āsavā chadhā āgatā.

Sarasabhedoti khaṇikanirodho. **Khīṇākāro**ti accantāya khīṇatā. Āsavā khīyanti pahīyanti etenāti **āsavakkhayo,** maggo. Āsavānaṁ khayante uppajjanato **āsavakkhayo,** phalaṁ. Āsavakkhayena pattabbato āsavā khīyanti etthāti **āsavakkhayo,** nibbānaṁ. **Visuddhimagge**[3] vitthārito, tasmā tattha, taṁsaṁvaṇṇanāya ca vuttanayena veditabbo.

Tathāti iminā visuddhimagge vitthāritataṁ upasaṁharati. Kusalappavattiṁ āvaranti nivārentīti **āvaraṇīyā. Purimappavattivasenā**ti niddokkamanato pubbe kammaṭṭhānassa pavattivasena. **Ṭhapetvā**ti hatthagataṁ kiñca ṭhapento viya kammaṭṭhānaṁ satisampajaññavasena ṭhapetvā kammaṭṭhānameva manasikaronto niddaṁ okkamati, jhānasamāpanno viya yathāparicchinneneva

---

1. Ahanti (Ka) 2. Aṁ 2. 340 piṭṭhe. 3. Visuddhi 2. 139, 140 piṭṭhesu.

kālena pabujjhamāno kammaṭṭhānaṁ ṭhapitaṭṭhāne gaṇhantoyeva pabujjhatināma. Tena vuttaṁ **"tasmā -pa- nāma hotī"**ti. **Mūlakammaṭṭhāne**ti ādito paṭṭhāya parihariyamānakammaṭṭhāne. **Pariggahakammaṭṭhānavasenā**ti sayanaṁ upagacchantena pariggahamānakammaṭṭhānamanasikāravasena. So pana dhātumanasikāravasena icchitabboti dassetuṁ **"ayaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ.

Apaṇṇakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Attabyābādhasuttavaṇṇanā

17. Sattame byābādhanaṁ dukkhāpananti āha **"attabyābādhāyāti attadukkhāyā"**ti. Maggaphalacittuppādāpi kāyasucaritādisaṅgaho evāti āha **"avāritānevā"**ti.

Attabyābādhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Devalokasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **itīti padasandhibyañjanasiliṭṭhatā**ti purimapadānaṁ pacchimapadehi atthato sahitatāya byañjanānaṁ vākyānaṁ siliṭṭhatāya dīpane nipāto.

Devalokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Paṭhamapāpaṇikasuttavaṇṇanā

19. Navame **ugghāṭetvā**ti āsanadvārañceva bhaṇḍapasibbake ca vivaritvā. **Nādhiṭṭhātī**ti taṁtaṁkayavikkaye attanā voyogaṁ nāpajjati. **Divākāle**ti majjhanhikasamaye. **Assāmiko hoti** tīsupi kālesu laddhabbalābhassa alabhanato. Apativātābādhaṁ **rattiṭṭhānaṁ.** Chāyudakasampannaṁ **divāṭṭhānaṁ. Vipassanāpi vaṭṭati** vipassanākammikoyeva. Tenapi hi navadhā indriyānaṁ tikkhattaṁ āpādentena samādhinimittaṁ gahetabbaṁ, vipassanānimitaṁ samāhitākārasallakkhaṇāya.

Paṭhamapāpaṇikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyapāpaṇikasuttavaṇṇanā

20. Dasame **visiṭṭhadhuro**ti visiṭṭhadhurasampaggāho vīriyasampanno. Ñāṇavīriyāyattā hi atthasiddhiyo. Tenāha **"uttamadhuro"**ti-ādi. **Vikkāyikabhaṇḍan**ti vikkayetabbabhaṇḍaṁ. **Nikkhittadhanenā**ti[1] nidahitvā ṭhapitadhanavasena. **Vaḷañjanakavasenā**ti divase divase dānūpabhogavasena vaḷañji tabbadhanavasena. **Upabhogaparibhogabhaṇḍenā**ti upabhogaparibhogūpakaraṇena. **Nipatantī**ti nipātenti, attano dhanaggahena nipātavuttike karonti. Tenāha **"nimantentī"**ti.

Ñāṇathāmenāti ñāṇassa thirabhāvena. **Ñāṇaparakkamenā**ti ñāṇasahitena vīriyena. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthabhedaṁ hi yena sutena ijjhati, taṁ sutaṁ nāma. Ukkaṭṭhaniddesena dassento **"ekanikāya -pa- bahussutā"**ti āha. **Āgato**ti suppavattibhāvena svāgato. Tenāha **"paguṇo pavattito"**ti. Abhidhamme āgatā kusalādikkhandhādibhedabhinnā dhammā suttantapiṭakepi otarantīti[2] **"dhammadharāti suttantapiṭakadharā"**icceva vuttaṁ. Na hi ābhidhammikabhāvena vinā nippariyāyato suttantapiṭakaññutā sambhavati. **Dvemātikāro**ti bhikkhubhikkhunimātikāvasena dvemātikādharāti vadanti, "vinayābhidhammamātikādharā"ti yuttaṁ. **Paripucchatī**ti sabbabhāgena pucchitabbaṁ pucchati. Tenāha **"atthānatthaṁ kāraṇākāraṇaṁ pucchatī"**ti. **Pariggaṇhātī**ti vicāreti.

Na evaṁ attho daṭṭhabboti evaṁ desanānukkamena attho na gahetabbo. Añño hi desanākkamo veneyyajjhāsayavasena pavattanato, añño paṭipattikkamo. **Heṭṭhimena vā paricchedo**ti sīlasamādhipaññāsaṅkhātesu tīsu bhāgesu katthaci heṭṭhimanayena desanāya paricchedaṁ veditabbaṁ sīlena, katthaci uparimena bhāgena paññāya, katthaci dvīhipi bhāgehi sīlapaññāvasena. Idha pana sutte uparimena bhāgena paricchedo veditabboti vatvā taṁ dassento **"tasmā"**ti-ādimāha. Yasmā vā bhagavā veneyyajjhāsayavasena paṭhamaṁ kalyāṇamittaṁ dassento arahattaṁ pavedetvā "tayidaṁ arahattaṁ imāya āraddhavīriyatāya hotī"ti dassento vīriyārambhaṁ pavedetvā "svāyaṁ viriyārambho iminā

1. Nikkhittavasenāti (Ka)
2. Ovadantīti (Ka)

kalyāṇamittasannissayena bhavatī”ti dassento nissayasampattiṁ pavedeti heṭṭhā dassitanidassanānurūpanti daṭṭhabbaṁ.

Dutiyapāpaṇikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rathakāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Puggalavagga 1. Samiddhasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **ruccatī**ti kāyasakkhi-ādīsu puggalesu ativiya sundaratarapaṇītatarabhāvena te cittassa abhiruci-uppādako katamoti pucchati. **Saddhindriyaṁ dhuraṁ ahosi** saddhādhuraṁ maggavuṭṭhānanti katvā, sesindriyāni pana kathanti āha **“sesānī”**ti-ādi. **Paṭividdhamaggovā**ti tīhipi therehi attano attano paṭividdha arahattamaggo eva kathito, tasmā na sukaraṁ ekaṁsena byākātuṁ “ayaṁ -pa- paṇītataro cā”ti. **Bhummantareneva kathesi** “tīsupi puggalesu aggamaggaṭṭhova paṇītataro”ti.

Samiddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Gilānasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **hitānī**ti bhabyāni. **Vuddhikarānī**ti ārogyādivuddhikarāni. **Anucchavikan**ti upaṭṭhānakiriyāya anurūpaṁ. **Vātāpamārarogenā**ti[1] vātarogena ca apamārarogena ca, vātanidānena vā apamārarogena. **Niṭṭhappattagilāno**ti “iminā rogena na cirasseva marissatī”ti niṭṭhaṁ pattho gilāno. **Khipitakaṁ** nāma vamathurogo. **Kacchū**ti thullakacchu-ābādho. **Tiṇapupphakajaro** visamavātasamphassajarogo. **Yesan**ti yesaṁ rogānaṁ. **Paṭijagganenā**ti paṭikāramattena. **Phāsukan**ti byādhivūpasamanena sarīrassa phāsubhāvo. Byādhinidānasamuṭṭhānajānanena **paṇḍito,** paṭikārakiriyāya yuttakāritāya **dakkho,** uṭṭhānavīriyasampattiyā **analaso.**

---

1. Vātāpamārādinā rogenāti (Aṭṭhakathāyaṁ)

Padaparamo puggalo kathito sammattaniyāmokkamanassa ayoggabhāvato. Alabhantova tathāvatappaveditaṁ dhammavinayaṁ savanāya okkamati niyāmaṁ kusalesu dhammesu sammattaṁ paccekabodhiṁ. **Yan**ti[1] yato. **Ovādaṁ labhitvā**ti ābhisamācārikavattaṁ ovādamattaṁ. Ettakopi hi tassa hitāvahoti. **Tannissitovā**ti vipañcitaññunissihova hoti. **Punappunaṁ desetabbova** sammattaniyāmokkamanassa yoggabhāvato.

Gilānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Saṅkhārasuttavaṇṇanā

23. Tatiye vividhehi ākārehi ābādhanato byābādhova byābajjhaṁ, kāyikaṁ cetasikañca dukkhaṁ. Saha byābajjhena vattatīti **sabyābajjhaṁ.** Tenāha **"sadukkhan"**ti. **Cetanārāsin**ti pubbacetanādirāsiṁ. Cetanaṁ punappunaṁ pavattento **"rāsiṁ karoti piṇḍaṁ karotī"**ti ca vutto. **Sadukkhan**ti nirantaradukkhaṁ. Tenāha **"sābādhaṁ nirassādan"**ti. **Atthī**ti ujukaṁ dukkhavedanā natthīti avattabbattā vuttaṁ. Aniṭṭhasabhāvattā aniṭṭhārammaṇattā ca dukkhapakkhikāva sā daṭṭhabbā. Na hi akusalavipākā iṭṭhā nāma atthi, kusalavipākā pana upekkhāvedanā tattha appāvasarā. **Aṭṭhakathāyaṁ** pana nirayassa dukkhabahulattā dukkhassa ca tattha balavatāya sā abbohārikaṭṭhāne ṭhitāti vuttaṁ. **Upamaṁ katvā āhaṭo** viseso viya sāmaññassa yathā ayopiṇḍirohino viya rūpānanti. **Paṭibhāga-upamā**ti paṭibimba-upamā.

Te aggahetvāti heṭṭhimabrahmaloke aggahetvā. **Vomissakasukhadukkhan**ti vimissakasukhadukkhaṁ pītimissakabhāvato. **Kamman**ti pāpakammaṁ. Kammasīsena phalaṁ vadati. Kāmañcettha "abyābajjhaṁ lokaṁ upapajjatī"ti āgataṁ, "abyābajjhā phassā phusantī"ti pana vacanena lokuttaraphassāpi saṅgayhantīti **"tīṇi sucaritāni lokiyalokuttaramissakāni kathitānī"**ti vuttaṁ.

Saṅkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Idaṁ padaṁ pāḷiyaṁ aṭṭhakathāyañca na dissati.

4. Bahukārasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **avassayaṁ gato**ti vaṭṭadukkhaparimuttiyā avassayo mayhanti saraṇagamanakkamena upagato hoti. **Satantikan**ti sapariyattidhammaṁ. **Aggahitasaraṇapubbassā**ti aggahitapubbasaraṇassa. **Akatābhinivesassa vasena vuttan**ti tasmiṁ attabhāve na kato saraṇagamanābhiniveso yenāti akatābhiniveso, tassa vasena vuttaṁ. Kāmaṁ pubbepi saraṇadāyako ācariyo vutto, pabbajjādāyakopi saraṇadāyakova. Pubbe pana upāsakabhāvāpādakavasena saraṇadāyako adhippeto. Idaṁ pana gahitapabbajjassa saraṇagamanaṁ. Pabbajjā hi savisesaṁ saraṇagamananti pabbajjādāyako puna vutto. **Ete**ti pabbajjādāyakādayo. **Duvidhena paricchinnā**ti lokiyadhammasampāpako lokuttaradhammasampāpakoti dvippakārena paricchinnā, katābhinivesa-akatābhinivesavasena vā. **Uparī**ti paṭhamamaggato upari. **Neva sakkotī**ti ācariyena katassa upakārassa mahānubhāvattā tassa patikāraṁ nāma kātuṁ na sakkoti.

Bahukārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Vajirūpamasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **aru**-iti purāṇaṁ duṭṭhavaṇaṁ vuccati. Ka-kāro padasandhikaroti arukūpamaṁ cittaṁ etassāti **arukūpamacitto** appamattakassapi dukkhassa asahanato. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Ittarakālobhāsenā**ti parittameva kālo ñāṇobhāsavirahena. **Lagatī**ti kodhāsaṅgavasena kuppanto puggalo sammukhā, “kiṁ vadasī”ti-ādinā parammukhā ca upanayhanavasena lagati, na taṇhāsaṅgavasena. **Kuppatī**ti kujjhati. **Byāpajjatī**ti vipannacitto hoti. **Thaddhabhāvaṁ āpajjati** īsakampi muduttābhāvato. **duṭṭhāruko**ti maṁsalohitānaṁ duṭṭhabhāvena pakatibhāvaṁ jahitvā ṭhito duṭṭhavaṇo. “Duṭṭhārutā”tipi paṭhanti, tatthāpi tākāro padasandhikaro.

Tassāti duṭṭhārukassa. **Savanan**ti asucivisandanaṁ. **Uddhumātassa viyā**ti kodhena uddhaṁ uddhaṁ dhumātakassa viya kodhūpāyāsassa avissajjanato.

Caṇḍikatassāti kupitassa. Ettha ca kiñcāpi heṭṭhimamaggavajjhāpi kilesā tehi anuppattidhammataṁ āpāditattā samucchinnā, tathāpi tasmiṁ santāne aggamaggassa anuppannattā tattha appahīnāpi kilesā atthevāti katvā tesaṁ ñāṇānaṁ vijjūpamatā vuttā, na tehi maggehi pahīnānaṁ kilesānaṁ atthibhāvatoti daṭṭhabbaṁ.

Vajirūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sevitabbasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **upasaṅkamitabbo**ti kālena kālaṁ upasaṅkamitabbo. **Allīyitabbo**ti chāyāya viya vinā bhāvanāya nillīyitabbo. **Punappunaṁ upāsitabbo**ti abhiṇhaso upanisīditabbo. **Anuddayā**ti mettāpubbabhāgo. **Upasaṅkamituṁ vaṭṭatī**ti "etassa sīlena abhivuddhi bhavissatī"ti upakāratthaṁ upasevanādi vaṭṭati.

Na paṭihaññissatīti "apehi, kiṁ etenā"ti paṭikkhepābhāvato piyasīlattā na paṭihaññissati. **Phāsu bhavissatī**ti dvīsu hi sīlavantesu ekena sīlassa vaṇṇe kathite itaro anumodati. Tena tesaṁ kathā phāsu ceva hoti pavattinī ca. Ekasmiṁ pana dussīle sati dussīlassa sīlakathā dukkathā, neva sīlakathā hoti, na phāsu hoti na pavattinī. Dussīlassa hi sīlakathā aphāsu bhavissati. Sīlakathāya vuttamatthaṁ samādhipaññākathāsupi atidisati **"samādhipaññākathāsupi eseva nayo"**ti. Dve hi samādhilābhino samādhikathaṁ sappaññā ca paññākathaṁ kathentā rattiṁ vā divasaṁ vā atikkamantampi na jānanti.

Tattha tattha paññāya anuggahessāmīti tasmiṁ tasmiṁ anuggahetabbe paññāya sodhetabbe vaḍḍhetabbe ca adhikasīlaṁ nissāya uppannapaññāya anuggahessāmīti attho. Tañca anuggaṇhanaṁ sīlassa asappāyānupakāradhamme vajjetvā tappaṭipakkhasevanena hotīti āha **"sīlassa asappāye"**ti-ādi. Sīlassa asappāyānupakāradhammā nāma anācārāgocarādayo, tappaṭipakkhato upakāradhammā veditabbā. **Tasmiṁ**

tasmiṁ ṭhāneti taṁtaṁsikkhākoṭṭhāsapadaṭṭhāne. **Anuggaṇhāti nāmā**ti abhinnaṁ asaṁkiliṭṭhaṁ katvā anuggaṇhāti nāma. **Khāraparissāvane**ti rajakānaṁ ūsakhārādikhāraparissāvanapaṭe. **Hāyatī**ti sīlādinā parihāyati. **Seṭṭhaṁ puggalan**ti sīlādiguṇehi seṭṭhaṁ uttaritaraṁ uttamaṁ puggalaṁ.

Sevitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jigucchitabbasuttavaṇṇanā

27. Sattame **abbhuggacchatī**ti ettha atisaddāpekkhāya "nan"ti sāmi-atthe upayogavacananti āha **"assā"**ti "taṁ kho pana bhavantan"ti-ādīsu viya. **Pāpako kitti-saddo**ti lāmakabhāvena kathetabbasaddo. **Gūthakūpo viya dussīlyan**ti etena dussīlassa gūthasadisattameva dasseti. **Vacanan**ti aniṭṭhavacanaṁ. **Purimanayenevā**ti "gūthakūpo viya dussīlyan"ti-ādinā pubbe vuttanayena. **Sucimitto**ti sīlācārasuddhiyā sucimittho. Saha ayanti pavattantīti **sahāyā**ti āha **"sahagāmino"**ti.

Jigucchitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gūthabhāṇīsuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **gūthabhāṇī**ti gūthasadisavacanattā gūthabhāṇī. Yathā hi gūthaṁ nāma mahājanassa aniṭṭhaṁ hoti, evameva imassa puggalassa vacanaṁ devamanussānaṁ aniṭṭhaṁ hoti. **Duggandhakathan**ti kilesāsucisaṁkiliṭṭhatāya gūthaṁ viya duggandhavāyanakathaṁ[1]. **Pupphabhāṇī**ti supupphasadisavacanattā pupphabhāṇī. Yathā hi phullāni vassikāni vā adhimuttikāni vā mahājanassa iṭṭhāni kantāni honti, evameva imassa puggalassa vacanaṁ devamanussānaṁ iṭṭhaṁ hoti kantaṁ. **Pupphāni viyā**ti campakasumanādisugandhapupphāni viya. **Sugandhakathan**ti sucigandhavāyanakathaṁ kilesaduggandhābhāvato. **Madhubhāṇī**ti ettha "mudubhāṇī"tipi paṭhanti. Ubhāyatthāpi hi madhuravacanoti attho. Yathā

1. Vissagandhavāyanakathaṁ (Ka)

hi catumadhuraṁ nāma madhuraṁ paṇītaṁ, evameva imassa puggalassa vacanaṁ devamanussānaṁ madhuraṁ hoti. **Madhurakathan**ti kaṇṇasukhatāya pemanīyatāya ca saddato atthato ca madhurasabhāvakathaṁ. **Attahetu vā**ti attano vā hatthapādādicchedanataraṇahetu. **Parahetu vāti** etthāpi eseva nayo. Tenāha **"attano vā"**ti-ādi.

"Nelaṅgoti kho bhante sīlānametaṁ adhivacanan"ti **sutte**[1] āgatattā vuttaṁ **"ettha vuttasīlaṁ viyā"**ti. **Pūre**ti guṇānaṁ pāripūriyaṁ. **Sukumārā**ti apharusatāya mudukā komalā. **Purassā**ti ettha **pura**-saddo tannivāsivācako daṭṭhabbo "gāmo āgato"ti-ādīsu viya. Tenāha **"nagaravāsīnan"**ti. Manaṁ appāyati vaḍḍhetīti **manāpā.** Tenāha **"cittavuddhikarā"**ti.

Gūthabhāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Andhasuttavaṇṇanā

29. Navame **andho**ti-ādīsu pāḷipadesu paṭhamo diṭṭhadhammikabhoga-saṁharaṇapaññācakkhuno ca samparāyikatthasādhanapaññācakkhuno ca abhāvā "andho"ti vuccati dutiyopi, tatiyo pana dvinnampi bhāvā "dvicakkhū"ti vuccati. **Paññācakkhū**ti āyakosallabhūtā paññācakkhu. Tenāha **"phātiṁ kareyyā"**ti. **Adhamuttame**ti adhame ceva uttame ca. **Paṭipakkhavasenā**ti paṭipakkhassa atthitāvasena. **Sukkasappaṭibhāgā**ti sukkadhammehi pahāyakehi sappaṭibhāgāti jāneyya. **Kaṇhāsappaṭibhāgā**ti kaṇhadhammehi pahātabbehi sappaṭibhāgāti jāneyya.

Tathājātikāti yādisehi saputtadāraparijanasañāti mittabandhavaggaṁ attānaṁ sukheti pīṇeti, tādisā bhogāpi na santi. **Puññāni ca na karotī**ti samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikayācakānaṁ santappanavasena puññāni na karoti. **Ubhayatthā**ti ubhayasmiṁ loke, ubhayasmiṁ vā attheti viggahoti dassento **"idhaloke"**ti-ādimāha. **Ubhayenā**ti vuttamatthaṁ yojetvā dassetuṁ **"kathan"**ti-ādi vuttaṁ. **Yasmiṁ ṭhāne**ti

---

1. Saṁ 2. 482 piṭṭhe.

yasmiṁyeva ṭhāne. **Na socatī**ti sokahetūnaṁ tattha abhāvato na socati.

Andhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Avakujjasuttavaṇṇanā

30. Dasame **avakujjapañño**ti nikkujjapañño. Tenāha **“adhomukhapañño”**ti. **Pubbapaṭṭhānā**ti paṭhamārambho. **Sanniṭṭhānan**ti kathāpariyosānaṁ. **Appanā**ti desanāya niṭṭhāpanaṁ. Aneke vā anusandhiyoti yojetabbaṁ. **Samādhi vā**ti-ādīsu lokuttaradhammā paramatthato sāsananti tadatthopādakasamādhi tassa ādīti vutto, tadāsannattā vipassanā, tassa mūlabhāvena ekadesattā maggo.

Sāsanassa pāripūrisuddhiyo nāma satthārā desitaniyāmeneva siddhā, tā panettha kathentassa vasena gahetabbāti dassetuṁ **“anūnaṁ katvā desentī”**ti, **“nigganṭhiṁ katvā desentī”**ti ca vuttaṁ. Tattha **nijjaṭan**ti niggumbaṁ anākulaṁ. **Nigganṭhin**ti ganṭhiṭṭhānarahitaṁ suviññeyyaṁ katvā.

Ākiṇṇānīti ākiritvā saṁkiritvā ṭhapitānīti attho. Tenāha **“pakkhittānī”**ti. **Ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabbo**ti ucchaṅgasadisapaññatāya ucchaṅgapañño. Evaṁ paññā viya puggalopi ucchaṅgo viya hoti tasmiṁ dhammānaṁ aciraṭṭhānatoti adhippāyena vuttaṁ. Yathā ca ucchaṅgasadisā paññā, evaṁ nikkujjakumbhasadisā paññā evāti daṭṭhabbā.

Saṁvidahanapaññāyāti “evaṁ kate idaṁ nāma bhavissatī”ti evaṁ taṁtaṁ atthakiccaṁ saṁvidhātuṁsamatthatāya vicāraṇapaññāya rahito. **Seyyo**ti seṭṭho pāsaṁso. **Pubbabhāgapaṭipadan**ti cittavisuddhi-ādikaṁ ariyamaggassa adhigamāya pubbabhāgapaṭipattiṁ.

Avakujjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Devadūtavagga 1. Sabrahmakasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **sabrahmakānī**ti saseṭṭhakāni. **Yesan**ti yesaṁ kulānaṁ. **Puttānan**ti puttehi. Pūjitasaddayogena hi idaṁ karaṇatthe sāmivacanaṁ. **Tenā**ti āhārādinā. **Paṭijaggitā gopitā**ti yathākālaṁ tassa tassa dātabbassa dānena veyyāvaccassa ca karaṇena paṭijaggitā ceva uppannānatthappaharaṇena gopitā ca honti. **Tesan**ti mātāpitūnaṁ. **Brahmādibhāvasādhanatthan**ti tesaṁ guṇānaṁ atthitāya loke brahmā nāma vuccati, ācariyo nāma vuccati, āhuneyyo nāma vuccati, te mātāpitūnaṁ puttakaṁ paṭilabhantīti dassanavasena nesaṁ brahmādibhāvasādhanatthaṁ "bahukārā"ti[1] vatvā taṁ tesaṁ bahukārataṁ nānākārato dassetuṁ **"āpādakā"**ti-ādi vuttaṁ. Mātāpitaro hi puttānaṁ jīvitassa āpādakā, sarīrassa posakā, ācārasamācārānaṁ sikkhāpakā, sakalassapi imassa lokassa dassetāro. Tenāha **"puttānaṁ hī"**ti-ādi. Iṭṭhārammaṇaṁ tāva te dassentu, aniṭṭhārammaṇaṁ kathanti? Tampi dassetabbameva vajjanīyabhāvajānāpanatthaṁ.

Avijahitā hontīti tāsaṁ bhāvanāya brahmānaṁ brahmaloke uppannattā avijahitā honti bhāvanā. **Lobhanīyavayasmiṁ** paṭhamayobbane ativiya mudubhāvappattadassanatthaṁ **satavihata**ggahaṇaṁ. **Pāṭiyekkan**ti visuṁ. **Iminā kāraṇenā**ti iminā yathāvuttena puttesu pavattitehi atikkamena mettādisamuppattisaṅkhātena kāraṇena.

Tharusippanti asisattikuntakalāpādi-āyudhasippaṁ. **Muddāgaṇanā**ti aṅgulisaṁkocanādinā hatthamuddāya gaṇanā. **Ādi**saddena pāṇādīnaṁ[2] saṅgaho. **Pacchācariyā nāma** mātāpitūnaṁ santike uggahitagahaṭṭhavattasseva puggalassa yathāsakaṁ hatthācariyādīnaṁ sippaggāhāpananti katvā sabbapaṭhamaṁ ācariyā nāmāti yojetabbaṁ. Ānīya hutaṁ **āhutaṁ.** Pakārehi hutaṁ **pāhutaṁ. Abhisaṅkhatan**ti tasseva vevacanaṁ.

Namo kareyyāti sāyaṁ pātaṁ upaṭṭhānaṁ gantvā "idaṁ mayhaṁ uttamapuññakkhettan"ti namakkāraṁ kareyya. **Tāya naṁ pāricariyāyā**ti ettha **nan**ti nipātamattaṁ, yathāvuttaparicaraṇenāti attho. Atha vā

---

1. Bahupakārāti (Ka)
2. Pāṭhanādīnaṁ (?)

pāricariyāyāti bharaṇakiccakaraṇakulavaṁsappatiṭṭhāpanādinā pañcavidha-upaṭṭhānena. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Pañcahi kho gahapatiputta ṭhānehi puttena puratthimā disā mātāpitaro paccupaṭṭhātabbā 'bhato ne bharissāmi, kiccaṁ nesaṁ karissāmi, kulavaṁsaṁ ṭhapessāmi, dāyajjaṁ paṭipajjāmi, atha vā pana petānaṁ kālakatānaṁ dakkhiṇaṁ anuppadassāmī'ti. Imehi kho gahapatiputta pañcahi ṭhānehi puttena puratthimā disā mātāpitaro paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi puttaṁ anukampanti, pāpā nivārenti, kalyāṇe nivesenti, sippaṁ sikkhāpenti, patirūpena dārena saṁyojenti, samaye dāyajjaṁ niyyādentī"ti[1].

Apica yo mātāpitaro tīsu vatthūsu abhippasanne katvā sīlesu vā patiṭṭhāpetvā pabbajjāya vā niyojetvā upaṭṭhahati, ayaṁ mātāpitūpaṭṭhākānaṁ aggoti veditabbo. Sā panāyaṁ pāricariyā puttassa ubhayalokahitasukhāvahāti taṁ dassetuṁ **"idheva naṁ pasaṁsanti, pecca sagge pamodatī"**ti vuttaṁ. **Pasaṁsantī**ti "ayaṁ puggalo matteyyo petteyyo saggasaṁvattaniyaṁ paṭipadaṁ pūretī"ti idheva naṁ pasaṁsanti. **Āmodati** ādito paṭṭhāya modappattiyā. **Pamodati** nānappakāramodasampavattiyā.

Sabrahmakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Ānandasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **tathājātiko**ti tathāsabhāvo. **Cittekaggatālābho**ti cittekaggatāya adhigamo. Rūpameva kilesuppattiyā kāraṇabhāvato **rūpanimittaṁ.** Esa nayo sesesupi. **Sassatādinimittan**ti sassatucchedabhāvanimittaṁ. **Puggalanimittan**ti puggalābhinivesananimittaṁ. **Dhammanimittan**ti dhammārammaṇasaṅkhātaṁ nimittaṁ. "Siyā nu kho bhante"ti therena puṭṭho bhagavā "siyā"ti avoca lokuttarasamādhippaṭilābhaṁ sandhāya. So hi nibbānaṁ santaṁ paṇītanti ca passati. Tenāha **"idhānandā"**ti-ādi.

---

1. Dī 3. 154 piṭṭhe.

Nibbānaṁ santanti samāpattiṁ appetvāti nibbānaṁ santanti ābhujitvā phalasamāpattiṁ appetvā. **Divasampī**ti-ādinā asaṅkhatāya dhātuyā accantasantapaṇītādibhāvaṁ dasseti. **Aṭṭhavidhe**ti "santaṁ paṇītaṁ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbānan"ti evaṁ aṭṭhavidhe ābhogasaññite samannāhāre. Niddhāraṇe cetaṁ bhummaṁ. **Imasmiṁ ṭhāne -pa- labbhantevā**ti "idhānanda bhikkhuno evaṁ hotī"ti āgate imasmiṁ suttappadese ekopi ābhogasamannāhāro cepi sabbe aṭṭhapi ābhogasamannāhārā labbhanteva samannāharataṁ atthāvahattā.

Ñāṇena jānitvāti vipassanāñāsahitena magañāṇena jānitvā. **Parāni ca oparāni ca** cakkhādīni āyatanāni. **Santatāyā**ti paṭippassaddhitāya. **Kāyaduccaritādidhūmavirahito**ti kāyaduccaritādi eva santāpanaṭṭhena dhūmo, tena virahito. **Anīgho**ti apāpo. **Jātijarāgahaṇeneva byādhimaraṇampi gahitamevā**ti tabbhāvabhāvatoti vuttaṁ.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

33. Tatiye "sāriputta mayā saṁkhittena desitaṁ dhammaṁ tādisenapi na sukaraṁ viññātun"ti iminā adhippāyeneva vadanto therassa ñāṇaṁ sabbamatikkamaṁ. **Aññātāro ca dullabhā**ti hi iminā sāmaññavacanena sāriputtattherampi antogadhaṁ katvā dassento tenapi attano desanāya duppaṭividdhabhāvaṁ dasseti.

Sammāti hetunā kāraṇena. Tenāha **"upāyenā"**ti-ādi. **Mānābhisamayā**ti mānassa dassanābhisamayā. Pahānābhisamayoti ca dassanābhisamayoti ca pariññābhisamayo vutto. Arahattamaggo hi pariññākiccasiddhiyā kiccavasena mānaṁ passati, asammohappaṭivedhavasenāti vuttaṁ hoti, ayamassa dassanābhisamayo. Tena daṭṭho pana pahānābhisamayo ca. Dassanābhisamayena hi pariññābhisamayameva pahīyati. Diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṁ jīvitaṁ viya ayamassa

pahānābhisamayo. **Aṭṭhakathāyaṁ** pana pahānābhisamayassa dassanābhisamayanānantariyakattā "pahānābhisamayena" icceva vuttaṁ. Pahānābhisamaye hi gahite dassanābhisamayo gahitova hoti.

Antamakāsi dukkhassāti arahattamaggena mānassa pahīnattā ye ime "kāyabandhanassa anto jīrati[1], haritantaṁ vā"ti[2] evaṁ vutta-antimamariyādanto ca "antamidaṁ bhikkhave jīvikānan"ti[3] evaṁ vuttalāmakanto ca "sakkāyo eko anto"ti[4] evaṁ vuttakoṭṭhāsanto ca "esevanto dukkhassa sapaccayasaṅkhāyā"ti[5] evaṁ vuttakoṭṭhāsanto cāti cattāro antā, tesu sabbasseva vaṭṭadukkhassa aduṁ catutthakoṭisaṅkhātaṁ antamakāsi, paricchedaṁ parivaṭumaṁ akāsi, antimasamudayamattāvasesaṁ dukkhamasīti vuttaṁ hoti. Tenāha **"vaṭṭadukkhassa antamakāsī"**ti.

Nanu ca "pahānan"ti imassa niddese nibbānaṁ āgataṁ, idha paṭippassaddhippahānasaṅkhātaṁ arahattaphalaṁ vuttaṁ, tasmā niddesenāyaṁ vaṇṇanā virujjhatīti āha **"niddese panā"**ti-ādi. **Tattha tāni padāni āgatānī**ti tasmiṁ niddese "pahānaṁ vūpasamaṁ paṭinissaggan"ti-ādīni[6] padāni āgatāni.

Dhammatakkapurejavanti iminā tasmiṁ catutthajjhānavimokkhe ṭhatvā jhānaṅgāni vipassitvā adhigataṁ arahattavimokkhaṁ vadati. Arahattavimokkhassa hi maggasampayuttasammāsaṅkappasaṅkhāto dhammatakko purejavo hoti.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Nidānisuttavaṇṇanā

34. Catutthe **piṇḍakaraṇatthāyā**ti āyūhanavasena rāsikaraṇatthāya. **Abhinnānī**ti ekadesenapi akhaṇḍitāni. Bhinnakālato paṭṭhāya hi bījaṁ bījakiccāya na upakappati. **Apūtīnī**ti udakatemanena pūtibhāvaṁ na upagatāni. Pūtibījaṁ hi bījatthāya na upakappati. Tenāha **"pūtibhāvena abījattaṁ appattānī"**ti. **Na vātena na ca ātapena**

---

1. Vi 4. 277 piṭṭhe.
2. Ma 1. 246 piṭṭhe.
3. Saṁ 2. 76; Khu 1. 255 piṭṭhe.
4. Saṁ 2. 128 piṭṭhe.
5. Ma 3. 310 piṭṭhe.
6. Khu 8. 157 piṭṭhe.

hatānīti vātena ca ātapena ca na hatāni, nirojataṁ na pāpitāni. Nirojaṁ hi kasaṭabījaṁ bījatthāya na upakappati. **Sārādānī**ti[1] taṇḍulasārassa ādānato sārādāni. Nissāraṁ hi bījaṁ bījatthāya na upakappati. Tenāha "**gahitasārānī**"ti, patiṭṭhitasārānīti attho. **Sannicayabhāvena sukhaṁ sayitānī**ti cattāro māse koṭṭhapakkhittaniyāmeneva sukhasayitāni.

Kammavibhattīti kammavibhāgo. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto paccuppanno attabhāvo, tattha veditabbaphalaṁ kammaṁ **diṭṭhadhammavedanīyaṁ.** Paccuppannabhavato anantaraṁ veditabbaphalaṁ kammaṁ **upapajjavedanīyaṁ. Aparapariyāyavedanīyan**ti diṭṭhadhammānantarabhavato aññasmiṁ attabhāvapariyāye attabhāvaparivatte veditabbaphalaṁ kammaṁ. Paṭipakkhehi anabhibhūtatāya paccayavisesena paṭiladdhavisesatāya ca balavabhāvappattā tādisassa pubbābhisaṅkhārassa vasena sātisayā hutvā pavattā paṭhamajavanacetanā tasmiṁyeva attabhāve phaladāyinī **diṭṭhadhammavedanīyakammaṁ nāma.** Sā hi vuttākārena balavatī javanasantāne guṇavisesayuttesu upakārānupakāravasappavattiyā āyevanālābhena appavipākatāya ca paṭhamajavanacetanā itaradvayaṁ viya pavattasantānuparamāpe kkhaṁ okāsalābhāpekkhañca kammaṁ na hotīti idheva pupphamattaṁ viya pavattivipākamattaṁ phalaṁ deti. **Tathā asakkontan**ti kammassa vipākadānaṁ nāma upadhippayogādipaccayantarasamavāyeneva hotīti tadabhāvato tasmiṁyeva attabhāve vipākaṁ dātuṁ asakkontaṁ. **Ahosikamman**ti ahosi eva kammaṁ, na tassa vipāko ahosi atthi bhavissati cāti evaṁ veditabbaṁ kammaṁ.

Atthasādhikāti dānādipāṇātipātādi-atthassa nipphādikā. Kā pana sāti āha "**sattamajavanacetanā**"ti. Sā hi sanniṭṭhāpakacetanā vuttanayena paṭiladdhavisesā purimajavanacetanāhi laddhāsevanā ca samānā anantarattabhāve vipākadāyinī **upapajjavedanīyakammaṁ nāma. Purima-upamāyayevā**ti migaluddakopamāyayeva.

Sati saṁsārappavattiyāti iminā asati saṁsārappavattiyaṁ ahosikammapakkhe tiṭṭhati vipaccanokāsassa abhāvatoti dīpeti. **Yaṁ**

1. Sārādānānīti (Ka)

garukanti yaṁ akusalaṁ mahāsāvajjaṁ, kusalañca mahānubhāvaṁ kammaṁ. Kusalaṁ vā hi hotu akusalaṁ vā, yaṁ garukaṁ mātughātādikammaṁ vā mahaggatakammaṁ vā, tadeva paṭhamaṁ vipaccati. Tenāha **"kusalākusalesu panā"**ti-ādi. **Yaṁ bahulan**ti yaṁ bahulaṁ abhiṇhaso kataṁ samāsevitaṁ. Tenāha **"kusalākusalesu pana yaṁ bahulaṁ hotī"**ti-ādi. **Yadāsannaṁ nāma** maraṇakāle anussaritaṁ kammaṁ, āsannakāle kate pana vattabbameva natthīti āha **"yaṁ pana kusalākusalesu āsannamaraṇe"**ti-ādi. **Anussaritun**ti paribyattabhāvena anussarituṁ.

Tesaṁ abhāveti tesaṁ yaṁgarukādīnaṁ tiṇṇaṁ kammānaṁ abhāve. **Yattha katthaci vipākaṁ detī**ti paṭisandhijanakavasena vipākaṁ deti. Paṭisandhijanakavasena hi garukādikammacatukkaṁ vuttaṁ. Tattha garukaṁ sabbapaṭhamaṁ vipaccati, garuke asati bahulīkataṁ, tasmiṁ asati yadāsannaṁ, tasmiṁ asati "kaṭattā vā panā"ti vuttaṁ purimajātīsu katakammaṁ vipaccati. Bahulāsannapubbakatesu ca balābalaṁ jānitabbaṁ. Pāpato pāpantaraṁ kalyāṇañca, kalyāṇato kalyāṇantaraṁ pāpañca bahulīkataṁ. Tato mahatova[1] pubbakatādi-appañca bahulānussaraṇena vippaṭisārādijananato, paṭipakkhassa aparipuṇṇatāya āraddhavipākassa kammassa kammasesassa vā aparapariyāyavedanīyassa aparikkhīṇatāya santatiyā pariṇāmavisesatoti tehi tehi kāraṇehi āyūhitaphalaṁ paṭhamaṁ vipaccati. **Mahānāradakassapajātake**[2] videharañño senāpati alāto, bījako dāso, rājakaññā rucā ca ettha nidassanaṁ. Tathā hi vuttaṁ bhagavatā—

"Tatrānanda yvāyaṁ puggalo idha pāṇātipātī -pa- micchādiṭṭhi. Kāyassa bhedā paraṁ maraṇā apāyaṁ duggatiṁ vinipātaṁ nirayaṁ upapajjati, pubbe vāssa taṁ kataṁ hoti pāpakammaṁ dukkhavedanīyaṁ, pacchā vāssa taṁ kataṁ hoti pāpakammaṁ dukkhavedanīyaṁ maraṇakāle vāssa hoti micchādiṭṭhi samattā samādinnā, tena so kāyassa bhedā paraṁ maraṇā apāyaṁ duggatiṁ vinipātaṁ nirayaṁ upapajjatī"ti—

---

1. Mahatāva (?)

2. Khu 6. 257 piṭṭhe.

ādi. Sabbaṁ **mahākammavibhaṅgasuttaṁ**[1] vitthāretabbaṁ. Kiṁ bahunā. Yaṁ taṁ Tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇaṁ, tassevāyaṁ visayo, yadidaṁ tassa tassa kammassa tena tena kāraṇena pubbāparavipākatā samatthīyati.

Idāni janakādikammacatukkaṁ vibhajanto **"janakaṁ nāmā"**ti-ādimāha. **Pavattiṁ na janetī**ti pavattivipākaṁ na janeti. Paṭhamanaye janakakammassa paṭisandhivipākamattasseva vuttattā tassa pavattivipākadāyakattampi anujānanto **"aparo nayo"**ti-ādimāha. Tattha paṭisandhidānādivasena vipākasantānassa nibbattakaṁ **janakaṁ.** Sukhadukkhasantānassa nāmarūpappabandhassa vā cirataraṁ pavattihetubhūtaṁ **upatthambhakaṁ.** Tenāha **"sukhadukkhaṁ upatthambheti, addhānaṁ pavattetī"ti. Upapīḷakaṁ** sukhadukkhappabandhe pavattamāne saṇikaṁ saṇikaṁ hāpeti. Tenāha **"sukhadukkhaṁ pīḷeti bādheti, addhānaṁ pavattituṁ na detī"**ti.

Vātakāḷako mahallako core ghātetuṁ na sakkotīti so kira mahallakakāle ekappahārena sīsaṁ chindituṁ na sakkoti, dve tayo vāre paharanto manusse kilameti, tasmā te evamāhaṁsu. **Anulomikaṁ khantiṁ paṭilabhitvā**ti sotāpattimaggassa orato anulomikaṁ khantiṁ labhitvā. **Taruṇavacchāya gāviyā madditvā jīvitakkhayaṁ pāpito**ti ekā kira yakkhinī dhenuvesena āgantvā ure paharitvā māresi, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Nagare bhavo **nāgariyo.**

Ghātetvāti upacchinditvā. Kammassa upacchindanaṁ nāma tassa vipākappaṭibāhanamevāti āha **"tassa vipākaṁ paṭibāhitvā"**ti. Tañca attano vipākuppattiyā okāsakaraṇanti vuttaṁ **"attano vipākassa okāsaṁ karotī"**ti. Vipaccanāya katokāsaṁ kammaṁ vipakkameva nāma hotīti āha **"evaṁ pana kammena kate okāse taṁ vipākaṁ uppannaṁ nāma vuccatī"**ti. Upapīḷakaṁ aññassa vipākaṁ upacchindati, na sayaṁ attano vipākaṁ deti. Upaghātakaṁ pana dubbalakammaṁ upacchinditvā attano vipākaṁ uppādetīti ayametesaṁ viseso. Kiñci bahvābādhatādipaccayūpasannipātena vipākassa vibādhakaṁ upapīḷakaṁ, tathā vipākasseva upacchedakaṁ. Upaghātakakammaṁ pana upaghātetvā attano vipākassa okāsakaraṇena

1. Ma 3. 257 piṭṭhe.

vipaccane sati janakameva siyā. Janakādibhāvo nāma vipākaṁ pati icchitabbo, na kammaṁ patīti vipākasseva upaghātakatā yuttā viya dissati, vīmaṁsitabbaṁ.

Aparo nayo—yasmiṁ kamme kate paṭisandhiyaṁ pavatte ca vipākakaṭattārūpānaṁ uppatti hoti, taṁ **janakaṁ.** Yasmiṁ pana kate aññena janitassa iṭṭhassa vā aniṭṭhassa vā phalassa vibādhakavicchedakapaccayānuppattiyā upabrūhanapaccayuppattiyā janakasāmatthiyānurūpaṁ parisuddhiciratarappabandhā hoti, taṁ **upatthambhakaṁ.** Janakena nibbattitaṁ kusalaphalaṁ vā akusalaphalaṁ vā yena paccanīkabhūtena rogadhātuvisamatādinimittatāya vibādhayati, taṁ **upapīḷakaṁ.** Yena pana kammunā janakasāmatthiyavasena ciratarappabandhārahampi samānaṁ phalaṁ vicchedakapaccayuppattiyā upahaññati vicchijjati, taṁ **upaghātakan**ti ayamettha sāro.

Tattha keci dutiyassa kusalabhāvaṁ itthattamāgatassa appābādhadīghāyukatāsaṁvattanavasena, pacchimānaṁ dvinnaṁ akusalabhāvaṁ bahvābādha-appāyukatāsaṁvattanavasena vaṇṇenti. Tathā ca vuttaṁ majjhimanikāye **cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanāyaṁ**[1]—

> "Cattāri hi kammāni upapīḷakaṁ upacchedakaṁ janakaṁ upatthambhakanti. Balavakammena hi nibbattaṁ pavatte upapīḷakaṁ āgantvā atthato evaṁ vadati nāma 'sacāhaṁ paṭhamataraṁ jāneyyaṁ, na te idha nibbattituṁ dadeyyaṁ, catūsuyeva taṁ apāyesu nibbattāpeyyaṁ. Hotu, tvaṁ yattha katthaci nibbatta, ahaṁ upapīḷakakammaṁ nāma, taṁ pīḷetvā nirojaṁ niyūsaṁ kasaṭaṁ karissāmī'ti. Tato paṭṭhāya taṁ tādisaṁ karoti. Kiṁ karoti? Parissāyaṁ upaneti, bhoge vināseti.
>
> Tattha dārakassa mātukucchiyaṁ nibbattakālato paṭṭhāya mātu assādo vā sukhaṁ vā na hoti[2], mātāpitūnaṁ pīḷāva uppajjati. Evaṁ parissayaṁ upaneti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogā udakaṁ patvā loṇaṁ viya rājādīnaṁ vasena nassanti,

---

1. Ma-Ṭṭha 4. 177 piṭṭhe.
2. Assāso vā passāso vā sukhaṁ na hoti (Ka)

kumbhadohanadhenuyo khīraṁ na denti, sūratā[1] goṇā caṇḍā honti, kāṇā honti, khañjā honti, gomaṇḍale rogo patati, dāsādayo vacanaṁ na karonti, vāpitaṁ sassaṁ na jāyati, gehagataṁ gehe, araññagataṁ araññe nassati, anupubbena ghāsacchādanamattaṁ dullabhaṁ hoti, gabbhaparihāro na hoti, vijātakāle mātu thaññaṁ chijjati, dārako parihāraṁ alabhanto pīḷito nirojo niyūso kasaṭo hoti. Idaṁ upapīḷakakammaṁ nāma.

Dīghāyukakammena pana nibbattassa upacchedakakammaṁ āgantvā āyuṁ chindati. Yathā hi puriso aṭṭhusabhagamanaṁ katvā saraṁ khipeyya, tamañño dhanuto muttamattaṁ muggarena paharitvā tattheva pāteyya, evaṁ dīghāyukakammena nibbattassa upacchedakakammaṁ āyuṁ chindati. Kiṁ karoti? Corānaṁ aṭaviṁ paveseti, vāḷamacchodakaṁ otāreti, aññataraṁ vā pana saparissayaṭhānaṁ upaneti. Idaṁ upacchedakakammaṁ nāma. 'Upaghātakan'tipi etasseva nāmaṁ. Paṭisandhinibbattakaṁ pana kammaṁ janakakammaṁ nāma. Appabhogakulādīsu nibbattassa bhogasampadādikaraṇena upatthambhakakammaṁ upatthambhakakammaṁ nāma.

Parittakammenapi nibbattaṁ etaṁ pavatte pāṇātipātādiviratikammaṁ āgantvā atthato evaṁ vadati nāma 'sacāhaṁ paṭhamataraṁ jāneyyaṁ, na te idha nibbattituṁ dadeyyaṁ, devalokeyeva taṁ nibbattāpeyyaṁ, hotu, tvaṁ yattha katthaci nibbatta, ahaṁ upatthambhakakammaṁ nāma upatthambhaṁ te karissāmī'ti upatthambhaṁ karoti. Kiṁ karoti? Parissayaṁ nāseti, bhoge uppādeti.

Tattha dārakassa mātukucchiyaṁ nibbattakālato paṭṭhāya mātāpitūnaṁ sukhameva sātameva hoti. Yepi pakatiyā manussāmanussaparissayā honti, te sabbe apagacchanti. Evaṁ parissayaṁ nāseti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogānaṁ pamāṇaṁ na hoti, nidhikumbhiyo puratopi pacchatopi gehaṁ pariṭṭamānā pavisanti.

---

1. Sudantā (Ka)

mātāpitaro parehi ṭhapitadhanassapi lammukhībhāvaṁ gacchanti, dhenuyo bahukhīrā honti, goṇā sukhasīlā honti, vappaṭṭhāne sassāni sampajjanti, vaḍḍhiyā vā sampayuttaṁ, tāvakālikaṁ vā dinnaṁ dhanaṁ acoditā sayameva āharitvā denti, dāsādayo subbacā[1] honti, kammantā na parihāyanti, dārako gabbhato paṭṭhāya parihāraṁ labhati, komārikavejjā sannihitāva honti. Gahapatikule jāto seṭṭhiṭṭhānaṁ, amaccakulādīsu jāto senāpatiṭṭhānādīni labhati. Evaṁ bhoge uppādeti. So aparissayo sabhogo ciraṁ jīvati. idaṁ upatthambhakakammaṁ nāma. Imesu catūsu purimāni dve akusalāneva, janakaṁ kusalampi akusalampi, upatthambhakaṁ kusalamevā"ti.

Ettha vibādhūpaghātā nāma kusalavipākamhi na yuttāti adhippāyena "dve akusalānevā"ti vuttaṁ. Devadattādīnaṁ pana nāgādīnaṁ ito anuppadinnayāpanakapetānañca narakādīsu akusalavipākūpatthambhanūpapīḷanūpaghātakāni santīti[2] catunnampi kusalākusalabhāvo na virujjhati. Evañca katvā yā bahūsu ānantariyesu katesu ekena gahitappaṭisandhikassa itaresaṁ tassa anubalappadāyitā vuttā, sāpi samatthikā hoti.

Suttantapariyāyena ekādasa kammāni vibhajitvā idāni abhidhammapariyāpannaṁ dassento **"atthekaccāni pāpakāni kammasamādānānī"**ti-ādinā **vibhaṅgapāḷiṁ**[3] dasseti. Tattha **gatisampattipaṭibāḷhānī**ti gatisampattiyā paṭibāhitāni nivāritāni paṭisedhitāni. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha ca **gatisampattī**ti sampannagati devaloko ca manussaloko ca. **Gativipattī**ti vipannagati cattāro apāyā. **Upadhisampattī**ti attabhāvasamiddhi. **Upadhivipattī**ti hīna-attabhāvatā. **Kālasampattī**ti surājasumanussakālasaṅkhāto sampanna kālo. **Kālavipattī**ti durājadummanussakālasaṅkhāto vipannakalo. **Payogasampattī**ti sammāpayogo. **Payogavipattī**ti micchāpayogo.

---

1. subbatā (Ka) 2. Na santīti (Ka) 3. Abhi 2.351 piṭṭhe.

Idāni yathāvuttapāḷiyā atthaṁ dassento **"tatthā"**ti-ādimāha. Tattha **aniṭṭhārammaṇānubhavanārahe kamme vijjamāneyevā**ti iminā aniṭṭhārammaṇānubhavananimittakassa pāpakammassa sabbhāvaṁ dasseti. **Taṁ kamman**ti taṁ pāpakaṁ kammaṁ. Ekaccassa hi aniṭṭhārammaṇānubhavananimittaṁ bahupāpakammaṁ vijjamānampi gativipattiyaṁ ṭhitasseva vipaccati. Yadi pana so ekena kalyāṇakammena gatisampattiyaṁ devesu vā manussesu vā nibbatteyya, tādise ṭhāne akusalassa vāro natthi, ekantaṁ kusalassevāti taṁ kammaṁ gatisampattipaṭibāḷhaṁ na vipaccati. **Patibāhitaṁ hutvā**ti bādhitaṁ hutvā. **Attabhāvasamiddhiyan**ti sarīrasampattiyaṁ. **Kiliṭṭhakammassā**ti hatthimeṇḍa-assabandhakagopālakādikammassa. **Palāyitabbayuttakāle**ti hatthi-ādipaccatthikasamāgamakāle. **Lañjaṁdetī**ti evaṁ me bādhataṁ paresaṁ vase na hotīti deti. **Corikayuttakāle**ti pakkhabalādīnaṁ labbha mānakāle. **Antarakappe**ti pariyosānappatte antarakappe.

Abhidhammanayena soḷasa kammāni vibhajitvā **paṭisambhidāmaggapariyāyena**[1] dvādasa kammāni vibhajitvā dassetuṁ **"aparānipī"**ti-ādimāha. Tattha atītabhavesu katassa kammassa atītabhavesuyeva vipakkavipākaṁ gahetvā "ahosi kammaṁ ahosi kammavipāko"ti vuttanti āha **"yaṁ kammaṁ atīte āyūhitan"**ti-ādi. **Vipākavāran**ti vipaccanāvasaraṁ vipākavāraṁ. "Vipākavāraṁ labhatī"ti iminā vuttamevatthaṁ **"paṭisandhiṁ janesī"**ti-ādinā vibhāveti. Tattha **paṭisandhiṁ janesī**ti iminā ca paṭisandhidāyakassa kammassa pavattivipākadāyitāpi vuttā hoti. Pavattivipākasseva pana dāyakaṁ rūpajanakasīsena vadati. Tasseva atītassa kammassa diṭṭhdhammavedanīyassa upapajjavedanīyassa ca paccayavekallena atītatavesuyeva avipakkavipākañca, atīteyeva parinibbutassa diṭṭhadhammavedanīya-upapajjavedanīya-aparapariyāyavedanīyassa kammassa avipakkavipākañca gahetvā "ahosi kammaṁ nāhosi kammavipāko"tipi vuttanti āha **"yaṁ pana vipākavāraṁ na labhī"**ti-ādi.

Atītasseva kammassa avipakkavipākassa paccuppannabhave paccayasampattiyā vipaccamānaṁ vipākaṁ gahetvā "ahosi kammaṁ atthi kammavipāko"ti vuttanti āha **"yaṁ pana atīte āyūhitan"**ti-ādi. Atītasseva

1. Khu 9. 271 piṭṭhe.

kammassa atikkantavipākakālassa ca paccuppannabhave parinibbāyantassa ca avipaccamānavipākaṁ gahetvā "ahosi kammaṁ natthi kammavipāko"ti vuttanti āha **"aladdhavipākavāran"**ti-ādi. Atītasseva kammassa vipākārahassa avipakkavipākassa anāgatabhave paccayasampattiyā vipaccitabbaṁ vipākaṁ gahetvā "ahosi kammaṁ bhavissati kammavipāko"ti vuttanti dassento **"yaṁ pana atīte āyūhitan"**ti-ādimāha. Atītasseva kammassa atikkantavipākakālassa ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbavipākañca gahetvā "ahosi kammaṁ na bhavissati kammavipāko"ti vuccanti āha **"yaṁ anāgate vipākavāraṁ na labhissatī"**ti-ādi. Evaṁ tāva atītakammaṁ atītapaccuppannānāgatavipākāvipākavasena chadhā dassitaṁ.

Idāni paccuppannabhave katassa diṭṭhadhammavedanīyassa idheva vipaccamānaṁ vipākaṁ gahetvā "atthi kammaṁ atthi kammavipāko"ti vuttanti dassento **"yaṁ pana etarahi āyūhitan"**ti-ādimāha. **Yaṁ pana etarahi vipāka vāraṁ na labhatī**ti-ādinā tasseva paccuppannassa kamassa paccayavekallena idha avipaccamānañca diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha avipaccamānañca vipākaṁ gahetvā "atthi kammaṁ natthi kammavipāko"ti vuttanti dasseti. Paccuppannasseva kammassa upapajjavedanīyassa aparapariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave vipaccitabbavipākaṁ gahetvā "atthi kammaṁ bhavissati kammavipāko"ti vuttanti āha **"yaṁ pana etarahi āyūhitaṁ anāgate vipākavāraṁ labhissatī"**ti-ādi. Paccuppannasseva kammassa upapajjavedanīyassa paccayavekallena anāgatabhave avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyitabbassa aparapariyāyavedanīyassa avipaccitabbañca vipākaṁ gahetvā "atthi kammaṁ na bhavissati kammavipāko"ti vuttanti āha **"yaṁ pana vipākavāraṁ na labhissatī"**ti-ādi.

Evañca paccuppannakammaṁ paccuppannānāgatavipākāvipākavasena catudhā dassetvā idāni anāgatabhave katassa kammassa anāgate vipaccitabbavipākaṁ gahetvā "bhavissati kammaṁ bhavissati kammavipāko"ti vuttanti dassento **"yaṁ panānāgate āyūhissatī"**ti-ādimāha. Tasseva anāgatassa kammassa paccayavekallena avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbañca vipākaṁ gahetvā "bhavissati kammaṁ na bhavissati kammavipāko"ti vuttanti āha **"yaṁ pana vipākavāraṁ na**

labhissatī"ti-ādi. Evaṁ anāgatakammaṁ anāgatavipākāvipākavasena dvidhā dassitaṁ. **Evan**ti-ādinā yathāvuttadvādasakammāni nigameti.

Idāni sabbesu yathāvuttappabhedesu kammesu yāni abhidhammanayena vibhattāni soḷasa kammāni, yāni ca paṭisambhidāmaggapariyāyena vibhattāni dvādasa kammāni, tāni sabbāni suttantikapariyāyena vibhattesu ekādasavidhesuyeva kammesu antogadhāni, tāni ca diṭṭhadhammavedanīya-upapajjavedanīya-aparapariyāyavedanīyesu tīsuyeva antogadhānīti dassento **"iti imāni cevā"**ti-ādimāha. Tattha **attano ṭhānā osakkitvā**ti attano yathāvuttadvādasasoḷasappabhedasaṅkhātaṭṭhānato parihāpetvā, taṁ taṁ pabhedaṁ hitvāti vuttaṁ hoti. **Ekādasa kammāniyeva bhavantī**ti taṁsabhāvānaṁyeva kammānaṁ dvādasadhā soḷasadhā ca vibhajitvā vuttattā evamāha. Yasmā ekādasadhā vuttakammāni diṭṭhadhammavedanīyāni vā siyuṁ upapajjavedanīyāni vā aparāpariyāyavedanīyāni vā, tasmā vuttaṁ **"tīṇiyeva kammāni hontī"**ti.

Tesaṁ saṅkamanaṁ natthīti tesaṁ diṭṭhadhammavedanīyādīnaṁ saṅkamanaṁ natthi, saṅkamanaṁ upapajjavedanīyādibhāvāpatti. Tenāha **"yathāṭhāneyeva tiṭṭhantī"**ti, attano diṭṭhadhammavedanīyādiṭṭhāneyeva tiṭṭhantīti attho. Diṭṭhadhammavedanīyameva hi paṭhamajavanacetanā, upapajjavedanīyameva sattamajavanacetanā, majjhe pañca aparapariyāyavedanīyamevāti natthi tesaṁ aññamaññaṁ saṅgaho, tasmā attano attano diṭṭhadhammavedanīyādisabhāveyeva tiṭṭhanti. Teneva bhagavatā "diṭṭhe vā dhamme, upapajja vā, apare vā pariyāye"ti tayo vikappā dassitā. Tenevāha **"diṭṭhadhammavedanīyaṁ kamman"**ti-ādi. Tattha **"diṭṭhe vā dhamme"ti satthā na vadeyyā**ti asati niyāme na vadeyya. Yasmā pana tesaṁ saṅkamanaṁ natthi, niyatasabhāvā hi tāni, tasmā satthā "diṭṭhe vā dhamme"ti-ādimavoca.

Sukkapakkheti "alobho nidānaṁ kammānaṁ samudayāyā"ti-ādinā āgate kusalapakkhe. **Niruddhe**ti ariyamaggādhigamena anuppādanirodhena niruddhe. **Tālavatthu viya katan**ti yathā tāle chinne ṭhitaṭṭhāne kiñci na hoti, evaṁ kamme pahīne kiñci na hotīti attho. **Tālavatthū**ti vā matthakacchinno tālo vutto pattaphalamakulasūci-ādīnaṁ abhāvato. Tato eva so **aviruḷidhammo.** Evaṁ pahīnakammo sattasantāno.

Tenāha **“matthakacchinnatālo viyā”**ti. **Anu-abhāvaṁ kataṁ** pacchato dhammappavattiyā abhāvato. Tenāha **“yathā”**ti-ādi. **Appavattikatakālo viyā**ti bījānaṁ sabbaso appavattiyā katakālo viya. **Chinnamūlakānan**ti kilesamūlassa sabbaso chinnattā chinnamūlakānaṁ. Kilesā hi khandhānaṁ mūlāni.

Vedanīyanti veditabbaṁ. **Aññaṁ vatthu natthī**ti aññaṁ adhiṭṭhānaṁ natthi. Sugatisaññitāpi heṭṭhimantena saṅkhāradukkhato anapagatattā duggatiyo evāti vuttaṁ “sabbā duggatiyo”ti, evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo. Lobho etassa kāraṇabhūto atthīti **lotaṁ,** lobhanimittaṁ kammaṁ. Tathā **dosan**ti etthāpi. Tenāha **“lobhadosasīsena lobhajañca dosajañca kammameva niddiṭṭhan”**ti. **Vaṭṭavivaṭṭan**ti vaṭṭañca vivaṭṭañca.

Nidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **āḷaviyan**ti āḷaviraṭṭhe, na āḷavinagare. Tenāha **“āḷaviyanti Āḷaviraṭṭhe”**ti. **Athā**ti avicchedatthe nipāto. Tattha bhagavato nisajjāya avicchinnāya evāti attho. Tenāha **“evan”**ti-ādi. **Hatthato hatthaṁ gatattā**ti āḷavakassa yakkhassa hatthato sammāsambuddhassa hatthaṁ, tato rājapurisānaṁ hatthaṁ gatattā.

Māghassāti māghamāsassa. Evaṁ **phaggunassā**ti etthāpi. **Khurantarehi kaddamo uggantvā tiṭṭhatī**ti kaddamo khurantarehi uggantvā tiṭṭhati. **Catūhi disāhi vāyanto vāto verambhoti vuccati** verambhavātasadisattā.

Pañcadvārakāyanti pañcadvārānusārena pavattaṁ viññāṇakāyaṁ. **Khobhayamānā**ti kilesakhobhavasena khobhayamānā cittaṁ saṅkhotaṁ karontā. **Cetasikā**ti manodvārikacittasannissitā. Tenāha **“manodvāraṁ khobhayamānā”**ti. **So rāgo**ti taṁsadiso rāgo. Bhavati hi taṁsadise tabbohāro yathā “sā eva tittirikā, tāni eva osadhānī”ti. Yādiso hi ekassa puggalassa uppajjanakarāgo, tādiso eva tato aññassa rāgabhāvasāmaññato. Tena vuttaṁ

"tathārūpo rāgo"ti-ādi. Icchitālābhena rajanīyesu vā niruddhesu vatthūsu domanassuppattiyā dosapariḷāhānaṁ sambhavo veditabbo.

Na limpati anupalittacittattā. **Sītibhūto** nibbutasabbapariḷāhattā. **Āsattiyo vuccanti taṇhāyo** tattha tattha āsañjanaṭṭhena. **Darathan**ti pariḷāhajātaṁ. **Cetaso**ti sāmivacanaṁ.

Hatthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Devadūtasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **devadūtānī**ti liṅgavipallāsaṁ katvā vuttanti āha **"devadūtā"**ti, ubhayaliṅgaṁ vā etaṁ padaṁ, tasmā napuṁsakaliṅgavasena pāḷiyaṁ vuttassa pulliṅgavasena atthadassanaṁ kataṁ. **Devoti maccū**ti[1] abhibhavanaṭṭhena sattānaṁ attano vase vattāpanato maccurājā "devo"ti vuccati. Yathā hi devo pakatisatte abhibhavati, evaṁ maccu sabbasatte abhibhavati, tasmā devo viyāti devo. **Tassa dūtā"**ti vatvā idānissa dūte tesaṁ dūtabhāvañca vibhāvetuṁ **"jiṇṇabyādhimatāhī**"ti-ādi vuttaṁ. Tena codanatthena devassa dūtā viyāti devadūtāti dasseti. "Ahaṁ asukaṁ pamaddituṁ āgamissāmi, tuvaṁ tassa kese gahetvā mā vissajjehī"ti maccudevassa āṇākarā dūtā viyāti hi dūtāti vuccanti.

Idāni saddhātabbaṭṭhena devā viya dūtāti devadūtāti dassento **"devā viya dūtā"**ti-ādimāha. Tattha **alaṅkatappaṭiyattāyā**ti idaṁ attano dibbānubhāvaṁ āvikatvā ṭhitāyāti dassanatthaṁ vuttaṁ. **Devatāya byākaraṇasadisameva hoti** na cirasseva jarābyādhimaraṇassa sambhavato. **Visuddhidevānan**ti khīṇāsavabrahmānaṁ. Te hi carimabhave bodhisattānaṁ jiṇṇādibhedaṁ dassenti, tasmā antimabhavikabodhisattānaṁ visuddhidevehi upaṭṭhāpitabhāvaṁ upādāya tadaññesampi tehi anupaṭṭhāpitānampi tathā voharitabbatā pariyāyasiddhāti veditabbā.

---

1. Devo vuccati maccūti (Ka)

Disvāvāti visuddhidevehi dassite disvāva. Tatoyeva hi te visuddhidevānaṁ dūtā vuttā.

Kasmā āraddhanti kevalaṁ devadūte eva sarūpato adassetvāti adhippāyo. Devānaṁ dūtānaṁ dassanūpāyattā tathā vuttanti dassento **"devadūtā -pa- samanuyuñjatī"**ti āha. Tattha **devadūtā -pa- dassanatthan**ti devadūtānaṁ anuyuñjanaṭṭhānūpagassa kammassa dassanatthaṁ.

Ekacce therāti andhakādike viññāṇavādino ca sandhāya vadati. Nerayike niraye pālenti tato niggantuṁappadānavasena rakkhantīti **nirayapālā.** Atha vā nirayapālatāya[1] nerayikānaṁ nirayadukkhena pariyonaddhāya alaṁ samatthāti **nirayapālā. Tan**ti "natthi nirayapālā"ti vacanaṁ. **Paṭisedhitamevā**ti "atthi nirayesu nirayapālā atthi ca kāraṇikā"ti-ādinā nayena **abhidhamme**[2] paṭisedhitameva. Yadi nirayapālā nāma na siyuṁ, kammakāraṇāpi na bhaveyya. Sati hi kāraṇike kammakāraṇāya bhavitabbanti adhippāyo. Tenāha **"yathā hī"**ti-ādi. Etthāha "kiṁ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikā"ti. Kiṁ cettha—yadi tāva nerayikā nirayasaṁvattaniyena kammena nibbattā, sayampi nirayadukkhaṁ paccanubhaveyyuṁ, tathā sati aññesaṁ nerayikānaṁ ghātanāya asamatthā siyuṁ, "ime nerayikā ime nirayapālā"ti vavatthānañca na siyā. Ye ca ye ghātenti, tehi samānarūpabalappamāṇehi itaresaṁ bhayasantāsā na siyuṁ. Atha anerayikā, nesaṁ tattha kathaṁ sambhavotiṁ? Vuccate—anerayikā nirayapālā anirayagatisaṁvattaniyakammanibbattito. Nirayūpapattisaṁvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā. Tathā hi vadanti sabbatthivādino—

"Kodhā kurūrakammantā, pāpābhirucino tathā.
Dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā"ti[3].

Tattha yadeke vadanti "yātanādukkhaṁ paṭisaṁvedeyyuṁ, atha vā aññamaññaṁ ghāteyyūn"ti-ādi, tayidaṁ asāraṁ[4] nirayapālānaṁ

1. Nirayavāsaṁ (Ka), nirayapātānaṁ (?) Anuṭī 3. 149 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Abhi 4. 430 piṭṭhe.
3. Majjhimāgamaṭīkāya devadūtasuttavaṇṇanāyampi.
4. Ākāsaromaṭṭhanaṁ (Anuṭī 3. 149 piṭṭhe.)

nerayikabhāvasseva abhāvato. Yadipi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parikkamamānā[1] kathaṁ dāhadukkhaṁ nānubhavantīti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā Mahāmoggallānādayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṁ upagatā dāhadukkhena na bādhīyanti, evaṁsampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ.

Iddhivisayassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṁsamānaṁ kammavipākassa acinteyyabhāvato. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā yathā nirayadukkhena abādhitā eva hutvā nerayike ghātenti, na cettakena bāhiravisayābhāvo yujjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekaṁ dvārapurisesupi vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa ca iṭṭhaṁ ekaccassa aniṭṭhaṁ, ekaccassa ca aniṭṭhaṁ ekaccassa iṭṭhaṁ hoti. Evañca katvā yadeke vadanti "natthi kammavasena tejasā parūpatāpanan"ti-ādi, tadapāhataṁ hoti[2]. Yaṁ pana vadanti "anerayikānaṁ tesaṁ kathaṁ tattha sambhavo"ti niraye nerayikānaṁ yātanāsabbhāvabhāvato. Nerayikasattayātanāyoggaṁ hi attabhāvaṁ nibbattentaṁ kammaṁ tādisanikantivināmitaṁ nirayaṭṭhāne eva nibbatteti. Te hi[3] nerayikehi adhikatarabalārohapariṇāhā ativiya bhayānakadassanā kurūratarapayogā ca honti. Eteneva tattha nerayikānaṁ vibādhakakākasunakhādīnampi nibbattiyā atthibhāvo saṁvaṇṇitoti daṭṭhabbo.

Kathamaññagatikehi aññagatikabādhananti[4] ca na vattabbaṁ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṁ paneke vadanti "asattasabhāvā eva niraye nirayapālā niraye sunakhādayo cā"ti, tampetesaṁ matimattaṁ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādisī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca atthakiccaṁ sādhentī diṭṭhapubbā. Petānaṁ pānīyanivārakānaṁ daṇḍādihatthānañca purisānaṁ sabbhāve asattabhāve ca visesakāraṇaṁ natthīti (tādisānaṁ sabbhāvekiṁ[5] pāpakānaṁ vattabbaṁ.)[6] Supinopaghātopi atthakiccasamatthatāya appamāṇaṁ

1. Parivattamānā (Ka)
2. Tadapāyaṁ na hoti (Ka)
3. Te ca (Anuṭī 3. 150 piṭṭhe.)
4. Aññagatikavibādhāti (Ka)
5. Ko (Ka)
6. ( ) Etthantare pāṭho Anuṭī 3. 150 piṭṭhe natthi.

dassanādimattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādinā na atthasiddhi, iddhinimmānarūpaṁ panettha laddhaparihāraṁ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvatoti ce? Taṁ na, asiddhattā. Nerayikānaṁ kammavipāko nirayapālāti siddhametaṁ, vuttanayena pāḷito ca tesaṁ sattabhāvo eva siddho. Sakkā hi vattuṁ sattasaṅkhātā nirayapālasaññitā dhammappavatti sābhisandhikaparūpaghāti atthakiccasabbhāvato ojāhārādi rakkhasasantati viya. Abhisandhipubbakatā cettha na sakkā paṭikkhipituṁ tathā tathā abhisandhiyā ghātanato. Tato eva na saṁghātapabbatehi anekantikatā. Ye pana vadanti "bhūtavisesā eva te vaṇṇasaṇṭhānādivisesavanto bheravākārā narakapālāti samaññaṁ labhantī"ti, tadasiddhaṁ ujukameva pāḷiyaṁ "atthi niraye nirayapālā"ti vādassa patiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṁ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi[1] bhūtamattatā asiddhā sabbaso rūpadhammānaṁ atthibhāvasseva appaṭijānanato. Na hi tassa bhūtāni nāma paramatthato santi. Yadi paramatthaṁ gahetvā voharati, atha kasmā cakkhurūpādīni paṭikkhipatīti? Tiṭṭhatesā anavaṭṭhitatakkānaṁ appahīnavipallāsānaṁ vādavīmaṁsā. Evaṁ attheva niraye nirayapālāti niṭṭhamettha gantabbaṁ. Sati ca nesaṁ sabbhāve asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati, sati eva pana bāhire visaye desādiniyamoti daṭṭhabbaṁ.

Devadūtasarāpanavasena satte yathūpacite puññakamme yamehi niyametīti yamo, tassa yamassa vemānikapetānaṁ rājabhāvato rañño. Tenāha **"yamarājā nāma vemānikapetarājā"**ti. **Kammavipākan**ti akusalakammavipākaṁ. Vemānikapetā hi kaṇhasukkavasena missakaṁ kammaṁ katvā vinipātikadevatā viya sukkena kammunā paṭisandhiṁ gaṇhanti. Tathā hi maggaphalabhāginopi honti, pavattiyaṁ pana kammānurūpaṁ kadāci puññaphalaṁ, kadāci apuññaphalaṁ paccanubhavanti. Yesaṁ pana ariyamaggo uppajjati, tesaṁ maggādhigamato paṭṭhāya puññaphalameva uppajjatīti daṭṭhabbaṁ. Apuññaphalaṁ pubbe viya kaṭukaṁ na hoti, manussattabhāve

---

1. Viññattimattavādinopi (Ka)

ṭhitānaṁ viya mudukameva hotīti apare. **Dhammiko rājā**ti ettha tassa dhammikabhāvo dhammadevaputtassa viya uppattiniyato dhammavasena[1] veditabbo. **Dvāresū**ti Avīcimahānarakassa catūsu dvāresu. **Khīṇāsavā brāhmaṇā nāma** ukkaṭṭhaniddesena.

Anuyogavattanti anuyoge kate vattitabbavattaṁ. **Āropento**ti kārāpento, attano pucchaṁ uddissa paṭivacanaṁ dāpento pucchati. Parassa hi adhippāyaṁ ñātuṁ icchanto tadupagaṁ payogaṁ karonto pucchati nāma. **Laddhin**ti gāhaṁ. **Patiṭṭhāpento**ti tattha niccakālaṁ[2] kārāpento. **Kāraṇaṁ pucchanto**ti yuttiṁ pucchanto. **Samanubhāsatī**ti yathānuyuttamatthaṁ vibhūtaṁ katvā katheti.

Jiṇṇanti jarāpattiyā jiṇṇaṁ. Ekacco daharakālato paṭṭhāya paṇḍurogādinā abhibhūtakāyatāya jiṇṇasadiso hoti, ayaṁ na tathā jarāpattiyā jiṇṇoti dasseti. **Gopānasī viya vaṅkan**ti vaṅkagopānasī viya vaṅkaṁ. Na hi vaṅkabhāvassa nidassanatthaṁ avaṅkagopānasī gayhati. **Bhaggan**ti bhaggasarīraṁ kaṭiyaṁ bhaggakāyattā. Tenāha **"imināpissa vaṅkabhāvameva dīpetī"**ti. **Daṇḍapaṭisaraṇan**ti ṭhānagamanesu daṇḍo paṭisaraṇaṁ etassāti daṇḍapaṭisaraṇaṁ tena vinā vattituṁ asamatthattā. Tenāha **"daṇḍadutiyan"**ti. **Jarāturan**ti jarāya patthatasaṁkilantakāyaṁ. Sabbaso kimihataṁ viya mahākhallāṭaṁ sīsamassāti **mahākhallāṭasīsaṁ. Sañjātavalin**ti samantato jātavalikaṁ. **Jarādhammoti** jarāpakatiko. Tenāha **"jarāsabhāvo"**ti. Sabhāvo ca nāma tejodhātuyā uṇhatā viya na kadāci vigacchatīti āha **"aparimutto jarāyā"**ti-ādi.

Atthato evaṁ vadati nāma, vācāya avadantopi atthāpattito evaṁ vadanto viya hoti viññūnanti attho. **Taruṇo ahosiṁ** yobbanena samannāgato. Ūrūnaṁ balaṁ etassa atthīti **ūrubalī.** Tena dūrepi gamanāgamanalaṅghanādisamatthataṁ dasseti, **bāhubalī**ti pana iminā hattheti kātabbakiccasamatthataṁ, **java**ggahaṇena vegasā pavattisamatthataṁ. **Antarahitā**ti naṭṭhā. Ettha ca **na kho panāhan**ti-ādi jarāya devadūtabhāvadassanaṁ. Tenāha **"tenesa devadūto nāma jāto"**ti.

---

1. Uppattiniyamitadhammavasena (Ka) 2. Niccalaṁ (Ka)

Ābādhassa atthitāya **ābādhikaṁ.** Vividhaṁ dukkhaṁ ādahatīti[1] byādhi, visesena vā ādhiyati etenāti byādhi, byādhi saṁjāto etassāti **byādhitaṁ.** Esa nayo **dukkhitan**ti etthāpi.

Dutiyaṁ devadūtanti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Byādhinā abhihato**ti byādhinā bādhito, upaddutoti attho.

Viparibhinnavaṇṇoti viparibhinnanīlavaṇṇo. Taṁ hi yattha yattha gahitapubbakaṁ, tattha tattha paṇḍuvaṇṇaṁ, maṁsussadaṭṭhāne rattavaṇṇaṁ, yebhuyyena ca nīlasāṭakapārutaṁ viya hoti. Tena vuttaṁ "viparibhinnanīlavaṇṇo"ti.

"Ko labhati, ko na labhatī"ti nirayupagasseva vasenāyaṁ vicāraṇāti **"yena tāva bahu pāpaṁ katan"**ti-ādi āraddhaṁ. **Bahu pāpaṁ katan**ti bahuso pāpaṁ kataṁ. Tena pāpassa bahulīkaraṇamāha. **Bahū**ti vā mahantaṁ. Mahatthopi hi bahusaddo dissati "bahu vata kataṁ assā"ti-ādīsu, garukanti vuttaṁ hoti. So garukaṁ bahulaṁ vā pāpaṁ katvā ṭhito niraye nibbattatiyeva, na yamapurisehi yamassa santikaṁ nīyatīti. **Parittan**ti pamāṇaparittatāya kālaparittatāya ca parittaṁ. Purimasmiṁ atthe agarūti attho, dutiyasmiṁ abahulanti. Yathāvuttamatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Kattabbameva karontī**ti daṇḍameva karonti. **Anuvijjitvā**ti vīmaṁsitvā. **Vinicchayaṭṭhānan**ti aṭṭakaraṇaṭṭhānaṁ. **Parittapāpakammā**ti dubbalapāpakammā. **Attano dhammatāyā**ti parehi asāriyamānepi attano dhammatāya saranti. Te hi pāpakammassa dubbalabhāvato katūpacitassa ca okāsārahakusalakammassa balavabhāvato attano dhammatāyapi saranti. **Sāriyamānāpī**ti "idaṁ nāma tayā kataṁ puññakamman"ti parehi sāriyamānāpi.

Ākāsacetiyanti girisikhare abbhokāse vivaṭaṅgaṇe katacetiyaṁ. **Rattapaṭenā**ti rattavaṇṇena paṭena **pūjesi** paṭākaṁ katvā. **Aggijālasaddan**ti paṭapaṭāyantaṁ narake aggijālasaddaṁ sutvāva. **Attanā pūjitapaṭaṁ anussarī**ti tadā paṭākāya vātappahārasadde nimittassa gahitattā "mayā tadā ākāsacetiye pūjitarattapaṭasaddo viyā"ti attano pūjitapaṭaṁ anussari.

1. Ādadhātīti (Ka)

Sumanapupphakumbhenāti kumbhaparimāṇena sumanapuppharāsinā. “Dasādhikaṁ nāḷisahassakumbhan”ti keci, “pañca-ambaṇan”ti apare. **Tīhipi** na sarati balavatā pāpakammena byāmohito. **Tuṇhī ahosī**ti “kammāraho ayan”ti tattha paṭikāraṁ apassanto tuṇhī ahosi.

Ekapakkhacchadanamattāhīti majjhimappamāṇassa gehassa ekacchadanappamāṇehi. **Suttāhataṁ karitvā**ti kāḷasuttaṁ pātetvā. Yathā ratho sabbaso pajjalito hoti ayomayo, evaṁ yugādayopissa pajjalitā sajotibhūtā eva hontīti āha **“saddhiṁ -pa- rathe yojetvā”**ti. **Mahākūṭāgārappamāṇan**ti sattabhūmakamahākūṭāgārappamāṇaṁ.

Vibhattoti sattānaṁ sādhāraṇena pāpakammunā vibhatto. **Hīnaṁ kāyan**ti hīnaṁ sattanikāyaṁ, hīnaṁ vā attabhāvaṁ. **Upādāne**ti catubbidhe upādāne. Atthato pana taṇhādiṭṭhiggāhoti āha **“taṇhādiṭṭhiggahaṇe”**ti. Sambhavati jarāmaraṇaṁ etenāti **sambhavo,** upādānanti āha **“jātiyā ca maraṇassa ca kāraṇabhūte”**ti. **Anupādā**ti anupādāya. Tenāha **“anupādiyitvā”**ti. **Sakalavaṭṭadukkhaṁ atikkantā**ti carimacittanirodhena vaṭṭadukkhassa kilesānampi asambhavato sabbaṁ vaṭṭadukkhaṁ atikkantā.

Devadūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Catumahārājasuttavaṇṇanā

37. Sattame amā saha vattanti tasmiṁ tasmiṁ kicceti **amaccā,** sahitā. Parisati bhavāti **pārisajjā,** parivāraṭṭhāniyā parisāpariyāpannā. Tenāha **“paricārikadevatā”**ti[1]. **Tātā**ti ālapanaṁ. **Evan**ti “kacci bahū manussā”ti-ādinā vuttākārena. **Aṭṭha vāre**ti ekasmiṁ aḍḍhamāse catukkhattuṁ, tathā itarasminti evaṁ aṭṭha vāre. **Adhiṭṭhahantī**ti adhitiṭṭhanti. **Paṭijāgarontī**ti paṭi paṭi jāgaronti. Puññaṁ karontā hi sattā jāgaronti nāma kātabbakiccappasutattā, itare pana supanti nāma sahitaparahitavimuttattā. Cātuddasi-uposathassa anugamanaṁ viya pannarasi-uposathassa paccuggamanaṁ na labbhati divasābhāvato.

---

1. Parivāradevatāti (Ka)

Tatoti tato tato. **Taṁ upanissāyā**ti tā tā gāmanigamarājadhāniyo upanissāya. **Adhivatthā**ti ārāmavanarukkhādīsu adhivatthā devatā. **Te**ti te devā. **Sandhāya kathetī**ti bhagavā katheti. **Vuttan**ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ.

Niccaṁ nibaddhaṁ uposatho saṁvacchare saṁvacchare paṭi paṭi haritabbato pavattetabbato **pāṭihāriyapakkho nāma. Guṇaṅgehī**ti uposathaṅgehi.

Vutthavāsoti vusitabrahmacariyavāso. **Kattabbakiccan**ti dukkhādīsu pariññātādikiccaṁ. **Otāretvā**ti chaḍḍetvā. **Parikkhīṇabhavasaṁyojano**ti sabbaso khīṇabhavabandhano. **Kāraṇena jānitvā**ti vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya cattāri ariyasaccāni jānitvā.

Jānantoti "arahantānaṁ anukaraṇappaṭipatti esā, yadidaṁ sammadeva uposathānuṭṭhānan"ti evaṁ uposathakammassa guṇaṁ jānanto. **Evarūpenā**ti yādiso bhagavato uposathabhāvo vihito, evarūpena arahantānukaraṇena uposathakammena. **Sakkā** pahitatto vipassanaṁ ussukkāpetvā khīṇāsavasampattiṁ pāpuṇituṁ. **Aṭṭhamaṁ uttānatthameva** sattame vuttanayattā.

Catumahārājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Sukhumālasuttavaṇṇanā

39. Navame **niddukkho**ti kāyikacetasikadukkhavirahito. Sadukkhe hi savighāte sukhumālattā anavasarā, tasmā sukhito niddukkhatāya sukhumālo nāma. Yāvassa sukhumālattā paramukkaṁsagatāti āha **"paramasukhumālo"**ti. Ativiya sukhumāloti attho. Antamatītaṁ **accantaṁ.** Sabbadā sukhumāloti āha **"satataniddukkho"**ti. **Cariyakāle**ti bodhicariyāya caraṇakāle. **Tenā**ti bodhisattena. Aññattha pana **paduman**ti rattaṁ kamalaṁ. **Puṇḍarīkan**ti setaṁ vuccati. **Itarā**ti itarapokkharaṇiyo. **"Bodhisattassa kirā"**ti-ādikaṁ

pokkharaṇīnaṁ[1] uppattidassanaṁ. **Kuddālakammakāre**ti khaṇake. **Pokkharaṇiṭṭhānānī**ti pokkharaṇikhaṇanayoggaṭṭhānāni. **Gaṇhāpesī**ti khaṇāpesi. Pokkharaṇisaddo cettha tādise jalāsaye niruḷho daṭṭhabbo paṅkajādisaddā viya. Sopānabāhukānaṁ matthakaṭṭhānaṁ **uṇhīsan**ti adhippetaṁ. **Udakasecananāḷikā**ti udakacchaṭāvissajjananāḷiyantāni[2]. **Pañcavidhā**ti vaṇṇavasena jātivasena ca.

Kho panassāti nipātamattaṁ. Kāsika-saddo ativiya saṇhe sukhume mahagghavatthe niruḷho, aññasmimpi tathājātike ruḷhivasena pavattatīti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"akāsikaṁ**[3] **candanan"**ti. Hemante vāso hemantaṁ, hemantaṁ arahatīti **hemantiko,** pāsādo. **"Itaresu**pi **eseva nayo"**ti vatvā tadeva nesaṁ arahataṁ dassetuṁ **"tattha hemantiko"**ti-ādi vuttaṁ. **Sajālānī**ti sajālavātapānāni, **udakayantānī**ti udakadhārāvissandanakayantāni. **Pāsādamatthake**ti pāsādassa upari-ākāsatale. **Bandhitvā**ti payojitayante sukkhamahiṁsacammaṁ bandhitvā. **Yantaṁ parivattetvā**ti yathāpayojitaṁ yantaṁ pāsāṇāropanatthañceva puna tesaṁ vissajjanatthañca parivattetvā. **Tasmiṁ vissajjentī**ti chadanapiṭṭhe baddhasukkhamahiṁsacamme vissajjenti.

Sahassathāmanti purisasahassabalaṁ, purisasahassena vahitabbabhāravahaṁ. **Pallaṅke nisinnovā**ti ratanamayapallaṅke yathānisinno eva. **Uppatanākārapattan**ti uppatitvā ṭhitaṁ viya. **Jiyaṁ pothentassā**ti jiyāghātaṁ karontassa. **Jiyappahārasaddo**ti jiyāghātasaddo. **Yante baddhan**ti yantabaddhaṁ katvā ṭhapitaṁ. **Saddantare**ti thāmamajjhimassa purisassa saddasavanaṭṭhāne. Gāvutassa catuttho bhāgo kosotipi vuccati dvisahassadaṇḍappamāṇaṭṭhānaṁ.

Sabbaṭṭhānānīti mahāpurisassa tāni tāni sabbāni vasanaṭṭhānāni. **Sikhābaddho**ti purisasabhāvasseva visesato dassanametaṁ. Na **uppilāvitabhāvatthan**ti uppilāvitabhāvasaṅkhātaṁ atthaṁ na kathesīti attho. Tassa hi bodhimūleyeva setughāto. **Tenevā**ti

1. Pokkharaṇiyaṁ (ka) 2. Udakadhārāvissajjananāḷiyantāni (?) 3. Kāsikaṁ (Ka)

appamādalakkhaṇassa dīpanato eva. **Attānaṁ atikkamitvā**ti attano jarāpattiṁ acintetvā aṭṭīyati. **Na panesa maggena pahīno** tadā maggassa anadhigatattā. **Sikkhaṁ paṭikkhipitvā**ti yathāsamādinnasikkhaṁ pahāya.

Aviparītabyādhi-ādisabhāvāvāti ekantena byādhi-ādisabhāvā eva. **Evaṁ jigucchāvihārenā**ti evaṁ sakalasseva vaṭṭadukkhassa jigucchanavihārena viharantassa. **Evaṁ jigucchanan**ti evaṁ parassa jigucchanaṁ. **Paraṁ ajigucchamāno**ti karuṇāyanena evaṁ paraṁ ajigucchanto. **Abhibhosmī**ti abhibhavitā asmi. **Ussāho ahū**ti caturaṅgasamannāgataṁ vīriyameva catubbidhasammappadhānavīriyañca ahosi, yena maggabrahmacariyaparāyaṇo jāto.

Sukhumālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Ādhipateyyasuttavaṇṇanā

40. Dasame abhibhavitvā pavattanaṭṭhena adhipati yaṁ kiñci jeṭṭhakaṁ na kārakaṁ attānaṁ adhipatīti katvā attā eva adhipati, tato āgataṁ **attādhipateyyaṁ.** Tenāha **"attānan"**ti-ādi. **Lokan**ti sattalokaṁ. So ca kho iddhividhādiguṇavisesayutto adhippeto adhipatibhāvassa adhippetattā. **Navavidhaṁ lokuttaradhamman**ti ukkaṭṭhaniddesena vuttaṁ. **Iti bhavo**ti evaṁ sampattibhavo, tattha evaṁ abhivuddhīti. **Sampattibhavassa hetū**ti taṁtaṁsampattibhavassa tattha ca abhivuddhiyā hetu. Jātinimittassa kammabhavassa katūpacitattā **jāti antopaviṭṭhā. Jārādīsupi eseva nayo** hetusiddhiyā phalasiddhito.

Asallīnanti na saṅkocappattaṁ. **Upaṭṭhitā**ti kāyādisabhāvasallakkhaṇavasena upaṭṭhitā. **Asammuṭṭhā** sammosābhāvato. **Asāraddho**ti sārambhassa sārambhahetūnañca vikkhambhanena asāraddho. **Ekaggaṁ** anekaggabhāvassa dūrasamussāpitattā. **Nimmalaṁ katvā**ti rāgādimalānaṁ apanayanena malarahitaṁ katvā. **Gopāyatī**ti saṁkilesānatthato rakkhati. **Ayan**ti evaṁpaṭipanno bhikkhu. **Suddhamattānaṁ pariharati** asuddhabhāvassa kilesassapi abhāvato.

Atikkamitvā maññasīti asakkhiṁ katvā maññasi. Tāya taṇhāya nibbattoti tammayo, taṇhāvasiko. Tassa bhāvo tammayatā, tassā **tammayatāya** abhāvena. **Na hāyati** paññādiguṇavepullappattiyā.

Ādhipateyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Devadūtavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Cūḷavagga 1. Sammukhībhāvasuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame sammukho bhavati yena so sammukhībhāvo, purato vijjamānatā, tasmā **sammukhībhāvā. Puññakamman**ti dānasaṅkhātaṁ puññakammaṁ. **Dve dhammā sulabhā** bāhirattā yathāsakaṁ paccayasamavāyena labbhanato. **Saddhā pana dullabhā** pacurajanassa anavaṭṭhitakiccattā. Tenevāha **"puthujjanassā"**ti-ādi.

Sammukhībhāvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Tiṭhānasuttavaṇṇanā

42. Dutiye macchariyameva malaṁ macchariyamalaṁ, cittassa malīnasabhāvāpādanato vigataṁ macchariyamalaṁ catthāti **vigatamacchariyamalaṁ.** Gedhābhāvena koci kiñci dentopi tattha āsattiṁ na vissajjeti, ayaṁ pana na tādisoti āha **"vissaṭṭhacāgo"**ti. **Malīnahatthova** cittavisuddhiyā abhāvato. **Dhotahatthova** dhotahatthena kātabbakiccasādhanato. Tena vuttaṁ "citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṁ mahesinā"ti. **Yācituṁ yutto** yācakānaṁ manorathapūraṇato. **Yācayogo** payogāsahehi yācakehi suṭṭhu yuttabhāvato. Taṁsamaṅgī eva tattha rato nāma, na cittamattenevāti āha **"dānaṁ -pa- rato nāma hotī"**ti.

"Uccā bhante"ti vatvā ayaṁ maṁ uccato vadatīti cinteyyāti puna **"nāti-uccā tumhe"**ti āha, sarīrenāti adhippāyo. **Mecakavaṇṇassā**ti nīlobhāsassa. **Pucchī**ti bhikkhū pucchi. **Bhūmiyaṁ lekhaṁ likhanto acchī**ti

paṭhamaṁ mañce nipajjitvā uṭṭhāya bhūmiyaṁ lekhaṁ likhanto acchi "akhīṇāsavoti maññanā hotū"ti. Tathā hi rājā khīṇāsavassa nāma -pa- nivatti. **Dhajapaggahitāvā**ti paggahitadhajāva. **Silācetiyaṭṭhānan**ti thūpārāmassa ca mahācetiyassa ca antare silāya katacetiyaṭṭhānaṁ. **Cetiyaṁ -pa- aṭṭhāsi** sāvakassa taṁ kuṭāgāranti katvā.

Pacchābhāgenāti dhammakathikassa therassa piṭṭhipassena. **Gonaso**ti maṇḍalasappo. Dhammassavanantarāya bahūnaṁ saggamaggappaṭilābhantarāyo bhaveyyāti adhippāyena **"dhammassavanantarāyaṁ na karissāmī"**ti cintesi. **Visaṁ vikkhambhetvā**ti vipassanātejena visavegaṁ vikkhambhetvā. **Gāthāsahassan**ti gāthāsahassavantaṁ. **Paṭṭhānagāthāyā**ti paṭṭhāpanagāthāya, ādigāthāyāti attho. **Paṭṭhāna -pa- avasānagāthaṁ eva vavatthapesi,** na dvinnaṁ antare vuttaṁ kilantakāyattā. **Sarabhāṇaṁ** sāyanhadhammakathā. **Paggaṇhātī**ti paccakkhaṁ karontī gaṇhāti, sakkaccaṁ suṇātīti attho. Dhammakathanadivase dhammakathikānaṁ akilamanatthaṁ saddhā upāsakā siniddhabhojanaṁ madhupānakañca denti sarassa madhurabhāvāya sappimadhukateḷādiñca bhesajjaṁ. Tenāha **"ariyavaṁsaṁ kathessāmī"**ti-ādi. **Catūhi dāṭhāhi ḍaṁsitvā**ti daḷhadaṭṭhabhāvadassanaṁ. **Carissāmī**ti sammānessāmi, sakkaccaṁ suṇissāmīti attho. **Nimmathetvā**ti nimmadditvā, apanetvāti attho.

Tiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Atthavasasuttavaṇṇanā

43. Tatiye attho nāma phalaṁ, taṁ etassa vasoti **atthavaso,** hetu, attho etassa atthīti attho, so evāti āha **"tayo atthe tīṇi kāraṇānī"**ti. Dhammadesanā nāma ukkaṭṭhaniddesena catunnaṁ ariyasaccānaṁ pakāsanāti āha **"catusaccadhammaṁ pakāsetī"**ti. **Aṭṭhakathaṁ ñāṇena paṭisaṁvedī**ti pāḷipadānaṁ atthaṁ vivaraṇañāṇena paṭi paṭi saṁvedanasīlo "ayaṁ imassa bhāsitassa attho"ti. Etena atthapaṭisambhidābyāpāramāha. **Pāḷidhammaṁ paṭisaṁvedī**ti pāḷigatiṁ pāḷiṁ padavivaraṇaṁ paṭi paṭi saṁvedanasīlo. Etena dhammapaṭisambhidābyāpāramāha.

Atthavasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kathāpavattisuttavaṇṇanā

44. Catutthe **pavattinīti** yāva adhippetatthanigamanā avicchedena pavattinī. Paṭighātābhāvena **appaṭihatā. Niyyānikā** sappāṭihīrakā.

Kathāpavattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Paṇḍitasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **paṇḍitapaññattānīti** paṇḍitehi paṭhamaṁ paññattāni. **Kathitānīti** seyyaso kathitāni. **Mahāpurisehīti** buddhabodhisattehi. **Karuṇāti** karuṇācetovimutti vuttā. **Pubbabhāgoti** tassa upacāro. **Damoti indriyasaṁvaro** "manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ damanan"ti katvā. **Attadamananti** cittadamanaṁ. **Puṇṇovāde**[1] "sakkhissasi kho tvaṁ puṇṇa iminā damūpasamenā"ti āgatattā **damoti vuttā khantipi. Āḷavake** āḷavakasutte "saccā damā cāgā"ti[2] evaṁ **vuttā paññāpi** imasmiṁ sutte "damo"ti vattuṁ vaṭṭati. **Rakkhanaṁ gopanaṁ paṭijagganan**ti mātāpitūnaṁ manussāmanussakatūpaddavato rakkhanaṁ, byādhi-ādi-anatthato gopanaṁ, ghāsacchādanādīhi veyyāvaccakaraṇena paṭijagganaṁ. **Santo nāma** sabbakilesadarathapariḷāhūpasamena upasantakāyavacīsamācāratāya ca. **Uttamaṭṭhena santānan**ti matteyyatādīhi seṭṭhaṭṭhena santānaṁ.

Idha imesaṁyeva tiṇṇaṁ ṭhānānaṁ karaṇenāti imasmiṁ sutte āgatānaṁ tiṇṇaṁ ṭhānānaṁ karaṇena nibbattanena. **Etāni -pa- kāraṇānīti** mātupaṭṭhānaṁ pitupaṭṭhānanti etāni dve uttamapurisānaṁ kāraṇāni. Uttamakiccakaraṇena hi mātāpitu-upaṭṭhākā "uttamapurisā"ti vuttā. Tenāha **"mātāpitu -pa- vutto"**ti. Anupaddavabhāvena[3], **khemaṁ.**

Paṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 3. 313 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.
3. Anupaddutabhāvena (Ka)

6. Sīlavantasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **lokiyalokuttaramissakan**ti ettha "manussā puññaṁ pasavantī"ti avisesena vuttattā bhāvanāmayassapi puññassa saṅgaṇhanato lokuttarassapi sambhavo daṭṭhabbo.

Sīlavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Saṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

47. Sattame samecca sambhūya paccayehi kataṁ **saṅkhataṁ. Nimittānī**ti sañjānanassa nimittāni. Hetupaccayasamavāye uppajjanaṁ **uppādo,** attalābho. **Vayo**ti bhaṅgo. **Ṭhitassā**ti uppādakkhaṇato uddhaṁ ṭhitikkhaṇapattassa. Sā panassa avatthā uppādāvatthāya bhinnāti katvā aññathatthaṁ jarāti ca vuttā. Yasmā dhammo uppajjamāno eva bhijjati, tathā sati uppādabhaṅgā samānakkhaṇā siyuṁ, na ca taṁ yujjati, tasmā uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgābhimukhāvatthā jarāti veditabbā. Ye pana "saṅkhārānaṁ ṭhiti natthī"ti vadanti, tesaṁ taṁ micchā. Yathā hi tasseva dhammassa uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgāvatthā icchitā, aññathā "aññaṁ uppajjati, aññaṁ nirujjhatī"ti āpajjati, evaṁ uppajjamānassa bhaṅgabhimukhā dhammā icchitabbā. Sā ca ṭhitikkhaṇo. Na hi uppajjamāno bhijjatīti sakkā viññātunti.

Saṅkhatanti tebhūmakā dhammā paccayasamuppannattā. Yadi evaṁ maggaphaladhammā kathanti āha **"maggaphalāni panā"**ti-ādi. Lakkhaṇakathā hi yāvadeva sammasanatthā. **Uppādakkhaṇe uppādo,** na ṭhānabhaṅgakkhaṇesu. Kasmā? Uppāda-uppādakkhaṇānaṁ aññamaññaṁ paricchinnattā. Yathā hi upādasaṅkhātena vikārena uppādakkhaṇo paricchinno, evaṁ uppādakkhaṇenapi uppādo paricchinno. sesadvayepi eseva nayo. Dhammappavattimattatāyapi kālassa lokasamaññāvaseneva vuttaṁ. **Lakkhaṇaṁ na saṅkhataṁ, saṅkhataṁ na lakkhaṇan**ti nesaṁ bhedadassanaṁ. Avatthāvato hi avatthā bhinnāvāti. **Paricchinnan**ti ettha uppādavayehi tāva saṅkhataṁ paricchinnaṁ hotu, jarāya pana taṁ kathaṁ paricchinnanti vuccati? Na vuccati paricchedo pubbantāparantamattena, atha kho sabhāvabhedenāti nāyaṁ doso. **Saṅkhataṁ** dhammajātaṁ **paricchinnaṁ** tabbantaṁ

dhammajātaṁ saṅkhatanti paññāyati evaṁ tesaṁ abhāvena nibbānametanti lakkhitabbato sañjānitabbato. Idāni **"yathā hī"**ti-ādinā yathāvuttamatthaṁ upamāhi vibhāveti.

Saṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Asaṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **asaṅkhatassāti** vuttanayena na saṅkhatassa. Tenāha **"paccayehī"**ti-ādi. Yathā uppādādīnaṁ bhāvena saṅkhatadhammajātaṁ saṅkhatanti paññāyati, evaṁ tesaṁ abhāvena nibbānaṁ asaṅkhatanti paññāyati.

Asaṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Pabbatarājasuttavaṇṇanā

49. Navame idha **sāla**-saddo rukkhasāmaññapariyāyo, na rukkhavisesapariyāyoti āha **"mahāsālāti mahārukkhā"**ti. **Kulajeṭṭhakan**ti tasmiṁ kule jeṭṭhabhūtaṁ sāmibhūtaṁ. **Sīlāmayo** na paṁsumayo missako ca. Gāmaṁ gāmūpacārañca ṭhapetvā sabbaṁ araññanti āha **"araññasminti agāmakaṭṭhāne"**ti. Mahanto pabbato seloti yojanā.

Pabbatarājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Ātappakaraṇīyasuttavaṇṇanā

50. Dasame **sarīrasambhavānan**ti sarīre sambhūtānaṁ. **dukkhānan**ti aniṭṭhānaṁ. **Bahalānan**ti nirantarappavattiyā aviraḷānaṁ. **Tāpanavasenāti** dukkhāpanavasena. **Tibbānan**ti kurūrānaṁ. Tāsaṁ yathāvuttānaṁ adhivāsanāya pahātabbadukkhavedanānaṁ pajahanaṁ nāma khamanamevāti āha **"khamanatthāyā"**ti. **Āṇāpetvā**ti "ātappaṁ karaṇīyan"ti buddhāṇaṁ vidhāya. **Lokiyalokuttaramissakā kathitā** sasambhārānaṁ maggadhammānaṁ kathitattā.

Ātappakaraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Mahācorasuttavaṇṇanā

51. Ekādasame mahābalavacoro **mahācoro**ti āha **"mahanto balavacoro"**ti. **Balavacoro**ti ca mahāthāmatāya mahāparivāratāya mahācoriyakammasamatthatāya ca veditabbo. Mahataṁ gāmanigamānaṁ viluppanaṁ **mahāvilopo. Taṁ taṁ kāraṇaṁ pakkhipitvā**ti taṁ taṁ akaraṇameva kāraṇaṁ katvā tappaṭibaddhāya kathāya pakkhipitvā. **Atthaṁ kathayissantī**ti tassa tassa atthañca kathayissanti. **Harantā**ti apanentā pariharantā. **Dasavatthukāyā**ti "sassato loko"ti[1] ādidasavatthusannissitāya. **Antaṁ gahetvā ṭhitadiṭṭhiyā**ti tameva sassatādi-antaṁ gahetvā avissajjetvā ṭhitadiṭṭhiyā.

Mahācorasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cūḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. Ma 1. 212 piṭṭhe.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Brāhmaṇavagga

1. Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

52. Brāhmaṇavaggassa paṭhame **jarājiṇṇā**ti jarāvasena jiṇṇā, na byādhi-ādīnaṁ vasena jiṇṇasadisattā jiṇṇā. **Vayovuddhā**ti vayaso vuddhippattiyā vuddhā, na sīlādivuddhiyā. **Jātimahallakā**ti jātiyā mahantatāya cirarattaññutāya jātimahallakā. **Tayo addhe atikkantā**ti paṭhamo majjhimo pacchimoti tayo addhe atītā. **Tatiyaṁ vayaṁ anuppattā**ti tato eva pacchimaṁ vayaṁ anuppattā. **Akatabhayaparittāṇā**ti ettha **bhayaparittāṇan**ti duggatibhayato parittāyakaṁ puññaṁ, taṁ akataṁ etehīti akatabhayaparittāṇā. **Patiṭṭhākamman**ti sugatisaṅkhātappatiṭṭhāvahaṁ kammaṁ. **Upasaṁharīyatī**ti sampāpīyati. "Upanīyatī"ti vuttaṁ, kiṁ kena upanīyatīti āha **"ayaṁ hi jātiyā jaraṁ upanīyatī"**ti-ādi. **Ayan**ti loko. Jāto na jātabhāveneva tiṭṭhati, atha kho tato paraṁ jaraṁ pāpīyati, jarāya byādhiṁ pāpīyati. Evaṁ parato paraṁ dukkhameva upanīyati.

Tāyanaṭṭhenāti rakkhanaṭṭhena. **Nilīyanaṭṭhenā**ti nilīnaṭṭhānabhāvena. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti patiṭṭhānabhāvena. **Avassayanaṭṭhenā**ti avassayitabbabhāvena. **Uttamagativasenā**ti paramagatibhāvena.

Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

53. Dutiye bhajitabbaṭṭhena paresaṁ bhājitabbaṭṭhena **bhājanaṁ,** bhaṇḍakaṁ.

Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aññatarabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā

54.55. Tatiye yesaṁ rāgādīnaṁ appahānena purisassa attabyābādhādīnaṁ sambhavo, pahānena asambhavoti evaṁ rāgādīnaṁ pahāyako ariyadhammo mahānubhāvatāya mahānisaṁsatāya ca samaṁ passitabboti **sandiṭṭhiko.** Iminā nayena sesesu padesupi yathārahaṁ nīharitvā vattabbo. Saddattho pana **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāsu**[1] vuttanayena veditabbo. Catutthaṁ uttānatthameva.

Aññatarabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Nibbutasuttavaṇṇanā

56. Pañcame **na kālantare pattabban**ti yadā saccappaṭivedho, tadā eva laddhabbattā na kālantare pattabbaṁ. Maggaññāṇena upanetabbattā upaneyyaṁ. Upaneyyameva **opaneyyikan**ti āha **"paṭipattiyā upagantabban"**ti.

Nibbutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Palokasuttavaṇṇanā

57. Chaṭṭhe **ācariyapācariyānan**ti ācariyānampi ācariyānaṁ. **Nirantaraphuṭo nerayikasattehi** nirayagāmikammassa kārakānaṁ bahubhāvā. **Ubhayampetan**ti yathāvuttaṁ atthadvayaṁ. **Ghananivāsatan**ti gāmānaṁ ghanasannivāsataṁ. **Ekanteneva adhammo**ti ayonisomanasikārahetukattā anatthahetutāya ca niyameneva adhammo. **Na adhammarāgoti adhippeto**ti paraparikkhāresu rāgo viya na mahāsāvajjoti katvā vuttaṁ. Tathā hi sakasakaparikkhāravisayo rāgo visamalobho viya na ekantato apāyuppattijanako. Paraparikkhāresu uppajjamānassa mahāsāvajjatāya **adhammarāgatā. Lobhassa samakālo nāma natthi** kāyaduccaritādīnaṁ viya ayonisomanasikārasamuṭṭhānattā. **Esā**ti eso pāpadhammo. **Samalobho** visamalakkhaṇābhāvato. Tato hi taṁsamuṭṭhāno payogo

1. Visuddhi-Ṭī 1. 267 piṭṭhe.

micchācāroti na vuccati. **Avatthupaṭisevanasaṅkhātenā**ti yaṁ lokiyasādhusamanuññātaṁ rāgassa vatthuṭṭhānaṁ, tato aññasmiṁ vatthusmiṁ paṭisevanasaṅkhātena.

Vividhasassānanti sālivīhi-ādinānappakārasassānaṁ. **Dussassan**ti paccayadūsena dūsitaṁ sassaṁ. **Sampajjamāne**ti nipphajjanato pageva gabbhaparivuddhikāle[1]. **Pāṇakā**ti sakabhādipāṇakā. **Patantī**ti sassānaṁ matthake patanti. **Salākāmattameva sampajjatī**ti vaḍḍhitvā gabbhaṁ gahetuṁ asamatthaṁ sampajjati. **Te**ti vāḷa-amanussā. **Laddhokāsā**ti yakkhādhipatīhi anuññātattā laddhokāsā.

Palokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Vacchagottasuttavaṇṇanā

58. Sattame **mahāvipākan**ti uḷāraphalaṁ bahuvipākaṁ. **Dhammo nāma** kathitakathā "atthaṁ dahati vidahatī"ti katvā. **Anudhammo nāma** paṭikathanaṁ "taṁ anugato dhammo"ti katvā. Saha dhammenāti sahadhammo, so eva **sahadhammiko.** Dhamma-saddo cettha kāraṇapariyāyoti āha **"sakāraṇo"**ti. **Vādassā**ti vacanassa. **Anupāto** anupacchā pavatti.

Paripanthe tiṭṭhatīti **pāripanthiko.** Panthe ṭhatvā paresaṁ sāpateyyaṁ chindanato **pantadūhanacoro.** Yadi paccavekkhaṇañāṇaṁ, kathaṁ taṁ asekkhanti āha **"asekkhassa pavattattā"**ti. **Itarānī**ti sīlakkhandhādīni. **Sayampī**ti **pi**-saddo "asekkhassa pavattā cā"ti imamatthaṁ sampiṇḍeti.

Nibbisevanoti visevanarahito vigatavilomabhāvo. **Na upaparikkhantī**ti na vicārenti. Jātiṁ nibbattiṁ yāti upagacchatīti **jātiyo,** jātoti attho. Tenāha **"yattha katthaci kulajāte"**ti.

Kevalīti kevalavā, pāripūrimāti attho. Tenāha **"paripuṇṇabhāvena yutto"**ti. **Etaṁ** kevalīti padaṁ. **Abhiññāpāran**ti abhijānassa pāraṁ. Pariyantaṁ gatattā **pāragū.** Esa nayo sesapadesupi.

---

1. Gabbhaparisuddhikāle (Ka)

Khettavinicchayasavanenāti "imehi sīlādiguṇasampannā sadevake loke puññassa khettaṁ, tadañño na khettan"ti evaṁ khettavinicchayasavanena rahitā.

Vacchagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Tikaṇṇasuttavaṇṇanā

59. Aṭṭhame **durāsadā**ti durupasaṅkamanā. **Garahā muccissatī**ti mayi evaṁ kathente samaṇo gotamo kiñci kathessati, evaṁ me vacanamattampi na laddhanti ayaṁ garahā muccissatīti. **Paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Dhīrā**ti dhitisampannā. **Byattā**ti paravādamaddanasamatthena veyyattiyena samannāgatā. **Bahussutā**ti bāhusaccavanto. **Vādino**ti vādimaggakusalā. **Sammatā**ti bahuno janassa sādhusammatā. **Paṇḍitādi-ākāraparicchedan**ti tesaṁ tevijjānaṁ paṇḍitākārādi-ākāraparicchedaṁ. Ākārasaddo kāraṇapariyāyo, paricchedasaddo parimāṇatthoti āha **"ettakena kāraṇenā"**ti.

Yathāti yenākārena, yena kāraṇenāti attho. Tenāha **"yathāti kāraṇavacanan"**ti. **"Dvīhipi pakkhehī"**ti vatvā te pakkhe sarūpato dassento **"mātito ca pitito cā"**ti āha. Tesaṁ pakkhānaṁ vasenassa sujātataṁ dassetuṁ **"yassa mātā"**ti-ādi vuttaṁ. Janakajanikābhāvena vināpi loke mātāpitusamaññā dissati, idha pana sā orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṁ **"saṁsuddhagahaṇiko"**ti vuttaṁ. Gabbhaṁ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī,** gabbhāsayasaññito mātukucchippadeso. Yathābhuttassa āhārassa vipācanavasena gaṇhanato achaḍḍanato[1] **gahaṇī,** kammajatejodhātu.

Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṁ pitaro pitāmahā, tesaṁ yugo **pitāmahayugo,** tasmā "yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahadvandā"ti evamettha attho daṭṭhabbo. **Aṭṭhakathāyaṁ** pana dvandaṁ aggahetvā "yuganti āyuppamāṇaṁ vuccatī"ti vuttaṁ. **Yuga**-saddassa ca atthakathā dassitā

---

1. Chādanato (Ka)

“pitāmahoyeva pitāmahayugan”ti. **Pubbapurisā**ti purisaggahaṇañcettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṁ. Evaṁ hi “mātito”ti pāḷivacanaṁ samatthitaṁ hoti. **Akkhitto**ti akkhepo. **Anavakkhitto**ti saddhathālipākādīsu[1] anavakkhitto na chaḍḍito. **Jātivādenā**ti hetumhi karaṇavacananti dassetuṁ **“kena kāraṇenā”**ti-ādi vuttaṁ. Ettha ca “ubhato -pa- pitāmahayugā”ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṁsuddhagahaṇikatākittanato. “Akkhitto”ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Saṁsuddhajātikāpi hi sattā kiriyāparādhena khepaṁ pāpuṇanti. “Anupakkuṭṭho”ti iminā ayuttasaṁsaggābhāvo. Ayuttasaṁsaggaṁ hi paṭicca sattā suddhajātikā kiriyāparādharahitāpi akkosaṁ labhanti.

Tanti garahāvacanaṁ. **Mante parivattetī**ti vede sajjhāyati, pariyāpuṇātīti attho. **Mante dhāretī**ti yathā-adhīte[2] mante asammuṭṭhe katvā hadaye ṭhapeti.

Oṭṭhapahatakaraṇavasenāti atthāvadhāraṇavasena. **Sanighaṇḍukeṭubhānan**ti ettha vacanīyavācakabhāvena atthaṁ saddañca khaṇḍati bhindati vibhajja dassetīti nikhaṇḍu, so eva idha kha-kārassa gha-kāraṁ katvā **“nighaṇḍū”**ti vutto. Kiṭati gameti kiriyādivibhāgaṁ, taṁ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti **keṭutaṁ. Vevacanappakāsakan**ti pariyāyasaddadīpakaṁ, ekekassa attassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamattañcetaṁ anekesampi akkānaṁ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedādilakkhaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadasambandhapadatthādivibhāgato bahukappoti āha **“kiriyākappavikappo”**ti. Idañca mūlakiriyākappaganthaṁ sandhāya vuttaṁ. So hi mahāvisayo satasahassaparimāṇo namācariyādippakaraṇaṁ[3]. Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etetīti **akkharappabhedo,** sikkhāniruttiyo. **Etesan**ti catunnaṁ vedānaṁ.

---

1. Sabbathālipākādīsu (Ka) 2. Yathāṭhite (Ka)
3. Nayacariyādipakaraṇaṁ (Dī-Ṭī 1. 291 piṭṭhe)

Padanti catubbidhaṁ, pañcavidhaṁ vā padaṁ, taṁ padaṁ kāyatīti **padako,** teyeva vā vede padaso kāyatīti **padako. Tadavasesan**ti vuttāvasesaṁ vākyaṁ. Ettāvatā saddabyākaraṇaṁ vatvā puna "byākaraṇan"ti atthabyākaraṇamāha. Taṁ taṁ saddaṁ tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇaṁ,** saddasatthaṁ. Āyatiṁ hitaṁ tena loko na yatati na īhatīti **lokāyataṁ.** Taṁ hi ganthaṁ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi uppādenti.

Asīti mahāsāvakāti aññāsikoṇḍañño, vappo, bhaddiyo, mahānāmo, assaji, nāḷako, yaso, vimalo, subāhu, puṇṇaji, gavampati, uruvelakassapo, nadīkassapo, gayākassapo, sāriputto, mahāmoggallāno, mahākassapo, mahākaccāno, mahākoṭṭhiko, mahākappino, mahācundo, anuruddho, kaṅkhārevato, ānando, nandako, bhagu, nandiyo, kimilo, bhaddiyo, rāhulo, sīvali, upāli, babbo upaseno, khadiravaniyarevato, puṇṇo mantāniputto, puṇṇo sunāparantako, soṇo kuṭikaṇṇo, soṇo koḷiviso, rādho, subhūti, aṅgulimālo, vakkali, kāḷudāyī, mahā-udāyī, pilindavaccho, sobhito, kumārakassapo, raṭṭhapālo, vaṅgīso, sobhiyo, selo, upavāṇo, meghiyo, sāgato, nāgito, lakuṇḍakabhaddiyo, piṇḍolo bhāradvājo, mahāpanthako, cūḷapanthako, bākulo, kuṇḍadhāno, dārucīriyo, yasojo, ajito, tissametteyyo, puṇṇako, mettagu, dhotako, upasīvo, nando, hemako, todeyyo, kappo, jatukaṇṇī bhadrāvudho, udayo, posalo, mogharājā, piṅgiyoti ete asīti mahāsāvakā nāma.

Kasmā panete eva therā "mahāsāvakā"ti vuccantīti? Abhinīhārassa mahantabhāvato. Tathā hi dve aggasāvakāpi mahāsāvakesu anthogadhā. Te hi sāvakapāramiñāṇassa matthakappattiyā sāvakesu aggadhammādhigamena aggaṭṭhāne ṭhitāpi abhinīhāramahantatāsāmaññena "mahāsāvakā"tipi vuccanti, itare pana pakatisāvakehi sātisayaṁ mahābhinīhārā. Tathā hi te padumattarassa bhagavato kāle katapaṇidhānā, tato eva sātisayaṁ abhiññāsamāpattīsu vasino pabhinnappaṭisambhidā ca. Kāmaṁ sabbepi arahanto sīlavisuddhi-ādike sampādetvā

catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yathābhūtaṁ bhāvetvā maggappaṭipāṭiyā anavasesato kilese khepetvā aggaphale patiṭṭhahanti, tathāpi yathā saddhāvimuttato diṭṭhippattassa, paññāvimuttato ca ubhatobhāgavimuttassa pubbabhāgabhāvanāvisesasiddho maggabhāvanāviseso, evaṁ abhinīhāramahantattapubbayogamahantattāhi sasantāne sātisayassa guṇavisesassa nipphāditattā sīlādīhi guṇehi mahantā sāvakāti mahāsāvakā. Tesuyeva pana ye bodhipakkhiyadhammesu pāmokkhabhāvena dhurabhūtānaṁ sammādiṭṭhisaṅkappādīnaṁ sātisayaṁ kiccānubhāvanipphattiyā kāraṇabhūtāya tajjābhinīhārābhinīhaṭāya sakkaccaṁ nirantaraṁ cirakālasambhāvitāya sammāpaṭipattiyā yathākkamaṁ paññāya samādhismiñca ukkaṭṭhapāramippattiyā savisesaṁ sabbaguṇehi aggabhāve ṭhitā, te sāriputtamoggallānā. Itare aṭṭhasattati therā sāvakapāramiyā matthake sabbasāvakānaṁ aggabhāvena aṭṭhitattā "mahāsāvakā"icceva vuccanti. Pakatisāvakā pana abhinīhāramahantattābhāvato pubbayogamahantattābhāvato ca "satthusāvakā"icceva vuccanti. Te pana aggasāvakā viya mahāsāvakā viya ca na parimitā, atha kho anekasatā anekasahassā.

Vayatīti **vayo,** ādimajjhapariyosānesu kattaci aparikilamanto[1] avitthāyanto te ganthe santāneti paṇetīti attho. Dve paṭisedhā pakatiṁ gamentīti dassetuṁ **"avayo na hotī"**ti vatvā tattha avayaṁ dassetuṁ **"avayo nāma -pa- na sakkotī"**ti vuttaṁ.

Idhāti imasmiṁ sutte. **Etan**ti "vivicceva kāmehī"ti-ādivacanaṁ. Tatiyavijjādhigamāya paṭipattikkamo **visuddhimagge**[2] sātisayaṁ vitthārito, tathā idha avattukāmatāya **bhayabheravasuttā**dīsu[3] viya saṅkhepato ca vattukāmatāya **"dvinnaṁ vijjānam"**icceva vuttaṁ.

Vijjāti pubbenivāsappaṭicchādakassa mohakkhandhassa vijjanaṭṭhenapi[4] vijjā. **Moho paṭicchādakaṭṭhena tamoti vuccati** tamo viyāti katvā. Kātabbato karaṇaṁ, obhāsova karaṇaṁ **obhāsakaraṇaṁ,** attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Ayaṁ**

1. Aparikkhalattā (Ka) Dī-Ṭī 1. 292 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Visuddhi 1. 134 piṭṭhe.
3. Ma 1. 20 piṭṭhe.
4. Vijānanaṭṭhenapi (Ka)

atthoti ayameva adhippetattho. **Pasaṁsāvacanan**ti tasseva atthassa thomanāvacanaṁ paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṁ bodhanato. **Yojanā**ti pasaṁsāvasena vuttapadānaṁ atthadassanavasena vuttapadassa ca yojanā. **Avijjā vihatā**ti etena vijjanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṁ. **Yasmā vijjā uppannā**ti etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Itarasmimpi padadvaye**ti "tamo vihato, āloko uppanno"ti padadvayepi. **Eseva nayo**ti yathāvuttayojanaṁ atidisati. Tatthāyaṁ yojanā—evaṁ adhigatavijjassa tamo vihato viddhasto. Kasmā? Yasmā āloko uppanno ñāṇāloko pātubhūtoti. **Pesitattassā**ti yathādhippetatthasiddhippattiṁ vissaṭṭhacittassa, paṭhamavijjādhigamāya pesitacittassāti vuttaṁ hoti.

Vipassānāpādakanti iminā tassa jhānacittassa nibbedhabhāgiyatamāha. Vipassanā tividhā vipassakapuggalabhedena. Mahābodhisattānaṁ hi paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayañāṇasaṁvaḍḍhitattā[1] sayambhuñāṇabhūtā, itaresaṁ sutamayañāṇasaṁvaḍḍhitattā paropadesasambhūtā. Sā "ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṁ avasesarūpārūpajjhānānaṁ aññatarato vuṭṭhāyā"ti-ādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṁ tesaṁ tesaṁ dhātupariggahamukhānaṁ aññataramukhavasena ca anekadhāva **visuddhimagge**[2] nānānayato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṁ pana catuvīsatikoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānānayaṁ sabbaññutaññāṇasannissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṁ pubbabhāgañāṇagabbhaṁ gaṇhāpentaṁ paripākaṁ gacchantaṁ paramagambhīraṁ saṇhasukhumataraṁ anaññasādhāraṇaṁ vipassanāñāṇaṁ hoti, yaṁ aṭṭhakathāsu "mahāvajirañāṇan"ti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatikoṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṁ satthu vaḷañjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṁ buddhānaṁ vipassanācāro paramatthamañjūsāyaṁ **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ**[3] dassito, atthikehi tato gahetabboti. Idha pana sāvakānaṁ vipassanācāraṁ sandhāya "vipassanāpādakan"ti vuttaṁ.

---

1. Cintāmayañāṇasaṁvaḍḍhitā (Ka)
2. Visuddhi 1. 342 piṭṭhe.
3. Visuddhi-Ṭī 1. 260 piṭṭhe.

Kāmaṁ heṭṭhimamaggañāṇānipi āsavānaṁ khepanañāṇāni eva, anavasesato pana tesaṁ khepanaṁ aggamaggañāṇenevāti āha **"arahattamaggañāṇatthāyā"**ti. **Āsavavināsanato**ti āsavānaṁ nissesaṁ samucchindanato. Āsavānaṁ khaye ñāṇaṁ āsavakkhayañāṇanti dassento **"tatra cetaṁ ñāṇan"**ti vatvā **"khaye"**ti ādhāre bhummaṁ, na visayeti dassento **"tattha pariyāpannattā"**ti āha. **Abhinīharatī**ti abhimukhaṁ nīharati, yathā maggābhisamayo hoti, savanaṁ tadabhimukhaṁ pavatteti. **Idaṁ dukkhan**ti dukkhassa ariyasaccassa tadā bhikkhunā paccakkhato gahitabhāvadassanaṁ. **Ettakaṁ dukkhan**ti tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṁ. **Na ito bhiyyo**ti tassa anavasesato gahitabhāvadassanaṁ. Tenāha **"sabbampi dukkhasaccan"**ti-ādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenā**ti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena. Asammohapaṭivedhoti ca yathā tasmiṁ ñāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenevāha **"yathābhūtaṁ pajānātī"**ti. Dukkhaṁ samudeti etasmāti **dukkhasamudayo. Yaṁ ṭhānaṁ patvā**ti yaṁ nibbānaṁ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṁ āgamma. **Patvā**ti ca tadubhayavato puggalassa pavattiyāti katvā vuttaṁ. **Patvā**ti vā pāpuṇanahetu. **Appavattin**ti appavattinimittaṁ. Te vā na pavattanti etthāti appavatti, nibbānaṁ. **Tassā**ti dukkhanirodhassa. **Sampāpakan**ti sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakaṁ.

Kilesavasenāti āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṁ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā sesasaccānañca taṁsamudayādipariyāyo[1] atthi, tasmā vuttaṁ **"pariyāyato"**ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānañcettha gahaṇaṁ "āsavānaṁ khayañāṇāyā"ti āraddhattā. Tathā hi "kāmāsavāpi cittaṁ vimuccatī"ti-ādinā āsavavimuttisīseneva sabbakilesavimutti vuttā. "Idaṁ dukkhanti yathābhūtaṁ pajānātī"ti-ādinā missakamaggo idha kathitoti **"saha vipassanāya koṭippattaṁ maggaṁ kathesī"**ti vuttaṁ. **Jānato passato**ti iminā pariññāsacchikiriyābhāvanābhisamayā vuttā. **Vimuccatī**ti iminā pahānābhisamayo vuttoti āha **"iminā maggakkhaṇaṁ dassetī"**ti.

---

1. Taṁsamuṭṭhānādipariyāyo (Ka)

Jānato passatoti vā hetuniddeso. Yaṁ jānanahetu kāmāsavāpi cittaṁ vimuccatīti yojanā. Dhammānaṁ hi samānakālikānampi paccayapaccayuppannatā sahajātakoṭiyā labbhati. Bhavāsavaggahaṇeneva ettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho daṭṭhabbo.

Khīṇā jātīti-ādīhi padehi. **Tassā**ti paccavekkhaṇañāṇassa. **Bhūmin**ti pavattiṭṭhānaṁ. Yenādhippāyena "katamā panassā"ti-ādinā codanā katā, taṁ vivaranto **"na tāvassā"**ti-ādimāha. Tattha **na tāvassa atītā jāti khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **"pubbeva khīṇattā"**ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatā**ti ca anāgatabhāvasāmaññaṁ gahetvā lesena codeti. Tenāha **"anāgate vāyāmābhāvato"**ti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa khepane vāyāmo labbhateva. Tenāha **"yā pana maggassā"**ti-ādi. **Ekacatupañcavokārabhavesū**ti bhavattayaggahaṇaṁ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanatthaṁ. **Tan**ti yathāvuttaṁ jātiṁ. **So**ti khīṇāsavo bhikkhu.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha **"parivutthan"**ti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānuguṇā pavatti, itaresu ca saccesu nesaṁ pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā eva. Tena vuttaṁ **"catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasenā"**ti. **Puthujjanakalyāṇakādayo**ti **ādi**-saddena sattasekhaṁ saṅgaṇhāti.

Itthattāyāti ime pakārā itthaṁ, tabbhāvo itthattaṁ, tadatthanti vuttaṁ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā[1] pariññādayo idhādhippetāti āha **"evaṁsoḷasavidhakiccabhāvāyā"**ti. Te hi maggaṁ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṁ tadatthattā itaresanti āha **"kilesakkhayāyavā"**ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṁ vuttaṁ. Dutiyavikappe

1. Ariyapuggalabyāpārabhūtā (Ka)

itthattāyāti nissakke sampadānavacananti āha **"itthabhāvato"**ti. **Aparan**ti anāgataṁ. Ime pana carimakattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā. **Pariññātā tiṭṭhantī**ti etena tesaṁ appatiṭṭhataṁ dasseti. Apariññāmūlakā hi patiṭṭhā. Yathāha "kabaḷīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṁ tattha viññāṇaṁ virūḷhan"ti-ādi[1]. Tenevāha **"chinnamūlakā rukkhā viyā"**ti-ādi.

Yassāti puthujjanassa. Tassa hi sīlaṁ kadāci vaḍḍhati, kadāci hāyati. Sekkhāpi pana sīlesu paripūrakārinova, asekkhesu vattabbameva natthi. Tenāha **"khīṇāsavassā"**ti-ādi. **Vasippattan**ti vasībhāvappattaṁ. **Suṭṭhu samāhitan**ti aggaphalasamādhinā sammadeva samāhitaṁ. **Dhitisampannan**ti aggaphaladhitiyā samannāgataṁ. **Maccuṁjahitvā ṭhitan**ti āyatiṁ punabbhavābhāvato vuttaṁ. Kathaṁ punabbhavābhāvoti āha **"sabbe pāpadhamme pajahitvā ṭhitan"**ti. Sabbassapi ñe yyadhammassa catusaccantogadhattā vuttaṁ **"buddhanti catusaccabuddhan"**ti. **Buddhasāvakā**ti sāvakabuddhā namassanti[2], pageva itarā pajā. Itarā hi pajā sāvakepi namassanti. Iti ettakena ṭhānena sammāsambuddhassa vasena gāthānaṁ atthaṁ vatvā idāni sāvakassapi vasena atthaṁ yojetvā dassetuṁ **"atha vā"**ti-ādi vuttaṁ. **Sāvakopi gotamo** mukhanibbattena sampattena sambandhena, yato sabbepi ariyasāvakā bhagavato orasaputtāti vuccantīti.

Nivussatīti **nivāso,** nivuttho khandhasantānoti āha **"nivutthakkhandhaparamparan"**ti. **Aveti, avedī**ti pāṭhadvayenapi pubbenivāsañāṇassa kiccasiddhaṁyeva dasseti. Ekattakāya-ekattasaññibhāvasāmaññato vehapphalāpi ettheva saṅgahaṁ gacchantīti **"chakāmāvacare nava brahmaloke"**icceva vuttaṁ. Itare pana apacurabhāvato na vuttā. Ekaccānaṁ avisayabhāvato ca avacanaṁ daṭṭhabbaṁ. Jāti khīyati etenāti **jātikkhayo,** arahattanti āha **"arahattaṁ patto"**ti. "Abhiññāyā"ti vattabbe yakāralopena "abhiññā"ti niddeso katoti āha **"jānitvā"**ti. **Kiccavosānenā**ti catūhi maggehi kattabbassa soḷayavidhassa kiccassa pariyosānena. **Vosito**ti pariyosito, niṭṭhitoti attho. **Moneyyena samannāgato**ti kāyamoneyyādīhi samannāgato.

---

1. Saṁ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu. 2. Sāvakā buddhaṁ namassanti (Ka)

Lapitaṁ lapatīti **lapitalāpano. Attapaccakkhato ñatvā**ti iminā tesaṁ vijjānaṁ paṭiladdhabhāvaṁ dīpeti.

Tikaṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

60. Navame **deyyadhammassetaṁ nāman**ti yāgaṁ karontena dātabbadeyyadhamaṁ sandhāya vadati tadaññassa pāḷiyaṁ deyyadhammaggahaṇeneva gahitattā. **Matakabhattan**ti matake uddissa dātabbabhattaṁ, pitupiṇḍanti vuttaṁ hoti. **Varapurisānan**ti visiṭṭhapurisānaṁ, uttamapurisānanti attho. **Sabbametaṁ dānan**ti yathāvuttabhedaṁ paññasaddhādidānaṁ.

Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

61. Dasame jiṇṇānaṁ hatthisālādīnaṁ paṭisaṅkharaṇaṁ puna pākatikakaraṇaṁ jiṇṇapaṭisaṅkharaṇaṁ, tassa kārako **jiṇṇapaṭisaṅkharaṇakārako. Bāhirasamaye**ti satthusāsanato bāhire aññatitthiyasamaye. **Sabbacatukkenā**ti-ādīsu sabbesu dvipadacatuppadādibhedesu pāṇesu ekekasmiṁ cattāro cattāro pāṇe vadhitvā yajitabbaṁ yaññaṁ sabbacatukkaṁ nāma. Sesesupi iminā nayena attho veditabbo. **Yassa vā tassa vā**ti nissakke sāmivacananti āha **"yasmā vā tasmā vā"**ti. **Evamassāyan**ti ettha **assū**ti nipātamattanti āha **"evaṁ santepi ayan"**ti.

Vaḍḍhentoti paṭṭhapento. Maggabrahmacariyassa ogadhaṁ mūlaṁ patiṭṭhābhūtaṁ **brahmacariyogadhaṁ.** Tenāha **"arahattamaggasaṅkhātassā"**ti-ādi. Ukkaṭṭhaniddesena cettha arahattamaggasseva gahaṇaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. **Uttamaṁ patiṭṭhābhūtaṁ** ārammaṇūpanissayabhāvena.

Appehi veyyāvaccakarādīhi attho etissāti **appaṭṭhā** ttha-kārassa ṭṭha-kāraṁ katvā. Tenāha **"yattha bahū"**ti-ādi. **Yatthā**ti yassaṁ

paṭipadāyaṁ. Appo samārambho etassāti **appasamārambho. Pāsaṁsā**ti pasaṁsārahā. **Etaṁyeva kathāpessāmī**ti eteneva brāhmaṇena kathāpessāmi.

Soppenāti niddāya. **Pamādenā**ti jāgariyādīsu ananuyuñjanato sativippavāsalakkhaṇena pamādena. **Paccanīkapaṭiharaṇavasenā**ti paṭipakkhāpanayanavasena. Tathā hi bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesaṁ haraṇato paṭihāriyaṁ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanīhi haritā apanītā hontīti. "Paṭī"ti vā ayaṁ saddo "pacchā"ti etassa atthaṁ bodheti "tasmiṁ paṭipaviṭṭhasmiṁ, añño āgañchi brāhmaṇo"ti-ādīsu[1] viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbaṁ pavattetabbanti paṭihariyaṁ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchāharaṇaṁ paṭihāriyaṁ, iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitatthaṁ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṁ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva **pāṭihāriyaṁ.** Paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsanisamudāye bhavaṁ ekekaṁ **pāṭihāriyan**ti vuccati. Paṭihāriyaṁ vā catutthajjhānaṁ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṁ nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyaṁ.**

Āgatanimittenāti āgatākārasallakkhaṇavasena. Esa nayo sesesupi. **Eko rājā**ti dakkhiṇamadhurādhipati eko paṇḍurājā. **Evampi te mano**ti iminā ākārena tava mano pavattoti attho. Kena pakārena pavattoti āha **"somanassito vā"**ti-ādi. Sāmaññajotanā visese avatiṭṭhatīti adhippāyenevaṁ vuttaṁ. "Evaṁ tava mano"ti idañca manaso somanassitatādimattadassanaṁ, na pana yena so somanassito vā domanassito vā, taṁdassanaṁ. Somanassaggahaṇena cettha tadekaṭṭhā rāgādayo saddhādayo ca dassito honti, domanassaggahaṇena dosādayo. **Dutiyan**ti "itthampi te mano"ti padaṁ. **Itipī**ti ettha **iti-**saddo nidassanattho

---

1. Khu 1. 429; Khu 8. 1 piṭṭhesu.

"atthīti kho kaccāna ayameko anto"ti-ādīsu[1] viya. Tenāha **"imañca imañca atthaṁ cintayamānan"**ti. **Pi**-saddo vuttatthasampiṇḍanattho.

Kathentānaṁ sutvāti kathentānaṁ saddaṁ sutvā. **Tassa vasenā**ti tassa vitakkitassa vasena. **Aṭṭakārakenā**ti vinicchayakārakena.

Na ariyānanti ariyānaṁ maggaphalacittaṁ na jānātīti attho. Taṁ hi tena anadhigatattā cetopariyañāṇenapi na sakkā viññātuṁ, aññaṁ pana cittaṁ jānātiyeva. **Heṭṭhimo uparimassa cittaṁ na jānātī**ti-ādīnipi maggaphalacittameva sandhāya vuttānīti veditabbāni. Sotāpannādayopi hi attanā adhigatameva maggaphalaṁ parehi uppāditaṁ sammā cetopariyañāṇena jānituṁ sakkonti, na attanā anadhigataṁ. Sabbepi ariyā attano phalaṁ samāpajjanti adhigatattāti dassento **"etesu cā"**ti-ādimāha. Yadi ariyā attanā adhigataphalaṁ samāpajjanti, uparimāpi heṭṭhimaṁ phalaṁ samāpajjanti adhigatattā lokiyasamāpattiyo viyāti kassaci āsaṅkā siyā, tannivattanatthamāha **"uparimo heṭṭhimaṁ na samāpajjatī"**ti.

Uparimoti sakadāgāmi-ādi-ariyapuggalo. **Heṭṭhiman**ti sotāpattiphalādiṁ. **Na samāpajjatī**ti satipi adhigatatte na samāpajjati. Kasmāti ce. Kāraṇamāha **"tesañhī"**ti-ādi, tesaṁ sakadāgāmi-ādīnaṁ heṭṭhimā heṭṭhimā phalasamāpatti tesu tesuyeva heṭṭhimesu ariya puggalesu pavattati, na uparimesūti attho. Iminā heṭṭhimaṁ phalacittaṁ uparimassa na uppajjatīti dasseti. Kasmāti ce? Puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhattā. Etena uparimo ariyo heṭṭhimaṁ phalasamāpattiṁ samāpajjati attanā adhigatattā yathā taṁ lokiyasamāpattinti evaṁ pavatto hetu byaticāritoti daṭṭhabbaṁ. Na hi lokiyajjhānesu puggalantarabhāvūpagamanaṁ nāma atthi visesābhāvato, idha pana asamugghāṭitakammakilesanirodhanena puthujjanehi viya sotāpannassa sotāpannādīhi sakadāgāmi-ādīnaṁ puggala ntarabhāvūpagamanaṁ atthi. Yato heṭṭhimā heṭṭhimā phaladhammā uparūparimaggadhammehi nivattitā paṭipakkhehi viya abhubhūtā appavattidhammataṁyeva āpannā. Teneva vuttaṁ **"paṭippassaddhattā"**ti.

---

1. Saṁ 1. 258; Saṁ 2. 110 piṭṭhesu.

Apica kusalakiriyappavatti nāma aññā[1], vipākappavatti ca aññāti[1] anantaraphalattā ca lokuttarakusalānaṁ heṭṭhimato uparimo bhavantaragato viya hoti. Taṁtaṁphalavaseneva hi ariyānaṁ sotāpannādināmalābho. Te sace aññaphalasamaṅginopi honti, sotāpannādināmampi tesaṁ avavatthitaṁ siyā. Tassa tassa vā ariyassa taṁ taṁ phalaṁ sadisanti katvā na uparimassa heṭṭhimaphalasamaṅgitāya lesopi sambhavati, kuto tassā samāpajjananti daṭṭhabbaṁ. Heṭṭhimā ca sotāpannādayo uparimaṁ sakadāgāmiphalādiṁ na samāpajjanti anadhigatattā. Na hi anadhigataṁ samāpattiṁ samāpajjituṁ sakkā, tasmā sabbepi ariyā attanoyeva phalaṁ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṁ.

Pavattentāti pavattakā hutvā, pavattanavasenāti attho. **Evan**ti yathānusiṭṭhāya anusāsaniyā vidhivasena paṭisedhavasena ca pavattitākāraparāmasanaṁ. Sā ca sammāvitakkā nāma micchāvitakkānañca pavatti-ākāradassanavasena pavattati. Tattha ānisaṁsassa ādīnavassa ca vibhāvanatthaṁ **aniccasaññameva,** na niccasaññanti attho. Paṭiyoginivattanatthaṁ hi eva-kāraggahaṇaṁ. Idhāpi evasaddaggahaṇassa attho payojanañca vuttanayeneva veditabbaṁ. **Idaṁ**-gahaṇepi eseva nayo. **Pañcakāmaguṇarāgan**ti nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ tadaññarāgassa dosādīnañca pahānassa icchitattā tappahānassa ca tadaññarāgādikhepassa upāyabhāvato. Tathā vuttaṁ duṭṭhalohitavimocanassa pubbaduṭṭhamaṁsakhepanūpāyatā viya. **Lokuttaradhammamevā**ti avadhāraṇaṁ paṭikkhepabhāvato sāvajjadhammanivattanaparaṁ daṭṭhabbaṁ tassa adhigamūpāyānisaṁsabhūtānaṁ tadaññesaṁ anavajjadhammānaṁ nānantariyabhāvato.

Cintāmaṇikavijjāsarikkhakatanti iminā "cintāmaṇī"ti evaṁladdhanāmā loke ekā vijjā atthi, yāya paresaṁ cittaṁ vijānantīti dīpeti. "Tassā kira vijjāya sādhako puggalo tādise desakāle mantaṁ parijappitvā yassa cittaṁ jānitukāmo, tassa diṭṭhahatthādivisesasañjānanamukhena[2] cittācāraṁ anuminanto kathetī"ti keci, apare "vācaṁ niccharāpetvā tattha akkharasallakkhaṇavasenā"ti vadanti.

1. Aññānipi (Ka) 2. Diṭṭhahatādivisesasañjānanamūkhena (Ka)

Idañca pana sabbanti “bhavaṁ gotamo anekavihitaṁ iddhividhaṁ paccanubhotī”ti-ādinayappavattaṁ sabbampi.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(7) 2. Mahāvagga

1. Titthāyatanasuttavaṇṇanā

62. Dutiyassa paṭhame **titthaṁ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo** tabbinimuttassa kassaci diṭṭhivipphanditassa abhāvato. Ettha hi sattā taranti uppilavanti ummujjanimujjaṁ karonti, tasmā **“titthan”**ti vuccati. Pāragamanasaṅkhātaṁ hi taraṇaṁ diṭṭhigatikānaṁ natthi, tattheva aparāparaṁ nimujjanummujjanavasena pilavanameva tesaṁ taraṇaṁ nāma. **Uppādakā**ti pūraṇakassapādayo. Titthe jātā **titthiyā,** yathāvuttaṁ vā diṭṭhigatasaṅkhātaṁ titthaṁ etesaṁ atthīti titthikā, titthikā eva **titthiyā. Manorame**ti sāduphalabharitatāya abhayadisatāya ca manorame. **Imesuyeva tīsu ṭhānesū**ti yathāvuttesu titthāyatanesu.

Yo yathā jānāti, tassa tathā vuccatīti iminā puggalajjhāsayavasena tathā vuttanti dasseti. **Puggala**-saddo ca tissannampi pakatīnaṁ sādhāraṇo, tasmā purisaggahaṇena tato visesanaṁ yathā “aṭṭhapurisapuggalā”ti. **Paṭisaṁviditaṁ karotī**ti kevalaṁ jānanavasena viditaṁ karoti. **Anubhavati vā**ti vipākalakkhaṇappattaṁ anubhavati. **Pubbekatahetū**ti antogadhāvadhāraṇaṁ padanti āha **“pubbekatakammapaccayenevā”**ti. **Iminā**ti “sabbaṁ taṁ pubbekatahetū”ti iminā vacanena. **Kamma vedanan**ti kusalākusalakammasahajaṁ vedanaṁ. **Kiriyavedanan**ti “neva kusalākusalā na ca kammavipākā”ti evaṁ vuttaṁ kiriyacittasahajaṁ vedanaṁ. Na kevalañca te kammakiriyavedanā eva paṭikkhipanti, atha kho sāsane loke ca pākaṭe vātābādhādiroge ca paṭikkhipanti evāti dassetuṁ **“ye vā ime”**ti-ādimāha. Tattha **pittasamuṭṭhānā**tipittavikārādhikasambhūtā. Anantaradvayepi eseva nayo. **Sannipātikā**ti pittādīnaṁ

tiṇṇampi vikārānaṁ sannipātato jātā. **Utupariṇāmajā**ti sītādi-utuno vipariṇāmato visamaparivuttito jātā. **Visamaparihārajā**ti asappāyāhārayogapaṭisevanavasena kāyassa visamaṁ pariharaṇato jātā. **Opakkamikā**ti upakkamato nibbattā. **Kammavipākajā**ti kammassa vipākabhūtakkhandhato jātā. Virodhipaccayasamuṭṭhānā dhātūnaṁ vikārāvatthā, tampaccayā vā dukkhā vedanā ābādhanaṭṭhena **ābādho,** so eva rujjanaṭṭhena **rogo.** Tattha "yo yāpyalakkhaṇo[1], so rogo, itaro ābādho"ti vadanti. Sabbesañca nesaṁ taṁtaṁdhātūnaṁ visamaṁ āsannakāraṇaṁ, na tathā itarāni. Tatthāpi ca pakopāvatthā dhātuyo āsannakāraṇaṁ, na tathā parapaccayāvatthāti daṭṭhabbaṁ. **Aṭṭhamaṁyeva** kammavipākajaṁ ābādhaṁ **sampaṭicchanti** "sabbaṁ taṁ pubbekatahetū"ti vipallāsaggāhena. **"Pubbe"**ti purātanasseva kammassa gahitattā upapajjavedanīyampi te paṭikkhipantīti vuttaṁ **"dve paṭibāhitvā"**ti. **Sampaṭicchantī**ti anujānanti.

Attanā katamūlakenāti sāhatthikakammahetu. **Āṇattimūlakenā**ti parassa āṇāpanavasena katakammahetu. **Imā**ti tisso vedanā. **Sabbe paṭibāhantī**ti sabbe roge paṭisedhenti sabbesampi tesaṁ ekena issareneva nimmitattā tabbhāvībhāvāsambhavato. Esa nayo sesesupi. **Sabbaṁ paṭibāhantī**ti hetupaccayapaṭisedhanato sabbaṁ nisedhenti.

Mātikaṁ nikkhipitvāti tiṇṇampi vedānaṁ asārabhāvadassanatthaṁ uddesaṁ katvā. **Tan**ti taṁ mātikaṁ. **Vibhajitvā dassetun**ti dosadassanavaseneva vibhāgato dassetuṁ. **Laddhipatiṭṭhāpanatthan**ti attano laddhiyā paṭijānāpanatthaṁ. **Laddhito laddhiṁ saṅkamantī**ti mūlaladdhito aññaladdhiṁ upagacchanti paṭijānanti. **Pubbekatahetuyeva paṭisaṁvedetī**ti kammavedanampi vipākavedanaṁ katvā vadanti. Diṭṭhigatikā hi byāmūḷhacittā kammantaravipākantarādīni āloḷenti, asaṅkarato saññāpetuṁ na sakkonti. Yathā ca akusalakamme, evaṁ kusalakammepīti dassetuṁ **"evaṁ pāṇātipātā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **evan**ti yathā pubbekatahetu eva pāṇātipātino nāma honti, na idāni sayaṁkatakāraṇā, evaṁ pāṇātipātā viramaṇampi pubbekatahetu evāti vicāriyamāno pubbekatavādo akiriyavādo eva sampajjati.

---

1. Yappalakkhaṇo (Ka)

Kattukamyatāchando na taṇhāchando. **Kattukamyatā**ti kātumicchā. **Paccattapurisakāro**ti tena tena purisena kattabbakiccaṁ na hoti pubbekatahetu eva sijjhanato. **Ubhayampi taṁ esa na labbhatī**ti kattabbakaraṇaṁ sucaritapūraṇaṁ, akattabba-akaraṇaṁ duccaritaviratīti idaṁ ubhayampi esa na labhati[1]. **Samaṇāpi hi pubbekatakāraṇāyeva hontī**ti pubbekatakāraṇāyeva samaṇāpi honti, na idāni saṁvarasamādānādinā. **Assamaṇāpi pubbekatakāraṇāyevā**ti pubbekatakāraṇāyeva assamaṇāpi honti, na saṁvarabhedena.

Yathā pubbekatavāde chandavāyāmānaṁ asambhavato paccattapurisakārānaṁ abhāvo, evaṁ issaranimmānavādepi issareneva sabbassa nimmitabhāvānujānanatoti vuttaṁ **"pubbekatavāde vuttanayeneva veditabbo"**ti. Esa nayo ahetukavādepīti āha **"tathā ahetukavādepī"**ti.

Imesanti-ādinā imesaṁ titthāyatanānaṁ tucchāsāratāya thusakoṭṭanena kuṇḍakamattassapi alābho viya paramatthalesassapi abhāvo, tathā khajjopanakobhāsato tejaso phuliṅgamattassapi abhāvo viya andhaveṇikassapi maggassa appaṭilābho viya saddamatthaṁ nissāya micchābhāgena vipallatthatāya **daddarajātake**[2] sasakasadisatā ca vibhāvitā hoti. **Sārabhāvan**ti sīlasāradisampattiyā sārasambhāvaṁ. **Niyyānikabhāvan**ti ekanteneva vaṭṭato niyyānāvahabhāvaṁ. **Aniggahito**ti na niggahetabbo. Tenāha **"niggahetuṁ asakkuṇeyyo"**ti. **Asaṁkiliṭṭho**ti saṁkilesavirahito. Tenāha **"nikkileso"**ti-ādi. **Anupavajjo**ti dhammato na upavaditabbo. **Appaṭikuṭṭho** nāma appaṭisedhanaṁ vā siyā anakkosanaṁ vāti tadubhayaṁ dassento **"appaṭibāhito anupakkuṭṭho"**ti āha.

Tassa dhammassāti "ayaṁ kho pana bhikkhave"ti-ādinā uddhaṭassa dhammassa. **Pañhaṁ pucchitvā**ti kathetukamyatāvasena pañhaṁ pucchitvā. **Yathāpaṭipāṭiyā**ti mātikāya yathānikkhittappaṭipāṭiyā. **Dhātuyo**ti sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātuyo. Tā pana yasmā taṇhādiṭṭhikappanāparikappita atta subha sukhasassatādi pakati ādidhuvādijīvādikāyādakā

---

1. Na labbhati (Ka)
2. Khu 5. 43 piṭṭhe.

viya na icchāsabhāvā diṭṭhi-ādirahitehi vimuccamāna-udumbarapupphādilokavohāravatthūni viya ca vācāvatthumattā, atha kho saccaparamatthabhūtāti āha **"sabhāvā"**ti, saccasabhāvāti attho. Attano sabhāvaṁ dhārentīti hi dhātuyo. **Nijjīvanissattabhāvappakāsako**ti bāhiraparikappitajīvābhāvappakāsako lokiyamahājanasaṁkappitasattābhāvappakāsako ca. **Ākaraṭṭhenā**ti uppajjanaṭṭhānabhāvena. Uppattiṭṭhānampi hi ākaro āyatananti vuccati yathā "kambojo assānaṁ āyatanan"ti. **Manopavicārā**ti taṁ taṁ ārammaṇaṁ upecca manaso vividhacaraṇākāro. Kehi katthāti āha **"vitakkavicārapādehī"**ti-ādi. **Aṭṭhārasasu ṭhānesū**ti cha somanassaṭṭhaniyāni, cha domanassaṭṭhāniyāni, cha upekkhāṭṭhāniyānīti evaṁ aṭṭhārasasu ṭhānesu.

Patiṭṭhādhātūti sesabhūtattayassa ceva sabbūpādārūpānañca patiṭṭhāsabhāvā dhātu. Iminā nayena **ābandhanadhātū**ti-ādīsupi attho veditabbo. Apica kakkhaḷabhāvasiddho sahajātadhammānaṁ ādhārabhāvo **patiṭṭhā** bhāvo. Dravabhāvasiddhaṁ sampiṇḍanaṁ **ābandhanaṁ.** Uṇhabhāvasiddhaṁ mudutāpakkatāvahaṁ **paripācanaṁ.** Thaddhabhāvāvahaṁ uddhumātanaṁ **vitthambhanaṁ.** Rūpavivitto rūpapariyanto ākāsoti yesaṁ so paricchedo, tehi so asamphuṭṭhovāti vuttaṁ **"ākāsadhātūti asamphuṭṭhadhātū"**ti. Sañjānanavidhurā ārammaṇūpaladdhi **vijānanadhātu. Vitthāratopi kathetuṁ vaṭṭati** saṅkhepantogadhattā vitthārassa. **Saṅkhepato kathetuṁ na vaṭṭati** kathetabbassa atthassa anavasesapariyādānābhāvato. Tenāha **"vitthāratova vaṭṭatī"**ti. **Ubhayathā**ti saṅkhepato vitthārato ca.

Anipphannāpi ākāsadhātu bhūtāni upādāya gahetabbatāmattena **"upādārūpan"**teva vuccati. **Diṭṭhānevāti sallakkhetabbāni** upādārūpabhāvasāmaññato. **Tena sahajātā vedanā vedanākkhandho** samudāye pavattavohārassa avayavepi dissanato yathā "vatthekadese daḍḍhe vatthaṁ daḍḍhan"ti. **"Phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandho"**ti vuttaṁ mahābhūmakattā tesaṁ tappadhānattā ca saṅkhārakkhandhassa. **Arūpakkhandhā nāmaṁ** ārammaṇābhimukhaṁ namanato nāmādhīnaggahaṇato ca. **Rūpakkhandho rūpaṁ** paribyattaṁ ruppanaṭṭhena. **Paccayan**ti nissayabhūtaṁ paccayaṁ. Vibhāgena **dvācattālīsa.**

ekāsīti cittāni "sammasanacāroyan"ti katvā. **Anukkamena paṭipajjamāno**ti evaṁ kaṅkhāvitaraṇavisuddhiyaṁ ṭhito uparimena tissannaṁ visuddhīnaṁ sampādanavasena visuddhibhāvanaṁ ussukkāpento.

Phassāyatananti phassassa uppattiṭṭhānaṁ. **Suvaṇṇādīnan**ti suvaṇṇamaṇivajirādīnaṁ. Ākiṇṇaṁ viya hutvā uppajjanti etthāti **ākaro.** Yathā cakkhu vipākaphassassa visesapaccayo, na tathā itaresanti katvā vuttaṁ **"dve cakkhuviññāṇānī"**ti-ādi. Esa nayo sesavāresupi. Dvattiṁsāya vipākaphassesu dvipañcaviññāṇasahagataphasse ṭhapetvā sesā **dvāvīsati vipākaphassā** veditabbā. **Diṭṭhameva hoti** tena samānayogakkhamattā[1]. **"Saṅkhepato tāvā"**ti saṅkhepakathaṁ ārabhitvāpi vitthārakathāpettha vuttanayattā suviññeyyāvāti vuttaṁ **"heṭṭhā -pa- veditabban"**ti.

Somanassassa uppattiṭṭhānabhūtaṁ **somanassaṭṭhāniyaṁ.** Tenāha **"somanassassa kāraṇabhūtan"**ti. **Upavicaratī**ti upecca pavattati. Sabhāvato saṅkappato ca somanassādi-uppattihetukā somanassaṭṭhāniyāditāti āha **"iṭṭhaṁ vā hotū"**ti-ādi. **Catutthaṁ diṭṭhamevahoti** tadavinābhāvato.

Ariyasaccānīti purimapade uttarapadalopenāyaṁ niddesoti āha **"ariyabhāvakarānī"**ti-ādi. **Visuddhimagge**[2] **pakāsitaṁ,** tasmā na idha pakāsetabbanti adhippāyo. **Sukhāvabodhanatthan**ti desiyamānāya vaṭṭakatāya sukhena avabodhanatthaṁ. Tenāha **"yassa hī"**ti-ādi. **Dvādasapadan**ti avijjādīhi padehi dvādasapadaṁ. **Paccayavaṭṭan**ti paccayappabandhaṁ, **kathetukāmo hoti** paccayākāramukhena saccāni dassetukāmatāya. **Gabbhāvakkantivaṭṭan**ti gabbhokkantimukhena vipākavaṭṭaṁ dasseti "gabbhassāvakkanti hotī"ti-ādinā. Kasmā panettha gabbhāvakkantivaseneva vaṭṭaṁ dassitanti āha **"gabbhāvakkantivaṭṭasmiṁ hī"**ti-ādi. **Gabbhāvakkantivaṭṭasmin**ti mātukucchimhi nibbattanavasena pavattadhammappabandhe. **Dassite**ti desanāvasena dassite. Purimā dve yoniyo itarāhi

---

1. Samānayogakkhematto (Ka)
2. Visuddhi 2. 126 piṭṭhe.

oḷārikatāya paribyattatarāti vuttaṁ **"gabbhāvakkanti -pa- avabodhetumpī"**ti.

Paccayamattanti channaṁ dhātūnaṁ sādhāraṇaṁ paccayabhāvamattaṁ, na tehi bhāgaso nipphādiyamānaṁ paccayavisesaṁ "kuto panetaṁ channaṁ dhātūnan"ti avibhāgena vuttattā. Tenāha **"idaṁ vuttaṁ hotī"**ti-ādi. **Na mātu na pitu** tāsaṁ dhātūnaṁ imassa sattassa bāhirabhāvato. **Gabbhassā**ti ettha gabbhati attabhāvabhāvena vattatīti gabbho, kalalādi-avattho dhammappabandho. Tannissitattā pana sattasantāno gabbhoti vutto yathā mañcanissitā "mañcā ukkuṭṭhiṁ karontī"ti. Tannissayabhāvato mātukucchi gabbhoti vuccati "gabbhe vasati māṇavo"ti-ādīsu[1]. Gabbho viyāti vā gabbho. Yathā hi nivāsaṭṭhānatāya sattānaṁ ovarako "gabbho"ti vuccati, evaṁ gabbhaseyyakānaṁ sattānaṁ yāva abhijāti nivāsaṭṭhānatāya mātukucchi "gabbho"ti vuccati. Idha pana paṭhamaṁ vutta-attheneva gabbhoti veditabbo. Tenāha **"gabbho ca nāmā"**ti-ādi.

Nirati-atthena nirayo ca so yathāvuttena atthena gabbho cāti **nirayagabbho.** Esa nayo sesapadesupi. Ayaṁ pana viseso—devamanujādayo viya uddhaṁ dīghā ahutvā tiriyaṁ añcitā dīghāti tiracchānā. Te eva khandhakoṭṭhāsabhāvena yoni ca so vuttanayena gabbho cāti **tiracchānayonigabbho.** Pakaṭṭhato sukhato apetaṁ apagamo petabhāvo, taṁ pattānaṁ[2] visayoti **pettivisayo,** petayoni. Manassa ussannatāya sūrabhāvādiguṇehi upacitamānasatāya ukkaṭṭhaguṇacittatāya **manussā.** Dibbanti kāmaguṇādīhi kīḷanti laḷanti jotantīti **devā. Gabbha**saddo vuttanayo eva. **Nānappakāro**ti yathāvuttena tadanantarabhedena ca nānappakārako. **Manussagabbho adhippeto** supākaṭatāya paccakkhabhāvato. **Okkanti** mātukucchiṁ okkamitvā viya uppatitvāti katvā. Nibbattanaṁ **nibbatti. Pātubhāvo** uppattippakāsako ca.

Sannipāto nāma avekallajātihīnavekalleti[3] dassetuṁ **"idha mātāpitaro"**ti-ādi vuttaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ sattaloke.

---

1. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake.
2. Taṁ petānaṁ (Ka)
3. Sannipāto nāma samodhānaṁ, taṁ vekallāvekallehi (?)

Sannipatitāti samodhānabhāvato sannipatitā samāgatā saṁsiliṭṭhā. **Utunī**ti utumatī sañjātapupphā. Idañca utusamayaṁ sandhāya vuttaṁ, na lokasamaññākarajassa[1] lagganadivasamattaṁ. Mātugāmassa hi yasmiṁ gabbhāsayasaññite okāse dārako nibbattati, tattha mahatī lohitapīḷakā saṇṭhahitvā aggahitapubbā eva bhijjitvā paggharati, vatthu suddhaṁ hoti paggharitalohitattā anāmayattā ca. Visuddhe vatthumhi mātāpitūsu ekavāraṁ sannipatitesu yāva satta divasāni khettameva hoti. Suddhaṁ vatthu nahānato[2]
parampi katipayāni divasāni gabbhasaṇṭhahanatāya khettameva hoti parittassa lohitalesassa vijjamānattā. Tasmiṁ samaye hatthaggāhaveṇiggāhādinā aṅgaparāmasanenapi dārako nibbattatiyeva. Itthisantānepi hi sattapi dhātū labbhanteva. Tathā hi **pārikāya nābhiparāmasanena**[3] sāmassa bodhisattassa, **diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena**[4] maṇḍabyassa nibbatti ahosi. Gandhanato uppannagatiyā nimittūpaṭṭhānena sūcanato dīpanato gandhoti laddhanāmena bhavagāmikammunā abbati pavattatīti **gandhabbo,** tattha uppajjamānakasatto. **Paccupaṭṭhito hotī**ti na mātāpitūnaṁ sannipātaṁ olokayamāno samīpe ṭhito paccupaṭṭhito nāma hoti, kammayantayantito pana eko satto tasmiṁ okāse nibbattanako hotīti ayamettha adhippāyo. Tadā hi tatrūpagasatto tatrūpapatti-āvahantakammasaṅkhātena pellakayantena tathatthāya pellito upanīto viya hoti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpanti ettha viññāṇassa paccayabhāvena gahitattā **"tayo arūpino khandhā"**ti vuttaṁ. Idha pana viññāṇaṁ paccayabhāvena aggahetvā gabbhokkantiyā eva paccayabhāvena gahitattā **"viññāṇakkhandhampi pakkhipitvā"**ti vuttaṁ. Idha pana manussagabbhassa okkantiyā adhippetattā **"gabbhaseyyakānaṁ paṭisandhikkhaṇe"**ti vuttaṁ.

Taṇhāya samudayasaccabhāvena gahitattā **"ṭhapetvā taṇhan"**ti vuttaṁ. **Tasseva pabhāvikā**ti tasseva yathāvuttassa dukkhasaccassa uppādikā.

---

1. Na lokasamaññācārassa (Ka) Sārattha-Ṭī 2. 13 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Suddhavatthussa tato (mūlapaṇṇāsake mahātaṇhāsaṅkhayasuttaṭīkāyaṁ)
3. Jātaka-Ṭṭha 6. 91 piṭṭhe.
4. Jātaka-Ṭṭha 4. 378; Ma-Ṭṭha 3. 54; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 151 piṭṭhesu.

Dukkhanirodhoti ettha dukkhaggahaṇena taṇhāpi gahitāti āha **"tesaṁ dvinnampi -pa- dukkhanirodho"**ti. Avisesena hi tebhūmakavaṭṭaṁ idha dukkhanti adhippetaṁ. Atha vā dukkhassa anuppattinirodho tabbhāvikāya taṇhāya anuppattinirodhena vinā na hotīti vuttaṁ **"tesaṁ dvinnampi -pa- dukkhanirodho"**ti. **Anuppattinirodho**ti ca anuppattinirodhanimittaṁ nibbānaṁ dasseti.

"Tattha vuttanayeneva veditabban"ti vatvā ubhayattha pāḷiyā pavatti-ākārabhedaṁ dassetuṁ **"ayaṁ pana viseso"**ti āha. **Tatthā**ti visuddhimagge. **Idhā**ti imasmiṁ sutte. **Avijjāya tvevā**ti avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhā**ti ettha accantameva saṅkhāre virajjati etenāti virāgo, maggo, tasmā virāgasaṅkhātena maggena asesanirodhā asesetvā nirodhā samucchindanāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Sakalassāti anavasesassa. **Kevalassā**ti vā suddhassa, paraparikappitasattajīvādivirahitassāti attho. **Khīṇākāropi vuccati** "nirujjhanaṁ nirodho"ti iminā atthena. **Arahattampi nirodhoti vuccati** nirodhante uppannattā. **Nibbānampi nirodhoti vuccati** avijjādīnaṁ nirodhassa nimittabhāvato avijjādayo nirujjhanti etthāti nirodhoti katvā. **Khīṇākāradassanavasenā**ti avijjādīnaṁ anuppattinirodhena nirujjhanākāradassanavasena. **Nibbānameva sandhāya,** na pana arahattanti adhippāyo. Sabhāvadhammānaṁ niggaho nāma yathāvuttadhammaparicchedato ūnādhikabhāvappakāsanena ataṁsabhāvavibhāvaneneva hotīti āha **"niggaṇhanto hī"**ti-ādi.

Titthāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Bhayasuttavaṇṇanā

63. Dutiye **parittātuṁ samatthabhāvenā**ti uppannabhayato rakkhituṁ samatthabhāvena. Natthi ettha mātāputtaṁ aññamaññaṁ tāyituṁ samatthanti amātāputtāni, tāniyeva **amātāputtikāni.** Tenāha **"natthi etthā"**ti-ādi. **Yan**ti bhummatthe upayogavacananti āha **"yasmiṁ samaye"**ti. **Mātāpi puttaṁ passituṁ na labhati,** parittātuṁ na samatthanti

adhippāyo. **Puttopi mātaran**ti etthāpi eseva nayo. Cittutrāsoyeva bhayaṁ **cittu trāsabhayaṁ.** Iminā ottappabhayādiṁ nivatteti. Aṭaviggahaṇena aṭavivāsino vuttā "sabbo gāmo āgato"ti-ādīsu viyāti āha **"aṭavīti cettha aṭavivāsino corā veditabbā"**ti. **Te**ti aṭavivāsino corā. **Etaṁ vuttan**ti "aṭavisaṅkopo"ti idaṁ vuttaṁ. Ṭhānagamanādi-iriyāpathacakkasamaṅgino iriyāpathacakkasamāruḷhā nāma hontīti āha **"iriyāpathacakkampi vaṭṭatī"**ti. Iriyāpathoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **iriyāpathacakkaṁ.**

Pariyāyantīti parito tena tena disābhāgena gacchanti. Tenāha **"ito cito ca gacchantī"**ti. Mātupemena gantuṁ avisahitvā attano santikaṁ **āgacchantaṁ.** Attasinehassa balavabhāvato mātarampi anapekkhitvā "attānaṁyeva rakhissāmī"ti **gacchantaṁ. Ekasmiṁ ṭhāne nilīnan**ti vuttanayeneva gantvā ekasmiṁ kheme padese nisinnaṁ. **Kulle vā**ti-ādīsu kūlaṁ paratīraṁ vahati pāpetīti **kullo,** taraṇatthāya veḷunaḷādīhi kalāpaṁ katvā baddho. Pattharitvā baddho pana **uḷumpo.** Cāṭi-ādi **mattikābhājanaṁ. Vuyhamānan**ti udakoghena adhosotaṁ nīyamānaṁ.

Yathāvuttāni tīṇi bhayāni samātāputtikāniyeva assutavato puthujjanassa vasena amātāputtikāni dassitānīti āha **"evaṁ pariyāyato amātāputtikāni bhayāni dassetvā"**ti.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Venāgapurasuttavaṇṇanā

64. Tatiye **evaṁnāmake janapade**ti yattha namaggahaṇena kosalasaddassa ruḷhīsaddataṁ dasseti. Tathā hi kosalā nāma jānapadino rājakumārā, tesaṁ nivāso ekopi janapado ruḷhīsaddena "kosalā"ti vuccati. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya saliṅgavacanāni[1] icchanti. Ayamettha ruḷhī yathā aññatthāpi "kurūsu viharati, aṅgesu viharatī"ti ca. Tabbisesane pana janapadasadde jātisadde

---

1. Pāṇinī 1. 2. 51 suttaṁ passitabbaṁ.

ekavacanameva yathā "kosalesu janapade"ti. **Cārikan**ti caraṇaṁ. Caraṇaṁ vā cāro, so eva **cārikā.** Tayidaṁ maggagamanaṁ idhādhippetaṁ, na cuṇṇikagamanamattanti āha **"addhānagamanaṁ gacchanto"**ti. Taṁ vibhāgena dassetuṁ **"cārikā ca nāmesā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **dūrepī**ti dūrepi nātidūrepi. **Sahasā gamanan**ti sīghagamanaṁ. **Mahākassapapaccuggamanādīsū**ti **ādi**-saddena āḷavakādīnaṁ atthāya gamanaṁ saṅgaṇhāti. Bhagavā hi mahākassapattheraṁ paccuggacchanto muhuttena tigāvutamaggamagamāsi. Āḷavakassatthāya tiṁsayojanaṁ, tathā aṅgulimālassa, pukkusātissa pana pañcacattālīsayojanaṁ, mahākappinassa vīsayojanasataṁ, dhaniyassatthāta sattayojasasatāni, dhammasenāpatino saddhivihārikassa vanavāsissa tissasāmaṇerassa tigāvutādhikaṁ vīsayojanasataṁ agamāsi. **Imaṁ sandhāyā**ti imaṁ aturitacārikaṁ sandhāya.

Upalabhiṁsūti ettha savanavasena upalabhiṁsūti imamatthaṁ dassento **"sotadvāra -pa- jāniṁsū"**ti āha. Sabbampi vākyaṁ avadhāraṇaphalattā antogadhāvadhāraṇanti āha **"padapūraṇamatte vā nipāto"**ti. **Avadhāraṇatthenā**ti pana iminā iṭṭhatthatovadhāraṇatthaṁ kho-saddaggahaṇanti dasseti. **Assosī**ti padaṁ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitaṁ viya hontaṁ pūritaṁ nāma hoti, tena ca purimapacchimapadāni saṁsiliṭṭhāni nāma honti, na tasmiṁ aggahiteti āha **"padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattamevā"**ti. **Matta**saddo visesanivatti-attho. Tenassa anatthantaradīpanatā dassitā hoti, **eva**saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikatā.

Samitapāpattāti accantaṁ anavasesato savāsanaṁ samitapāpattā. Evaṁ hi bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamanato bhagavato pāpasamanaṁ visesitaṁ hoti. Tenassa yathābhūtaguṇādhigatametaṁ nāmaṁ yadidaṁ samaṇoti dīpeti. Anekatthattā nipātānaṁ idha anussavattho adhippetoti āha **"khalūti anussavatthe nipāto"**ti. **Ālapanamattan**ti piyālāpavacanamattaṁ. Piyasamudāhārā hete "bho"ti vā "āvuso"ti vā "devānaṁ piyā"ti vā. **Gotthavasenā**ti ettha gaṁ tāyatīti gottaṁ. Gotamoti hi pavattamānaṁ vacanaṁ buddhiñca tāyati ekaṁsikavisayatāya rakkhatīti gottaṁ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena

atthena vinā na vattati, tathā abhidhānaṁ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Ko pana soti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṁ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṁ taṁkulapariyāpannasādhāraṇaṁ sāmaññarūpanti daṭṭhabbaṁ. Ettha ca **samaṇo**ti iminā parikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato. **Gotamo**ti iminā lokiyajanehi uccākulasambhūtatā dīpitā tena uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānaṁ hi ādibhūtamahāsammatamahārājato paṭṭhāya asambhinnaṁ uḷāratamaṁ sakyarājakulaṁ.

Kenaci pārijuññenāti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenacipi pārijuññena pārihāniyā **anabhibhūto** anajjhotthaṭo. Tathā hi tassa kulassa na kiñci pārijuññaṁ lokanāthassa abhijātiyaṁ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tatopi samiddhatamabhāvo loke pākaṭo paññātoti. **Sakyakulā pabbajito**ti idaṁ vacanaṁ bhagavato saddhāpabbajitabhāvadīpanaṁ[1] vuttaṁ mahantaṁ ñātiparivaṭṭaṁ mahantañca bhogakkhandaṁ pahāya pabbajitabhāvasiddhito.

Itthambhūtākhyānattheti itthaṁ evaṁpakāro bhūto jātoti evaṁ kathanatthe. **Upayogavacanan**ti "abbhuggato"ti ettha abhi-saddo itthambhūtākhyānatthajotako, tena yogato "taṁ kho pana bhavantan"ti idaṁ sāmi-atthe upayogavacanaṁ. Tenāha **"tassa kho pana bhoto gotamassāti attho"**ti. **Kalyāṇaguṇasamannāgato**ti kalyāṇehi guṇehi yutto, tannissito tabbisayatāyāti adhippāyo. **Seṭṭho**ti etthāpi eseva nayo. Kittetabbato kitti, sa eva saddanīyato saddoti āha **"kittisaddoti kittiyevā"**ti. Abhitthavanavasena pavatto saddo **thutighoso. Sadevakaṁ lokaṁ ajjhottharitvā uggato**ti anaññasādhāraṇe guṇe ārabbha pavattattā sadevakaṁ lokaṁ ajjhottharitvā abhibhavitvā uggato.

So bhagavāti yo so samatiṁsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho devānaṁ

1. Saddhāpabbajitabhāvadīpanatthaṁ (Sārattha-Ṭī 1. 214 piṭṭhe)

atidevo sakkānaṁ atisakko brahmānaṁ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke "bhagavā"ti patthaṭakittisaddo, so bhagavā. "Bhagavā"ti ca idaṁ satthu nāmakittanaṁ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati "bhagavāti netaṁ nāmaṁ mātarākatan"ti-ādi[1]. Parato pana **bhagavā**ti guṇakittanaṁ. Yathā kammaṭṭhānikena "arahan"ti-ādīsu navasu ṭhānesu paccekaṁ **iti**-saddaṁ yojetvā buddhaguṇā anussarīyanti, evaṁ buddhaguṇasaṁkittanenapīti dassento **"itipi arahaṁ itipi sammāsambuddho -pa- itipi bhagavā"**ti āha. "Itipetaṁ bhūtaṁ itipetaṁ tacchan"ti-ādīsu[2] viya idha **iti**-saddo āsannapaccakkhakaraṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho, tena ca tesaṁ guṇānaṁ bahubhāvo dīpito, tāni ca saṁkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṁkittetabbānīti dassento **"iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṁ hotī"**ti āha. Evaṁ nirūpetvā kittento yo kitteti, tassa bhagavati ativiya abhippasādo hoti.

Ārakattāti suvidūrattā. **Arīnan**ti kilesārīnaṁ. **Arānan**ti saṁsāracakkassa arānaṁ. **Hatattā**ti viddhaṁsitattā. **Paccayādīnan**ti cīvarādipaccayānañceva pūjāvisesānañca. **Tato**ti visuddhimaggato[3]. Yathā ca visuddhimaggato, evaṁ taṁsaṁvaṇṇanātopi[4] nesaṁ vitthāro gahetabbo.

Imaṁ lokanti nayidaṁ mahājanassa sammukhamattaṁ sandhāya vuttaṁ, atha kho anavasesaṁ pariyādāyāti dassetuṁ **"sadevakan"**ti-ādi vuttaṁ. Tenāha **"idāni vattabbaṁ nidassetī"**ti. **Pajātattā**ti yathāsakaṁ kammakilesehi nibbattattā. **Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṁ** pārisesanayena itaresaṁ padantarena gahitattā. **Sadevakan**ti ca avayavena viggaho samudāyo samāsattho. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṁ** paccāsattinayena. Tattha hi so jāto tannivāsī ca. **Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇan**ti etthāpi eseva nayo. **Paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇan**ti nidassanamattametaṁ apaccatthikānaṁ samitabāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṁ samaṇabrāhmaṇavacanena gahitattā. Kāmaṁ "sadevakan"ti-ādivisesanānaṁ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati

---

1. Khu 7. 162 piṭṭhe.
2. Dī 1. 3 piṭṭhe.
3. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.
4. Visuddhi-Ṭī 1. 224, 225 piṭṭhesu.

tulyayogagisayattā tesaṁ, "salomako sapakkhako"ti-ādīsu pana atulyayogepi ayaṁ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha **"pajāvacanena sattalokaggahaṇan"**ti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imaṁ nibbacanaṁ labhantīti āha **"sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito"**ti. Tenāha "ākāsānañcāyatanūpagānaṁ devānaṁ sahabyatan"ti[1]. **Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito** tassa savisesaṁ mārassa vase vattanato. **Sabrahmakaggahaṇena rūpībrahmaloko gahito** arūpībrahmalokassa gahitattā. **Catuparisavasenā**ti khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. **Avasesasattaloko** nāgagaruḷādibhedo. **Tīhākārehī**ti devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi. **Tīsu padesū**ti "sadevakan"ti-ādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenā**ti sadevakattādinā tena tena pakārena. **Tedhātukameva pariyādinnan**ti porāṇā āhūti yojanā.

Abhiññāti yakāralopenāyaṁ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha **"abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā"**ti. **Anumānādipaṭikkhepo**ti anumāna-atthāpatti-ādippaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto.

Anuttaraṁ vivekasukhanti phalasamāpattisukhaṁ. Tena vimissāpi[2] kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti **"hitvāpī"**ti **pi**-saddaggahaṇaṁ. Bhagavā hi dhammaṁ desento yasmiṁ khaṇe parisā sādhukāraṁ vā deti, yathāsutaṁ vā dhammaṁ paccavekkhati, taṁ khaṇaṁ pubbabhāgena paricchinditvā phalasamāpattiṁ samāpajjati, yathāparicchedañca samāpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammaṁ deseti. **Appaṁ vā bahuṁ vā desento**ti ugghaṭitaññussa vasena appaṁ vā, vipañcitaññussa neyyassa vā vasena bahuṁ vā desento. Dhammassa kalyāṇatā ca niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti āha **"anavajjameva katvā"**ti.

---

1. Aṁ 1. 270 piṭṭhe.
2. Vīthimissāpi (Sārattha-Ṭī 1. 323 piṭṭhe)

Desakāyattena āṇādividhinā atisajjanaṁ pabodhanaṁ desanāti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha **"desanāya tāva cātuppadikagāthāyapī"**ti-ādi. Nidānanigamanānipi satthu desanāya anuvidhānato tadantogadhāni evāti āha **"nidānaṁ ādi, idamavocāti pariyosānan"**ti.

Sāsitabbapuggalagatena yathāparādhādisāsitabbabhāvena anusāsanaṁ tadaṅgavinayādivasena vinayanaṁ sāsananti taṁ paṭipattidhammavasena veditabbanti āha **"sīlasamādhivipassanā"**ti-ādi. **Kusalānan**ti anavajjadhammānaṁ sīlasamathavipassanānaṁ sīladiṭṭhīnañca ādibhāvo taṁmūlikattā uttarimanussadhammānaṁ. Ariyamaggassa antadvayavigamena majjhimāpaṭipadābhāvo viya sammāpaṭipattiyā ārabbha nibbattīnaṁ vemajjhatāpi majjhabhāvoti vuttaṁ **"atthi bhikkhave -pa- majjhimaṁ nāmā"**ti. **Phalaṁ pariyosānaṁ nāma** sa-upādisesatāvasena. **Nibbānaṁ pariyosānaṁ nāma** anupādisesatāvasena. Idāni tesaṁ dvinnampi sāsanassa pariyosānataṁ āgamena dassetuṁ **"tasmātiha tvan"**ti-ādi vuttaṁ. "Sātthaṁ sabyañjanan"ti-ādivacanato dhammadesanāya ādimajjhapariyosānaṁ adhippetanti āha **"idha -pa- adhippetan"**ti. Tasmiṁ tasmiṁ atthe kathāvadhisaddappabandho gāthāvasena suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, so idha desanāti vutto, tassa pana attho visesato sīlādi evāti āha **"bhagavā hi dhammaṁ desento -pa- dassetī"**ti. Tattha **sīlaṁ dassetvā**ti sīlaggahaṇena sasambhāraṁ sīlaṁ gahitaṁ, tathā maggaggahaṇena sasambhāro maggoti tadubhayavasena anavasesato pariyatti-atthaṁ pariyādāya tiṭṭhati. **Tenā**ti sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo adhippeto. **Kathikasaṇṭhitī**ti kathikassa saṇṭhānaṁ kathanavasena samavaṭṭhānaṁ.

Na so sātthaṁ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Ekabyañjanādiyuttā vā**ti sithilādibhedesu byañjanesu ekappakāreneva dvippakāreneva vā byañjanena yuttā damiḷabhāsā viya. Vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphusāpetvā uccāretabbato **sabbaniroṭṭhabyañjanā vā** kirātabhāsā viya. Sabbasseva[1] vissajjanīyayuttatāya

1. Sabbattheva (Sārattha-Ṭī 1.327 piṭṭhe)

sabbavissaṭṭhabyañjanā vā yavanabhāsā viya. Sabbasseva sānusāratāya **sabbaniggahitabyañjanā vā** pārasikādi[1]milakkhabhāsā viya. Sabbāpesā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā "**abyañjanā**"ti vuttā.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṁ akkharaṁ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyanti evamādi **sithilaṁ.** Tāni asithilāni katvā uccāretabbaṁ akkharaṁ vaggesu dutiyacatutthanti evamādi **dhanitaṁ.** Dvimattakālaṁ **dīghaṁ.** Ekamattakālaṁ **rassaṁ.** Tadeva lahukaṁ **lahukameva.** Saṁyogaparaṁ dīghañca **garukaṁ.** Ṭhānakaraṇāni niggahetvā uccāretabbaṁ **niggahitaṁ.** Parena sambandhaṁ katvā uccāretabbaṁ **sambandhaṁ.** Tathā na sambandhaṁ **vavatthitaṁ.** Ṭhānakaraṇāni vissaṭṭhāni katvā uccāretabbaṁ **vimuttaṁ. Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo**ti evaṁ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa dasappakārena pabhedo. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetatthabyañjanato byañjanāni ca.

Amakkhetvāti amilecchetvā avināsetvā, ahāpetvāti attho. Bhagavā yamatthaṁ ñāpetuṁ ekagāthaṁ ekavākyampi deseti, tamatthaṁ tāya desanāya parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desetīti āha "**paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṁ desetī**"ti. Idha **kevala**saddo anavasesavācako, na avomissatādivācakoti āha **"sakalādhivacanan"ti. Paripuṇṇan**ti sabbaso puṇṇaṁ. Taṁ pana kiñci ūnaṁ vā adhikaṁ vā na hotīti "**anūnādhikavacanan**"ti vuttaṁ. Tattha yadatthaṁ desitaṁ, tassa sādhakattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhakattā anadhikatā. **Sakalan**ti sabbabhāgavantaṁ. **Paripuṇṇamevā**ti sabbaso paripuṇṇameva. Tenāha "**ekadesanāpi aparipuṇṇā natthī**"ti. **Aparisuddhā desanā nāma hoti** taṇhāsaṁkilesattā. Lokāmisaṁ cīvarādayo paccayā, tattha agadhitacittatāya **lokāmisanirapekkho. Hitapharaṇenā**ti hitūpasaṁharaṇena. **Mettābhāvanāya muduhadayo**ti mettābhāvanāya karuṇāya vā muduhadayo. **Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenā**ti sakalasaṁkilesato vaṭṭadukkhato ca uddharaṇākārāvaṭṭhitena cittena, karuṇādhippāyenāti attho. **Tasmā**ti

---

1. Pādasikādi (Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhe)

yasmā sikkhattayasaṅgahaṁ sakalaṁ sāsanaṁ idha brahmacariyanti adhippetaṁ, tasmā. **Brahmacariyan**ti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṁ dassento **"so dhammaṁ deseti -pa- pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo"**ti āha.

Sundaranti bhaddakaṁ. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvena veditabbāti āha **"atthāvahaṁ sukhāvahan"**ti. Tattha **atthāvahan**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasaṁhitahitāvahaṁ. **Sukhāvahan**ti yathāvuttatividhasukhāvahaṁ. **Tathānurūpanan**ti tādisānaṁ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbathāpi accantappasādanīyo tesaṁ yathābhūtasabhāvattāti dassento **"yathārūpo"**ti-ādimāha. Tattha **yathābhūta -pa- arahatan**ti iminā dhammappamāṇalūkhappamāṇānaṁ sattānaṁ bhagavato pasādāvahatā dassitā, itarena itaresaṁ. **Dassanamattampi sādhu hotī**ti ettha kosiyavatthu kathetabbaṁ. **Ubhatopakkhikā**ti micchādiṭṭhisammādiṭṭhivasena ubhayapakkhikā. **Kerāṭikā**ti saṭhā.

Anekatthattā nipātānaṁ **yāvañcidan**ti nipātasamudāyo adhimattappamāṇaparicchedaṁ dīpetīti āha **"adhimattappamāṇaparicchedavacanametan"**ti. **Adhimattavippasannānī**ti adhikappamāṇena vippasannāni. **Vippasannānī**ti ca pakati-ākāraṁ atikkamitvā vippasannānīti attho. Nanu ca cakkhādīnaṁ indriyānaṁ manoviññeyyattā kathaṁ tena tesaṁ vippasannatā viññāyatīti āha **"tassa hī"**ti-ādi. **Tassā**ti brāhmaṇassa. **Tesan**ti cakkhādīnaṁ pañcannaṁ indriyānaṁ. Evampi manindriyena patiṭṭhitokāsassa adiṭṭhattā kathaṁ manindriyassa vippasannatā tena viññāyatīti āha **"yasmā panā"**ti-ādi. Nayaggāhapaññā hesā tassa brahmaṇassa. **Mane vippasanneyeva hoti** pasannacittasamuṭṭhitarūpasampadāhi eva cakkhādīnaṁ patiṭṭhitokāsassa pasannatāsambhavato.

Jambonadasuvaṇṇaṁ rattavaṇṇameva hotīti āha **"surattavaṇṇassā"**ti. **Jambonadasuvaṇṇassa ghaṭikā**ti jambonadasuvaṇṇapiṇḍaṁ. Iminā **nekkhan**ti nekkhappamāṇajambonadasuvaṇṇena kataṁ akatabhaṇḍaṁ vuttanti dasseti. **Nekkhan**ti vā atirekapañcasuvaṇṇena katapilandhanaṁ katabhaṇḍaṁ vuttaṁ. Taṁ hi ghaṭṭanamajjanakkhamaṁ hotīti. **Suvaṇṇan**ti ca

pañcadharaṇassa samaññā, tasmā pañcavīsatidharaṇahiraññavicitaṁ ābharaṇaṁ idha nekkhanti adhippetaṁ. **Jambonadan**ti mahājambusākhāya pavattanadiyaṁ nibbattaṁ. Taṁ kira ratanaṁ rattaṁ. Suvaṇṇākāre[1] mahājambuphalarase vā pathaviyaṁ paviṭṭhe suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, tena suvaṇṇena katapilandhanantipi attho. **Suparikammakatan**ti suṭṭhu kataparikammaṁ. **Sampahaṭṭhan**ti sammā pahaṭṭhaṁ ghaṭṭanādivasena sukataparikammaṁ. Tenāha **"suvaṇṇakāra -pa- suparimajjitanti attho"**ti.

Vāḷarūpānīti āharimāni vāḷarūpāni. "Akappiyarūpākulo akappiyamañco pallaṅko"ti sārasamāse. **Ratanacitran**ti[2] bhitticchedādivasena ratanacitraṁ. Rukkhatūlalatātūlapoṭakitūlānaṁ vasena **tiṇṇaṁ tūlānaṁ.** Uddalomiyaṁ **kecī**ti sārasamāsācariyā uttaravihārino ca. Tathā ekantalomiyaṁ. **Koseyyakaṭṭissamayan**ti koseyyakasaṭamayaṁ. **Ajinacammehī**ti ajinamigacammehi. Tāni kira cammāni sukhumatarāni. Tasmā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sibbanti. Tena vuttaṁ **"ajinappaveṇī"**ti-ādi.

Nikāmalābhīti yathicchitalābhī. Tenāha **"icchiticchitalābhī"**ti **vipulalābhī**ti uḷāralābhī. Kasiranti hi parittaṁ vuccati, tappaṭikkhepena **akasiraṁ** uḷāraṁ. Tenāha **"mahantalābhī"**ti-ādi.

Laddhā ca na kappantīti sāmaññena paṭisiddhattā sabbathā na kappatīti kassaci āsaṅkā siyā, tannivattanatthaṁ **"kiñci kiñci kappatī"**ti-ādimāha. Tattha **suddhakoseyyan**ti ratanaparisibbanarahitaṁ. Ettha ca "suddhakoseyyaṁ pana vaṭṭatī"ti **vinaye**[3] vuttattā idhāpi ettakameva vuttaṁ. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ**[4] **pana** "ṭhapetvā tūlikaṁ sabbāneva gonakādīni ratanaparisibbitāni na vaṭṭantī"ti vuttaṁ. Tattha "ṭhapetvā tūlikan"ti etena ratanasibbanarahitāpi tūlikā na vaṭṭatīti dīpeti. **vacanato**ti etena **vinaye**[5] vuttabhāvaṁ dasseti. **Ekena vidhānenā**ti yathāvuttameva vidhānaṁ sandhāya vadati. Yadi evaṁ kasmā bhagavatā "laddhā ca na kappantī"ti sāmaññena paṭisedho katoti āha **"akappiyaṁ pana upādāyā"**ti-ādi.

Pallaṅkanti ettha **pari**-saddo samantatoti etasmiṁ atthe vattati, tasmā vāmūruṁ dakkhiṇūruñca samaṁ ṭhapetvā ubho pāde aññamaññasambandhe

---

1. Taṁ kira ṭhānaṁ rattasuvaṇṇakārehi (ka)
2. Vānacittanti (Aṭṭhakathāyaṁ)
3. Vi-Ṭṭha 3. 369 piṭṭhe.
4. Dī-Ṭṭha 1. 83 piṭṭhe.
5. Vi 4. 295 piṭṭhe.

katvā nisajjā pallaṅkanti āha **"samantato ūrubaddhāsanan"**ti. Ūrūnaṁ bandhanavasena nisajjā. **Pallaṅkaṁ ābhujitvā**ti ca yatā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evaṁ ubho pāde ābhuje samiñjite katvāti attho. Taṁ pana ubhinnaṁ pādānaṁ tathā sambandhatākaraṇanti āha **"bandhitvā"**ti. **Ujuṁ kāyaṁ paṇidhāyā**ti uparimaṁ sarīraṁ ujukaṁ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṁ paṭipādetvā. Evaṁ hi nisinnassa cammamaṁsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesaṁ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyuṁ, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṁ ekaggaṁ hoti, kammaṭṭhānaṁ na paripatati, vuddhiṁ phātiṁ gacchati. Tenāha **"aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake"**ti-ādi. **Ujuṁ kāyaṁ ṭhapetvā**ti uparimaṁ kāyaṁ ujukaṁ ṭhapetvā, ayameva vā pāṭho. Heṭṭhimakāyassa hi anujukaṭṭhapanaṁ nisajjāvacaneneva bodhitanti. **Ujuṁ kāyan**ti ettha **kāya-**saddo uparimakāyavisayo.

Parimukhanti ettha **pari-**saddo abhisaddena samānatthoti āha **"kammaṭṭhānābhimukhan"**ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṁyeva purakkhitvāti attho. Ettha yathā "vanantaññeva pavisāmī"ti-ādinā bhāvanānurūpaṁ senāsanaṁ dassitaṁ, evaṁ "nisīdāmī"ti iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpathodassito, "pallaṅkaṁ ābhujitvā"ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo, "parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā"ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo. **Pariggahitaniyyānan**ti sabbathā gahitāsammosaṁ pariccattasammosaṁ satiṁ katvā, paramasatinepakkaṁ upaṭṭhapetvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** "pariṇāyikā"ti-ādīsu[1] viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** "suññatavimokkhan"ti-ādīsu[2]viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānaṭṭho.

Cattāri rūpāvacarajjhānāni dibbabhāvāvahattā dibbavihārā nāma hontīti tadāsannappavattacaṅkamopi tadupacārato dibbo nāma hotīti āha **"cattāri hi rūpajjhānānī"**ti-ādi. **Samāpajjitvā caṅkamantassā**ti idañca caṅkamantassa antarantarā samāpattiṁ samāpajjitvā uṭṭhāyuṭṭhāya caṅkamanaṁ sandhāya vuttaṁ. Na hi samāpattiṁ samāpajjitvā avuṭṭhitena sakkā caṅkamituṁ. **Samāpattito vuṭṭhāya caṅkamantassapi caṅkamo**ti idaṁ pana samāpattito vuṭṭhahitvā antarantarā samāpajjitvā caṅkamantassa vasena vuttaṁ. **Dvīsu**

1. Abhi 1. 20 piṭṭhe. 2. Khu 9. 231 piṭṭhe.

vihāresūti brāhmavihāre ariyavihāre ca. Mettājhānādayo hitūpasaṁhāradivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā vihārāti **brahmavihārā.** Anaññasādhāraṇattā pana ariyānaṁ vihārāti **ariyavihārā,** catassopi phalasamāpattiyo. Idha pana arahattaphalasamāpattiyeva āgatā.

Paccavekkhaṇāya phalasamāpatti kathitā samāpattiṁ samāpajjitvā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇāsambhavato. **Caṅkamādayo**ti phalasamāpattiṁ samāpannassapi samāpattito vuṭṭhitassapi caṅkamaṭṭhānanisajjādayo. **Ariyacaṅkamādayo honti** na pana paccavekkhantassāti adhippāyo.

Venāgapurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Sarabhasuttavaṇṇanā

65. Catutthe gijjhā ettha santīti vijjhaṁ, kūṭaṁ. Taṁ etassāti gijjhakūṭo. Gijjho viyāti vā gijjhaṁ, kūṭaṁ. Taṁ etassāti gijjhakūṭo, pabbato. Tasmiṁ **gijjhakūṭe.** Tenāha **"gijjhā vā"**ti-ādi. **Acirapakkanto**ti ettha na desantarapakkamanaṁ adhippetaṁ, atha kho sāsanapakkamananti dassento **"imasmiṁ sāsane pabbajitvā"**ti-ādimāha, teneva hi "imasmā dhammavinayā"ti vuttaṁ. Labbhatīti lābho, catunnaṁ paccayānametaṁ adhivacanaṁ. Sakkaccaṁ kātabbo dātabboti sakkāro. Paccayā eva hi paṇītapaṇītā sundarasundarā abhisaṅkharitvā katā sakkārāti vuccanti. Sakkāroti vā sundarakāro, parehi attano gāravakiriyā pupphādīhi vā pūjā. Lābho ca sakkāro ca lābhasakkārā, te naṭṭhā pahīnā etesanti **naṭṭhalābhasakkārā.**

Mahālābhasakkāro uppajjīti tadā kira bhagavato mahālābhasakkāro uppajji yathā taṁ[1] cattāro asaṅkheyye pūritadānapāramisañcayassa. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahogho viya sabbapāramiyo "ekasmiṁ attabhāve vipākaṁ dassāmā"ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṁ nibbattayiṁsu. Tato tato annapānayānavatthamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā "kahaṁ

---

1. Yathāha (Ka)

buddho, kahaṁ bhagavā, kahaṁ devadevo narāsabho purisasīho”ti bhagavantaṁ pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṁ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṁ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇo[1] viya. Yathā ca bhagavato, evaṁ bhikkhusaṁghassapi. Vuttampi cetaṁ—

> “Tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṁ, bhikkhusaṁghopi sakkato hoti -pa- parikkhārānan”ti[2].

Tathā—

> “Yāvatā kho pana cunda etarahi saṁgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāhaṁ cunda aññaṁ ekaṁ saṁghampi samanupassāmi evaṁlābhaggayasaggappattaṁ yatharivāyaṁ cunda bhikkhusaṁgho”ti[3].

Svāyaṁ bhagavato ca saṁghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnaṁ mahānadīnaṁ udakaṁ viya appameyyo ahosi, bhagavato pana bhikkhusaṁghassa ca uppanno lābhasakkāro dhammassapi uppannoyeva. Dhammadharānaṁ hi kato sakkāro dhammassa kato nāma hoti. Tena vuttaṁ **“tiṇṇaṁ ratanānaṁ mahālābhasakkāro uppajjī”**ti.

Vuttamatthaṁ pāḷiyā nidassento **“yathāhā”**ti-ādimāha. Tattha **sakkato**ti sakkārappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā su-abhisaṅkhate paṇītapaṇīte upaneti, so sakkato. **Garukato**ti garubhāvahetūnaṁ uttamaguṇānaṁ matthakappattiyā anaññasādhāraṇena garukārena sabbadevamanussehi pāsāṇacchattaṁ viya garukato. Yasmiṁ hi garubhāvaṁ paccupaṭṭhapetvā paccaye denti, so garukato. **Mānito**ti sammāpaṭipattiyā mānito manena piyāyito. Tāya hi viññūnaṁ manāpatā. **Pūjito**ti mānanādipūjāya ceva catupaccayapūjāya ca pūjito. Yassa hi sabbametaṁ pūjanañca karonti, so pūjito. **Apacito**ti nīcavuttikaraṇena apacito. Satthāraṁ hi disvā manussā hatthikkhandhādīhi otaranti, maggaṁ denti, aṁsakūṭato sāṭakaṁ apanenti,

1. Andhakaviṇhabrāhmaṇo (Ka) 2. Khu 1. 128 piṭṭhe Udāne. 3. Dī 3. 104 piṭṭhe.

āsanato vuṭṭhahanti, vandantīti evaṁ so tehi apacito nāma hoti.

Avaṇṇaṁ pattharitvāti avaṇṇaṁ tattha tattha saṁkittanavasena pattharitvā. **āvaṭṭanimāyan**ti āvaṭṭetvā gahaṇamāyaṁ. Āvaṭṭeti purimākārato nivatteti attano vase vatteti etāyāti āvaṭṭanī, māyā, taṁ āvaṭṭanimāyaṁ **osāretvā** parijappetvāti attho. **Koṭito paṭṭhāyā**ti antimakoṭito paṭṭhāya. Thaddhakāyena pharusavācāya tiṇṇaṁ ratanānaṁ avaṇṇakathanaṁ anatthāvahattā visasiñcanasadisā hotīti āha **"visaṁ siñcitvā"**ti. **Aññāto**ti āñāto. Tenāha **"ñāto"**ti-ādi.

Kāyaṅganti kāyameva aṅgaṁ, kāyassa vā aṅgaṁ, sīsādi. **Vācaṅgan**ti "hotu, sādhū"ti evamādivācāya avayavaṁ. **Ekakenā**ti asahāyena. **Imassa panatthassā**ti "cariyaṁ caraṇakāle"ti-ādinā vuttassa. **Yato yato garu dhuran**ti yasmiṁ yasmiṁ ṭhāne dhuraṁ garu bhārikaṁ hoti, aññe balibaddā ukkhipituṁ na sakkonti. **Yato gambhīravattanī**ti vatthanti etthāti vattanī, dummaggassetaṁ nāmaṁ, yasmiṁ ṭhāne udakacikkhallamahantatāya vā visamacchinnataṭabhāvena vā maggo gambhīro hotīti attho. **Tadāssu kaṇhaṁ yuñjentī**ti **assūti** nipātamattaṁ, tadā kaṇhaṁ yuñjentīti attho. Yadā dhurañca garu hoti maggo ca gambhīro, tadā aññe balibadde apanetvā kaṇhameva yuñjentīti vuttaṁ hoti. **Svāssu** taṁ **vahate dhuran**ti etthāpi **assū**ti nipātamattameva, so taṁ dhuraṁ vahatīti attho.

Gehavetananti gehe nivuṭṭhabhāvahetu dātabbaṁ. **Kāḷako nāma nāmenā**ti añjanavaṇṇo kiresa, tenassa "kāḷako"ti nāmaṁ akaṁsu. **Kāḷakaṁ upasaṅkamitvā āhā**ti kāḷako kira ekadivasaṁ cintesi "mayhaṁ mātā duggatā maṁ puttaṭṭhāne ṭhapetvā dukkhena poseti, yannūnāhaṁ bhatiṁ katvā imaṁ duggatabhāvato moceyyan"ti. So tato paṭṭhāya bhatiṁ upadhārento vicarati. Atha tasmiṁ divase gāmagorūpehi saddhiṁ tattha samīpe carati[1]. Sattavāhaputtopi gosuttavittako, so "atthi nu kho etesaṁ gunnaṁ antare sakaṭāni uttāretuṁ

1. Samena sevati (Ka) Jātaka-Ṭṭha 1. 210 piṭṭhe passitabbaṁ.

samattho usabhājānīyo"ti upadhārayamāno bodhisattaṁ disvā "ayaṁ ājānīyo sakkhissati mayhaṁ sakaṭāni uttāretun"ti aññāsi. Tena taṁ upasaṅkamitvā evamāha. **So aññesaṁ -pa- gehameva agamāsī**ti tadā kira gāmadārakā "kiṁ nāmetaṁ kāḷakassa gale"ti tassa santikaṁ āgacchanti. So te anubandhitvā dūratova palāpento mātu santikaṁ gato. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Sāyanhasamayanti sāyanhakāle. Bhummatthe etaṁ upayogavacanaṁ. Na hettha accantasaṁyogo sambhavati. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti ettha tehi tehi saddhivihārika-antevāsika-upāsaka-upāsikādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca paṭinivattetvā apasakkitvā nilīyanaṁ vivecanaṁ kāyacittehi tato vivittatāya paṭisallānaṁ kāyaviveko cittaviveko ca. Yo tato duvidhavivekato vuṭṭhito bhavaṅgappattiyā sabrahmacārīhi samāgamena ca apeto, so paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Ayaṁ pana yasmā paṭisallānānaṁ uttamato phalasamāpattito vuṭṭhāsi, tasmā **"phalasamāpattito"**ti vuttaṁ. **Kāyasakkhino bhavissāmā**ti nāmakāyena desanāsampaṭicchanavasena sakkhibhūtā bhavissāma. Nanu ca "paññatte āsane nisīdī"ti idaṁ kasmā vuttaṁ. Titthiyā hi bhagavato paṭipakkhā, te kasmā tassa āsanaṁ paññāpentīti āha **"tathāgato hī"**ti-ādi.

Viggāhikakathanti viggāhasaṁvattanikaṁ sārambhakathaṁ. **Āyāceyyāsī**ti vacībhedaṁ katvā yāceyyāsi. **Pattheyyāsī**ti manasā āsīseyyāsi. **Piheyyāsī**ti tasseva vevacanaṁ. **Nittejataṁ āpanno**ti tejahāniyā nittajabhāvaṁ āpanno, nittejabhūtoti attho. Tato eva bhikkhu-ādayopi sammukhā oloketuṁ asamatthatāya **pattakkhandho,** patitakkhandhoti attho. Tenāha **"onatagīvo"**ti. **Dassitadhammesū**ti vuttakhammesu. Vacanamattameva hi tesaṁ, na pana dassanaṁ tādisasseva dhammassa abhāvato. bhagavato eva vā "ime dhammā anabhisambuddhā"ti parassa vacanavasena **dassitadhammesu. Paṭicarissatī**ti[1] paṭicchādanavase carissati pavattissati[2], paṭicchādanattho eva vā **carati** saddo anekatthattā dhātūnanti āha **"paṭicchādessatī"**ti.

1. Paṭicaratīti (Ka) 2. Carati pavattati (Ka)

aññena vā aññanti pana paṭicchādanākāradassananti āha **“aññena vā vacanenā”**ti-ādi.

Tattha **aññaṁ vacanan**ti yaṁ samanuyuñjantena bhagavatā parassa dosavibhāvanaṁ vacanaṁ vuttaṁ, taṁ tato aññeneva vacanena paṭicchādeti. “Āpattiṁ āpannosī”ti codakena vuttavacanaṁ viya “ko āpanno kiṁ āpanno, kismiṁ āpanno, kaṁ bhaṇatha, kiṁ bhaṇathā”ti-ādivacanena aññaṁ āgantukakathaṁ āharanto “tvaṁ itthannāmaṁ āpattiṁ āpannosī”ti vuṭṭho “pāṭaliputtaṁ gatomhī”ti vatvā puna “na tava Pāṭaliputtagamanaṁ pucchāma, āpattiṁ pucchāmā”ti vutte tato rājagahaṁ gatomhi. Rājagahaṁ vā yāhi brāhmaṇagehaṁ vā, āpattiṁ āpannosīti. “Tattha me sūkaramaṁsaṁ laddhan”ti-ādīni vadanto viya samanuñjakena vuttavacanato aññaṁ āgantukakathaṁ āharanto apanāmessati, vikkhepaṁ gamayissati. Appatītā honti tena atuṭṭhā asomanassikāti **apaccayo,** domanassassetaṁ adhivacanaṁ. Neva attano, na paresaṁ hitaṁ abhirādhayatīti **anabhiraddhi,** domanassameva. Tenevāha **“apaccayena domanassaṁ vuttan”**ti.

Yassa kho pana te atthāya dhammo desitoti ettha **dhamma**-saddena catusaccadhammo vuttoti āha **“yassa maggassa vā phalassa vā atthāyā”**ti. Catusaccadhammo hi maggaphalādhigamatthāya desīyati. **Na niggacchatī**ti na pavatteti. **Nan**ti naṁ dhammaṁ. Idāni “yassa kho pana te atthāya dhammo desito”ti ettha dhammasaddena paṭipattidhammo dassito, na pana catusaccadhammoti adhippāyena atthavikappaṁ dassento **“atha vā”**ti-ādimāha. **Pañca dhammā**ti gambhīrañāṇacariyabhūtānaṁ khandhādīnaṁ uggahasavanadhāraṇaparicayayonisomanasikāre sandhāyāha. **Takkarassa sammā dukkhakkhayāyā**ti ettha **sammā**saddo ubyayatthāpi yojetabbo “sammā takkarassa sammā dukkhakkhayāyā”ti. Yo hi sammā dhammaṁ paṭipajjati, tasseva sammā dukkhakkhayo hotīti. Yo pana vuttanayena takkaro, tassa niyyānaṁ atthato dhammasseva niyyānanti tappaṭikkhepena **“so dhammo -pa- na niyyāti na niggacchatī”**ti āha.

Yadi tiracchānasīhassa nādo sabbatiracchāna-ekaccamanussāmanussanādato seṭṭhattā seṭṭhanādo, kimaṅgaṁ pana tathāgatasīhassa

nādoti āha **"sīhanādanti seṭṭhanādan"**ti. Yadi vā tiracchānasīhanādassa seṭṭhanādatā nibbhayatāya appaṭisattutāya icchitā, tathāgatasīhanādasseva ayamattho sātisayoti āha **"abhītanādaṁ appaṭinādan"**ti. "Aṭṭhānametaṁ anavakāso"ti adinā[1] hi yo attho vutto, tassa bhūtatāya ayaṁ nādo **seṭṭhanādo** nāma hoti uttamanādo. Bhūtattho hi uttamatthoti. Imamatthaṁ pana vadantassa bhagavato aññato bhayaṁ vā āsaṅkā vā natthīti **abhītanādo** nāma hoti. Abhūtaṁ hi vadato kutoci bhayaṁ vā āsaṅkā vā siyā, evaṁ pana vadantaṁ bhagavantaṁ koci uṭṭhahitvā paṭibāhituṁ samattho nāma natthīti ayaṁ nādo **appaṭinādo** nāma hoti.

Samantato niggaṇhanavasena todanaṁ vijjhanaṁ **sannitodakaṁ,** sammā vā nitudanti pīḷenti etenāti **sannitodakaṁ. Vācāyā**ti ca paccatte karaṇavacanaṁ[2]. Tenāha **"vacanapatodenā"**ti. **Sañjambharikaṁsū**ti samantato sambharitaṁ akaṁsu, sabbe paribbājakā vācātodanehi tudiṁsūti attho. Tenāha **"sambharitaṁ -pa- vijjhiṁsū"**ti. **Siṅgālakaṁyevā**ti siṅgālameva, "segālakaṁyevā"tipi pāṭho. **Tassevā**ti siṅgālaravasseva. Atha vā **bheraṇḍakaṁyevā**ti bhedaṇḍasakuṇisadisaṁyevāti attho. Bhedaṇḍaṁ nāma eko pakkhī dvimukho, tassa kira saddo ativiya virūpo amanāpo. Tenāha **"apica bhinnassaraṁ amanāpasaddaṁ nadatī"**ti. Sesamettha uttānameva.

Sarabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Kesamuttisuttavaṇṇanā

66. Pañcame kesamuttaṁ nivāso etesanti **Kesamuttiyā**ti āha **"Kesamuttanigamavāsino"**ti. **Aṭṭhavidhapānakānī**ti ambapānādi-aṭṭhavidhāni pānāni.

"Mā anussavenā"ti-ādīsu pana eko daharakālato paṭṭhāya evaṁ anussavo atthi, evaṁ cirakālakatāya anussutiyā labbhamānaṁ

---

1. Ma 3. 110; Aṁ 1. 28 piṭṭhesu.
2. Vācāti ca karaṇatthe paccattavacanaṁ (?) Saṁ-Ṭī 2. 197 piṭṭhepi passitabbaṁ.

kathamidaṁ aññathā siyā, tasmā bhūtametanti anussavena gaṇhāti, kathā gahaṇaṁ paṭikkhipanto **"mā anussavenā"**ti āha. Anu anu savanaṁ **anussavo.** Aparo "amhākaṁ pitupitāmahādivuddhānaṁ upadesaparamparāya idamābhataṁ, evaṁ paramparābhatakathaṁ nāma na aññathā siyā tasmā bhūtametan"ti gaṇhāti, taṁ paṭikkhipanto **"mā paramparāyā"**ti āha. Eko kenaci kismiñci vuttamatte "evaṁ kira etan"ti gaṇhāti, taṁ nisedhento **"mā itikirāyā"**ti āha. Piṭakaṁ gantho sampadīyati etassāti piṭakasampadānaṁ, ganthassa uggaṇhanako. Tena piṭaka-uggaṇhanakabhāvena ekacco tādisaṁ ganthaṁ paguṇaṁ katvā tena taṁ samentaṁ sameti, tasmā "bhūtametan"ti gaṇhāti, taṁ sandhāyesa paṭikkhepo **"mā piṭakasampadānenā"**ti, attano uggahagantasampattiyā mā gaṇhitthāti vuttaṁ hoti. **Sametan**ti[1] saṁgataṁ.

Koci kañci vitakkento "evameva tena bhavitabban"ti kevalaṁ attano saṅkappavasena "bhūtamidan"ti gaṇhāti, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ **"mā takkahetū"**ti. Añño "imāha yuttiyā bhūtamidan"ti kevalaṁ anumānato[2] nayaggāhena gaṇhāti, taṁ paṭikkhipanto **"mā nayahetū"**ti āha. Kassaci "evametaṁ siyā"ti parikappentassa ekaṁ kāraṇaṁ upaṭṭhāti, so "atthetan"ti attano parikappitākārena gaṇhāti, taṁ paṭisedhento **"mā ākāraparivitakkenā"**ti āha. Aparassa cintayato yathāparikappitaṁ kañci atthaṁ "evametaṁ na aññathā"ti abhinivisantassa ekā diṭṭhi uppajjati, yā yassa taṁ kāraṇaṁ nijjhāyantassa paccakkhaṁ viya nirūpetvā cintentassa khamati, so "atthetan"ti diṭṭhinijjhānakkhantiyā gaṇhāti, taṁ sandhāyāha **"mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā"**ti.

Akusalaverassāti pāṇātipātādipañcavidhaṁ veraṁ sandhāya vadati, kodho nāma cetaso dukkhanti āha **"kodhacittassa abhāvenā"**ti. **Kilesassā**ti cittaṁ vibādhentassa upatāpentassa uddhaccakukkuccādikilesassa. Sesamettha uttānameva.

Kesamuttisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Idaṁ padaṁ pāḷiyaṁ aṭṭhakathāyañca natthi.
2. Anunayato (Ka)

6. Sāḷhasuttavaṇṇanā

67. Chaṭṭhe pāto asitabbabhojanaṁ pātarāsaṁ, bhuttaṁ pātarāsaṁ etesanti **bhuttapātarāsā. Dāsā** nāma antojātā vā dhanakkītā vā karamarānītā vā sayaṁ vā dāsabyaṁ upagatā. Bhattavetanabhatā **kammakārā** nāma.

Nicchātoti ettha chātaṁ vuccati taṇhā jighacchāhetutāya, sā assa natthīti nicchāto. Tenāha **"nittaṇho"**ti. **Abbhantare santāpakarānaṁ kilesānan**ti attano santāne darathapariḷāhajananena santāpanakilesānaṁ. Antotāpanakilesānaṁ abhāvā sīto sītalo bhūto jātoti **sītibhūto.** Tenāha **"sītalībhūto"**ti. Maggaphalanibbānasukhāni vā paṭisaṁvedetīti **sukhappaṭisaṁvedī.** Sesaṁ suviññeyyameva.

Sāḷhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Kathāvatthusuttavaṇṇanā

68. Sattame **kathāvatthūnī**ti kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā na pavattati, tasmā **"kathākāraṇānī"**ti vuttaṁ. Atati satati satataṁ gacchati pavattatīti **addhā,** kāloti āha **"atītamaddhānaṁ nāma kālopi vattatī"**ti. Dhammappavattimattatāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseva dhammassa pavatti-avatthāvisesaṁ upādāya teneva vohārena atītoti-ādinā voharīyati, atītādibhedo ca nāmāyaṁ nippariyāyato dhammānaṁyeva hoti, na kālassāti āha **"khandhāpi vattantī"**ti. Yathāvuttamatthaṁ itaresu dvīsu atidisati **"anāgatapaccuppannesupi eseva nayo"**ti. **Atītamaddhānan**ti-ādīsu ca dve pariyāyā suttantapariyāyo abhidhammapariyāyo ca. Suttantapariyāyena paṭisandhito pubbe atīto addhā nāma, cutito pacchā anāgato addhā nāma, saha cutipaṭisaddhīhi tadantaraṁ paccuppanno addhā nāma. Abhidhammapariyāyena tīsu khaṇesu uppādato pubbe atīto addhā nāma, uppādato uddhaṁ anāgato

addhā nāma, khaṇattayaṁ paccuppanno addhā nāma. Tatthāyaṁ suttantadesanāti suttantapariyāyeneva atītādivisayaṁ kathaṁ dassento **“atīte kassapo nāmā”**ti-ādimāha.

Ekaṁseneva byākātabbo vissajjetabboti **ekaṁsabyākaraṇīyo.** “Cakkhu aniccan”ti pañhe uttarapadāvadhāraṇaṁ sandhāya **“ekaṁseneva byākātabban”**ti vuttaṁ niccatāya lesassapi tattha abhāvato, purimapadāvadhāraṇe pana vibhajjabyākaraṇīyatāya. Tenāha **“aniccaṁ nāma cakkhūti puṭṭhena panā”**ti-ādi. Cakkhusote visesatthasāmaññatthānaṁ asādhāraṇabhāvato dvinnaṁ tesaṁ sadisacodanā paṭicchannamukheneva byākaraṇīyā paṭikkhepavasena anuññātavasena ca vissajjitabbatoti āha **“yathā cakkhu, tathā sotaṁ -pa- ayaṁ paṭi pucchābyākaraṇīyo pañho”**ti. **Taṁ jīvaṁ taṁ sarīran**ti jīvasarīrānaṁ anaññatāpañhe yassa yena anaññatā coditā, so eva paramatthato nupalabbhatīti ca jhānattayassa metteyyatākittanasadisoti abyākātabbatāya **ṭhapanīyo** vutto. Evarūpo hi pañho tidhā avissajjanīyattā byākaraṇaṁ akatvā ṭhapetabbo.

Tiṭṭhati ettha phalaṁ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṁ,** kāraṇanti āha **“kāraṇākāraṇe”**ti. **Yuttena kāraṇenā**ti anurūpena kāraṇena. **Pahotī**ti niggaṇhituṁ samattho hoti. **Sassatavādibhāvameva dīpetī**ti attanā gahite ucchedavāde dosaṁ disvā attanopi sassatavādibhāvameva dīpeti. **Puggalavādimhī**ti iminā gacchakuttiyavādiṁ dasseti. Pañhaṁ pucchantehi paṭipajjitabbā paṭipadā pañhapucchanakānaṁ vattaṁ.

Paṭicaratīti paṭicchādanavasena carati pavattati. Paṭicchādanatto eva vā carati-saddo anekatthattā dhātūnanti āha **“paṭicchādetī”**ti. **Aññenaññan**ti pana paṭicchādanākāradassananti āha **“aññena vacanenā”**ti-ādi. Tattha **aññena vacanenā**ti yaṁ codakena cuditakassa dosavibhāvanaṁ vacanaṁ vuttaṁ, taṁ tato aññena vacanena paṭicchādeti. Yo hi “āpattiṁ āpannosī”ti vutte “ko āpanno, kiṁ āpanno kismiṁ āpanno, kaṁ bhaṇatha, kiṁ bhaṇathā”ti vadati. “Evarūpaṁ kiñcitayā diṭṭhan”ti vutte “na suṇāmī”ti sotaṁ vā upaneti, ayaṁ

aññenaññaṁ paṭicarati nāma. "Ko āpanno"ti-ādinā hi codanaṁ avissajjetvāva vikkhepāpajjanaṁ aññenaññaṁ paṭicaraṇaṁ, bahiddhā kathāpanāmanaṁ vissajjetvāti ayametesaṁ viseso. Tenevāha **"āgantukakathaṁ otārento"**ti-ādi. Tattha **apanāmetī**ti vikkhepeti. **Tatrā**ti tasmiṁ bahiddhākathāya apanāmane.

Upanisīdati phalaṁ etthāti kāraṇaṁ upanisā, upecca nissayatīti vā upanisā, saha upanisāyāti **sa-upaniso**ti āha **"sa-upanissayo sapaccayo"**ti.

Ohitasototi anaññavihitattā dhammassavanāya apanāmitasoto. Tato eva tadatthaṁ **ṭhapitasoto. Kusaladhamman**ti ariyamaggo adhippetoti āha **"ariyamaggan"**ti.

Kathāvatthusuttaṇṇānā niṭṭhitā.

8. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

69. Aṭṭhame bhagavā mūlaṁ karaṇaṁ etesaṁ yāthāvato adhigamāyāti **bhagavaṁmūlakā.** Tenāha "bhagavantañhi nissāya mayaṁ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmā"ti. **Amhākaṁ dhammā**ti tehi attanā adhigantabbatāya vuttaṁ. Sevitabbāsevitabbānaṁ hi yāthāvato adhigamaññāṇāni adhigacchanakasambandhīni, tāni ca sammāsambuddhamūlakāni anaññavisayattā. Tenāha **"pubbe kassapasammāsambuddhenā"**ti-ādi. **Ime dhammā**ti ime ñāṇadhammā. **Ājānāmā**ti abhimukhaṁ paccakkhato jānāma. **Paṭivijjhāmā**ti tasseva vevacanaṁ, adhigacchāmāti attho. Bhagavā netā etesanti **bhagavaṁnettikā. Netā**ti sevitabbadhamme veneyyasantānaṁ pāpetā. **Vinetā**ti asevitabbadhamme veneyyasantānato apanetā. Tadaṅgavinayādivasena vā **vinetā.** Atha vā yathā alamariyañāṇadassanaviseso hoti, evaṁ visesato **netā. Anunetā**ti "ime dhammā sevitabbā, ime na sevitabbā"ti ubhayasampāpanāpanayanatthaṁ paññāpetā. Tenāha **"yathāsabhāvato"**ti-ādi.

Paṭisaranti etthāti paṭisaraṇaṁ, bhagavā paṭisaraṇaṁ etesanti **bhagavaṁpaṭisaraṇā.** Āpāthaṁ upagacchantā hi bhagavā paṭisaraṇaṁ samosaraṇaṭṭhānaṁ. Tenāha **"catubhūmakadhammā"**ti-ādi. Paṭisarati sabhāvasampaṭivedhavasena paccekaṁ upagacchatīti vā paṭisaraṇaṁ, bhagavā paṭisaraṇaṁ etesanti **bhagavaṁpaṭisaraṇā.** Paṭisarati paṭivijjhatīti vā paṭisaraṇaṁ, tasmā paṭivijjhanavasena bhagavā paṭisaraṇaṁ etesanti **bhagavaṁpaṭisaraṇā.** Tenāha **"apicā"**ti-ādi. **Paṭivedhavasenā**ti paṭivijjhitabbatāvasena. Asatipi mukhe atthato evaṁ vadanto viya hotīti āha **"phasso āgacchati 'ahaṁ bhagavā kinnāmo'**ti" Phasso ñāṇassa āpāthaṁ āgacchantoyeva hi attano "ahaṁ kinnāmo"ti nāmaṁ pucchanto viya, bhagavā cassa nāmaṁ karonto viya hoti.

Paṭibhātūti ettha paṭisaddāpekkhāya "bhagavantan"ti upayogavacanaṁ, attho pana sāmivavanavaseneva veditabboti dassento āha **"bhagavato"**ti. **Paṭibhātū**ti ca bhāgo hotu. Bhagavato hi esa bhāgo, yadidaṁ dhammassa desanā, amhākaṁ pana bhāgo savananti adhippāyo. Evaṁ hi saddalakkhaṇena sameti. Keci pana **paṭibhātū**ti padassa dissatūti atthaṁ vadanti, ñāṇena dissatu, desīyatūti vā attho. **Upaṭṭhātū**ti ñāṇassa paccupatiṭṭhatu. Pāḷiyaṁ **ko adhippayāso**ti ettha ko adhikappayogoti attho.

Lokavajjavasenāti lokiyajanehi pakatiyā garahitabbavajjavasena. **Vipākavajjavasenā**ti vipākassa apāyasaṁvattanikavajjavasena. **Kathan**ti-ādinā ubhayavajjavasenapi appasāvajjatāya visayaṁ dasseti. Sesamettha suviññeyyameva.

Aññatitthiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Akusalamūlasuttavaṇṇanā

70. Navame lubbhatīti **lobho.** Dussatīti **doso.** Muyhatīti **moho.** Lobhādīni panetāni asahajātānaṁ pāṇātipāyādīnaṁ kesañci akusalānaṁ upanissayapaccayaṭṭhena, satajātānaṁ adinnādānādīnaṁ

kesañci sampayuttā hutvā uppādakaṭṭhena, sayaṁ ca akusalānīti sāvajjadukkhavipākaṭṭhenāti āha **"akusalānaṁ mūlāni, akusalāni ca tāni mūlānī"**ti. Vuttampi cetaṁ "ratto kho āvuso rāgena abhibhūto pariyādinnacitto pāṇampi hanatī"ti-ādi. **Yadapī**ti liṅgavipallāsena vuttanti āha **"yopi bhikkhave lobho"**ti. **Tadapī**ti etthāpi eseva nayoti āha **"sopi akusalamūlan"**ti. Vināpi liṅgavipallāsena atthayojanaṁ dassento **"akusalamūlaṁ vā"**ti-ādimāha. **Sabbatthā**ti "yadapi bhikkhave doso, tadapi akusalamūlan"ti-ādīsu. **Abhisaṅkharotī**ti ettha **āyūhatī**ti atthaṁ vatvā tañca āyūhanaṁ paccayasamavāyasiddhito sampiṇḍanaṁ rāsikaraṇaṁ viya hotīti āha **"sampiṇḍeti rāsiṁ karotī"**ti.

Pāḷiyaṁ "vadhenā"ti-ādīsu **vadhenā**ti māraṇena vā pothanena vā. **Vadha**saddo hi hiṁsanattho viheṭhanatthoca hoti. **Bandhanenā**ti addubandhanādinā. **Jāniyā**ti dhanajāniyā, "sataṁ gaṇhatha, sahassaṁ gaṇhathā"ti evaṁ pavattitadaṇḍenāti attho. **Garahāyā**ti pañcasikhamuṇḍakakaraṇaṁ gomayasiñcanaṁ gīvāya kuraṇḍakabandhananti evamādīni katvā garahapāpanena. Tattha **pañcasikhamuṇḍakakaraṇaṁ** nāma kākapakkhakaraṇaṁ. **Gomayasiñcanaṁ** sīsena kaṇodakāvasecanaṁ. **Kuraṇḍakabandhanaṁ** gaddulabandhanaṁ.

Kālasmiṁ na vadatīti yuttakāle na vadati, vattabbakālassa pubbe vā pacchā vā ayuttakāle vattā hoti. **Abhūtavādī**ti yaṁ natthi, tassa vattā. Tenāha **"bhūtaṁ na vadatī"**ti. **Atthaṁ na vadatī**ti kāraṇaṁ na vadati, akāraṇanissitaṁ nipphalaṁ vattā hoti. **Dhammaṁ na vadatī**ti sabhāvaṁ na vadati, asabhāvaṁ vattā ayathāvādīti attho. **Vinayaṁ na vadatī**ti saṁvaravinayaṁ na vadati, na saṁvaravinayappaṭisaṁyuttassa vattā hoti, attano suṇantassa ca na saṁvaravinayāvahassa vattāti attho.

Atacchanti abhūtatthaṁ. Tenāha **"itaraṁ tasseva vevacanan"**ti. Atha vā **abhūtan**ti asantaṁ avijjamānaṁ. **Atacchan**ti atathākāraṁ.

Puññakammato eti uppajjatīti ayo, vaḍḍhi. Tappaṭikkhepena **anayo,** avaḍḍhīti āha **"anayaṁ āpajjatīti avaḍḍhiṁ āpajjatī"**ti. **Māluvāsipāṭikā** nāma dīghasaṇṭhānaṁ māluvāpakkaṁ, māluvāphalapoṭṭhalikāti

attho. **Phalitāyā**ti ātapena sussitvā bhinnāya. **Vaṭarukkhādīnaṁ mūle**ti vaṭarukkhādīnaṁ samīpe. **Sakabhāvena saṇṭhātuṁ na sakkontī**ti kasmā na sakkonti? Bhavanavināsabhayā. Rukkhamūle patitamāluvābījato hi latā uppajjitvā rukkhaṁ abhiruhati, sā mahāpattā ceva bahupattā ca mahākolirapattasaṇṭhānehi[1] tato ca mahantatarehi sākhāviṭapantarehi pattehi samannāgatā. Atha naṁ rukkhaṁ mūlato paṭṭhāya vinandhamānā sabbaviṭapāni sañchādetvā mahantaṁ bhāraṁ janetvā tiṭṭhati, sā vāte vāyante deve vā vassante oghanaheṭṭhāgatā olambandanatubhūtaṁ ghanabhāvaṁ janetvā tassa rukkhassa sabbasākhaṁ bhijjati, bhūmiyaṁ nipāteti. Tato tasmiṁ rukkhe patiṭṭhitavimānaṁ bhijjati vinassati. Iti tā devatāyo bhavanavināsabhayā sakabhāvena saṇṭhātuṁ na sakkonti. Ettha ca yaṁ sākhaṭṭhakavimānaṁ hoti, taṁ sākhāsu bhijjamānāsu tattha tattheva bhijjitvā sabbasākhāsu bhinnāsu sabbaṁ bhijjati, rukkhaṭṭhakavimānaṁ pana yāva rukkhassa mūlamattampi tiṭṭhati, tāva na nassatīti veditabbaṁ. **Tattha tattha palujjitvā**ti tattha tattha bhijjitvā. Sesamettha suviññeyyameva.

Akusalamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Uposathasuttavaṇṇanā

71. Dasame **tadahū**ti ettha tasmiṁ ahanīti atthoti āha **"tasmiṁ ahu uposathe"**ti. Upavasanti etthāti **uposatho,** uposathadivaso. **Upavasantī**ti ca sīlena vā anasanena vā khīrasāyanādividhinā vā upetā hutvā vasantīti attho. Uposathadivase hi sāsanikā sīlena, bāhirakā sabbaso āhārassa abhuñjanena khīrasāyanamadhusāyanādividhinā vā upetā hutvā viharanti. So panesa uposathadivaso aṭṭhamicātuddasipannarasibhedena tividho, tasmā sesadvayanivāraṇatthaṁ **"pannarasika-uposathadivase"**ti vuttaṁ. **Vavassaggatthe**ti vacasāyatthe. **Diva**saddo divāsaddo viya divasapariyāyo, tassa visesanabhāvena vuccamāno divāsaddo savisesena dīpetīti āha **"divasassa**

---

1. Mahākoviḷārapattasaṇṭhānehi (?)

divā, majjhanhike kāleti attho"ti. **Paṭicchāpetvā**ti sampaṭicchanaṁ kāretvā. **Vipākaphalenā**ti sadisaphalena. **Na mahapphalo** hoti manoduccaritadussīlyena upakkiliṭṭhabhāvato. **Vipākānisaṁsenā**ti udrayaphalena. **Vipākobhāsenā**ti paṭipakkhavigamajanitena sabhāvasaṅkhātena vipākobhāsena. **Na mahā-obhāso** aparisuddhabhāvato. **Vipākavipphārassā**ti vipākavepullassa.

Nāhaṁ kvacanīti-ādivacanassa micchābhinivedavasena pavattattā "idaṁ tassa musāvādasmiṁ vadāmī"ti pāḷiyaṁ vuttaṁ, catukoṭikasuññatādassanavasena pavattaṁ pana ariyadassanamevāti na tattha musāvādo. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Puna caparaṁ bhikkhave ariyasāvako iti paṭisañcikkhati 'nāhaṁ kvacani, kassaci kiñcanatasmiṁ, na ca mama kvacani, kismiñci kiñcanatatthī'ti"ādi[1].

Ettha hi catukoṭikasuññatā kathitā. Kathaṁ? Ariyo[2] hi **nāhaṁ kvacanī**ti kvaci attānaṁ na passati, **kassaci kiñcanatasmin**ti attano attānaṁ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṁ na passati, bhātiṭṭhāne bhātaraṁ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṁ, parikkhāraṭṭhāne parikkhāraṁ maññitvā upanetabbaṁ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanī**ti ettha **mama**-saddaṁ tāva ṭhapetvā kvacani parassa ca attānaṁ kvaci na passatīti ayamattho. Idāni mama-saddaṁ āharitvā **"mama kismiñci kiñcanatatthī"**ti so parassa attānaṁ "mama kismiñci kiñcanabhāvena atthī"ti na passati, attano bhātikaṭṭhāne bhātaraṁ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṁ, parikkhāraṭṭhāne parikkhāranti kismiñci ṭhāne parassa attānaṁ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṁ na passatīti attho. Evamayaṁ yasmā neva katthaci attānaṁ passati, na taṁ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṁ passati. Na katthaci parassa attānaṁ passati, na parassa attānaṁ attano kiñcanabhāve upanetabbaṁ passati, tasmā ayaṁ suññatā catukoṭikāti veditabbā.

Yasmā pana micchādiṭṭhikānaṁ yāthāvadassanassa asambhavato yathāvuttacatukoṭikasuññatādassanaṁ na sambhavati, tasmā "natthi mātā, natthi

---

1. Ma 3. 50 piṭṭhe.
2. Visuddhi 2. 291; Ma-Ṭṭha 4. 43 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

pitā”ti-ādivacanaṁ[1] viya micchāgāhavasena “nāhaṁ kvacanī”ti-ādi vuttanti yutto cettha musāvādasambhavo. **Katthacī**ti ṭhāne, kāle vā. Atha “nipphalo”ti kasmā vuttaṁ. “Na mahapphalo”ti saddena hi mahapphalābhāvova jotito, na pana sabbathā phalābhāvoti āha **“byañjanameva hi ettha sāvasesan”**ti-ādi. **Sesapadesupī**ti “na mahānisaṁso”ti-ādīsupi.

Aṭṭhahi kāraṇehīti—

> “Atha kho bhante sakko devānamindo devānaṁ tāvatiṁsānaṁ bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe payirudāhāsi ‘taṁ kiṁ maññanti bhonto devā tāvatiṁsā, yāvañca so bhagavā bahujanahitāya paṭipanno bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṁ, evaṁ bahujanahitāya paṭipannaṁ bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṁ imināpaṅgena samannāgataṁ satthāraṁ neva atītaṁse samanupassāmi, na panetarahi aññatra tena bhagavatā”ti—

ādinā **mahāgovindasutte**[2] vitthāritehi bahujanahitāya paṭipannādīti buddhānubhāvadīpakehi aṭṭhahi kāraṇehi. Atha “navahi kāraṇehī”ti avatvā “aṭṭhahi kāraṇehī”ti kasmā vuttanti āha **“ettha hi -pa- sabbe lokiyalokuttarā buddhaguṇāsaṅgahitā”**ti. Idaṁ vuttaṁ hoti—imasmiṁ sutte “itipi so bhagavā”ti iminā vacanena avisesato sabbepi lokiyalokuttarā buddhaguṇā dīpitā, tasmā tena dīpitaguṇe sandhāya “aṭṭhahi kāraṇehī”ti vuttanti. **Arahanti-ādīhi pāṭiyekkaguṇāva niddiṭṭhā**ti arahanti-ādīhi ekekehi padehi ekeke guṇāva niddiṭṭhāti attho.

Sahatantikanti pāḷidhammasahitaṁ. **Purimanayeneva yojanā kātabbā**ti “kiliṭṭhasmiṁ hi kāye pasādhanaṁ pasādhetvā nakkhattaṁ kīḷamānā na sobhantī”ti-ādinā nayena yojanā kātabbāti attho.

---

1. Dī 1. 51 piṭṭhe.
2. Dī 2. 179 piṭṭhe.

Saṁghassa anussaraṇaṁ nāma tassa guṇānussaraṇamevāti āha **"aṭṭhannaṁ ariyapuggalānaṁ guṇe anussaratī"**ti. **Dve tayo vāre gāhāpitaṁ usuman**ti dve tayo vāre uddhanaṁ āropetvā sedanavasena gāhāpitaṁ usumaṁ. **Purimanayeneva yojanā kātabbā**ti "kiliṭṭhasmiṁ hi vatthe pasādhanaṁ pasādhetvā nakkhattaṁ kīḷamānā na sobhantī"ti-ādinā nayena yojanā kātabbā.

Pahīnakālato paṭṭhāya -pa- viratāvāti etena pahānahetukā idhādhippetā viratīti dasseti. Kammakkhayakarañāṇena hi pāṇātipātadussīlyassa pahīnattā arahanto accantameva tato paṭiviratāti vuccati samucchedavasena pahānaviratīnaṁ adhippetattā. Kiñcāpi pahānaviramaṇānaṁ purimapacchimakālatā natthi, maggadhammānaṁ pana sammādiṭṭhi-ādīnaṁ sammāvācādīnañca paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahajātānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṁ purimapacchimabhāveneva hotīti gahaṇappavatti-ākāravasena paccayabhūtesu sammādiṭṭhi-ādīsu pahāyakadhammesu[1] pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti pahānaṁ vā samucchedavasena, virati paṭippassaddhivasena yojetabbā.

Atha vā pāṇo atipātīyati etenāti **pāṇātipāto,** pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko pana so? Ahirikānottappadosamohavihiṁsādayo kilesā. Te hi arahanto ariyamaggena pahāya samugghātetvā pāṇātipātadussīlyato accantameva paṭiviratāti vuccanti kilesesu pahīnesu kilesanimittassa kammassa anuppajjanato. **Adinnādānaṁ pahāyā**ti-ādisupi eseva nayo. **Viratāvā**ti avadhāraṇena tassā viratiyā kālādivasena apariyantataṁ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvitādihetu samādānaṁ bhindanti, na evaṁ arahanto, arahanto pana sabbaso pahīnapāṇātipātattā accantaviratā evāti.

Daṇḍanasaṅkhātassa paraviheṭhanassa ca parivajjanabhāvadīpanatthaṁ daṇḍasatthānaṁ nikkhepavacananti āha **"parūpaghātatthāyā"**ti ādi. **Lajjī**ti ettha

1. Upakārakammesu (Ka)

vuttalajjāya ottappampi vuttamevāti daṭṭhabbaṁ. Na hi pāpajigucchanapāputtāsarahitaṁ, pāpabhayaṁ vā alajjanaṁ atthīti. Dhammagarutāya vā arahantānaṁ dhammassa ca attā dhīnattā attādhipatibhūtā lajjāva vuttā, na pana lokādhipati ottappaṁ. **“Dayaṁ mettacittataṁ āpannā”**ti kasmā vuttaṁ, nanu dayā-saddo “adayāpanno”ti-ādīsu karuṇāya pavattatīti? Saccametaṁ, ayaṁ pana dayā-saddo anurakkhaṇatthaṁ antonītaṁ katvā pavattamāno mettāya karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Mijjati siniyhatīti mettā, mettā etassa atthīti mettaṁ, mettaṁ cittaṁ etassāti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittatā,** mettā-icceva attho.

Sabbapāṇabhūtahitānukampīti etena tassā viratiyā pavattavasena apariyantataṁ dasseti. **Pāṇabhūte**ti pāṇajāte. **Anukampakā**ti karuṇāyanakā. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti tasmā vuttaṁ **“tāya eva dayāpannatāyā”**ti. Evaṁ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇādhammehi samaṅgibhāvo dassito.

Parapariggahitassa ādānanti parasantakassa ādānaṁ. Theno vuccati coro, tassa bhāvo **theyyaṁ,** kāmañcettha “lajjī dayāpanno”ti na vuttaṁ, adhikāravasena pana atthato vuttamevāti daṭṭhabbaṁ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātappahānassa visesapaccayā, evaṁ adinnādānappahānassapīti tasmā sāpi pāḷi ānetvā vattabbā. Esa nayo ito paresupi. Atha vā **sucibhūtenā**ti etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānaṁ vuttamevāti “lajjī”ti-ādi na vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Aseṭṭhacariyanti aseṭṭhānaṁ hīnānaṁ, aseṭṭhaṁ vā lāmakaṁ cariyaṁ, nihīnavuttiṁ methunanti attho. **Brahmaṁ seṭṭhaṁ ācāran**ti methunaviratimāha. **Ārācārī methunā**ti etena “idhekacco na heva kho mātugāmena saddhiṁ dvayaṁdvayasamāpattiṁ samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṁ sādiyati, so taṁ assādeti, taṁ nikāmeti, tena ca vittiṁ āpajjatī”ti-ādinā[1] vuttā sattavidhamethunasaṁyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbaṁ.

1. Aṁ 2. 438 piṭṭhe.

"Saccato thetato"ti-ādīsu[1] viya **theta**-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavāditāya ṭhitakathattā kathāvasena veditabboti āha **"ṭhitakathāti attho"**ti. **Na ṭhitakatho**ti yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na ṭhitā, evaṁ na ṭhitā kathā yassa so na ṭhitakathoti haliddirāgādayo yathā kathāya upamā honti, evaṁ yojetabbaṁ. Esa nayo **"pāsāṇalekhāviyā"**ti-ādīsupi. Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyā, saddhāyā eva **saddhāyikā** yathā venayikā. Saddhāya vā ayitabbā **saddhāyikā,** saddheyyāti attho. **Vattabbataṁ āpajjati** visaṁvādanatoti adhippāyo.

Ekaṁ bhattaṁ ekabhattaṁ, taṁ etesamatthīti **ekabhattikā,** ekasmiṁ divase ekavārameva bhuñjanakā. Tayidaṁ rattibhojanenapi siyāti āha **"rattūparatā"**ti. Evampi sāyanhabhojanenapi[2] siyuṁ ekabhattikāti tadāsaṅkānivattanatthaṁ **"viratā vikālabhojanā"**ti vuttaṁ. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhinhikā ayaṁ buddhānaṁ ariyānaṁ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Aṭṭhakathāyaṁ pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittattā aparaṇho "vikālo"ti vutto.

Saṅkhepato "sabbapāpassa karaṇan"ti-ādinayappavattaṁ[3] bhagavato sāsanaṁ sacchandarāgappavattito naccādīnaṁ dassanaṁ na anulometīti āha **"sāsanassa ananulomattā"**ti. Attanā payojiyamānaṁ parehi payojāpīyamānañca naccaṁ naccabhāvasāmaññato pāḷiyaṁ ekeneva naccasaddena gahitaṁ, tathā gītavāditasaddā cāti āha **"naccananaccāpanādivasenā"**ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṁ virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṁ viññāṇānaṁ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasabbhāvato **dassanā**-icceva vuttaṁ. Avisūkabhūtassa gītassa savanaṁ kadāci vaṭṭatīti āha **"visūkabhūtaṁ dassanan"**ti. Tathā hi vuttaṁ paramatthajotikāya **khuddakapāṭhaṭṭhakathāya**[4] "dhammūpasaṁhitaṁ gītaṁ vaṭṭati, gītūpasaṁhito dhammo na vaṭṭatī"ti.

1. Ma 1. 10 piṭṭhe.
2. Aparaṇhabhojīpi (Dī-Ṭī 1. 123 piṭṭhe)
3. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.
4. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 26 piṭṭhe.

Yaṁ kiñcīti ganthitaṁ vā aganthitaṁ vā yaṁ kiñci **pupphaṁ. Gandhajātan**ti gandhajātiyaṁ. Tassāpi "yaṁ kiñcī"ti vacanato dhūpitassapi adhūpitassapi yassa kassaci vilepanādi na vaṭṭatīti dasseti. **Uccā**ti uccasaddena samānatthaṁ ekaṁ saddantaraṁ. Seti etthāti **sayanaṁ.** Uccāsayanaṁ mahāsayanañca samaṇasārupparahitaṁ adhippetanti āha **"pamāṇātikkantaṁ akappiyattharaṇan"**ti, āsandādi-āsanañcettha sayanena saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārakiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā "uccāsayanamahāsayanā" icceva vuttaṁ. Atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbā. Atha vā "uccāsayanāsanamahāsayanāsanā"ti etasmiṁ atthe ekasesanayena ayaṁ niddeso kato yathā "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti[1]. Āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi saṅgahitanti veditabbaṁ.

"Kīvā"ti ayaṁ nipāto "kittakan"ti imassa atthaṁ bodhetīti āha **"kīvamahapphaloti kittakaṁ mahapphalo"**ti. **Sesapadesū**ti "kīvamahānisaṁso"ti-ādīsu. **Ratta**-saddo ratanapariyāyoti āha **"pahūtarattaratanānanti pahūtena rattasaṅkhātena ratanena samannāgatānan"**ti. Pāḷiyaṁ pana "pahūtasattaratanānan"tipi pāṭho dissati. **Bheritalasadisaṁ katvā**ti bheritalaṁ viya samaṁ katvā. **Tato ekaṁ bhāgaṁ na agghatī**ti yathāvuttaṁ cakkavattirajjaṁ tato seḷasabhāgato ekaṁ bhāgaṁ na agghati. **Tato bahutaraṁ hotī**ti cakkavattirajjasirito bahutaraṁ hoti.

Cātumahārājikānanti-ādīsu **cātumahārājikā** nāma sinerupabbatassa vemajjhe honti, tesu bahū pabbataṭṭhāpi ākāsaṭṭhāpi tesaṁ paramparā cakkavāḷapabbataṁ pattā, khiḍḍāpadosikā manopadosikā sītavalāhakā uṇhavalāhakā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbe cātumahārājikadevalokaṭṭhakā eva. Tettiṁsa janā tattha uppannāti **tāvatiṁsā.** Apica **tāvatiṁsā**ti tesaṁ devānaṁ nāmamevāti vuttaṁ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesaṁ paramparā cakkavāḷapabbataṁ pattā, tathā yāmādīnaṁ.

1. Ma 1. 109; Saṁ 1. 24 piṭṭhesu.

Ekadevalokepi hi devānaṁ paramparā cakkavāḷapabbataṁ appattā nāma natthi. Tattha dibbasukhaṁ yātā payātā sampattāti **Yāmā.** Tuṭṭhā pahaṭṭhāti **Tusitā.** Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminitvā nimminitvā ramantīti **Nimmānarati.** Cittācāraṁ ñatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṁ vattentīti **Paranimmitavasavattī.**

Tattha cātumahārājikānaṁ devānaṁ manussagaṇanāya navutivassasatasahassāni āyuppamāṇaṁ. Tāvatiṁsānaṁ devānaṁ tisso ca vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni. Yāmānaṁ devānaṁ cuddasa ca vassakoṭiyo cattāri ca vassasatasahassāni. Tusitānaṁ devānaṁ sattapaññāsa ca vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni. Nimmānaratīnaṁ devānaṁ dve ca vassakoṭisatāni tisso ca vassakoṭiyo cattāri ca vassasatasahassāni. Paranimmitavasavattīnaṁ devānaṁ nava ca vassakoṭisatāni ekavīsa koṭiyo ca saṭṭhi ca vassasatasahassāni.

Muṭṭhihatthapādaketi pādatalato yāva aṭaniyā heṭṭhimanto, tāva muṭṭhiratanappamāṇapādake. Tañca kho majjhimassa purisassa hatthena, yassidāni vaḍḍhakīhatthoti samaññā. Silasamādānato paṭṭhāya aññaṁ kiñci akatvā dhammassavanena vā kammaṭṭhānamanasikārena vā vītināmetabbanti āha **"taṁ pana upavasantena -pa- vicāretabban"**ti.

Vācaṁ bhinditvā uposathaṅgāni samādātabbānīti "imañca rattiṁ imañca divasan"ti kālaparicchedaṁ katvā "uposathaṅgavasena aṭṭha sikkhāpadāni samādiyāmī"ti ekato katvā puna paccekaṁ "pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadaṁ samādiyāmi -pa- uccāsayanamahāsayanā veramaṇisikkhāpadaṁ samādiyāmī"ti evaṁ vacībhedaṁ katvā yathāpāḷi samādātabbāni. Pāḷiṁ ajānantena pana attano bhāsāya paccekaṁ vā "buddhapaññattaṁ uposathaṁ adhiṭṭhāmī"ti ekato adhiṭṭhānavasena vā samādātabbāni, aññaṁ alabhantena adhiṭṭhātabbāni. Upāsakasīlaṁ hi attanā samādiyantenapi samādinnaṁ parasantike samādiyantenapi, ekajjhaṁ samādinnampi samādinnameva hoti paccekaṁ samādinnampi. Taṁ pana ekajjhaṁ samādiyato ekāyeva virati ekā cetanā hoti. Sā pana sabbaviraticetanānaṁ kiccakārīti tenapi sabbasikkhāpadāni samādinnāneva. Paccekaṁ samādiyato pana nānāviraticetanāyo yathāsakaṁ kiccavasena uppajjanti, sabbasamādāne

pana vacībhedo kātabboyeva. **Parūparodhapaṭisaṁyuttā** paravihiṁsāsaṁyuttā.

Nanu ca "maṇin"ti vutte veḷuriyampi saṅgahitameva, kimatthaṁ pana veḷuriyanti āha **"veḷuriyanti -pa- dassetī"**ti. "Maṇin"ti vatvāva "veḷuriyan"ti iminā jātimaṇibhāvaṁ dassetīti yojetabbaṁ. **Ekavassikaveḷuvaṇṇan**ti jātito ekavassātikkantaveḷuvaṇṇaṁ. **Laddhakan**ti sundaraṁ. **Candappabhā tāragaṇāva sabbe**ti yathā candappabhāya kalaṁ sabbe tārāgaṇā nānubhavantīti ayamettha atthoti āha **"candappabhāti sāmi-atthe paccattan"**ti.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(8) 3. Ānandavagga

1. Channasuttavaṇṇanā

72. Tatiyassa paṭhame **channaparibbājako**ti na naggaparibbājako. **Bāhirakasamayaṁ luñcitvā haranto**ti bāhirakānaṁ samayaṁ nisedhetvā āpanno.

Paññācakkhussa vibandhanato andhaṁ karotīti **andhakaraṇo**ti āha **"yassa rāgo uppajjatī"**ti-ādi. **Acakkhukaraṇo**ti asamatthasamāsoyaṁ "asūriyapassāni mukhānī"ti-ādīsu viyāti āha **"paññācakkhuṁ na karotīti acakkhukaraṇo"**ti. **Paññānirodhiko**ti anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjituṁ na deti, lokiyapaññaṁ pana aṭṭhasamāpattipañcābhiññāvasena uppannampi samucchinditvā khipatīti paññānirodhikoti evampettha attho daṭṭhabbo. Anuppannānuppāda-uppannaparihāninimittatāya hi paññaṁ nirodhetīti paññānirodhiko. Vihanahi vibādhatīti **vighāto,** dukkhanti āha **"dukkhasaṅkhātassa vighātassā"**ti. **Kilesanibbānan**ti iminā asaṅkhatanibbānameva vadati. Asaṅkhataṁ hi nibbānaṁ nāma, taṁ paccakkhaṁ kātuṁ na detīti **anibbānasaṁvattaniko. Lokuttaramissako kathito** pubbabhāgiyassapi ariyamaggassa kathitattā.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ājīvakasuttavaṇṇanā

73. Dutiye **na aññātukāmo**ti na ājānitukāmoyevāti attho. Tenāha **"pariggaṇhanatthaṁ pana āgato"**ti, paññāya paricchinditvā upaparikkhitvā gaṇhanatthanti attho. **Kāraṇāpadeso**ti kāraṇaniddeso. Sesamettha uttānameva.

Ājīvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā

74. Tatiye gilānassa bhāvo **gelañña**nti āha **"gilānabhāvato"**ti. **Dīpetī**ti desanākkameneva paññāpeti. Paṭhamaṁ hi sekhasīlasamādhipaññāyo vatvā pacchā asekhasīlādīni vadanto imamatthaṁ dīpeti.

Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā

75. Catutthe **haṁsavaṭṭakacchannenā**ti haṁsavaṭṭakaparicchannena, haṁsamaṇḍalākārenāti attho. Natthi etassa parisesanti **aparisesaṁ.** Tenāha **"appamattakampi asesetvā"**ti. Aparisesadhammajānanato vā aparisesasaṅkhātaṁ ñāṇadassanaṁ paṭijānātīti evampettha attho daṭṭhabbo. **Satata**nti niccaṁ. **Samita**nti tasseva vevacananti āha **"satataṁ samitanti sabbakālaṁ nirantaran"**ti. Atha vā niccaṭṭhena **satata**-saddena abhiṇhappavatti jotitā siyāti **"samitan"**ti vuttaṁ. Tena nirantarappavattiṁ dassetīti āha **"sabbakālaṁ nirantaran"**ti.

Visuddhisampāpanatthāyāti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkiliṭṭhacittānaṁ sattānaṁ visuddhipāpanatthāya. **Samatikkamanatthāyā**ti sokassa ca paridevassa ca pahānatthāya. **Atthaṁ gamanatthāyā**ti kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṁ dvinnaṁ atthaṅgamanāya, nirodhāyāti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṁ, taṁ

vā ñāyati paṭivijjhati etenāti **ñāyo,** ariyamaggoti āha **"maggassa adhigamanatthāyā"**ti. **Apaccayanibbānassa sacchikaraṇatthāyā**ti paccayarahitattā apaccayassa asaṅkhatassa taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhatāyāti vuttaṁ hoti. **Phusitva phusitvā**ti patvā patvā. Sesamettha suviññeyameva.

Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Nivesakasuttavaṇṇanā

76. Pañcame kiccakaraṇīyesu sahabhāvaṭṭhena amā hontīti **amaccā.** "Ayaṁ ajjhattiko"ti evaṁ jānanti, ñāyanti vāti **ñātī. Sassusasurapakkhikā**ti sassusasurā ca tappakkhiko ca sassusasurapakkhikā. Lohitena sambaddhāti **sālohitā.** Pitupakkhikā vā **ñātī,** mātupakkhikā **sālohitā.** Mātupitupakkhikā vā **ñātī,** sassusasurapakkhikā **sālohitā.** Avecca ratanassa guṇe yāthāvato ñatvā pasādo **aveccappasādo.** So pana yasmā maggenāgatattā kenaci akampanīyo ca appadhaṁsiyo ca hoti, tasmā evaṁ vuttaṁ **"acalappasādo"**ti. **Bhāvaññathattan**ti sabhāvassa aññathattaṁ.

Vīsatiyā koṭṭhāsesūti kesādimatthaluṅgapariyantesu. **Dvādasasu koṭṭhāsesū**ti pittādimuttapariyantesu. **Catūsu koṭṭhāsesū**ti "yena ca santappati, yena ca jīrīyati, yena ca paridayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṁ sammā pariṇāmaṁ gacchatī"ti[1] evaṁ vuttesu catūsu koṭṭhāsesu. **Chasu koṭṭhāsesū**ti "uddhaṅgamā vātā adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsayā vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, assāso passāso"ti[2] evaṁ vuttesu chasu koṭṭhāsesu. **Vitthambhanaṁ** sesabhūtattayasantambhitatāpādanaṁ, "upakīḷanan"ti eke. Sesaṁ suviññeyyameva.

Nivesakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 1. 245 piṭṭhe.
2. Ma 1. 246 piṭṭhe.

6. Paṭhamabhavasuttādivaṇṇanā

77-78. Chaṭṭhe **abhisaṅkhāraviññāṇan**ti kammasahajātaṁ viññāṇaṁ. Sesamettha suviññeyyameva. Sattame natthi vattabbaṁ.

Paṭhamabhavasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Sīlabbatasuttavaṇṇanā

79. Aṭṭhame **dukkarakārikānuyogo**ti dukkarakiriyāya anuyogo. **Upaṭṭhānena sāran**ti upaṭṭhānākārena sāraṁ. **"idaṁ varan"**ti-ādinā upaṭṭhānākāraṁ vibhāveti. **Etthā**ti etasmiṁ satthāro pucchite pañhe.

Sīlabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Gandhajātasuttavaṇṇanā

80. Navame mūle, mūlassa vā gandho **mūlagandho**ti āha **"mūlavatthuto gandho"**ti. Mūlaṁ vatthu etassāti **mūlavatthuko.** Idāni mūlaṁ gandhayogato gandhoti imamatthaṁ dassento **"gandhasampannaṁ vā mūlameva mūlagandho"**ti āha. Pacchimoyevettha attavikappo yuttataroti dassetuṁ **"tassa hi gandho"**ti-ādimāha. **Vassikapupphādīnan**ti sumanapupphādīnaṁ.

Gandhajātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Cūḷanikāsuttavaṇṇanā

81. Dasame **aruṇavatisuttanta-aṭṭhuppattiyan**ti "bhūtapubbaṁ bhikkhave rājā ahosi aruṇavā nāma. Rañño kho pana bhikkhave aruṇavato aruṇavatī nāma rājamānī ahosi. Aruṇavatiṁ kho pana bhikkhave rājadhāniṁ sikhī bhagavā arahaṁ sammāsambuddho upanissāya vihāsi.

Sikhissa kho pana bhikkhave bhagavato arahato sammāsambuddhassa Abhibhūsambhavaṁ nāma sāvakayugaṁ ahosi aggaṁ bhaddayugaṁ. Atha kho bhikkhave sikhī bhagavā arahaṁ sammāsambuddho abhibhuṁ bhikkhuṁ āmantesī"ti-ādinā **brahmasaṁyutte**[1] āgatassa aruṇavatisuttantassa aṭṭhuppattiyaṁ. **Atippago**ti ativiya pago, ativiya pātoti attho, na tāva kulesu bhattaṁ niṭṭhātīti vuttaṁ hoti.

Ujjhāyantīti avajjhāyanti, heṭṭhā katvā cintenti, lāmakato cintenti. **Anekavihitaṁ iddhivikubbanaṁ katvā**ti "pakativaṇṇaṁ vijahitvā nāgavaṇṇaṁ vā dasseti, supaṇṇavaṇṇaṁ vā dassetī"ti-ādinā[2] nayena āgataṁ anekappakāraṁ iddhivikubbanaṁ katvā. **Sahassilokadhātun**ti cakkavāḷasahassaṁ. **Gāthādvayaṁ abhāsī**ti thero kira "kathaṁ desitā kho dhammadesanā sabbesaṁ piyā manāpā"ti cintetvā "sabbepi pāsaṇḍā sabbe devamanussā attano attano samaye purisakāraṁ vaṇṇayanti, vīriyassa avaṇṇavādī nāma natthi, vīriyappaṭisaṁyuttaṁ katvā desessāmi. Evamassa dhammadesanā sabbesaṁ piyā bhavissati manāpā"ti ñatvā tīsu piṭakesu vicinitvā "ārambhatha nikkamathā"ti[3] idaṁ gāthādvayaṁ abhāsi.

Kiṁ āloko ayanti kassa nu kho ayaṁ ālokoti. **Vicinantānan**ti cintentānaṁ. **Sabbe**ti lokadhātuyaṁ sabbe devā ca manussā ca. **Osaṭāya parisāyā**ti dhammassavanatthaṁ samosaṭāya parimitaparicchinnāya parisāya. **Atthopi nesaṁ pākaṭo ahosī**ti na kevalaṁ te saddameva assosuṁ, atha kho atthopi tesaṁ pakatisavanūpacāre viya pākaṭo ahosi. Tena sahassaṁ lokadhātuṁ viññāpetīti adhippāyo.

Pariharantīti sineruṁ dakkhiṇato katvā parivattenti. **Virocamānā**ti attano jutiyā dibbamānā, sobhamānā vā. **Tāva sahassadhā loko**ti[4] yattako candimasūriyehi obhāsiyamāno lokadhātusaṅkhāto ekeko loko, tatthakena pamāṇena sahassadhā loko[4], iminā cakkavāḷena saddhiṁ cakkavāḷasahassanti attho. **Kasmā panesā ānītā**ti esā cūḷanikā

---

1. Saṁ 1. 157 piṭṭhe.
2. Khu 9. 388 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.
3. Saṁ 1. 158 piṭṭhe.
4. Sahassadhātulokoti (Ka)

lokadhātu kasmā bhagavatā ānītā, desitāti attho. **Majjhimikāya lokadhātuyā paricchedadassanatthan**ti dvisahassilokadhātuyā parimāṇadassanatthaṁ.

Sahassilokadhātuyā sahassī dvisahassilokadhātu, sā cakkavāḷagaṇanāya dasasatasahassacakkavaḷaparimāṇā. Tenāha **"sahassacakkavāḷāni sahassabhāgena**[1] **gaṇetvā"**ti-ādi. Kampanadevatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena saha yogakkhamamaṁ ṭhānaṁ **jātikkhettaṁ.** Tatthakāya eva jātikkhettabhāvo dhammatāvaseneva veditabbo, "pariggahavasenā"ti keci. Sabbesampi buddhānaṁ evaṁ jātikkhettaṁ tannivāsīnaṁyeva ca devatānaṁ dhammābhisamayoti vadanti. **Paṭisandhiggahaṇā**dīnaṁ sattannaṁyeva gahaṇaṁ nidassanamattaṁ mahābhinīhārādikālepi tassa pakampanassa labbhanato.

Sahassaṁ sahassadhā katvā gaṇitaṁ majjhimikanti-ādinā majjhimikāya lokadhātuyā sahassaṁ tisahassilokadhātu, sāyeva ca mahāsahassilokadhātūti dasseti. Saraseneva āṇāpavattanaṁ **āṇākkhettaṁ,** yaṁ ekajjhaṁ saṁvaṭṭati vivaṭṭati ca. **Āṇā pharatī**ti[2] tannivāsidevatānaṁ sirasā sampaṭicchanena vattati, tañca kho kevalaṁ buddhānubhāveneva, adhippāyavasena ca pana "yāvatā pana ākaṅkheyyā"ti[3] vacanato buddhānaṁ avisayo nāma natthi, visayakkhettassa pamāṇaparicchedo nāma natthi. **Visamo**ti sūriyuggamanādīnaṁ visamabhāvato visamo. Tenevāha **"ekasmiṁ ṭhāne sūriyo uggato hotī"**ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Cūḷanikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(9) 4. Samaṇavagga

1. Samaṇasuttādivaṇṇanā

82-86. Catutthassa paṭhame sammā ādānaṁ gahaṇaṁ **samādānan**ti āha **"samādānaṁ vuccati gahaṇan"**ti. Adhikaṁ visiṭṭhaṁ sīlanti **adhisīlaṁ.**

---

1. Dvisahassabhāgena (Ka) 2. Āṇāpavattīti (Ka) 3. Aṁ 1. 299 piṭṭhe.

Lokiyasīlassa adhisīlabhāvo pariyāyenāti nippariyāyameva taṁ dassetuṁ **"apica sabbampi lokiyasīlan"**ti-ādi vuttaṁ. **Sikkhitabbato**ti āsevitabbato. Pañcapi dasapi vā sīlāni sīlaṁ nāma, pātimokkhasaṁvaro adhisīlaṁ nāma anavasesakāyikacetasikasaṁvarabhāvato maggasīlassa padaṭṭhānabhāvato ca. Aṭṭha samāpattiyo cittaṁ, vipassanāpādakajjhānaṁ adhicittaṁ maggasamādhissa adhiṭṭhānabhāvato. Kammassakatañāṇaṁ paññā, vipassanā adhipaññā maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato. Apica nibbānaṁ patthayantena samādinnaṁ pañcasīlaṁ dasasīlampi adhisīlameva nibbānādhigamassa paccayabhāvato. Nibbānaṁ patthayantena samāpannā aṭṭha samāpattiyopi adhicittameva.

Kalyāṇakārī kalyāṇaṁ, pāpakārī ca pāpakaṁ.
Anubhoti dvayametaṁ, anubandhaṁ hi kāraṇanti—

evaṁ atīte anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhasallakkheṇavasena saṁvegavatthutāya vimutti-ākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatapaññāpi adhipaññāti vadanti. Dutiyatatiyacatutthapañcamāni uttānatthāneva.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā

87. Chaṭṭhe **samattakārī**ti anūnena paripūrena ākārena samannāgato. Sikkhāpadānaṁ khuddānukhuddakattaṁ apekkhāsiddhanti āha **"tatrāpi saṁghādisesaṁ khuddakan"**ti-ādi. **Aṅguttaramahānikāyavaḷañjanaka-ācariyā**ti aṅguttaranikāyaṁ pariharantā ācariyā, aṅguttarabhāṇakāti vuttaṁ hoti. **Lokavajjaṁ nāpajjat**i lokavajjasikkhāpadānaṁ vītikkamasādhakassa kilesagahanassa sabbaso pahīnattā. **Paṇṇattivajjameva āpajjati** paṇṇattivītikkamaṁ vā ajānatopi āpattisambhavato. **Cittena āpajjanto rūpiyappaṭiggahaṇaṁ āpajjatī**ti upanikkhittasādiyane āpajjati.

Brahmacariyassa ādibhūtāni ādibrahmacariyāni, tāni eva **ādibrahmacariyakāni** yathā "vinayo eva venayiko"ti āha **"maggabrahmacariyassā"**ti-ādi. **Cattāri mahāsīlasikkhāpadānī**ti cattāri pārājikāni

sandhāya vadati. Paṭipakkhadhammānaṁ anavasesato savanato paggharaṇato soto, ariya maggoti āha **"sotasaṅkhātena maggenā"**ti. Vinipāteti virūpaṁ sadukkhaṁ sa-upāyāsaṁ nipātetīti vinipāto, apāyadukkhe khipanako. **Dhammo**ti sabhāvo. Nāssa vinipāto dhammoti **avinipātadhammo,** na attānaṁ apāyesu vinipātanasabhāvoti vuttaṁ hoti. Kasmā? Ye dhammā apāyagamanīyā, tesaṁ pahīnattā. Tenāha **"avinipātadhammoti catūsu apāyesu apatanasabhāvo"**ti. Tattha **apatanasabhāvo**ti anuppajjanasabhāvo. **Sotāpattimagganiyāmena niyato**ti uparimaggādhigamassa avassaṁbhāvībhāvato niyato. Tenevāha **"sambodhiparāyaṇo"**ti. Heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjanadhammatāya vā **niyato.** Sambujjhatīti sambodhi, ariyamaggo. So pana paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho ca adhigantabbabhāvena icchitabboti uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṁ ayanaṁ parā gati assāti **sambodhiparāyaṇo.** Tenāha **"uparimaggattayasambodhiparāyaṇo"**ti.

Tanubhāvāti pariyuṭṭhānamandatāya ca kadāci karahaci uppattiyā ca tanubhāvena. Tanuttaṁ hi dvīhi kāraṇehi veditabbaṁ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiṇhaṁ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti viraḷākārā hutvā viraḷavāpite khette aṅkurā viya. Uppajjamānāpi ca vaṭṭānusārimahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāraṁ karontā na uppajjanti, mandamandā uppannanti tanukākārā hutvā abbhapaṭalamiva makkhikāpattamiva ca. Tattha keci therā bhaṇanti "sakadāgāmissa kilesā kiñcāpi cirena uppajjanti, bahalāva uppajjanti. Tathā hissa puttā ca dhītaro ca dissantī"ti. Etaṁ pana appamāṇaṁ. Puttadhītaro hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi hontīti. Dvīhiyeva kāraṇehissa kilesānaṁ tanuttaṁ veditabbaṁ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti.

Heṭṭhābhāgiyānanti ettha **heṭṭhā**ti mahaggatabhūmito heṭṭhā, kāmabhūmiyanti attho. Tesaṁ paccayabhāvena heṭṭhābhāgassa hitāti heṭṭhābhāgiyā, tesaṁ heṭṭhābhāgiyānaṁ, heṭṭhābhāgassa kāmabhavassa paccayabhāvena gahitānanti attho. Saṁyojenti bandhanti

khandhagatibhavādīhi khandhagatibhavādayo, kammaṁ vā phalenāti **saṁyojanānī**ti āha “**saṁyojanānanti bandhanānan**”ti. Asamucchinnarāgādikassa hi etarahi khandhādīnaṁ āyatiṁ khandhādīhi sambandho, samucchinnarāgādikassa pana taṁ natthi, katānampi kammānaṁ asamatthabhāvāpattito rāgādīnaṁ anvayato byabhirekato ca saṁyojanaṭṭho siddho. **Parikkheyenā**ti samucchedena.

Opapātikoti upapātikayoniko upapatane sādhukārī. Sesayonipaṭikkhepavacanametaṁ. Tena gabbhavāsadukkhābhāvamāha. **Tattha parinibbāyī**ti iminā sesadukkhābhāvaṁ. Tattha parinibbāyitā cassa kāmaloke khandhabījassa apunāgamanavasenevāti dassetuṁ “**anāvattidhammo**”ti vuttaṁ. **Upariyevā**ti brahmalokeyeva. **Anāvattidhammo**ti tato brahmalokā punappunaṁ paṭisandhivasena na āvattanadhammo. Tenāha “**yonigativasena anāgamanadhammo**”ti.

Padesaṁ padesakārī ārādhetīti sīlakkhandhādīnaṁ pāripūriyā ekadesabhūtaṁ heṭṭhimamaggattayaṁ padeso, taṁ karonto padesaṁ ekadesabhūtaṁ heṭṭhimaṁ phalattayameva ārādheti, nipphādetī attho. Tenāha “**padesakārī puggalo nāma sotāpanno**”ti-ādi. **Paripūraṁ paripūrakārī**ti sīlakkhandhādīhi saddhindriyādīhi ca parito pūraṇena paripūrasaṅkhātaṁ arahattamaggaṁ karonto nibbattento paripūraṁ arahattaphalaṁ ārādheti, nipphādetīti attho. Tenāha “**paripūrakārī nāma arahā**”ti-ādi.

Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Dutiyasikkhāsuttādivaṇṇanā

88-91. Sattame **kulā kulaṁ gamanako**ti kulato kulaṁ gacchanto. **Dve vā tayo vā bhave**ti devamanussavasena dve vā tayo vā bhave. Missakabhāvavasena hetaṁ vuttaṁ. Desanāmattameva cetaṁ “**dve vā tīṇi vā**”ti. Yāva chaṭṭhabhavā saṁsarantopi kolaṁkolova hoti. Tenevāha “**ayañhi dve vā bhave -pa- evamettha vikappo daṭṭhabbo**”ti. Uḷārakulavacano vā ettha kulasaddo, kulato kulaṁ

gacchatīti **kolaṁkolo.** Sotāpattiphalasacchikiriyato paṭṭhāya hi nīcakule uppatti nāma natthi, mahābhogakulesu eva nibbattatīti attho. Kevalo hi kulasaddo mahākulameva vadati "kulaputto"ti-ādīsu viya. **Ekabījī**ti ettha khandhabījaṁ nāma kathitaṁ, **khandhabījan**ti ca paṭisandhiviññāṇaṁ vuccati. Yassa hi sotāpannassa ekaṁ khandhabījaṁ atthi ekaṁ bhavaggahaṇaṁ, so ekabījī nāma. Tenāha **"ekasseva bhavassa bījaṁ etassa atthīti ekabījī"**ti. **"Mānusakaṁ bhavan"**ti idaṁ panettha desanāmattameva, "devabhavaṁ nibbattetī"tipi pana vattuṁ vaṭṭatiyeva.

Uddhaṁvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṁ vaṭṭasotaṁ vāti **uddhaṁsoto,** uddhaṁ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhaṁsoto.** Paṭisandhivasena akaniṭṭhabhavaṁ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī. Yattha katthacī**ti avihādīsu yattha katthaci. **Sappayogenā**ti vipassanāñāṇābhisaṅkhārasaṅkhātena payogena saha, mahatā vipassanāpayogenāti attho. **Upahaccā**ti etassa upagantvāti attho. Tena vemajjhātikkamo kālakiriyāpagamanañca saṅgahitaṁ hoti, tasmā āyuvemajjhaṁ atikkamitvā parinibbāyanto upahaccaparinibbāyī nāma hotīti āha **"yo pana kappasahassāyukesu avihesū"**ti-ādi. **So tividho hotī**ti ñāṇassa tikkhamajjhamudubhāvena tividho hoti. Tenāha **"kappasahassāyukesū"**ti-ādi.

Saddhādhurena abhinivisitvāti "sace saddhāya sakkā nibbattetuṁ, nibbattessāmi lokuttaramaggan"ti evaṁ saddhādhuravasena abhinivisitvā vipassanaṁ paṭṭhapetvā. **Paññādhurena abhiniviṭṭho**ti "sace paññāya sakkā, nibbattessāmi lokuttaramaggan"ti evaṁ paññādhuraṁ katvā abhiniviṭṭho. Yathāvuttameva aṭṭhavidhattaṁ kolaṁkolasattakkhattuparamesu atidisanto **"tathā kolaṁkolā sattakkhattuparamā cā"**ti āha, vuttanayeneva aṭṭha kolaṁkolā, aṭṭha sattakkhattuparamāti vuttaṁ hoti.

Tattha sattakkhattuṁ paramā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇaṁ assa tato paraṁ aṭṭhamaṁ bhavaṁ nādiyatīti **sattakkhattuparamo.** Bhagavato gahitanāmavaseneva cetāni ariyāya jātiyā jātānaṁ tesaṁ nāmāni jātāni kumārānaṁ mātāpitūhi gahitanāmāni viya. Ettakaṁ hi ṭhānaṁ

gato ekabījī nāma hoti, ettakaṁ kolaṁkolo, ettakaṁ sattakkhattuparamoti bhagavatā etesaṁ nāmaṁ gahitaṁ. Niyamato pana ayaṁ ekabījī, ayaṁ kolaṁkolo, ayaṁ sattakkhattuparamoti natthi. Ko pana nesaṁ etaṁ pabhedaṁ niyametīti? Keci tāva therā "pubbahetu niyametī"ti vadanti, keci paṭhamamaggo, keci upari tayo maggā, keci tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanāti.

Tattha "pubbahetu niyametī"ti vāde paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti, "upari tayo maggā nirupanissayā uppannā"ti vacanaṁ āpajjati. "Paṭhamamaggo niyametī"ti vāde upari tiṇṇaṁ maggānaṁ niratthakathā āpajjati. "Upari tayo maggā niyamentī"ti vāde paṭhamamagge anuppanneyeva upari tayo maggā uppannāti āpajjatīti. "Tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanā niyametī"ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti, tato mandatarāya kolaṁkolo, tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno paṭṭajjhāsayo hoti vaṭṭābhirato, punappunaṁ vaṭṭasmiṁyeva carati sandissati. Anāthapiṇḍiko seṭṭhi, visākhā upāsikā, cūḷarathamahārathā devaputtā, anekavaṇṇo devaputto, sakko devarājā, nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsayā vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalañcimeva, yopi manussesuyeva sattakkhattuṁ saṁsaritvā arahattaṁ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbatto devesuyeva sattakkhattuṁ aparāparaṁ saṁsaritvā arahattaṁ pāpuṇāti, imepi idha na gahitā, kālena deve, kālena manusse saṁsaritvā pana arahattaṁ pāpuṇantova idha gahito, tasmā "sattakkhattuparamo"ti idaṁ idhaṭṭhakavokiṇṇabhavūpapattikasukkhavipassakassa nāmaṁ kathitanti veditabbaṁ.

"Sakideva imaṁ lokaṁ āgantvā"ti[1] vacanato pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṁ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke

1. Abhi 3. 119 piṭṭhe.

parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati. Ime cattāropi idha na gahitā. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṁ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyissati, ayaṁ ekova idha gahitoti veditabbo.

Idāni tassa pabhedaṁ dassento "**tīsu pana vimokkhesū**"ti-ādimāha. Imassa pana sakadāgāmino ekabījinā saddhiṁ kiṁ nānākaraṇanti? Ekabījissa ekāva paṭisandhi, sakadāgāmissa dve paṭisandhiyo, idaṁ tesaṁ nānākaraṇaṁ. Suññatavimokkhena vimuttakhīṇāsavo paṭipadāvasena catubbidho hoti, tathā animitta-appaṇihitavimokkhehīti evaṁ dvādasa arahantā hontīti āha"**yathā pana sakadāgāmino, tatheva arahanto dvādasa veditabbā**"ti. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Dutiyasikkhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Saṅkavāsuttavaṇṇanā

92. Ekādasame vihārapaṭibaddhanavakammādibhāraṁ harati pavattetīti **bhārahāro.** Tenevāha "**nave āvāse samuṭṭhāpeti, purāṇe paṭijaggatī**"ti. Sikkhitabbato sikkhā, pajjitabbato, pajjanti etehīti vā padāni, sikkhāyeva padāni **sikkhāpadānī**ti āha "**sikkhāsaṅkhātehi padehī**"ti. **Dassetī**ti paccakkhato dasseti, hatthāmalakaṁ viya pākaṭe vibhūte katvā vibhāveti. **Gaṇhāpetī**ti te dhamme manasā anupakkhite diṭṭhiyā suppaṭividdhe kārento uggaṇhāpeti. **Samussāhetī**ti samādhimhi ussāhaṁ janeti. **Paṭiladdhaguṇehī**ti tāya desanāya tannissayapaccattapurisakārena ca tesaṁ paṭividdhaguṇehi. **Vodāpetī**ti tesaṁ cittasantānaṁ assaddhiyādikilesamalāpagamanena pabhassaraṁ karoti. **Saṇhaṁ saṇhaṁ kathetī**ti ativiya sukhumaṁ katvā katheti.

Accayanaṁ sādhumariyādaṁ madditvā vītikkamanaṁ **accayo**ti āha "**aparādho**"ti. Acceti atikkamati etenāti vā **accayo,** vītikkamassa pavattanako akusaladhammo. So eva aparajjhati etenāti **aparādho.** So hi aparajjhantaṁ purisaṁ adhibhavitvā pavattati. Tenāha

“atikkamma adhibhavitvā pavatto”ti. **Paṭiggaṇhātū**ti adhivāsanavasena sampaṭicchatūti atthoti āha **“khamatū”**ti. Sadevakena lokena nissaraṇanti araṇīyato **ariyo,** tathāgatoti āha **“ariyassa vinayeti buddhassa bhagavato sāsane”**ti. **Puggalādhiṭṭhānaṁ karonto**ti kāmaṁ “vuddhi hesā”ti dhammādhiṭṭhānavasena vākyaṁ āraddhaṁ, tathāpi desanaṁ pana puggalādhiṭṭhānaṁ karonto “saṁvaraṁ āpajjatī”ti āhāti yojanā.

Saṅkavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(10) 5. Loṇakapallavagga

1. Accāyikasuttavaṇṇanā

93. Pañcamassa paṭhame **atipātikānī**ti sīghaṁ pavattetabbāni. **Karaṇīyānī**ti ettha avassake anīyasaddo daṭṭhabboti āha **“avassakiccānī”**ti. **Nikkhantasetaṅkurānī**ti bījato nikkhantasetaṅkurāni. Sesamettha uttānameva.

Accāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pavivekasuttavaṇṇanā

94. Dutiye sāṇehi vākehi nibbattitāni **sāṇāni.** Missasāṇāni **masāṇāni** na bhaṅgāni. **Erakatiṇādīni**ti **ādi**-saddena akkamakacikadalivākādīnaṁ saṅgaho. Erakādīhi katāni hi chavāni lāmakāni dussānīti **“chavadussānī”**ti vattabbataṁ labhanti. **Kuṇḍakan**ti tanutaraṁ taṇḍulappakaraṇaṁ[1]. **Pañca dussīlyānī**ti pāṇātipātādīni pañca. **Cattāro āsavā**ti kāmāsavādayo cattāro āsavā. **Sīlaggappatto**ti sīlena, sīlassa vā aggappatto.

Pavivekasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Taṇḍulasakalaṁ (Dī-Ṭī 1. 353 piṭṭhe)

3. Saradasuttavaṇṇanā

95. Tatiye **viddhe**ti dūrībhūte. Dūrabhāvo ca ākāsassa valāhakavigamena hotīti āha **"valāhakavigamena dūrībhūte"**ti. Teneva hi "viddhe vigatavalāhake"ti vuttaṁ. **Nabhaṁ abbhussakkamāno**ti ākāsaṁ abhilaṅghanto. Iminā taruṇasūriyabhāvo dassito. Nātidūrodite hi ādicce taruṇasūriyasamaññā. **Duvidhamevassa saṁyojanaṁ natthī**ti orambhāviya-uddhambhāgiyavasena duvidhampi saṁyojanaṁ assa paṭhamajjhānalābhino ariyasāvakassa natthi. Kasmā panassa uddhambhāgiyasaṁyojanampi natthīti vuttaṁ. Orambhāgiyasaṁyojanānameva hettha pahānaṁ vuttanti āha **"itarampī"**ti-ādi, itaraṁ uddhambhāgiyasaṁyojanaṁ puna imaṁ lokaṁ paṭisandhivasena ānetuṁ asamatthatāya natthīti vuttanti attho. Jhānalābhino hi sabbepi ariyā brahmalokūpapannā heṭṭhā na uppajjanti, uddhaṁ uddhaṁ uppajjantāpi vehapphalaṁ akaniṭṭhaṁ bhavaggañca patvā na punaññattha jāyanti, tattha tattheva arahattaṁ patvā parinibbāyanti. Tenevāha **"imasmiṁ sutte jhānānāgāmī nāma kathito"**ti. Jhānavasena hi heṭṭhā na āgacchatīti jhānānāgāmī.

Saradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Parisāsuttavaṇṇanā

96. Catutthe **paccayabāhullikā**ti cīvarādibāhullāya paṭipannā. Avitataṇhatāya hi taṁ taṁ parikkhārajātaṁ bahuṁ lanti ādiyantīti bahulā, te eva **bāhulikā** yathā "venayiko"ti[1]. Te paccayabāhullāya yuttappayuttā hontīti cīvarādibāhullāya paṭipannā nāma honti. Sikkhāya agāravabhāvato sithilaṁ agāḷhaṁ[2] gaṇhantīti **sāthalikā. Sithilan**ti ca bhāvanapuṁsakaniddeso. Sithilasaddena samānatthassa sathalasaddassa vasena sāthalikāti padasiddhi veditabbā. **Avagamanaṭṭhenā**ti adhogamanaṭṭhena, orambhāgiyabhāvenāti attho. **Nikkhittadhurā**ti oropitadhurā ujjitussāhā. **Upadhiviveko** nibbānaṁ. **Duvidhampi vīriyan**ti kāyikaṁ cetasikañca vīriyaṁ.

---

1. Ma 1. 193; Aṁ 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.
2. Adaḷhaṁ (Ka)

Bhaṇḍanaṁ jātaṁ etesanti **bhaṇḍanajātā.** Visesanassa paranipātavasena cetaṁ vuttaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana visesanassa pubbanipātavaseneva atthaṁ dassento **"jātabhaṇḍanā"**ti āha. Kalaho jāto etesanti **kalahajātā**ti etthāpi eseva nayo. **Kalahassa pubbabhāgo**ti kalahassa hetubhūtā paṭibhāgā taṁsadisī ca aniṭṭhakiriyā. **Hatthaparāmāsādivasenā**ti kujjhitvā aññamaññassa hatthe gahetvā palapana-acchindanādivasena. "Ayaṁ dhammo, nāyaṁ dhammo"ti-ādinā vuruddhavādabhūtaṁ vivādaṁ āpannāti **vivādāpannā.** Tenāha **"viruddhavādaṁ āpannā"**ti. Mukhasannissitatāya vācā idha "mukhan"ti adhippetāti āha **"pharusā vācā mukhasattiyo"**ti.

Satipi ubhayesaṁ kalāpānaṁ paramatthato bhede pacurajanehi pana duviññeyyanānattaṁ khīrodakasammoditaṁ accantametaṁ saṁsaṭṭhaṁ viya hutvā tiṭṭhatīti āha **"khīrodakaṁ viya bhūtā"**ti, yathā khīrañca udakañca aññamaññaṁ saṁsandati, visuṁ na hoti, ekattaṁ viya upeti, evaṁ sāmaggivasena ekattūpagatacittuppādāti attho. Mettacittaṁ paccupaṭṭhāpetvā olokanaṁ cakkhūni viya cakkhūni nāmāti āha **"upasantehi mettacakkhūhī"**ti. Piyabhāvadīpakāni hi cakkhūni **piyacakkhūni. Pamuditassa pīti jāyatī**ti pamodapaccayabalavapītimāha. **Pañcavaṇṇā pīti uppajjatī**ti khuddikādibhedena pañcappakārā pīti uppajjati. **Pītimanassā**ti tāya pītiyā pīṇitamanassa, passaddhi-āvahehi uḷārehi pītivegehi tintacittassāti attho. **Vigatadaratho**ti kilesapariḷāhānaṁ dūrībhāvena vūpasantadaratho.

Kena udakena dārito pabbatappadesoti katvā āha **"kandaro nāmā"**ti-ādi. Udakassa yathāninnaṁ pavattiyā nadinibbattanabhāvena **"nadikuñjo"**tipi vuccati. Sāvaṭṭā nadiyo **padarā. Aṭṭha māse**ti hemantagimha-utuvasena aṭṭha māse. Khuddakā udakavāhiniyo sākhā viyāti **sākhā.** Khuddakasobbhā **kusubbhā**[1] okārassa ukāraṁ katvā. Yattha upari unnatappadesato udakaṁ āgantvā tiṭṭhati ceva sandati ca,

1. Khuddakasombhā kusumbhā (Ka)

te kusubbhā khuddaka-āvāṭā. **Khuddakanadiyo**ti pabbatapādādito nikkhantā khuddakā nadiyo.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Paṭhama-ājānīyasuttādivaṇṇanā

97-99. Pañcame **anucchaviko**ti rañño paribhuñjanayoggo. **Hatthapādādi-aṅgasamatāyā**ti hatthapādādi-avayavasamatāya, rañño vā senāya aṅgabhūtattā **rañño aṅgan**ti vuccati. Ānetvā hunitabbanti āhunaṁ, āhutīti atthato ekanti āha **"āhutisaṅkhātaṁ piṇḍapātan"**ti. Dūratopi ānetvā sīlavantesu dātabbassetaṁ adhivacanaṁ. **Piṇḍapātan**ti ca nidassanamattaṁ. Ānetvā hunitabbānaṁ hi cīvarādīnaṁ catunnaṁ paccayānametaṁ adhivacanaṁ āhunanti. Taṁ arahatīti **āhuneyyo. Paṭiggahetuṁ yutto**ti tassa mahapphalabhāvakaraṇato paṭiggaṇhituṁ anucchaviko.

Pāhunakabhattassāti disavidisato āgatānaṁ piyamanāpānaṁ ñātimittānaṁ atthāya sakkāre paṭiyattassa āgantukabhattassa. Taṁ hi ṭhapetvā te tathārūpe pāhunake saṁghasseva dātuṁ yuttaṁ, saṁghova taṁ paṭiggahetuṁ yutto. Saṁghasadiso hi pāhunako natthi. Tathā hesa ekasmiṁ buddhantare vītivatte dissati, kadāci asaṅkhyeyyepi kappe vītivatte. Abbokiṇṇañca piyamanāpatādikarehi dhammehi samannāgato. Evaṁ pāhunamassa dātuṁ yuttaṁ, pāhunañca paṭiggahetuṁ yuttoti **pāhuneyyo.** Ayaṁ hettha adhippāyo "ñātimittā vippavuṭṭhā na cirasseva samāgacchanti, anavaṭṭhitā ca tesu piyamanāpatā, na evamariyasaṁgho, tasmā saṁghova pāhuneyyo"ti.

Dakkhanti etāya sattā yathādhippetāhi sampattīhi vaḍḍhantīti dakkhiṇā, paralokaṁ saddahitvā dānaṁ. Taṁ dakkhiṇaṁ arahati, dakkhiṇāya vā hito yasmā mahapphalakaraṇatāya visodhetīti **dakkhiṇeyyo.**

Puññatthikehi añjali karaṇīyo etthāti **añjalikaraṇīyo.** Ubho hatthe sirasi patiṭṭhāpetvā sabbalokena kayiramānaṁ añjalikammaṁ

arahatīti vā **añjalikaraṇīyo.** Tenāha **“añjalipaggahaṇassa anucchaviko”**ti.

Yadipi pāḷiyaṁ “anuttaran”ti vuttaṁ, natthi ito uttaraṁ visiṭṭhanti hi anuttaraṁ, samampissa pana natthīti dassento **“asadisan”**ti āha. Khittaṁ vuttaṁ bījaṁ mahapphalabhāvakaraṇena tāyati rakkhati, khipanti vapanti ettha bījānīti vā khettaṁ, kedārādi, khettaṁ viya khettaṁ, puññānaṁ khettaṁ **puññakkhettaṁ.** Yathā hi rañño vā amaccassa vā sālīnaṁ vā yavānaṁ vā viruhanaṭṭhānaṁ “rañño sālikkhettaṁ yavakkhettan”ti vuccati, evaṁ saṁgho sabbalokassa puññānaṁ viruhanaṭṭhānaṁ. Saṁghaṁ nissāya hi lokassa nānappakārahitasukhasaṁvattanikāni puññāni viruhanti, tasmā saṁgho **anuttaraṁ puññakkhettaṁ lokassa.** Sesaṁ suviññeyyameva. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

Paṭhama-ājānīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Potthakasuttavaṇṇanā

100. Aṭṭhame **navo**ti navavāyimo. Tenāha **“karaṇaṁ upādāya vuccatī”**ti. **Vākamayavatthan**ti sāṇādivākasāṭakaṁ. **Dubbaṇṇo**ti vivaṇṇo. **Dukkhasamphasso**ti kharasamphasso. Appaṁ agghatīti **appaggho.** Atibahuṁ agghanto kahāpaṇagghanako hoti. **Paribhogamajjhimo**ti paribhogakālavasena majjhimo. So hi navabhāvaṁ atikkamitvā jiṇṇabhāvaṁ appatto majjhe paribhogakālepi dubbaṇṇo ca dukkhasamphasso ca appagghoyeva hoti. Atibahuṁ agghadhantā aḍḍhaṁ agghati, jiṇṇakāle pana aḍḍhamāsakaṁ vā kākaṇikaṁ vā agghati. **Ukkhaliparipuñchanan**ti kāḷukkhaliparipuñchanaṁ. **Navo**tipi upasampadāya pañcavassakālato heṭṭhā jātiyā saṭṭhivassepi navoyeva. **Dubbaṇṇatāyā**ti sarīravaṇṇenapi guṇavaṇḍenapi dubbaṇṇatāya. Dussīlassa hi parisamajjhe nittejatāya sarīravaṇṇopi na sampajjati, guṇavaṇṇena vattabbameva natthi. Aṭṭhakathāyaṁ pana sarīravaṇṇena dubbaṇṇatāpi guṇavaṇṇassa abhāvena dubbaṇṇatāyāti vuttaṁ.

Ye kho panassāti ye kho pana tassa upaṭṭhākā vā ñātimittādayo vā etaṁ puggalaṁ sevanti. **Tesan**ti tesaṁ puggalānaṁ cha satthāre

sevantānaṁ micchādiṭṭhikānaṁ viya, devadatte sevantānaṁ kokālikādīnaṁ viya cataṁ sevanaṁ dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya hoti. **Majjhimo**ti pañcavassakālato paṭṭhāya yāva navavassakālā majjhimo nāma. **Thero**ti dasavassato paṭṭhāya thero nāma. **Evamāhaṁsū**ti evaṁ vadanti. **Kiṁ nu kho tuyhan**ti tuyhaṁ bālassa bhaṇitena ko atthoti vuttaṁ hoti. **Tathārūpan**ti tathājātikaṁ tathāsabhāvaṁ ukkhepanīyakammassa kāraṇabhūtaṁ.

Tīhi kappāsa-aṁsūhi suttaṁ kantitvā katavatthanti tayo kappāsa-aṁsū gahetvā kantitasuttena vāyitaṁ sukhumavatthaṁ, taṁ navavāyimaṁ anagghaṁ hoti, paribhogamajjhimaṁ vīsampi tiṁsampi sahassāni agghati, jiṇṇakāle aṭṭhapi dasapi sahassāni agghati.

Tesaṁ taṁ hotīti tesaṁ sammāsambuddhādayo sevantā viya taṁ sevanaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya hoti. Sammāsambuddhaṁ hi ekaṁ nissāya yāvajjakālā muccanakasattānaṁ pamāṇaṁ natthi, tathā sāriputtattheramahāmoggallānatthere avasese ca asīti mahāsāvake nissāya saggagatasattānaṁ pamāṇaṁ natthi, yāvajjakālā tesaṁ diṭṭhānugatiṁ paṭipannasattānampi pamāṇaṁ natthiyeva. **Ādheyyaṁ gacchatī**ti tassa mahātherassa taṁ atthanissitaṁ vacanaṁ yathā gandhakaraṇḍake kāsikavatthaṁ ādhātabbataṁ ṭhapetabbataṁ gacchati, evaṁ uttamaṅge sirasmiṁ hadaye ca ādhātabbataṁ ṭhapetabbataṁ gacchati.

Potthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Loṇakapallasuttavaṇṇanā

101. Navame **yathā yathā kammaṁ karotī**ti yena yena pakārena pāṇaghātādipāpakammaṁ karoti. **Vipākaṁ paṭisaṁvediyatevā**ti avadhāraṇena kammasiddhiyaṁ tabbipākassa appavatti nāma natthīti dīpeti. Tenevāha **"na hi sakkā"**ti-ādi. **Evaṁ santan**ti bhummatthe upayogavacananti āha **"evaṁ sante"**ti. **Abhisaṅkhāraviññāṇanirodhenā**ti kammaviññāṇassa āyatiṁ anuppattidhammatāpajjanena.

"Ayampi kho kāyo evaṁdhammo evaṁbhāvī evaṁanatīto"ti-ādinā kāyassa asubhāniccādi-ākāra-anupassanā kāyabhāvanāti āha **"kāyānupassanāsaṅkhātāya tāya bhāvanāyā"**ti. **Rāgādīnan**ti **ādi**-saddena dosamohānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. "Rāgo kho āvuso pamāṇakaraṇo, doso pamāṇakaraṇo, moho pamāṇakaraṇo, te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṁkatā āyatiṁ anuppādadhammā"ti[1] hi vuttaṁ.

Yathā hi pabbatapāde pūtipaṇṇassa udakaṁ nāma hoti, kāḷavaṇṇaṁ olokentānaṁ byāmasataṁ gambhīraṁ viya khāyati, yaṭṭhiṁ vā rajjuṁ vā gahetvā minantassa piṭṭhipādoddharaṇamattampi na hoti, evameva ekaccassa yāva rāgādayo nuppajjanti, tāva taṁ puggalaṁ sañjānituṁ na sakkā hoti, sotāpanno viya sakadāgāmī viya anāgāmī viya ca khāyati. Yadā panassa rāgādayo uppajjanti, tadā ratto duṭṭho mūḷhoti paññāyati. Iti te rāgādayo "ettako ayan"ti puggalassa pamāṇaṁ dassentāva uppajjantīti pamāṇakaraṇā nāma vuttā.

Jāpetunti jinadhanaṁ kātuṁ. **So**ti rājā, mahāmatto vā. **Assā**ti añjaliṁ paggahetvā yācantassa. Sesamettha uttānameva.

Loṇakapallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Paṁsudhovakasuttavaṇṇanā

102. Dasame **anīhatadosan**ti anapanītathūlakāḷakaṁ. **Anapanītakasāvan**ti anapagatasukhumakāḷakaṁ. **Pahaṭamattan**ti āhaṭamattaṁ.

Dasakusalakammapathavasena uppannaṁ cittaṁ cittameva, vipassanāpādaka-aṭṭhasamāpatticittaṁ vipassanācittañca tato cittato adhikaṁ cittanti **adhicittan**ti āha **"adhicittanti samathavipassanācittan"**ti. **Anuyuttassā**ti anuppannassa uppādanavasena uppannassa paṭibrūhanavasena anu anu yuttassa, tattha yuttappayuttassāti attho. Ettha ca purebhattaṁ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṁ

---

1. Ma 1. 372 piṭṭhe.

piṇḍapātappaṭikkanto nisīdanaṁ ādāya “asukasmiṁ rukkhamūle vā vanasaṇḍe vā pabbhāre vā samaṇadhammaṁ karissāmī”ti nikkhamantopi tattha gantvā hatthehi vā pādehi vā nisajjaṭṭhānato tiṇapaṇṇāni apanentopi adhicittaṁ anuyuttoyeva. Nisīditvā pana hatthapāde dhovitvā mūlakammaṭṭhānaṁ gahetvā bhāvanaṁ anuyuñjanto bhāvanāya appanaṁ appattāyapi adhicittamanuyuttoyeva tadatthenapi taṁsaddavohārato. **Cittasampanno**ti dhammacittassa samannāgatattā sampannācitto. **Paṇḍitajātiko**ti paṇḍitasabhāvo.

Kāme ārabbhāti vatthukāme ārabbha. Kāmarāgasaṅkhātena vā kāmena paṭisaṁyutto vitakko **kāmavitakko.** Byāpajjati cittaṁ etenāti **byāpādo,** doso. Vihiṁsanti etāya satte, cihiṁsanaṁ vā tesaṁ etanti **vihiṁsā,** paresaṁ viheṭhanākārena pavattassa karuṇāpaṭipakkhassa pāpadhammassetaṁ adhivacanaṁ. **Ñātake ārabbha uppanno vitakko**ti ñātake ārabbha gehassitapemavasena uppanno vitakko. **Janapadamārabbha uppanno vitakko**ti etthāpi eseva nayo. **Aho vata maṁ -pa- uppanno vitakko**ti “aho vata maṁ pare na avajāneyyuṁ, na heṭṭhā katvā maññeyyuṁ, pāsāṇacchattaṁ viya garuṁ kareyyun”ti evaṁ uppannavitakko. **Dasavipassanupakkilesavitakkā**ti obhāsādidasavipassanupakkilese ārabbha uppannavitakkā.

Avasiṭṭhā dhammavitakkā etassāti **avasiṭṭhadhammavitakko,** vipassanāsamādhi. **Na ekaggabhāvappatto** na ekaggataṁ patto. Ekaṁ udetīti hi **ekodi,** paṭipakkhehi anabhibhūtattā aggaṁ seṭṭhaṁ hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati, ekasmiṁ ārammaṇe samādhānavasena pavattacittassetaṁ adhivacanaṁ. Ekodissa bhāvo **ekodibhāvo,** ekaggabhāyetaṁ adhivacanaṁ.

Niyakajjhattanti attasantānassetaṁ adhivacanaṁ. **Gocarajjhattan**ti idha nibbānaṁ adhippetaṁ. Tenāha **“ekasmiṁ nibbānagocareyeva tiṭṭhatī”**ti. **Suṭṭhu nisīdatī**ti samādhipaṭipakkhe kilese sannisīdento suṭṭhu nisīdati. **Ekaggaṁ hotī**ti abyaggabhāvappattiyā ekaggaṁ hoti. **Sammā ādhiyatī**ti yathā ārammaṇe suṭṭhu appitaṁ hoti, evaṁ sammā sammadeva ādhiyati.

Abhiññā sacchikaraṇīyassāti ettha "abhiññāya sacchikaraṇīyassā"ti vattabbe "abhiññā"ti ya-kāralopena pana puna kālakiriyāniddeso katoti āha **"abhijānitvā paccakkhaṁ kātabbassā"**ti. Abhiññāya iddhividhādiñāṇena sacchikiriyaṁ iddhividhapaccanubhavanādikaṁ **abhiññāsacchikaraṇīyan**ti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Sakkhibhabbataṁ pāpuṇātī**ti ettha pana yassa paccakkhaṁ atthi, so sakkhī, sakkhino bhabbatā sakkhibhabbatā, sakkhibhavananti vuttaṁ hoti. Sakkhī ca so bhabbo cāti sakkhibhabbo. Ayaṁ hi iddhividhādīnaṁ bhabbo tattha ca sakkhīti sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhibhabbatā, taṁ pāpuṇātīti attho.

Abhiññāpādakajjhānādibhedeti ettha abhiññāpādā ca abhiññāpādakajjhānañca abhiññāpādakajjhānāni. **Ādi**-saddena arahattañca arahattassa vipassanā ca saṅgahitāti daṭṭhabbaṁ. Teneva **majjhimanikāyaṭṭhakathāyaṁ**[1]—

> "Sati sati-āyataneti sati satikāraṇe. Kiñcettha kāraṇaṁ? Abhiññā vā abhiññāpādakajjhānaṁ vā, avasāne pana arahattaṁ vā kāraṇaṁ arahattassa vipassanā vāti veditabban"ti vuttaṁ.

Yaṁ hi taṁ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātaṁ iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇaṁ. Atha[2] iddhividhapaccanubhavanādi abhiññā, evaṁ sati abhiññāpādakajjhānaṁ kāraṇaṁ. Avasāne chaṭṭhābhiññāya pana arahatthaṁ, arahattassa vipassanā vā kāraṇaṁ. Arahattaṁ hi "kudāssu nāmātaṁ tadāyatanaṁ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi upasampajja viharantī"ti[3] anuttaresu vimokkhesu pihaṁ upaṭṭhapetvā abhiññā nibbattentassa kāraṇaṁ. Idañca sādhāraṇaṁ na hoti, sādhāraṇavasena pana arahattassa vipassanā kāraṇaṁ. Imasmiṁ hi sutte arahattaphalavasena chaṭṭhābhiññā vuttā. Tenevāha **"āsavānaṁ khayāti-ādi cettha phalasamāpattivasena vuttanti veditabban"**ti.

Paṁsudhovakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma-Ṭṭha 3. 141 piṭṭhe.
2. Idha (Ka) majjhimapaṇṇāsake mahāvacchasuttaṭīkāyaṁ passitabbaṁ.
3. Ma 1. 378; Ma 3. 261 piṭṭhesu.

11. Nimittasuttavaṇṇanā

103. Ekādasame yehi phalaṁ nimīyati, uppajjanaṭṭhāne pakkhipamānaṁ viya hoti, tāni **nimittāni.** Tenāha **"tīṇi kāraṇānī"**ti. **Kālena kālan**ti ettha **kālenā**ti bhummatthe karaṇavacanaṁ. **Kālan**ti ca upayogavacananti āha **"kāle kāle"**ti. **Manasi kātabbā**ti citte kātabbā, uppādetabbāti attho. Upalakkhitasamādhānākāro samādhiyeva idha samādhinimittanti āha **"ekaggatā hi idha samādhinimittanti vuttā"**ti. **Ṭhānaṁ taṁ cittaṁ kosajjāya saṁvatteyyā**ti ettha ṭhānaṁ atthīti vacanaseso. Taṁ bhāvanācittaṁ kosajjāya saṁvatteyya, tassa saṁvattanassa kāraṇaṁ atthīti attho. **Taṁ** vā manasikaraṇaṁ **cittaṁ kosajjāya saṁvatteyya,** etassa ṭhānaṁ kāraṇaṁ atthīti attho. Tenāha **"kāraṇaṁ vijjatī"**ti-ādi. **Ñāṇajavan**ti saṅkhāresu aniccādivasena pavattamānaṁ paññājavaṁ.

Yaṁ kiñci suvaṇṇatāpanayogga-aṅgārabhājanaṁ idha "ukkā"ti adhippetanti āha **"aṅgārakapallan"**ti. **Sajjeyyā**ti yathā tattha pakkhittaṁ suvaṇṇaṁ tappati, evaṁ paṭiyādiyeyya. **Ālimpeyyā**ti ādiyeyya, jaleyyāti attho. Tenāha **"tattha aṅgāre -pa- gāhāpeyyā"**ti. **Mūsāya vā pakkhipeyyā**ti tattake[1] vā pakkhipeyya. **Upadhāretī**ti sallakkheti.

Nimittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Loṇakapallavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. Vaṭṭake (Ka) āvaṭṭaniyaṁ (?)

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Sambodhavagga

1. Pubbevasambodhasuttādivaṇṇanā

104-106. Tatiyassa paṭhame **sambodhito pubbevā**ti sambodho vuccati catūsu maggesu ñāṇaṁ "sāmaṁ sammā bujjhi etenā"ti katvā, tato pubbeyevāti attho. Tenāha **"ariyamaggappattito aparabhāgeyevā"**ti. **Bodhisattasseva sato**ti ettha yathā udakato uggantvā ṭhitaṁ paripākagataṁ padumaṁ sūriyarasmisamphassena avassaṁ bujjhissatīti bujjhanakapadumanti vuccati, evaṁ buddhānaṁ santike byākaraṇassa laddhattā avassaṁ anantarāyena pāramiyo pūretvā bujjhissatīti bujjhanakasattoti **bodhisatto.** Tenāha **"bujjhanakasattasseva -pa- ārabhantasseva sato"**ti. Yā vā esā catumaggañāṇasaṅkhātā bodhi "taṁ bodhiṁ kudāssu nāmāhaṁ pāpuṇissāmī"ti patthayamāno paṭipajjatīti bodhiyaṁ satto āsattotipi **bodhisatto.** Tenāha **"sambodhiyā vā sattasseva laggasseva sato"**ti.

Atha vā bodhīti ñāṇaṁ "bujjhati etenā"ti katvā, bodhimā satto **bodhisatto** purimapade uttarapadalopaṁ katvā yathā "ñāṇasatto"ti, ñāṇavā paññavā paṇḍito sattoti attho. Buddhānaṁ hi pādamūle abhinīhārato paṭṭhāya paṇḍitova so satto, na andhabāloti bodhisatto. Evaṁ guṇavato uppannānāmavasena bodhisattasseva sato. Assākhīyatīti **assādo,** sukhaṁ. Tañca sātākāralakkhaṇanti āha **"assādoti madhurākāro"**ti. Chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca etthāti **nibbānaṁ "chandarāgavinayo chandarāgappahānañcā"ti vuccati.** Tenāha **"nibbānan"**ti-ādi. Tattha **āgammā**ti idaṁ yo jano rāgaṁ vineti pajatati ca, tassa ārammaṇakaraṇaṁ sandhāya vuttaṁ. Dutiyatatiyāni uttānatthāneva.

Pubbevasambodhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samaṇabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā

107-112. Catutthe **sāmaññan**ti ariyamaggo, tena araṇīyato upagantabbato **sāmaññatthaṁ,** ariyaphalanti āha **"sāmaññatthanti catubbidhaṁ ariyaphalan"**ti. **Brahmaññatthan**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha **"itaraṁ tasseva vevacanan"**ti. Ariyamaggasaṅkhātaṁ sāmaññameva vā araṇīyato **sāmaññatthan**ti āha **"sāmaññatthena vā cattāro maggā"**ti. Pañcamādīni uttānatthāneva.

Samaṇabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dutiyanidānasuttavaṇṇanā

113. Dasame **vivaṭṭagāmikammānan**ti vivaṭṭūpanissayakammānaṁ. **Tadabhinivattetī**ti ettha **taṁ**-saddena paccāmasanassa vipākassa parāmāsoti āha **"taṁ abhinivattetī"**ti, taṁ vipākaṁ abhibhavitvā nivattetīti attho. Idāni na kevalaṁ vipākasseva parāmāso taṁ-saddena, atha kho chandarāgaṭṭhāniyānaṁ dhammānaṁ tabbipākassa ca parāmāso daṭṭhabboti āha **"yadā vā tenā"**ti-ādi. **Te ceva dhamme**ti te chandarāgaṭṭhāniye dhamme. **Nibbijjhitvā passatī**ti kilese nibbijjhitvā vibhūtaṁ pākaṭaṁ katvā passatīti.

Dutiyanidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sambodhavaggavaṇṇānā niṭṭhitā.

---

(12) 2. Āpāyikavagga

1. Āpāyikasuttavaṇṇanā

114. Dutiyassa paṭhame apāyesu nibbattanasīlatāya apāyūpagā **āpāyikā**ti āha **"apāyaṁ gacchissantīti āpāyikā"**ti. Aññe brahmacārino sunivatthe supārute sumbhakapattadhare gāmanigamarājadhānīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṁ kappente disvā sayampi tādisena

ākārena tathāpaṭipajjanato “ahaṁ brahmacārī”ti paṭiññaṁ dento viya hotīti āha **“brahmacāripaṭiññoti brahmacāripaṭirūpako”**ti. “Ahampi bhikkhū”ti vatvā uposathaṅgādīni pavisanto pana brahmacāripaṭiñño hotiyeva, tathā saṁghikaṁ lābhaṁ gaṇhanto. Tenāha **“tesaṁ vā -pa- evaṁpaṭiñño”**ti. **Akkhosatī**ti “assamaṇosi, samaṇapaṭiññosī”ti-ādinā akkosati. **Paribhāsatī**ti “so tvaṁ ‘hotu, muṇḍakasamaṇo ahan’ti maññasi, idāni te assamaṇabhāvaṁ āropessāmī”ti-ādinā vadanto paribhāsati.

Kilesakāmopi assādiyamāno vatthukāmantogadhoyeva, kilesakāmavasena ca tesaṁ assādanaṁ siyāti āha **“kilesakāmena vatthukāme sevantassā”**ti. **Kilesakāmenāti** karaṇatthe karaṇavacanaṁ. **Natthi doso**ti assādetvā visayaparibhoge natthi ādīnavo, tappaccayā na koci antarāyoti adhippāyo. **Pātabbataṁ**[1] **āpajjatī**ti paribhuñjanakataṁ upagacchati. Paribhogattho hi ayaṁ pā-saddo, kattusādhano ca tabba-saddo, yathā, ruci paribhuñjatīti attho. **Pivitabbataṁ paribhuñjitabbatan**ti etthāpi kattuvaseneva attho veditabbo.

Āpāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dullabhasuttavaṇṇanā

115. Dutiye parena katassa upakārassa anurūpappavatti attani kataṁ upakāraṁ upakārato jānanto vediyanto **kataññū katavedī**ti āha **“iminā mayhaṁ katan”**ti-ādi.

Dullabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Appameyyasuttavaṇṇanā

116. Tatiye **sukhena metabbo**ti yathā parittassa udakassa sukhena pamāṇaṁ gayhati, evameva “uddhato”ti-ādinā yathāvuttehi

---

1. Pātabyataṁ (Pāḷiyaṁ)

aguṇaṅgehi samannāgatassa sukhena pamāṇaṁ gayhatīti sukhena metabbo. **Dukkhena metabbo**ti yathā mahāsamuddassa dukkhena pamāṇaṁ gayhati, evameva "anuddhato"ti-ādinā dassitehi guṇaṅgehi samannāgatassa dukkhena pamāṇaṁ gayhati, "anāgāmī nu kho khīṇāsavo nu kho"ti vattabbataṁ gacchati, tenesa dukkhena metabbo. **Pametuṁ na sakkot**īti yathā ākāsassa na sakkā pamāṇaṁ gahetuṁ, evaṁ khīṇāsavassa, tenesa pametuṁ na sakkāti **appameyyo.**

Sārābhāvena tucchattā naḷo viya naḷo, mānoti āha **"unnaḷoti uggatanaḷo"**ti, uṭṭhitatucchamānoti vuttaṁ hoti. Tenāha **"tucchamānaṁ ukkhipitvā ṭhitoti attho"**ti. Mano hi seyyassa seyyoti sadisoti ca pavattiyā visesato tuccho. **Cāpallenā**ti capalabhāvena, taṇhāloluppenāti attho. **Mukharo**ti mukhena pharuso, pharusavācoti attho. **Vikiṇṇavāco**ti visaṭavacano samphappalāpitāya apariyantavacano. Tenāha **"asaññatavacano"**ti, divasampi niratthakavacanaṁ palāpīti vuttaṁ hoti. **Cittekaggatārahito**ti upacārappanāsamādhirahito caṇḍasote baddhanāvā viya anavaṭṭhitakiriyo. **Bhantacitto**ti anavaṭṭhitacitto paṇṇāruḷhavālamigasadiso. **Vivaṭindriyo**ti saṁvarābhāvena gihikāle viya asaṁvutacakkhādi-indriyo.

Appameyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Āneñjasuttavaṇṇanā

117. Catutthe saha byayati gacchatīti sahabyo, sahapavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatā,** sahapavattīti āha **"sahabhāvaṁ upapajjatī"**ti. "Yāvatakaṁ tesaṁ devānaṁ āyuppamāṇaṁ, taṁ sabbaṁ khepetvā nirayampi gacchatī"ti-ādivacanato arūpabhavato cutassa apāyūpapatti vuttā viya dissatīti tannivattanatthaṁ bhagavato adhippāyaṁ vivaranto "sandhāyabhāsitamidaṁ vacanan"ti dīpeti **"nirayādīhi avippamuttattā"**ti-ādinā. Na hi tassa upacārajjhānato balavataraṁ akusalaṁ atthīti. Iminā tato cavantānaṁ upacārajjhānameva paṭisandhijanakaṁ kammanti dīpeti.

Adhikaṁ payasati payujjati etenāti **adhippayāso,** savisesaṁ itikattabbakiriyā. Tenāha **"adhikappayogo"**ti. Sesamettha uttānameva.

Āneñjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Vipattisampadāsuttavaṇṇanā

118. Pañcame **dinnan**ti deyyadhammasīsena dānaṁ vuttanti āha **"dinnassa phalābhāvaṁ sandhāya vadatī"**ti. Dinnaṁ pana annādivatthuṁ kathaṁ paṭikkhipati. Esa nayo **"yiṭṭhaṁ hutan"**ti etthāpi. **Mahāyāgo**ti sabbasādhāraṇaṁ mahādānaṁ. **Paheṇakasakkāro**ti[1] pāhunakānaṁ kātabbasakkāro. **Phalan**ti ānisaṁsaphalaṁ nissandaphalañca. **Vipāko**ti sadisaphalaṁ. **Paraloke ṭhitassa ayaṁ loko natthī**ti paraloke ṭhitassa kammunā laddhabbo ayaṁ loko na hoti. **Idhaloke ṭhitassapi paraloko natthī**ti idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha **"sabbe tattha tattheva ucchijjantī"**ti. Ime sattā yattha yattha bhavayonigati-ādīsu ṭhitā, tattha tattheva ucchijjanti, dvayavināsena vinassanti.

Phalābhāvavasenāti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṁ phalassa abhāvavasena "natthi mātā, natthi pitā"ti vadati, na mātāpitūnaṁ, nāpi tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṁ abhāvavasena tesaṁ lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesaṁ sattānaṁ uppādo nāma kevalo, na ca vanapubbakoti dassanatthaṁ **"natthi sattā opapātikā"**ti vuttanti āha **"cavitvā uppajjanakā sattā nāma natthīti vadatī"**ti. **Sayaṁ abhiññā sacchikatvā pavedentī**ti ye imañca lokaṁ parañca lokaṁ abhivisiṭṭhāya paññāya sayaṁ pacakkhaṁ katvā pavedenti, te natthīti sabbaññubuddhānaṁ abhāvaṁ dīpeti.

Vivattisampadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Payonakasakkāroti (Ka)

6. Apaṇṇakasuttādivaṇṇanā

119-120. Chaṭṭhe **chahi talehi samannāgato pāsako**ti catūsu passesu cattāri talāni, dvīsu koṭīsu dve talānīti evaṁ chahi talehi samannāgato pāsakakīḷāpasutānaṁ maṇisadiso pāsakaviseso. Sattamaṁ uttānameva.

Apaṇṇakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Paṭhamasoceyyasuttavaṇṇanā

121. Aṭṭhame **sucibhāvo**ti kilesāsucivigamena suddhabhāvo asaṁkiliṭṭhabhāvo, atthato kāyasucaritādīni.

Paṭhamasoceyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Dutiyasoceyyasuttavaṇṇanā

112. Navame samucchedavasena pahīnasabbakāyaduccaritatāya kāye, kāyena vā suci **kāyasuci.** Tenāha **"kāyadvāre"**ti-ādi. **Soceyyasampannan**ti paṭippassaddhakilesattā parisuddhāya soceyyasampattiyā upetaṁ. Ninhātā aggamaggasalilena vikkhālitā pāpā etenāti **ninhātapāpako,** khīṇāsavo. Tenāha **"khīṇāsavova kathito"**ti.

Dutiyasoceyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Moneyyasuttavaṇṇanā

123. Dasame munino bhāvā **moneyyāni,** yehi dhammehi ubhayahitamunanato muni nāma hoti, te munibhāvakarā moneyyā paṭipadā dhammā eva vuttā. Munino vā etāni **moneyyāni,** yathāvuttadhammā eva. Tattha yasmā kāyena akattabbassa akaraṇaṁ, kattabbassa ca

karaṇaṁ, "atthi imasmiṁ kāye kesā"ti-ādinā[1] kāyasaṅkhātassa ārammaṇassa jānanaṁ, kāyassa ca samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato ca yāthāvato parijānanatā, tathā parijānanavasena pana pavatto vipassanāmaggo, tena ca kāye chandarāgassa pajahanaṁ, kāyasaṅkhāraṁ nirodhetvā pattabbasamāpatti vā, sabbe ete kāyamukhena pavattā moneyyappaṭipadā dhammā **kāyamoneyyaṁ nāma.** Tasmā tamatthaṁ dassetuṁ "katamaṁ kāyamoneyyaṁ? Tividhakāyaduccaritassa pahānaṁ kāyamoneyyaṁ, tividhakāyasucaritampi kāya moneyyan"ti-ādinā[2] pāḷi āgatā. Idhāpi teneva pāḷinayena atthaṁ dassento **"tividhakāyaduccaritappahānaṁ kāyamoneyyaṁ nāmā"**ti-ādimāha.

Idāni "katamaṁ vacīmoneyyaṁ? Catubbidhavacīduccaritassa pahānaṁ vacīmoneyyaṁ, catubbidhaṁ vacīsucaritaṁ, vācārammaṇe ñāṇaṁ, vācāpariññā, pariññāsahagato maggo, vācāya chandarāgassa pahānaṁ, vacīsaṅkhāranirodho dutiyajjhānasamāpatti cacīmoneyyan"ti imāya pāḷiyā[2] vuttamatthaṁ atidīpento **"vacīmoneyyepi eseva nayo"**ti-ādimāha. Tattha copanavācañceva saddavācañca ārabbha pavattā paññā **vācārammaṇe ñāṇaṁ.** Tassā vācāya samudayādito parijānanaṁ **vācāpariññā.**

"Katamaṁ manomoneyyaṁ? Tividhamanoduccaritassa pahānaṁ manomoneyyaṁ, tividhaṁ manoduccaritaṁ, manārammaṇe ñāṇaṁ, manapariññā, pariññāsahagato maggo, manasmiṁ chandarāgassa pahānaṁ, cittasaṅkhāranirodho saññāvedayitanirodhasamāpatti manomoneyyan"ti imāya pāḷiyā[2] āgatanayena atthaṁ vibhāvento **"manomoneyyepi imināva nayena atthaṁ ñatvā"**ti-ādimāha. Tattha ca ekāsītividhaṁ lokiyacittaṁ ārabbha pavattañāṇaṁ **manārammaṇe ñāṇaṁ.** Tassa samudayādito parijānanaṁ **manapariññā**ti ayaṁ viseso.

Moneyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpāyikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Saṁ 2. 329; Khu 1. 2 piṭṭhesu. 2. Khu 7. 44 piṭṭhe.

(13) 3. Kusināravagga

1. Kusinārasuttādivaṇṇanā

124-125. Tatiyassa paṭhame **taṇhāgedhena gathito**ti taṇhābandhanena baddho. **Taṇhāmucchanāyā**ti taṇhāya vasena mucchāpattiyā. **Mucchito**ti mucchaṁ mohaṁ pamādaṁ āpanno. **Ajjhopanno**ti adhi-opanno. Taṇhāya adhibhavitvā ajjhotthaṭo gilitvā pariniṭṭhapetvā viya ṭhito. Tenāha **"ajjhopannoti taṇhāya gilitvā pariniṭṭhapetvā pavatto"**ti. **Anādīnavadassāvī**ti gathitādibhāvena paribhoge ādīnavamattampi na passati. **Nissaraṇapañño**ti ayamattho āhāraparibhogeti tattha payojanaparicchedikā "yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā"ti-ādinā[1] pavattā āhārapaṭibaddhachandarāganissaraṇabhūtā paññā assa atthīti nissaraṇapañño. Sesamettha uttānameva. Dutiye natthi vattabbaṁ.

Kusinārasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Gotamakacetiyasuttavaṇṇanā

126. Tatiye **sambahulā**ti pañcasatamattā. Pañcasatā kira brāhmaṇā tiṇṇaṁ vedānaṁ pāragū aparabhāge bhagavato dhammadesanaṁ sutvā kāmesu ādīnavaṁ nekkhamme ca ānisaṁsaṁ passamānā bhagavato santike pabbajitvā na cirasseva sabbaṁ buddhavacanaṁ uggaṇhitvā pariyattiṁ nissāya mānaṁ uppādesuṁ "yaṁ yaṁ bhagavā katheti, taṁ taṁ mayaṁ khippameva jānāma. Bhagavā hi itthiliṅgādīni tīṇi liṅgāni, nāmādīni cattāri padāni, paṭhamādayo satta vibhattiyo muñcitvā na kiñci katheti, evaṁ kathite ca amhākaṁ paṇṭhipadaṁ nāma natthī"ti, te bhagavati agāravā hutvā tato paṭṭhāya bhagavato upaṭṭhānampi dhammassavanampi abhiṇhaṁ na gacchanti. Te sandhāya vuttaṁ **"sambahulā kira brāhmaṇapabbajitā -pa- dhammassavanaṁ na gacchantī"**ti. **Mukhapaṭiññaṁ gahetvā**ti "saccaṁ kira tumhe bhikkhave"ti-ādinā tamatthaṁ paṭipucchitvā "saccaṁ bhagavā"ti tehi bhikkhūhi vuttaṁ paṭivacanaṁ gahetvā. Taṁ hi attano mukheneva paṭiññātattā "mukhapaṭiññā"ti vuccati.

---

1. Ma 1. 12; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṁ 2. 323; Aṁ 2. 341; Aṁ 3. 15 piṭṭhesu.

Neva āgataṭṭhānaṁ na gataṭṭhānaṁ addasaṁsu. Kasmā? Aññāṇato. Te kira tassa suttassa atthaṁ na jāniṁsu. Tesaṁ hi tasmiṁ samaye vicitranayaṁ desanāvilāsayuttampi taṁ suttaṁ ghanaputhulena dussapaṭṭena mukhaṁ baddhaṁ[1] katvā purato ṭhapitamanuññabhojanaṁ viya ahosi. Nanu ca bhagavā attanā desitaṁ dhammaṁ pare ñāpetuṁ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā sabbaññutaṁ patto, so kasmā yathā tena jānanti, tathā desetīti? Tesaṁ mānabhañjanatthaṁ. Bhagavā hi "abhabbā ime imaṁ mānakhilaṁ anupahacca maggaṁ vā phalaṁ vā sacchikātun"ti tesaṁ sutapariyattiṁ nissāya uppannaṁ aṭṭhuppattiṁ katvā desanākusalo mānabhañjanatthaṁ "sabbadhammamūlapariyāyan"ti-ādinā **mūlapariyāyasuttaṁ**[2] abhāsi.

Sammāsambuddho "mayhaṁ kathā niyyātī"ti mukhasampattameva kathetīti cintayiṁsūti idaṁ aṅguttarabhāṇakānaṁ vaḷañjanakatantinīhārena vuttaṁ. Majjhimabhāṇakā pana evaṁ vadanti—evaṁ mānabhañjanatthaṁ desitañca pana taṁ suttaṁ sutvā te bhikkhū "taṁyeva kira pathaviṁ diṭṭhigatiko sañjānāti, sekhopi arahāpi tathāgatopi abhijānāti, kiṁ nāmidaṁ kathaṁ nāmidan"ti cintentā "pubbe mayaṁ bhagavatā kathitaṁ yaṁkiñci khippameva jānāma, idāni panimassa mūlapariyāyassa antaṁ vā koṭiṁ vā na jānāma na passāma, aho buddhā nāma appameyyā atulā"ti uddhatadāṭhā viya sappā nimmadā hutvā buddhūpaṭṭhānañca dhammassavanañca sakkaccaṁ agamaṁsu. Tena samayena dhammasabhāyaṁ sannisinnā bhikkhū "aho buddhānaṁ ānubhāvo, te nāma brāhmaṇapabbajitā tathā mānamadamattā bhagavatā mūlapariyāyadesanāya nihatamānā katā"ti kathaṁ samuṭṭhāpesuṁ. Taṁ sutvā bhagavā "na bhikkhave idāneva, pubbepi ahaṁ evaṁ ime mānapaggahitasīse carante nihatamāne akāsin"ti vatvā atītaṁ āharanto "bhūtapubbaṁ bhikkhave aññataro disāpāmokkho brāhmaṇo bārāṇasiyaṁ paṭivasati tiṇṇaṁ vedānaṁ pāragū sanighaṇṭukeṭubhānaṁ sākkharappabhedānaṁ itiyāsapañcamānaṁ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo, so pañcamattāni māṇavakasatāni mante vāceti. Paṇḍitamāṇavakā bahuñca gaṇhanti lahuñca, suṭṭhu ca upadhārentī"ti-ādinā[3] jātakaṁ kathesi.

---

1. Mukhe bandhaṁ (Ma-Ṭṭha 1. 58 piṭṭhe.)
2. Ma 1. 1 piṭṭhe.
3. Jātaka-Ṭṭha 2. 237 piṭṭhe.

Taṁ sutvā te bhikkhū "pubbepi mayaṁ māneneva upahatā"ti bhiyyoso mattāya nihatamānā hutvā attano upakārakammaṭṭhānaparāyaṇā ahesuṁ. Tato bhagavā ekaṁ samayaṁ janapadacārikaṁ caranto vesāliṁ patvā gotamake cetiye viharanto imesaṁ pañcasatānaṁ bhikkhūnaṁ ñāṇaparipākaṁ viditvā idaṁ gotamakasuttaṁ kathesi. Idañca suttaṁ sutvā te pañcasatā bhikkhū tasmiṁ yeva āsane saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇiṁsūti.

Abhiññāyāti kusalādibhedaṁ khandhādibhedañca desetabbaṁ dhammaṁ, veneyyānañca āsayānusayacariyādhimutti-ādibhedaṁ, tassa ca nesaṁ desetabbappakāraṁ yāthāvato abhijānitvāti attho. **Ime pañcakkhandhā dvādasāyatanānī**ti-ādi panettha nidassanamattaṁ vuttanti veditabbaṁ. **Sappaccayan**ti sakāraṇaṁ, veneyyānaṁ ajjhāsayena vā pucchāya vā aṭṭhuppattiyā vāsanimittaṁ hetūdāharaṇasahitañcāti attho. Rāgādīnaṁ paṭiharaṇaṁpaṭihāriyaṁ, tadeva pāṭihāriyaṁ, saha pāṭihāriyenāti **sappāṭihāriyaṁ.** Rāgādippaṭisedhanavaseneva hi satthā dhammaṁ deseti. Teneha **"paccanīkapaṭiharaṇena sappāṭihāriyameva katvā"**ti. Apare pana "yathārahaṁ iddhi-ādesanānusāsanipāṭihāriyasahitan"ti vadanti anusāsanipāṭihāriyarahitā desanā natthīti katvā. Sesamettha uttānameva.

Gotamakacetiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Bharaṇḍukālāmasuttavaṇṇanā

127. Catutthe **āḷārakālāmakāle**ti āḷārakālāmānaṁ dharamānakāle. **Pariññan**ti pahānapariññaṁ. Sā hi samatikkamo, na itarā. Tenāha **"pariññā nāma samatikkamo"**ti. Ettha ca paṭhamo satthā rūpāvacarasamāpattilābhī daṭṭhabbo, dutiyo arūpāvacarasamāpattilābhī, tatiyo sammāsambuddho daṭṭhabbo. Vuttaṁ hetaṁ **Puggalapaññattiyaṁ**[1]—

---

1. Abhi 3. 142 piṭṭhe.

“Yvāyaṁ satthā kāmānaṁ pariññaṁ paññāpeti, na rūpānaṁ pariññaṁ paññāpeti, na vedanānaṁ pariññaṁ paññāpeti, rūpāvacarasamāpattiyā lābhī satthā tena daṭṭhabbo. Yvāyaṁ satthā kāmānañca pariññaṁ paññāpeti, rūpānañca pariññaṁ paññāpeti, na vedanānaṁ pariññaṁ paññāpeti, arūpāvacarasamāpattiyā lābhī satthā tena daṭṭhabbo. Yvāyaṁ satthā kāmānañca pariññaṁ paññāpeti, rūpānañca pariññaṁ paññāpeti, vedanānañca pariññaṁ paññāpeti, sammāsambuddho satthā tena daṭṭhabbo”ti.

Tattha titthiyā samayaṁ jānantā kādhānaṁ pariññaṁ paññāpeyyuṁ paṭhamajjhānaṁ vadamānā. Rūpānaṁ pariññaṁ paññāpeyyuṁ arūparāgaṁ vadamānā. Vedanāpariññaṁ paññāpeyyuṁ asaññārāgaṁ vadamānā. Te pana “idaṁ nāma paṭhamajjhānaṁ, ayaṁ rūpabhavo, ayaṁ asaññābhavo”tipi na jānanti. Te paññāpetuṁ asakkontāpi kevalaṁ “paññāpemā”ti vadanti. Tathāgato pana kāmānaṁ pariññaṁ anāgāmimaggena paññāpeti, rūpavedanānaṁ arahatthamaggena. Evamettha dve janā bāhirakā, eko sammāsambuddhoti imasmiṁ loke tayo satthāro nāma.

Bharaṇḍukālāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

128. Pañcame **abhikkantā**ti atikkantā, vigatāti atthoti āha **“khaye dissatī”**ti. Teneva hi **“nikkhanto paṭhamo yāmo”**ti anantaraṁ vuttaṁ. **Abhikkantataro**ti ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha **“sundare dissatī”**ti. **Ko**ti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena parivārena paricchedena. **Jalan**ti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṁ disā**ti dasa disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṁ ekālokaṁ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpe**ti uḷārarūpe sampannarūpe. **Abbhanumodane**ti

sampahaṁsane. **Idha panā**ti "atikkantāya rattiyā"ti etasmiṁ pade. **Tenā**ti sundarapariyāyattā. Khaye vā idha abhikkantasaddo daṭṭhabbo, tena "abhikkantāya parikkhīṇāya rattiyā"ti vuttaṁ hoti.

Rūpāyatanādīsūti **ādi**saddena akkharādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Suvaṇṇavaṇṇo**ti suvaṇṇacchavīti ayamettha atthoti āha **"chaviyan"**ti. Tathā hi vuttaṁ "kañcanasannibhattaco"ti[1]. **Saññūḷhā**ti sambandhitā, ganthitāti attho. **Vaṇṇā**ti guṇavaṇṇāti āha **"thutiyan"**ti, thomanāyanti attho. **Kulavagge**ti khattiyādikulakoṭṭhāse. Tattha "accho vippasanno"ti-ādinā vaṇṇitabbaṭṭhena **vaṇṇo,** chavi. Vaṇṇanaṭṭhena abhitthavaṭṭhena **vaṇṇo,** thuti. Aññamaññaṁ asaṅkarato vaṇṇetabbato ṭhapetabbato **vaṇṇo,** khattiyādikulavaggo. Vaṇṇīyati ñāpīyati etenāti **vaṇṇo,** ñāpakakāraṇaṁ. Vaṇṇanato thūlarassādibhāvena upaṭṭhānato **vaṇṇo,** saṇṭhānaṁ. Mahantaṁ khuddakaṁ majjhimanti vaṇṇetabbato pamitabbato **vaṇṇo,** pamāṇaṁ. Vaṇṇīyati cakkhunā passīyatīti **vaṇṇo,** rūpāyatananti evaṁ tasmiṁ tasmiṁ atthe vaṇṇasaddassa pavatti veditabbā. **So**ti vaṇṇasaddo **chaviyā daṭṭhabbo** rūpāyatane gayhamānassapi chavimukheneva gahetabbato. Chavigatā pana vaṇṇadhātu va "suvaṇṇavaṇṇo"ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare.

Kevalaparipuṇṇanti ekadesampi asesetvā niravasesatova paripuṇṇanti ayamettha atthoti āha **"anavasesatā attho"**ti. **Kevalakappā**ti **kappa**-saddo nipāto padapūraṇamattaṁ, "kevalaṁ" icceva attho. Kevalasaddo ca bahulavācīti āha **"yebhuyyatā attho"**ti. Keci pana "īsakaṁ asamattaṁ[2] kevalaṁ kevalakappan"ti vadanti. Anavasesattho ettha kevalasaddo siyā, anatthantarena pana kappasaddena padavaḍḍhanaṁ kataṁ "kevalā eva kevalakappā"ti. Tathā vā[3] kappanīyattā paññapetabbattā kevalakappā. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkaro suddhatā. **Anatirekatā** taṁparamatā[4] visesābhāvo.

---

1. Ma 2. 351; Khu 1. 367 piṭṭhesu.
2. Imassa pana sādhippāyo attho moggallānabyākhyāyaṁ catutthakaṇḍe (120) suttabyākhyāto gahetabbo.
3. Atha vā (pāthikavagge āṭānāṭiyasuttaṭīkāya)
4. Gammakattā (Ka) Saṁ-Ṭī 1. 43 piṭṭhe passitabbaṁ.

Kevalakappanti kevalaṁ daḷhaṁ katvāti attho. Kevalaṁ vuccati nibbānaṁ sabbasaṅkhatavivittattā, taṁ etassa adhigataṁ[1] atthīti **kevalī,** sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappa-saddo panāyaṁ sa-upasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānaṁ okappasaddamattaṁ nidasseti, aññathā kappasaddassa atthuddhāre okappaniyapadaṁ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehī**ti vinayasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappan**ti niccakālaṁ. **Paññatthī**ti nāmaṁ. Nāmaṁ hetaṁ tassa āyasmato, yadidaṁ kappoti. **Kappitakesamassū**ti kattariyā cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappo**ti majjhanhikavelāya vītikantāya dvaṅgulabhāvikappo. **Leso**ti apadeso. Anavasesaṁ pharituṁ samatthassa obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṁ pana sabbasseva pharatīti dassetuṁ samantattho kappasaddo gahitoti āha **"anavasesaṁ samantato"**ti.

Ābhāya pharitvāti vatthamālālaṅkārasarīrasamuṭṭhitāya ābhāya pharitvā. Devatānaṁ hi sarīrobhāsaṁ dvādasayojanamattaṁ ṭhānaṁ tato bhiyyopi pharitvā tiṭṭhati, tathā vatthābharaṇādisamuṭṭhitā pabhā.

Hatthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Kaṭuviyasuttādivaṇṇanā

129. Chaṭṭhe gāvīnaṁ kayavikkayavasena yogo etthāti goyogo, kayavikkayaṁ karonto gāvīhi yujjanti etthāti vā goyogo, gāvīnaṁ vikkayaṭṭhānaṁ. Tattha jāto pilakkharukkho **goyogapilakkho,** tasmiṁ. Samīpatthe cetaṁ bhummavacanaṁ. Tenāha **"gāvīnaṁ vikkayaṭṭhane uṭṭhitapilakkhassa santike"**ti. Ritto assādo etassāti **rittassādo.** Tenāha **"jhānasukhābhāvena rittassādan"**ti. Sesamettha uttānameva.

Kaṭuviyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Adhimattaṁ (Ka)

8. Dutiya-anuruddhasuttavaṇṇanā

131. Aṭṭhame **idaṁ te mānasmin**ti ettha **manasmin**ti paccatte bhummavacanaṁ. Idanti ca liṅgavipallāsena napuṁsakaniddeso katoti āha **"ayaṁ te navavidhena vaḍḍhitamāno"**ti. Sesesupi eseva nayo.

Dutiya-anuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Paṭicchannasuttavaṇṇanā

132. Navame **asādhāraṇasikkhāpadan**ti bhikkhunīnaṁ asādhāraṇaṁ bhikkhūnaṁ yeva paññattasikkhāpadaṁ. **Sādhāraṇasikkhāpadan**ti bhikkhūnaṁ bhikkhunīnañca sādhāraṇaṁ ubhatopaññattisikkhāpadaṁ.

Paṭicchannasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Lekhasuttavaṇṇanā

133. Dasame **thiraṭṭhānato**ti[1] thiraṭṭhānatova. Pāsāṇe lekhasadisā parāparādhanibbattā kodhalekhā yassa so pāsāṇalekhūpamasamannāgato **pāsāṇalekhūpamo**ti vutto. Evaṁ itarepi. **anusetī**ti appahīnatāya anuseti. **Na khippaṁ lujjatī**ti na antarā nassati kammaṭṭhāneneva nassanato. **Evamevan**ti evaṁ tassapi puggalassa kodho na antarā punadivase vā aparadivase vā niṭṭhiti, addhaniyo pana hoti, maraṇeneva niṭṭhātīti attho. **Kakkhaḷenā**ti atikakkhaḷena mammacchedakena thaddhavacanena. **Saṁsandatī**ti ekībhavati. **Sammodatī**ti nirantaro hotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Atha vā **sandhiyatī**ti ṭhānagamanādīsu kāyakiriyāsu kāyena samodhānaṁ gacchati, tilataṇḍulā viya missībhāvaṁ upetīti attho. **Saṁsandatī**ti cittakiriyāsu cittena samodhānaṁ gacchati, khīrodakaṁ viya ekībhāvaṁ upetīti attho. **Sammodatī**ti uddesaparipucchādīsu

---

1. Idaṁ padaṁ pāḷiyaṁ aṭṭhakathāyañca natthi.

vacīkiriyāsu vācāya samodhānaṁ gacchati, vippavāsāgatovi piyasahāyako viya piyatarabhāvaṁ upetīti attho. Apica kiccakaraṇīyesu tehi saddhiṁ āditova ekakiriyābhāvaṁ upagacchanto **sandhiyati,** yāva majjhā pavattanto **saṁsandati,** yāva pariyosānā anivattanto **sammodatī**ti veditabbo.

Lekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusināravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(14) 4. Yodhājīvavagga

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā

134. Catutthasā paṭhame yujjhanaṁ yodho, so ājīvo etassāti **yodhājīvo.** Yuddhamupajīvatīti vā etasmiṁ atthe **yodhājīvo**ti niruttinayena padasiddhi veditabbā. Tenāha **"yuddhaṁ upajīvatīti yodhājīvo"**ti. **Saha -pa- passatī**ti pubbabhāge vipassanāpaññāya sammasanavasena, maggakkhaṇe abhisamayavasena attapaccakkhena ñāṇena passati.

Yodhojīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Parisāsuttavaṇṇanā

135. Dutiye **appaṭipucchitvā vinītā**ti "taṁ kiṁ maññatha bhikkhave rūpaṁ niccaṁ vā aniccaṁ vā"ti-ādinā appaṭipucchitvā kevalaṁ dhammadesanāvaseneva vinītaparisā. **Dubbinītaparisā**ti dukkhena vinītaparisā. **Pucchitvā vinītā**ti "taṁ kiṁ maññatha bhikkhave"ti-ādinā pucchitvā anumatiggahaṇavasena vinītā. **Suvinītaparisā**ti sukhena vinītaparisā. Anumatiggahaṇavasena vinayanaṁ hi na dukkaraṁ hoti.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Uppādāsuttavaṇṇanā

137. Catutthe **uppādā vā tathāgatānan**ti tathāgatānaṁ uppādepi veneyyapuggalānaṁ maggaphaluppatti viya saṅkhārānaṁ aniccādisabhāvo na tathāgatuppādāyatto, atha kho tathāgatānaṁ uppādepi anuppādepi hotiyevāti vuttaṁ hoti. **Ṭhitāva sā dhātū**ti ṭhito eva so aniccasabhāvo byabhicārābhāvato na kadāci saṅkhārā aniccā na hoti. Kāmaṁ asaṅkhatā viya dhātu na nicco so sabhāvo, tathāpi sabbakālikoyevāti adhippāyo.

Aparo nayo—**ṭhitāva sā dhātū**ti "sabbe saṅkhārā aniccā"ti esā dhātu esa sabhāvo tathāgatānaṁ uppādato pubbe uddhañca appaṭivijjhiyamāno na tathāgatehi uppādito, atha kho sabbakālaṁ sabbe saṅkhārā aniccā, ṭhitāva sā dhātu, kevalaṁ pana sayambhuñāṇena abhisambujjhanato "ayaṁ dhammo tathāgatena abhisambuddho"ti pavedanato ca tathāgato dhammassāmīti vuccati apubbassa tassa uppādanato. Tena vuttaṁ "**ṭhitāva sā dhātū**"ti.

Abhisambujjhatīti ñāṇena abhisambujjhati. **Abhisametī**ti ñāṇena abhisamāgacchati. **Ācikkhatī**ti katheti. **Desetī**ti dasseti. **Paññāpetī**ti jānāpeti. **Paṭṭhapetī**ti ñāṇamukhe ṭhapeti. **Vivaratī**ti vivaritvā dasseti. **Vibhajatī**ti vibhāgato dasseti. **Uttānīkarotī**ti pākaṭaṁ karoti.

Atha vā **abhisambujjhatī**ti paccakkhakaraṇena abhimukhaṁ bujjhati, yāthāvato paṭivijjhati. Tato eva **abhisameti** abhimukhaṁ samāgacchati. Ādito kathento **ācikkhati,** uddisatīti attho. Tameva uddesaṁ pariyosāpento **deseti.** Yathā-uddiṭṭhamatthaṁ nidassanavasena pakārehi ñāpento **paññāpeti.** Pakārehi etamatthaṁ patiṭṭhapento **paṭṭhapeti.** Yathā-uddiṭṭhaṁ paṭinidassanavasena **vivarati vibhajati.** Vivaṭaṁ vibhattañca atthaṁ hetūdāharaṇadassanehi pākaṭaṁ karonto **uttānīkaroti.**

Uppādāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kesakambalasuttādivaṇṇanā

138-143. Pañcame **tantāvutānaṁ vatthānan**ti idaṁ "yāni kānicī"ti iminā samānādhikaraṇanti āha **"paccatte sāmivacanan"**ti. **Vāyitānan**ti vītānaṁ. **Lāmako**ti nihīno, **makkhali moghapuriso**ti ettha **makkhalī**ti tassa nāmaṁ. Taṁ kira sakaddamāya bhūmiyā telaghaṭaṁ gahetvā gacchantaṁ "tāta mā khalī"ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā patitvā sāmikassa bhayena palāyituṁ āraddho. Sāmiko upadhāvitvā naṁ dussakaṇṇe aggahesi, sāṭakaṁ chaḍḍetvā acelako hutvā palāyi. So paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi ajānanto jātarūpeneva ekaṁ gāmaṁ pāvisi. Manussā taṁ disvā "ayaṁ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso"ti pūvabhattādīni gahetvā upasaṅkamanti. So "mayhaṁ sāṭakaṁ anivatthabhāvena idaṁ uppannan"ti tato paṭṭhāya sāṭakaṁ labhitvāpi na nivāsesi, tadeva ca pabbajjaṁ aggahesi. Tassa santike aññepi aññepīti pañcasatā manussā pabbajiṁsu. Taṁ sandhāyāha "makkhali moghapuriso"ti. Chaṭṭhādīni uttānatthāni eva.

Kesakambalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Paṭhamamoranivāpasuttādivaṇṇanā

144-146. Ekādasame akuppadhammatāya khayavayasaṅkhātaṁ antaṁ atītāti accantā, evaṁ[1] aparihāyanasabhāvattā accantā niṭṭhā assāti **accantaniṭṭho.** Tenāha **"antaṁ atikkantaniṭṭho"**ti-ādi. Na hi paṭividdhassa lokuttaradhammassa dassanaṁ kuppanaṁ nāma atthi. **Dhuvaniṭṭho**ti satataniṭṭho. Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthīti **accantayogakkhemī,** niccayogakkhemīti attho. Maggabrahmacariyassa vusitattā tassa avihāyanasabhāvattā accantaṁ brahmacārīti **accantabrahmacārī,** niccabrahmacārīti attho. **Pariyosānan**ti brahmacariyapariyosānaṁ

---

1. Sā eva (Ka)

vaṭṭadukkhapariyosānañca. Accantaṁ pariyosānamassāti **accantapariyosāno.** Dvādasama terasamāni uttānatthāneva.

Paṭhamamoranivāpasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yodhājīvavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

147-156. Maṅgalavaggo uttānatthoyeva.

Tatiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

(16) 6. Acelakavaggavaṇṇanā

157-163. Ito paresu pana suttapadesu **"gāḷhā"**ti vuttamatthaṁ vivaranto **"kakkhaḷā"**ti āha. Kakkhaḷacāro cassā na lūkhasabhāvo, atha kho taṇhāvasena thiraggahaṇanti āha **"lobhavasena thiraggahaṇā"**ti. **Agāḷhā paṭipadā**ti vā kāmānaṁ ogāhanaṁ paṭipatti, kāmasukhānuyogoti attho. **Nijjhāmā paṭipadā**ti kāyassa nijjhāpanavasena khepanavasena pavattā paṭipatti, attakilamathānuyogoti attho. **Niccelo**ti nissaṭṭhacelo sabbena sabbaṁ paṭikkhittacelo. Naggiyavatasamādānena **naggo. Ṭhitakova uccāraṁ karotī**ti-ādi nidassanamattaṁ vamitvā mukhavikkhālanādi-ācārassapi tena vissaṭṭhattā. **Jivhāya hatthaṁ apalekhati** avalekhati udakena adhovanato. Dutiyavikappepi eseva nayo. "Ehi bhadante"ti vutte upagamanasaṅkhāto vidhi ehibhadanto, taṁ caratīti ehibhadantiko, tappaṭikkhepena **na ehibhadantiko. Na karoti** "samaṇena nāma parassa vacanakarena na bhavitabban"ti adhippāyena.

Puretaranti taṁ ṭhānaṁ attano upagamanato puretaraṁ. Taṁ kira so "bhikkhunā nāma yādicchakā eva bhikkhā gahetabbā"ti adhippāyena na gaṇhāti. **Uddissa kataṁ** mama nimittabhāvena bahū khuddakā pāṇā saṁghātaṁ āpāditāti na gaṇhāti. **Nimantanaṁ na sādiyati** evaṁ tesaṁ vacanaṁ kataṁ bhavissatīti. Kumbhizādīsupi so sattasaññīti āha **"kumbhikaḷo piyo"**ti-ādi. **Kabaḷantarāyo hotī**ti uṭṭhitassa dvinnampi kabaḷantarāyo hoti. Gāmasabhāgādivasena saṅgamma kittenti etissāti **saṅkitti,** yathāsaṁhatataṇḍulādisañcayo. **Mānusakānī**ti veyyāvaccakarā manussā.

Surāpānamevāti majjalakkhaṇappattāya surāya pānameva. Surāgahaṇenevettha merayampi saṅgahitaṁ. Ekāgārameva uñchatīti **ekāgāriko.** Ekālopeneva vattatīti **ekālopiko.** Dīyati etāyāti **datti,** dvatti-ālopamattaggāhi khuddakaṁ bhikkhādānabhājanaṁ. Tenāha "**khuddakapātī**"ti. Abhuñjanavasena eko aho etassa atthīti ekāhiko, āhāro, taṁ **ekāhikaṁ.** So pana atthato ekadivasaṁ laṅghako hotīti āha "**ekadivasantarikan**"ti. **Dvāhikan**ti-ādīsupi eseva nayo. Ekāhaṁ abhuñjitvā ekāhaṁ bhuñjanaṁ **ekāhavāro,** taṁ ekāhikameva atthato. Dvīhaṁ abhuñjitvā dvīhaṁ bhuñjanaṁ **dvīhavāro.** Sesapadadvayepi eseva nayo. Ukkaṭṭho pana pariyāyabhattabhojaniko dvīhaṁ abhuñjitvā ekāhameva bhuñjati. Sesadvayepi eseva nayo.

Micchāvāyāmavaseneva ukkuṭikavatānuyogoti āha "**ukkuṭikavīriyamanuyutto**"ti. **Attakilamathānuyogan**ti attano kilamathānuyogaṁ, sarīradukkhakāraṇanti attho. Sarīrapariyāyo hi idha attasaddo "attantapo"ti-ādīsu[1] viya. **Dve ante**ti ubho koṭiyo, ubho lāmakapaṭipattiyoti attho. Lāmakampi hi antoti vuccati "antamidaṁ bhikkhave jīvikānaṁ[2], koṭṭhako anto"ti evamādīsu[3]. Majjhimapaṭipadāya uppathabhāvena amanīyā gantabbā ñātabbāti **antā.** Tato eva lāmakā.

Acelakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Peyyālavaggavaṇṇanā

164-184. **Samanuñño**ti sammadeva katānuñño. Tenāha "**samānajjhāsayo**"ti. Sesamettha uttānameva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya
Tikanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

---

1. Ma 2. 365 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 76; Khu 1. 255 piṭṭhesu. 3. Khu 4. 90 piṭṭhe.

Catukkanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Bhaṇḍagāmavagga

1. Anubuddhasuttādivaṇṇanā

1-2. Catukkanipātassa paṭhame ānubodho pubbabhāgiyaṁ ñāṇaṁ, paṭivedho anubodhena abhisamayo. Tattha yasmā anubodhapubbako paṭivedho anubodhena vinā na hoti. Anubodho hi ekacco paṭivedhasambaddho, tadubhayābhāvahetukañca vaṭṭe saṁsaraṇaṁ, tasmā vuttaṁ pāḷiyaṁ "ananubodhā -pa- tumhākañcā"ti. Paṭisandhiggahaṇavasena bhavato bhavantarūpagamanaṁ **sandhāvanaṁ,** aparāparaṁ cavanūpapajjanavasena sañcaraṇaṁ **saṁsaraṇan**ti āha **"bhavato"**ti-ādi. Sandhāvitasaṁsaritapadānaṁ kammasādhanataṁ sandhāyāha **"mayā ca tumhehi cā"**ti paṭhamavikappe. Dutiyavikappe pana bhāvasādhanataṁ hadaye katvā **"mamañceva tumhākañcā"**ti yathārutavaseneva vuttaṁ. Dīgharajjunā baddhasakuṇaṁ viya rajjuhattho puriso desantaraṁ taṇhārajjunā baddhaṁ sattasantānaṁ abhisaṅkhāro bhavantaraṁ neti etāyāti **bhavanetti.** Tenāha **"bhavarajjū"**ti-ādi.

Vaṭṭadukkhassa antakaroti sakalavaṭṭadukkhassa sakasantāne parasantāne ca vināsakaro abhāvakaro. Buddhacakkhu dhammacakkhu dibbacakkhu maṁsacakkhu samantacakkhusaṅkhātehi **pañcahi cakkhūhi cakkhumā.** Savāsanānaṁ kilesānaṁ samucchinnattā sātisayaṁ kilesaparinibbānena **parinibbuto.** Dutiyaṁ uttānameva.

Anubuddhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamakhatasuttādivaṇṇanā

3-4. Tatiye **kalin**ti aparādhaṁ. **Vicinātī**ti ācinoti pasavati. **Tena ca kalinā sukhaṁ na paṭilabhatī**ti tena aparādhena sukhaṁ na vindati. Nindiyappasaṁsāya hi pasaṁsiyanindāya ca samakova vipāko. **Pasaṁsiyanindā**ti ca sampannaguṇaparidhaṁsanavasena pavattiyā mahāsāvajjatāya kaṭukataravipākā. Nindiyappasaṁsā pana kathaṁ tāya samavipākāhi ce? Tasmiṁ avijjamānaguṇasamāropanena attano paresañca micchāpaṭipattihetubhāvato pasaṁsiyena tassa sabbhāvakaraṇato ca. Lokepi hi asūraṁ sūrena samaṁ karonto gārayho hoti, pageva duppaṭipannaṁ suppaṭipannena samaṁ karontoti. **Sakena dhanenā**ti attano sāpateyyena. **Appamattakova kalī**ti diṭṭhadhammikattā sappaṭikārattā ca appamattako aparādho. **Ayaṁ -pa- mahantataro kali** katūpacitattā samparāyikattā appaṭikārattā ca.

Nirabbudoti gaṇanāviseso esoti āha **"nirabbudagaṇanāyā"**ti, satasahassaṁ nirabbudāti attho. Nirabbudaparimāṇaṁ pana vassagaṇanāya evaṁ veditabbaṁ. Yatheva hi sataṁ satasahassānaṁ koṭi hoti, evaṁ sataṁ satassahassānaṁ koṭiyo pakoṭi nāma hoti, sataṁ satasahassānaṁ pakoṭiyo koṭipakoṭi, sataṁ satasahassakoṭipakoṭiyo nahutaṁ, sataṁ satasahassanahutāni ninnahutaṁ, sataṁ satasahassaninnahutāni ekaṁ abbudaṁ, tato vīsatiguṇitaṁ nirabbudaṁ. **Yaṁ ariye garahanto nirayaṁ upapajjatī**ti ariye garahanto yaṁ nirabbudasaṅkhātaṁ nirayaṁ upapajjati, nirabbudoti ca pāṭiyekko nirayo natthi, avīcimhiyeva pana nirabbudagaṇanāya paccitabbaṭṭhānassetaṁ nāmaṁ. Catutthaṁ uttānameva.

Paṭhamakhatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Anusotasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **anusotaṁ gacchatī**ti saṁsārasotassa anukūlabhāvena gacchati. **Paccanīkapaṭipattiyā**ti saṁsārasotassa paṭikūlavasena

pavattanibbidānupassanādipaṭipattiyā. **Ṭhitasabhāvo**ti acalappasādādisamannāgamena ṭhitasabhāvo. Anāgāmī hi assaddhiyehi kāmarāgabyāpādehi akampaniyacittattāya tamhā lokā anāvattidhammatāya ca ṭhitasabhāvo nāma. **Oghaṁ taritvā**ti kāmoghādicatubbidhaṁ oghaṁ atikkamitvā. **Paratīraṁ gato**ti nibbānapāraṁ gato. **Brāhmaṇo**ti bāhitapāpatāya brāhmaṇoti saṅkhaṁ gato khīṇāsavo. Tenāha **"seṭṭho niddoso"**ti. **Pañcaverakamman**ti pāṇātipātādipañcaduccaritaṁ. **Sahāpi dukkhena sahāpi domanassenā**ti kilesapariyuṭṭhāne sati uppannena dukkhadomanassena saddhimpi. **Paripuṇṇan**ti tissannaṁ sikkhānaṁ ekāyapi anūnaṁ. **Parisuddhan**ti nirupakkilesaṁ. **Brahmacariyan**ti seṭṭhacariyaṁ. Iminā vārena sotāpannasakadāgāmino kathitā. Kiṁ pana te rudantā brahmacariyaṁ carantīti? Āma, kilesarodanena rodantā caranti nāma, sīlasampanno puthujjanabhikkhu ettheva saṅgahito.

Cetovimuttinti phalasamādhiṁ. **Paññāvimuttin**ti phalañaṇaṁ. **Chahākārehi pāragato**ti abhiññāpāragū pariññāpāragū bhāvanāpāragū pahānapāragū sacchikiriyāpāragū samāpattipāragūti evaṁ chahi ākārehi sabbadhammānaṁ pāraṁ pariyosanaṁ gato. Sesamettha suviññeyyameva.

Anusotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Appassutasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **appakaṁ sutaṁ hotī**ti navaṅgasatthusāsane kiñcideva sutaṁ hoti. Tadeva navaṅgasatthusāsanaṁ dassetuṁ **"suttaṁ geyyan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha suttādīni vibhajitvā dassento **"ubhatovibhaṅganiddesakkhandhakaparivārā"**ti-ādimāha. Kathaṁ panāyaṁ vibhāgo yujjeyya. Sagāthakaṁ hi suttaṁ geyyaṁ, niggāthakaṁ suttaṁ veyyākaraṇaṁ. Tadubhayavinimuttañca suttaṁ udānādivisesasaññārahitaṁ natthi, yaṁ suttaṅgaṁ siyā. **Maṅgalasuttā**dīnañca[1] suttaṅgasaṅgaho na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṁ

1. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

viya. Geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthāvaggassa viya. Tathā Ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate—

Suttanti sāmaññavidhi, visesavidhayo pare.
Sanimittā niruḷhattā, sahatāññena nāññato[1].

Sabbassapi hi buddhavacanassa suttanti ayaṁ **sāmaññavidhi.** Tenevāha āyasmā mahākaccāno **nettiyaṁ**[2] "navavidhasuttantapariyeṭṭhī"ti. Ettakaṁ tassa bhagavato suttāgataṁ suttapariyāpannaṁ[3] sakavāde pañca sutta satānīti[4] evamādi ca etassa atthassa sādhakaṁ. **Visesavidhayo paresanimittā**tadekadesesu geyyādayo visesavidhayo tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṁ tabbhāvanimittaṁ. Lokepi hi sasilokaṁ sagāthakaṁ vā cuṇṇiyaganthaṁ "geyyan"ti vadanti, gāthāvirahe pana sati pucchaṁ katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṁ. Pucchāvissajjanaṁ hi "byākaraṇan"ti vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇaṁ. Evaṁ sante sagāthakādīnampi pucchaṁ katvā vissajjanavasena pavattānaṁ veyyākaraṇabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati geyyādisaññānaṁ anokāsabhāvato, "gāthāvirahe satī"ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṁ gāthābandhesu sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāyuttesu "vuttaṁ hetan"ti-ādivacanasambandhesu abbhutadhammappaṭisaṁyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṁ gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhammasaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā, satipi pañhavissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṁ tena tena sāgāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo, yaṁ panettha geyyaṅgādinimittarahitaṁ, taṁ suttaṅgaṁ visesasaññāparihārena sāmaññasaññāya pavattanato. Nanu ca sagāthakaṁ suttaṁ geyyaṁ, niggāthakaṁ

1. Netti-Ṭṭha 13; Dī-Ṭī 1. 32; Sārattha-Ṭī 1. 93 piṭṭhesupi.
2. Khu 10. 1 piṭṭhe.
3. Vi 2. 72, 470 piṭṭhesu.
4. Abhi-Ṭṭha 1. 5, 6, 9; Abhi-Ṭṭha 3. 105 piṭṭhesu.

suttaṁ veyyākaraṇanti suttaṅgaṁ na sambhavatīti codanā tadavatthāvāti? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitaṁ hi pubbe "gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittan"ti.

Yañca vuttaṁ "gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṁ suttaṅgasaṅgaho na siyā"ti, taṁ **na, niruḷhattā.** Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṁ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṁsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāveneva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṁ "suttanāmakan"ti nāmaggahaṇaṁ kataṁ. Yaṁ pana vuttaṁ "sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā"ti, tadapi natthi, yasmā **sahatāññena.** Saha gāthāhīti hi sagāthakaṁ. Sahabhāvo nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttappadeso atthi, yo "saha gāthāhī"ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttaṁ "ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesanaṁ geyyaṅgasaṅgaho siyā"ti, tadapi na, aññato. Aññā eva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā. Ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṁ geyyaṅgabhāvoti. Evaṁ suttādīnaṁ aṅgānaṁ aññamaññaṁ saṅkarābhāvo veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana samantapāsādikāya vinayasaṁvaṇṇanāya **sāratthadīpaniyā**[1] amhehi pakāsito, icchantehi tatoyeva gahetabbo.

Na atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammappaṭipanno hotīti aṭṭhakathañca pāḷiñca jānitvā lokuttaradhammassa anurūpadhammaṁ pubbabhāgappaṭipadaṁ paṭipanno na hotīti evamettha sambandho veditabbo. Tenevāha **"na atthamaññāya dhammamaññāyāti aṭṭhakathañca pāḷiñca jānitvā**[2] **-pa- na paṭipanno hotī**"ti.

Appassutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sobhanasuttavaṇṇanā

7. Sattame **paññāveyyattiyenā**ti saccasampaṭivedhādipaññāveyyattiyena. **Vinayaṁ upetā**ti tadaṅgādivasena kilesānaṁ vinayaṁ upetā.

---

1. Sārattha-Ṭī 1. 93 piṭṭhe. 2. Ajānitvā (Ka) Abhi-Ṭṭha 3. 95 piṭṭhe passitabbaṁ.

Vesārajjenāti[1] sārajjakarānaṁ diṭṭhivicikicchādipāpadhammānaṁ vigamanato vesārajjena, sārajjarahitenāti attho. Tepiṭakavasena bahu sutaṁ etesanti **bahussutā.** Tameva pariyattidhammaṁ dhārenti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasaṁ viya vinassantaṁ akatvā suppaguṇasuppavattibhāvena hadaye ṭhapentīti **dhammadharā.** Edisā ca attanā sutassa dhammassa ādhārabhūtā nāma hontīti āha **"sutadhammānaṁ ādhārabhūtā"**ti.

Sobhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Vesārajjasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame byāmohavasena saraṇapariyesanaṁ sārajjanaṁ sārado, byāmohabhayaṁ. Vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjaṁ.** Taṁ pana ñāṇasampadaṁ pahānasampadaṁ desanāvisesasampadaṁ khemañca nissāya pavattaṁ catubbidhapaccavekkhaṇañāṇaṁ. Tenāha **"catūsu ṭhānesū"**ti-ādi. Usabhassa idanti **āsataṁ,** seṭṭhaṭṭhānaṁ. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṁ gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā,** pubbapuddhā. **Idaṁ panā**ti buddhanaṁ ṭhānaṁ sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovā**ti avadantopi tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Upagacchatī**ti anujānāti.

Aṭṭhasu parisāsūti "abhijānāmi kho panāhaṁ sāriputta anekasataṁ khattiyaparisaṁ upasaṅkamitā -pa- brāhmaṇaparisaṁ gahapatiparisaṁ samaṇaparisaṁ cātumahārājikaparisaṁ tāvatiṁsaparisaṁ māraparisaṁ brahmaparisaṁ upasaṅkamitā, tatrapi mayā sannisinnapubbañceva sallapitapubbañca sākacchā ca samāpajjitapubbā. Tatra vata maṁ 'bhayaṁ vā sārajjaṁ vā okkamissatī'ti nimittametaṁ sāriputta na samanupassāmī"ti[2] evaṁ vuttaparisāsu. **Abhītanādaṁ nadatī**ti parato dassitañāṇayogena visārado ahanti abhītanādaṁ nadati. **Sīhanādasuttenā**ti khandhavagge[3] āgatena sīhanādasuttena.

"Devamanussānaṁ catucakkaṁ vattatī"ti[4] suttasesena sappurisūpanissayādiphalasampattipavatti vuttā, purimasappurisūpanissayādi-upanissayā

---

1. Nissārajjenāti (Ka)
2. Ma 1. 104 piṭṭhe.
3. Saṁ 2. 70 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 341 piṭṭhe.

pacchimasappurisūpanissayādisampattipavatti vā vuttā. Ādi-saddena tattha ca cakka-saddassa gahaṇaṁ veditabbaṁ. Vicakkasaṇṭhānā[1] asani eva **asanivicakkaṁ. Uracakkādīsū**ti **ādi**-saddena āṇāsamūhādīsupi cakkasaddassa pavatti veditabbā. "Saṁghabhedaṁ karissāma cakkabhedan"ti-ādīsu[2] hi āṇā "cakkan"ti vuttā. "Devacakkaṁ asuracakkan"ti-ādīsu samūhoti.

Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṁ paṭivedhoti **"phalakkhaṇe uppannaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa bujjhanamattena hotīti **"aññāsikoṇḍaññassa sotāpatti -pa- phalakkhaṇe pavattaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. Tato paraṁ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṁ.

Dassitadhammesūti vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesaṁ, na pana dassanaṁ tādisassova dhammassa abhāvato. Bhagavato eva vā "ime dhammā anabhisambuddhā"ti parassa vacanavasena **dassitadhammesu.** "Dhammapaṭisambhidā"ti-ādīsu[3] viya **dhamma**-saddo hetupariyāyoti āha **"sahadhammenāti sahetunā"**ti. **Hetū**ti ca upapattisādhanahetu veditabbo, na kārako, sampāpako vā. **Nimittan**ti codanāya kāraṇaṁ. Tattha codako codanaṁ karotīti **kāraṇaṁ,** dhammo codanaṁ karoti etenāti **kāraṇaṁ.** Tenāha **"puggalopī"**ti-ādi. **Khemanti** kenaci appaṭibāhiyabhāvena anupaddutaṁ.

Antarāyo etesaṁ atthi, antarāye vā niyuttāti **antarāsikā.** Evaṁbhūtā pana te yasmā antarāyakarā nāma honti, tasmā āha **"antarāyaṁ karontīti antarāyikā"**ti. Asañcicca vītikkame nātisāvajjāti katvā vuttaṁ **"sañcicca vītikkantā"**ti. **Satta āpattikkhandhā**ti-ādi nidassanamattaṁ itaresampi catunnaṁ "antarāyikā"ti vuttadhammānaṁ tabbhāve byabhicārābhāvato. **Idha pana methunadhammo adhippeto**ti idaṁ aṭṭhuppattivasena vuttaṁ ariṭṭhasikkhāpadaṁ[4] viya. Yasmā taṁ khaṇampi kāmānaṁ ādīnavaṁ disvā virato hoti ce, visesaṁ adhigacchati, na kāmesu āsatto, tasmā vuttaṁ **"methuna -pa- antarāyo hotī"**ti. Tattha **yassa kassacī**ti na kevalaṁ pabbajitasseva, atha

---

1. Vaṭṭasaṇṭhānādi (Ka) Dī-Ṭṭha 3. 21 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Vi 1. 263; Vi 4. 358 piṭṭhesu.
3. Abhi 2. 307 piṭṭhe.
4. Vi 2. 175 piṭṭhe.

kho yassa kassaci. Tathā hi vuttaṁ “methunamanuyuttassa, mussatevāpi sāsanan”ti[1].

Tasmiṁ aniyyānikadhammeti tasmiṁ parehi parikappita-aniyyānikadhammanimittaṁ. Nimittatthe hi idaṁ kammasaṁyoge bhummaṁ.

Upanibaddhāti viracitā. Tenāha **“abhisaṅkhatā”**ti. **Puthubhāvan**ti bahubhāvaṁ. **Puthūhi vā sitā**ti bahūhi samaṇabrāhmaṇehi sitā upanibaddhā.

Vesārajjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Taṇhuppādasuttavaṇṇanā

9. Navame bhavati etena ārogyanti **bhavo,** gilānapaccayo. Parivuddho bhavo **abhavo.** Vuddhi-attho hi ayamakāro yathā “saṁvarāsaṁvaro, phalāphalan”ti ca. **Sappinavanītādīnī**ti **ādi**-saddena telamadhuphāṇitādīnaṁ gahaṇaṁ. Sappinavanītādiggahaṇañcettha nidassanamattaṁ, sabbassapi gilānapaccayassa saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhavābhavo**ti vā khuddako ceva mahanto ca upapattibhavo veditabbo. Tenevāha **“sampattibhavesū”**ti-ādi. **Bhavo**ti vā sampatti, **abhavo**ti vipatti. **Bhavo**ti vuddhi, **abhavo**ti hāni. Taṁnimittañca taṇhā uppajjatīti vuttaṁ **“bhavābhavahetuvā”**ti.

Taṇhādutiyoti taṇhāsahāyo. Taṇhā hi nirudakakantāre marīcikāya udakasaññā viya pipāsābhibhūtaṁ tasitaṁ sattaṁ assāsadassanavasena sahāyakiccaṁ karontī bhavādīsu anubbinnaṁ katvā paribbhamāpeti. Tathā hi taṁ papātakaṁ acintetvā madhuggaṇhanakaluddakā viya anekādīnavākulesu bhavesu ānisaṁsameva dassentī anatthajāle sā paribbhamāpeti, tasmā taṇhā “purisassa dutiyā”ti vuttā. Nanu ca aññepi kilesādayo bhavanibbattipaccayāti? Saccametaṁ, na pana tathā visesapaccayo, yathā taṇhā. Tathā hi sā kusalehi

---

1. Khu 1. 416 piṭṭhe Suttanipāte.

vinā akusalehi, kāmāvacarādikusalehi ca vinā rūpāvacarādikusalehi bhavanibbattiyā visesapaccayo. Yato samudayasaccanti vuccatīti. **Itthabhāvaññathābhāvan**ti itthabhāvo ca aññathābhāvo ca itthabhāvaññathābhāvo, so etassa atthīti itthabhāvaññathābhāvo, saṁsāro, taṁ itthabhāvaññathābhavaṁ. Tattha **itthabhāvo** manussattaṁ, **aññathābhāvo** tato avasiṭṭhasattāvāsā. **Itthabhāvo** vā tesaṁ tesaṁ sattānaṁ paccuppanno attabhāvo, **aññathābhāvo** anāgatattabhāvo. Evarūpo vā aññopi attabhāvo **itthabhāvo,** na evarūpo **aññathābhāvo.** Tenevāha **"itthabhāvaññathābhāvanti ettha itthabhāvo nāma ayaṁ attabhāvo"**ti-ādi. Saṁsaraṇaṁ **saṁsāro.**

Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.
Abbocchinnaṁ vattamānā, saṁsāroti pavuccati[1].

Tenāha **"khandhadhātu-āyatanānaṁ paṭipāṭin"**ti khandhadhātu-āyatanānaṁ hetuphalabhāvena aparāparappavattinti attho.

Evamādīnavaṁ ñatvāti ettha etamādīnavaṁ ñatvātipi paṭhanti, etaṁ sakalavaṭṭadukkhassa sambhavaṁ samudayaṁ taṇhaṁ ādīnavaṁ ñatvāti attho. Atha vā **evamādīnavaṁ ñatvā**ti etaṁ yathāvuttaṁ saṁsārānativattana-ādīnavaṁ dosaṁ ñatvā. **Niggahaṇo**ti caturūpādānasaṅkhātassa sabbassa gahaṇassa paṭinissajjanena niggahaṇo, khandhaparinibbānena saṅkhārappavattito apagaccheyyāti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Taṇhuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Yogasuttavaṇṇanā

10. Dasame **yojentī**ti kammaṁ vipākena bhavādiṁ, bhavantarādīhi dukkhena sattaṁ yojenti ghaṭentīti **yogā,** kāmanaṭṭhena kāmo ca so yathāvuttenatthena yogo cāti **kāmayogo. Bhāyogo** nāma bhavarāgoti dassetuṁ **"rūpārūpabhavesū"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha

---

1. Visuddhi 2. 176; Dī-Ṭṭha 2. 86; Saṁ-Ṭṭha 2. 89; Aṁ-Ṭṭha 1. 11; Abhi-Ṭṭha 2. 142; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 151; Udāna-Ṭṭha 245; Itivuttaka-Ṭṭha 55 piṭṭhesupi.

paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhavesu, tatiyo bhavadiṭṭhisahagato yathā rajjanaṭṭhena rāgo, evaṁ yujjanaṭṭhena yogoti vutto. **Catūsu saccesu aññāṇan**ti idaṁ suttantanayaṁ nissāya vuttaṁ. Suttantasaṁvaṇṇanā hesāti, tadantogadhattā vā pubbantādīnaṁ.

Samudayanti dve samudayā khaṇikasamudayo paccayasamudayo ca. Uppādakkhaṇo khaṇikasamudayo, paccayova paccayasamudayo. Samudayate samudayanaṁ samudayo, samudeti etasmāti samudayoti evaṁ ubhinnaṁ samudayānaṁ saddatthatopi bhedo veditabbo. Paccayasamudayaṁ pajānantopi bhikkhu khaṇikasamudayaṁ pajānāti, khaṇikasamudayaṁ pajānantopi paccayasamudayaṁ pajānāti. Paccayato hi saṅkhārānaṁ udayaṁ passato khaṇato ca nesaṁ udayadassanaṁ sukhaṁ hoti, khaṇato ca nesaṁ udayaṁ passato pageva paccayānaṁ suggahitattā paccayato dassanaṁ sukhena ijjhati, idha pana khaṇikasamudayaṁ dassento āha **"samudayanti uppattin"**ti.

Atthaṅgamopi duvidho accantatthaṅgamo bhedatthaṅgamoti. Accantatthaṅgamo appavattinirodho, nibbānanti keci. Bhedatthaṅgamo khaṇikanirodho. Tadubhayaṁ pubbabhāge uggahaparipucchādivasena passato aññataradassanena itaradassanampi siddhameva hoti. Pubbabhāveyeva ārammaṇavasena khayato vayato sammasanādikāle bhedatthaṅgamaṁ passanto byātirekavasena anussāvādito[1] accantatthaṅgamaṁ passati, maggakkhaṇe pana ārammaṇato accantatthaṅgamaṁ passanto asammohato itarampi passati. Idha pana bhedatthaṅgamaṁ dassento āha **"atthaṅgamanti bhedan"**ti. Kāmānaṁ uppattibhedagahaṇeneva cettha yathā kāmānaṁ paṭiccasamuppannatā vibhāvitā, evaṁ kāmavatthunopīti ubhayesampi aniccatā dukkhatā anattatā ca vibhāvitāti daṭṭhabbaṁ. **Madhurabhāvan**ti iminā kāmasannissitaṁ sukhaṁ somanassaṁ dasseti. "Yaṁ kho bhikkheve ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṁ somanassaṁ, ayaṁ kāmānaṁ assādo"ti[2] hi vuttaṁ. **Amadhurabhāvan**ti iminā pana kāmahetukaṁ dukkhaṁ domanassaṁ dasseti.

Phassāyatanānanti chadvārikassa phassassa kāraṇabhūtānaṁ cakkhādi-āyatanānaṁ. Tenāha **"cakkhādīnaṁ cakkhusamphassādikāraṇānan"**ti.

---

1. Anusārato (Ka) 2. Ma 1. 120 piṭṭhe.

punabbhavakaraṇaṁ punobhavo uttaradalopena, mano-saddassa viya ca purimapadassa okārantatā daṭṭhabbā. Punobhavo sīlametesanti **ponobhavikā**[1]. Atha vā sīlatthena ikasaddena gamitatthattā kiriyāvācakasaddassa adassanaṁ daṭṭhabbaṁ yathā apūpabhakkhanasīlo āpūpiko. Atha vā punabbhavaṁ danti, punabbhavāya saṁvattanti, punappunabbhave nibbattentīti **ponobhavikā.** "Taddhitā"ti[2] hi bahuvacananiddesā vicittattā vā taddhitānaṁ abhidhānalakkhaṇattā vā "punabbhavaṁ dentī"ti-ādīsupi atthesu ponobhavikasaddasiddhi daṭṭhabbā.

Visaṁyojenti paṭipannaṁ puggalaṁ kāmayogādito viyojentīti **visaṁyogā,** asubhajjhānādīni visaṁyojanakāraṇāni. Tenāha **"visaṁyogāti visaṁyojanakāraṇānī"**ti-ādi.

Yogasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhaṇḍagāmavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Caravagga

1. Carasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **carato**ti gacchantassa, caṅkamantassa vā. **Uppajjati kāmavitakko vā**ti vatthukāmesu avītarāgatāya tādise paccaye kāmapaṭisaṁyutto vā vitakko uppajjati ce, yadi uppajjati. **Byāpadavitakko vā vihiṁsāvitakko vā**ti āghātavinaye visesena cittassa adamitattā āghātanimitte byāpādapaṭisaṁyutto vā vitakko, leḍḍudaṇḍādīhi parahiṁsanavasena vihiṁsāpaṭisaṁyutto vā vitakko uppajjati ceti sambandho. **Taṁ ce bhikkhu adhivāsetī**ti taṁ yathāvuttaṁ kāmavitakkādiṁ yathāpaccayaṁ attano citte uppannaṁ "itipāyaṁ vitakko pāpako, itipi akusalo, itipi sāvajjo, so ca kho attabyābādhāya saṁvattatī"ti-ādinā nayena paccavekkhaṇāya abhāvato adhivāseti attano cittaṁ[3] āropetvā vāseti. Adhivāsentoyeva ca **nappajahati** tadaṅgādippahānavasena na paṭinissajjati. Tato eva

---

1. Ponobbhavikā(Ka) 2. Pāṇinī 4. 1. 76 suttaṁ hetaṁ. 3. Citte(?)

ca na vinodeti attano cittasantānato na nudati na nīharati. Tathā avinodanato **na byantīkaroti** na vigatantaṁ karoti. Ātāpī pahitatto yathā tesaṁ antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, evaṁ karoti, ayaṁ pana tathā na karotīti attho. Tathābhūto pana[1] na **anabhāvaṁ gameti** anu anu abhāvaṁ na gameti. Na pajahati ce, na vinodeti ceti iti-ādinā ce-saddaṁ yojetvā attho veditabbo.

Evaṁbhūtoti evaṁ kāmavitakkādīhi pāpavitakkehi samaṅgibhūto. **Anātāpī**ti kilesānaṁ ātāpayikassa vīriyassa abhāvena anātāpī. Pāputrāsalakkhaṇassa ottappassa abhāvena **anottāpī. Satataṁ samitaṁ** sabbakālaṁ nirantaraṁ. **Kusīto hīnavīriyo**ti kusalehi dhammehi parihāpayitvā akusalapakkhe kucchitaṁ sīdanato kosajjasamannāgamena ca kusīto, sammappadhānavīriyābhāvena hīnavīriyo vīriyavirahitoti **vuccati** kathīyati. **Ṭhitassā**ti gamanaṁ upacchinditvā tiṭṭhato. Sayana-iriyāpathassa visesato kosajjapakkhikattā yathā taṁsamaṅgino bhāvitattā sambhavanti, taṁ dassetuṁ **"jāgarassā"**ti vuttaṁ.

Sukkapakkhe **tañce bhikkhu nādhivāsetī**ti āraddhavīriyassapi viharato[2] anādimati saṁsāre cirakālabhāvitattā tathārūpapaccayasamāyoge satisammosena vā kāmavitakkādi uppajjati ce, taṁ bhikkhu attano cittaṁ[3] āropetvā na vāseti, abbhantare na vāsetīti attho. Anadhivāsento kiṁ karoti? **Pajahati** chaḍḍeti. Kiṁ kacavaraṁ viya piṭakenāti? Na, apica kho taṁ **vinodeti** nudati nīharati. Kiṁ balibaddaṁ viya patodenāti? Na, atha kho **byantīkaroti** vigatantaṁ karoti, yathā tesaṁ antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, tathā te karoti. Kathaṁ pana te tathā karoti? **Anabhāvaṁ gameti** anu anu abhāvaṁ gameti, vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhitā honti, tathā ne karotīti vuttaṁ hoti.

Evaṁbhūtoti-ādīsu evaṁ kāmavitakkādīnaṁ anadhivāsena suvisuddhāsayo samāno tāya ca āsayasampattiyā tannimittāya ca

---

1. Tathābhūtova (itivuttaka-Ṭṭha 333 piṭṭhe.)
2. Āraddhavīriyassa hi vīriyavato (Ka) Itivuttaka-Ṭṭha 334 piṭṭhe passitabbaṁ.
3. Citte (?)

payogasampattiyā parisuddhasīlo indriyesuguttadvāro bhojane mattaññū satisampajaññena samannāgato jāgariyaṁ anuyutto tadaṅgādivasena kilesānaṁ ātāpanalakkhaṇena vīriyena samannāgatattā **ātāpī,** sabbaso pāputrāsena samannāgatattā **ottāpī satataṁ** rattindivaṁ **samitaṁ** nirantaraṁ samathavipassanānuyogavasena catubbidhasammappadhānasiddhiyā **āraddhavīriyo pahitatto** nibbānaṁ pati pesitacittoti **vuccati** kathīyatīti attho.

Gāthāsu **gehanissitan**ti ettha gehavāsīhi apariccattattā gehavāsisabhāvattā gehadhammattā vā gehaṁ vuccati vatthukāmo. Atha vā ge happaṭibaddhabhāvato, kilesakāmānaṁ nivāsaṭṭhānabhāvato vā gehāti vuccanti, taṁvatthukattā kāmavitakkādi gehanissitaṁ nāma. **Kummaggapaṭipanno**ti yasmā ariyamaggassa uppathabhāvato abhijjhādayo tadekaṭṭhadhammā ca kummaggo, tasmā kāmavitakkādibahulo kummaggapaṭipanno. **Mohaneyyesu mucchito**ti mohasaṁvattaniyesu rūpādīsu mucchito sammatto ajjhopanno. **Sambodhin**ti ariyamaggañāṇaṁ. **Puṭṭhun**ti phusituṁ pattuṁ **pāpo so tādiso** micchāsaṅkappagocaro puggalo **abhabbo,** na kadāci taṁ pāpuṇātīti attho.

Vitakkaṁ samayitvānāti yathāvuttaṁ micchāvitakkaṁ paṭisaṅkhānabhāvanābalena vūpasametvā. **Vitakkūpasame rato**ti navannampi mahāvitakkānaṁ accantūpasamabhūte arahatte, nibbāne eva vā ajjhāsayena rato abhirato. **Bhabbo so**ti so yathāvutto sammāpaṭipajjamāno puggalo pubbabhāge samathavipassanābalena sabbavitakke yathārahaṁ tadaṅgādivasena vūpasametvā ṭhito vipassanaṁ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattamaggañāṇasaṅkhātaṁ nibbānasaṅkhātañca anuttaraṁ **sambodhiṁ phuṭṭhuṁ** adhigantuṁ **bhabbo** arahā. Evamettha pāḷivaṇṇanā veditabbā.

Carasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sīlasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sampannasīlā**ti ettha tividhaṁ sampannaṁ paripuṇṇasamaṅgimadhuravasena. Tattha—

"Sampannaṁ sālikedāraṁ, suvā bhuñjanti kosiya.
Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe"ti[1]—

idaṁ **paripuṇṇasampannaṁ** nāma. "Iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno sampanno samannāgato"ti[2] idaṁ **samaṅgisampannaṁ** nāma. "Imissā bhante mahāpathaviyā heṭṭhimatalaṁ sampannaṁ, seyyathāpi khuddamadhuṁ anīlakaṁ, evamassādan"ti[3] idaṁ **madhurasampannaṁ** nāma. Idha paripuṇṇasampannavasena atthaṁ dassento **"sampannasīlāti paripuṇṇasīlā"**ti āha. Samaṅgisampannavasenapi attho yujjatiyeva, tasmā **sampannasīlā**ti paripuṇṇasīlā hutvātipi sīlasamaṅgino hutvātipi evamettha attho daṭṭhabbo. Tattha sīlassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvappattiyā paripuṇṇasīlā, samādānato paṭṭhāya avicchindanato sīlasamaṅgino. Samādānavato hi accantavirodhidhammānuppattiyā sīlasamaṅgitā veditabbā, cetanādīnaṁ pana sīlanalakkhaṇānaṁ dhammānaṁ pavattilakkhaṇena vattabbameva natthi.

Tattha "paripuṇṇasīlā"ti iminā atthena khettadosavigamena khettapāripūrī viya sīladosavigamena sīlapāripūrī vuttā hoti. Yathā hi khettaṁ bījakhaṇḍaṁ vappakhaṇḍaṁ udakakhaṇḍaṁ ūsakhaṇḍanti catudosasamannāgataṁ aparipūraṁ hoti. Tattha **bījakhaṇḍaṁ** nāma yattha antarantarā bījāni khaṇḍāni vā pūtīni vā honti, tāni yattha patanti, tattha sassaṁ na uṭṭheti, khettaṁ khaṇḍaṁ hoti, aparipūraṁ hotīti attho. **Vappakhaṇḍaṁ** nāma yattha akusalo bījāni vapanto antarantarā nipāteti. Evaṁ hi sabbattha sassaṁ na uṭṭheti, khettaṁ khaṇḍaṁ hoti. **Udakakhaṇḍaṁ** nāma yattha katthaci udakaṁ atibahuṁ vā hoti, na vā hoti. Tatrāpi hi sassāni na uṭṭhenti, khettaṁ khaṇḍaṁ hoti. **Ūsakhaṇḍaṁ** nāma yattha kassako kismiñci padese naṅgalena bhūmiṁ cattāro pañca vāre kasanto atigambhīraṁ karoti, tato ūsaṁ uppajjati. Tatrāpi hi sassaṁ na uṭṭheti, khettaṁ khaṇḍaṁ hoti, tādisañca khettaṁ na mahapphalaṁ hoti na mahānisaṁsaṁ. Tatrāpi bahumpi vapitvā appaṁ labhati. Imesaṁ pana catunnaṁ dosānaṁ vigamā khettaṁ paripuṇṇaṁ hoti, tādisañca khettaṁ mahapphalaṁ hoti mahānisaṁsaṁ. Evameva khaṇḍaṁ chiddaṁ sabalaṁ kammāsanti catudosasamannāgataṁ sīlaṁ aparipūraṁ hoti,

---

1. Khu 5. 276 piṭṭhe Jātake. 2. Abhi 2. 225 piṭṭhe. 3. Vi 1. 8 piṭṭhe.

tādisañca sīlaṁ na mahapphalaṁ hoti na mahānisaṁsaṁ. Imesaṁ pana catunnaṁ dosānaṁ vigamā sīlaṁ paripuṇṇaṁ hoti, tādisañca sīlaṁ mahapphalaṁ hoti mahānisaṁsaṁ.

"Sīlasamaṅgino"ti iminā panatthena sīlena samaṅgibhūtā samodhānagatā samannāgatā hutvā viharathāti idameva vuttaṁ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlatā hoti sīlavipattiyā ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ca ānisaṁsadassanena. Tadubhayampi **visuddhimagge**[1] vitthāritaṁ. Tattha "sampannasīlāti ettāvatā ca kira bhagavā catupārisuddhisīlaṁ uddisitvā 'pātimokkhasaṁvarasaṁvutā'ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṁ vitthāretvā dassetī"ti divāvihāravāsī sumatthero āha. Antevāsiko panassa tepiṭakacūḷanāgatthero āha "ubhayatthāpi pātimokkhasaṁvaro bhagavatā vutto, pātimokkhasaṁvaroyeva hi sīlaṁ, itarāni pana tīṇi sīlanti vuttaṭṭhānaṁ nāma atthī"ti[2] vatvā taṁ ananujānanto āha "indriyasaṁvaro nāma chadvārarakkhāmattakameva, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppattimattakaṁ, paccayanissitaṁ paṭiladdhapaccaye idamatthanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṁ. Nippariyāyena pātimokkhasaṁvarova sīlaṁ. Yassa so bhinno, ayaṁ chinnasīso viya puriso hatthapāde, sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṁ acchinnasīso viya puriso jīvitaṁ, sesāni puna pākatikāni katvā rakkhituṁ sakkoti. Tasmā 'sampannasīlā'ti iminā pātimokkhasaṁvaraṁ uddisitvā 'sampannapātimokkhā'ti tasseva vevacanaṁ vatvā taṁ vitthāretvā dassento 'pātimokkhasaṁvarasaṁvutā'ti-ādimāhā"ti.

Pātimokkhasaṁvarasīlena saṁvutāti yo naṁ pāti rakkhati, taṁ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhanti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvārā. Evaṁbhūtā ca tena upetā samannāgatā nāma hontīti āha **"upetā hutvā"**ti. **Ācārena ca gocarena ca sampannā**ti kāyikavācasika-avītikkamasaṅkhātena ācārena, navesiyagocaratādisaṅkhātena gocarena ca sampannā, sampanna-ācāragocarāti attho. **Aṇuppamāṇesū**ti atiparittakesu anāpattigamanīyesu. Dukkaṭadubbhāsitamattesūti apare.

1. Visuddhi 1. 16 piṭṭhe. 2. Natthīti (Ka)

Dosesūti gārayhesu akusaladhammesu. **Bhayato dassanasīlā**ti paramāṇumattampi vajjaṁ sineruppamāṇaṁ viya katvā bhāyanasīlā. **Sabbasikkhākoṭṭhāsesū**ti mūlapaññatti-anupaññattisabbatthapaññattipadesapaññatti-ādibhedesu. **Taṁ taṁ samādātabbaṁ samādāyā**ti yaṁ kiñci sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññatti-ādibhedesu sikkhitabbaṁ paṭipajjitabbaṁ pūritabbaṁ kāyikaṁ vācasikaṁ vā sīlaṁ, taṁ sabbaṁ sammā ādāya, sammadeva sakkaccaṁ sabbaso ca ādiyitvāti attho.

Udayaṁ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passatīti "avijjāsamudayā rūpasamudayoti paccaya-amudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṁ passati. Taṇhāsamudayā -pa-. Kammasamudayā -pa-. Āhārasamudayā rūpasamudayoti paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṁ passati. Nibbattilakkhaṇaṁ passantopi rūpakkhandhassa udayaṁ passati. Rūpakkhandhassa udayaṁ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Tathā avijjāsamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṁ passati. Taṇhāsamudayā -pa-. Kammasamudayā -pa-. Phassasamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṁ passati. Nibbattilakkhaṇaṁ passantopi vedanākkhandhassa udayaṁ passati. Vedanākkhandhassa udayaṁ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passatī"ti-ādinā nayena ekekasmiṁ khandhe pañca pañca katvā vuttāni pañcavisati udayalakkhaṇāni passati.

Vayaṁ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passatīti "avijjānirodhā rūpanirodhoti paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṁ passati. Taṇhānirodhā -pa-. Kammanirodhā -pa-. Āhānanirodhā rūpanirodhoti paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṁ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṁ passantopi rūpakkhandhassa vayaṁ passati. Rūpakkhandhassa vayaṁ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Avijjānirodhā -pa-. Taṇhānirodhā -pa-. Phassanirodhā vedanānirodhoti paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṁ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṁ passantopi vedanākkhandhassa vayaṁ passati. Vedanākkhandhassa vayaṁ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passatī"ti-ādinā nayena ekekasmiṁ khandhe pañca pañca katvā vuttāni pañcavīsati vayalakkhaṇāni passati. **Pesitatto**ti nibbānaṁ pati pesitacitto. **Kathayantī**ti tathāvidhaṁ bhikkhuṁ buddhādayo ariyā ācikkhanti.

Yataṁ careti vāyamamāno careyya, caṅkamanādivasena gamanaṁ kappentopi "anuppannānaṁ pāpakānaṁ akusalānaṁ dhammānaṁ anuppādāya chandaṁ janeti vāyamatī"ti-ādinā[1] nayena vuttappadhānavīriyaṁ karonto ghaṭento vāyamanto yathā akusaladhammā pahīyanti, kusaladhammā bhāvanāpāripūriṁ gacchanti, evaṁ gamanaṁ kappeyyāti attho. Esa nayo sesesupi. **Yatamenaṁ pasāraye**ti etaṁ pasāretabbaṁ hatthapādādiṁ yataṁ yatamāno yathāvuttavīriyasamaṅgī hutvā pasāreyya, sabbattha padhānaṁ jaheyyāti adhippāyo.

Idāni yathā paṭipajjanto yataṁ yatanto nāma hoti, taṁ paṭipadaṁ dassetuṁ **"uddhan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **uddhan**ti upari. **Tiriyan**ti parito, puratthimadisādivasena samantato disābhāgesūti attho. **Apācīnan**ti heṭṭhā. **Yāvatā jagato gatī**ti yattakā sattasaṅkhārabhedassa lokassa pavatti, tattha sabbatthāti attho. Ettāvatā anavasesatā sammasanañāṇassa visayaṁ saṅgahetvā dasseti. **Samavekkhitā**ti sammā hetunā ñāyena avekkhitā, aniccādivasena vipassitāti vuttaṁ hoti. **Dhammānan**ti sattasuññānaṁ. **Khandhānan**ti rūpādīnaṁ pañcannaṁ khandhānaṁ. **Udayabbayan**ti udayañca vayañca. Idaṁ vuttaṁ hoti—upari tiriyaṁ adhoti tidhā saṅgahite sabbasmiṁ loke atītādibhedabhinnānaṁ pañcupādānakkhandhasaṅkhātānaṁ sabbesaṁ rūpārūpadhammānaṁ aniccādisammasanādhigatena udayabbayañāṇena pañcavīsatiyā ākārehi udayaṁ, pañcavīsatiyā ākārehi vayaṁ samavekkhitā samanupassitā bhaveyyāti.

Cetosamathasāmīcinti cittasaṁkilesānaṁ accantavūpasamanato cetosamathasaṅkhātassa ariyamaggassa anucchavikaṁ paṭipadāñāṇadassanavisuddhiṁ. **Sikkhamānan**ti paṭipajjamānaṁ bhāventaṁ ñāṇaparamparā nibbattentaṁ. **Sadā**ti sabbakālaṁ rattiñceva divā ca. **Satan**ti catusampajaññasamannāgatāya satiyā satokārī. Evampettha gāthāvaṇṇanā daṭṭhabbā. Sesamettha suviññeyyameva.

Sīlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

3. Padhānasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **uttamavīriyānī**ti seṭṭhavīriyāni visiṭṭhassa atthassa sādhanato. Māro dhiyyati etthāti **māradheyyaṁ,** kilesamārassa pavattiṭṭhānabhūtaṁ, taṁ tebhūmakavaṭṭanti āha **"tebhūmakavaṭṭasaṅkhātaṁ māradheyyan"**ti. Jātimaraṇato jātaṁ bhayaṁ **jātimaraṇabhayaṁ,** jātimaraṇameva vā bhayahetuto bhayanti **jātimaraṇabhayaṁ.** Tenāha **"jātiñca maraṇañca -pa- bhayassā"**ti. Sesaṁ uttānameva.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Saṁvarasuttavaṇṇanā

14. Catutthe saṁvarādīnaṁ sādhanavasena padahati etehīti **padhānāni. Saṁvarantassa uppannavīriyan**ti yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṁ satiyā upaṭṭhāne cakkhādīnaṁ pidahane analasassa uppannavīriyaṁ. **Pajahantassā**ti vinodentassa. **Uppannavīriyan**ti tasseva pahānassa sādhanavasena pavattavīriyaṁ. **Bhāventassa uppannavīriyan**ti etthāpi eseva nayo. **Samādhinimittan**ti samādhi eva. Purimuppannasamādhi hi parato uppajjanakasamādhissa kāraṇaṁ hotīti "samādhinimittan"ti vuttaṁ.

Upadhivivekattāti khandhūpadhi-ādi-upadhīhi vivittattā vinissaṭattā. **Taṁ āgammā**ti taṁ nibbānaṁ maggena adhigamahetu. Rāgādayo virajjanti etta, etenāti **virāgo.** Evaṁ **nirodho**pi daṭṭhabbo. Yasmā idha bojjhaṅgamissakavasena icchitā, tasmā **"ārammaṇavasena vā adhigantabbavasena vā"**ti vuttaṁ. Tattha **adhigantabbavasenā**ti tanninnatāvasena. **Vossaggapariṇāmin**ti vossagavasena pariṇāmitaṁ pariccajanavasena ceva pakkhandanavasena ca pariṇāmanasīlaṁ. Tenāha"**dve vossaggā**"ti-ādi. Khandānaṁ pariccajanaṁ nāma tappaṭibaddhakilesappahānavasenāti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenevākārena tannimittakkhandhe ca pajahatīti vattabbataṁ arahatīhi āha **"vipassanā -pa- pariccajatī"**ti. Yasmā vipassanā vuṭṭhānagāminibhāvaṁ pāpuṇantī ninnapoṇapabbhārabhāvena ekaṁsato nibbānaṁ pakkhandatīti vattabbataṁ labhati, maggo ca samucchedavasena

kilese khandhe ca rāgaṁ pariccajati, tasmā yathākkamaṁ vipassānāmaggānaṁ vasena **pakkhandanapariccāgavosassaggā** veditabbā. **Vossaggatthāyā**ti pariccāgavossaggatthāya ceva pakkhandanavossaggatthāya ca. **Pariṇamatī**ti pariccajati. Taṁ pana pariṇāmanaṁ vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā ceva ariyamaggabhāvappattiyā ca icchitanti āha **"vipassanābhāvañca maggabhāvañca pāpuṇātī"**ti. **Sesapadesū**ti "dhammavicayasambojjhaṅgaṁ bhāvetī"ti-ādīsu sesasambojjhaṅgakoṭṭhāsesu.

Bhaddakanti abhaddakānaṁ nīvaraṇādipāpadhammānaṁ vikkhambhanena rāgavigamanena[1] ekantahitattā dullabhattā ca bhaddakaṁ sundaraṁ. Na hi aññaṁ samādhinimittaṁ evaṁ dullabhaṁ rāgassa ujuvipaccanīkabhūtaṁ atthi. **Anurakkhatī**ti ettha anurakkhanā nāma adhigatasamādhito yathā parihāni na hoti, evaṁ paṭipattisāsanatappaṭipakkhavigamanenāti āha **"sāmādhī"**ti-ādi. **Aṭṭhikasaññādikā**ti aṭṭhikajjhānādikā. Saññāsīsena hijhānaṁ vadati. Sesamettha uttānameva.

Saṁvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Paññattisuttavaṇṇanā

15. Pañcame attabhāvo etesaṁ atthīti attabhāvino, tesaṁ **attabhāvīnaṁ.** Tenāha **"attabhāvavantānan"**ti. **Yāva chattiṁsāya** indānaṁ **āyuppamāṇaṁ, tāva paṇīte kāme paribhūñjī**ti mandhāturājā kira ekadivasaṁ attano pariṇāyakaratanaṁ pucchi "atthi nukho manussalokato ramaṇīyataraṁ ṭhānan"ti. Kasmā deva evaṁ bhaṇasi, kiṁ na passasi candimasūriyānaṁ ānubhāvaṁ, nanu etesaṁ ṭhānaṁ ito ramaṇīyataranti. Rājā cakkaratanaṁ purakkhatvā tattha agamāsi.

Cattāro mahārājāno "mandhātumahārājā āgato"ti sutvā "tāvamahiddhiko mahārājā na sakkā yuddhena paṭibāhitun"ti sakarajjaṁ niyyātesuṁ. So taṁ gahetvā puna pucchi "atthi nu kho ito ramaṇīyataraṁ ṭhānan"ti. Athassa tāvatiṁsabhavanaṁ kathayiṁsu "tāvatiṁsabhavanaṁ deva ramaṇīyaṁ, tattha sakkassa devarañño ime cattāro

---

1. Rāgavidhamanena (Ka)

mahārājāno pāricārikā dovārikabhūmiyaṁ tiṭṭhanti. Sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo. Tassimāni upabhogaṭṭhānāniyojanasahassubbedho vejayantapāsādo, pañcayojanasatubbedhā sudhammadevasabhā, diyaḍḍhayojanasatiko vejayantaratho, tathā erāvaṇo hatthī dibbarukkhasahassappaṭimaṇḍitaṁ nandanavanaṁ, cittalatāvanaṁ, phārusakavanaṁ, yojanasatubbedho pāricchattako koviḷāro, tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyāmā paññāsayojanavitthārā pañcadasayojanubbedhā jayasumanapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yassa mudutāya sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anuppavisatī"ti.

Taṁ sutvā rājā tattha gandhukāmo cakkaratanaṁ abbhukkiri, taṁ ākāse uṭṭhahi saddhiṁ caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnaṁ devalokānaṁ vemajjhato cakkaratanaṁ otaritvā pathaviyā āsanne ṭhāne aṭṭhāsi saddhiṁ pariṇāyakaratanappamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekakova attano ānubhāvena tāvatiṁsabhavanaṁ agamāsi. Sakko "mandhātā āgato"ti sutvā tassa paccuggamanaṁ katvā "svāgataṁ mahārāja, sakaṁ te mahārāja, anusāsa mahārājā"ti vatvā saddhiṁ nāṭakehi rajjaṁ dve bhāge katvā ekaṁ bhāgamadāsi. Rañño tāvatiṁsabhavane patiṭṭhitamattasseva manussagandhasarīranissandādimanussabhāvo vigacchi, devaloke pavattivipākadāyino aparapariyāyavedanīyassa kammassa katokāsattā sabbadā soḷasavassuddesikatāmālāmilāyanādidevabhāvo pāturahosi. Tassa sakkena saddiṁ paṇḍukambalasilāya nisinnassa akkhinimisanamattena nānattaṁ paññāyati. Taṁ asallakkhentā devā sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattiṁ anubhavamāno tadā manussānaṁ asaṅkheyyāyukatāya yāva chattiṁsa sakkā upapajjitvā cutā, tāva sakkarajjaṁ kāretvā "kiṁ me iminā upaḍḍharajjenā"ti atitto kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patito manussaloke utukakkhaḷatāya vātātapena phusitagatto kālamakāsi. Tena vuttaṁ **"devaloke pana yāva chattiṁsāya indānaṁ āyuppamāṇaṁ, tāva paṇīte kāme paribhuñjī"**ti.

Paññattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sokhummasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **sukhumalakkhaṇappaṭivijjhanakānī**ti aniccādisukhumalakkhaṇānaṁ paṭivijjhanakāni. **Sukhumalakkhaṇapariggāhakañāṇenā**ti sukhumalakkhaṇapariggāhakena ñāṇena. **Parato jānitvā**ti avasavattanena aññato jānitvā. Saṅkhārā hi "mā bhijjiṁsū"ti icchitāpi bhijjanteva, tasmā te avasavattitāya pare nāma. Sā ca nesaṁ paratā aniccadassanena pākaṭā hotīti vuttaṁ **"iminā hi padena aniccānupassanā kathitā"**ti. Sesaṁ uttānameva.

Sokhummasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Paṭhama-agatisuttādivaṇṇanā

17-20. Sattame **chandāgatin**ti ettha sandhivasena saralopoti dassento āha **"chandena agatin"**ti. **Chandā**ti hetumhi nissakkavacananti āha **"chandenā"**ti, pemenāti attho. Chandasaddo hettha taṇhāpariyāyo, akusalacchandapariyāyo vā. **Sesesū**ti "dosāgatiṁ gacchatī"ti-ādīsu.

Ettha ca yo "ayaṁ me mittoti vā, sandiṭṭhoti vā, ñātakoti vā, lañcaṁ vā pana me detī"ti chandavasena assāmikaṁ karoti, ayaṁ chandena akattabbaṁ karoti nāma. Yo "ayaṁ me verī"ti cirakālānubaddhaveravasena vā, taṅkhaṇuppannakodhavasena vā sāmikaṁ assāmikaṁ karoti, ayaṁ dosena akattabbaṁ karoti nāma. Yo pana mandattā momūhattā yaṁ vā taṁ vā ayuttaṁ akāraṇaṁ vatvā assāmikaṁ sāmikaṁ karoti, ayaṁ mohena akattabbaṁ karoti nāma. Yo pana "ayaṁ rājavallabhoti vā visame corādike visamāni vā, kāyaduccaritādīni samādāya vattanena visamanissito vā, anatthampi me kareyyā"ti bhīto assāmikaṁ sāmikaṁ karoti, ayaṁ bhayena akattabbaṁ karoti nāma.

Yo pana kiñci bhājento "ayaṁ me sandiṭṭho vā sambhatto vā"ti pemavasena atirekaṁ deti, "ayaṁ me verī"ti dosavasena ūnakaṁ

deti, yo muyhanto dinnādinnaṁ ajānamāno kassaci ūnaṁ, kassaci adhikaṁ deti, "ayaṁ imasmiṁ adīyamāne mayhaṁ anatthampi kareyyā"ti bhīto kassaci atirekaṁ deti, so catubbidhopi yathānukkamena chandāgati-ādīni gacchanto akattabbaṁ karoti nāma.

Nihīyati tassa yasoti tassa agatigāmino kittiyasopi parivārayasopi nihīyati parihāyati. Yassati tena kittīyatīti hi yaso, kitti thutighoso. Yassati tena purecarānucarabhāvena parivārayatīti yaso, parivāro. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Caravaggo dutiyo.

---

3. Uruvelavagga

1. Paṭhama-uruvelasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame mahāvelā viya **mahāvelā,** vipulavālikavuñjatāya mahanto velātaṭo viyāti attho. Tenāha **"mahāvālikarāsīti attho"**ti. Uru maru sikatā vālukā vaṇṇu vālikāti ime saddā samānatthā, byañjanameva nānaṁ. Tenāha **"urūti vālikā vuccatī"**ti.

Najjāti nadati saddāyatītti[1] nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. **Nerañjarāyā**ti "nelañjalāyā"ti vattabbe la-kārassa ra-kāraṁ katvā "nerañjarāyā"ti vuttaṁ, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci "nīlaṁjalāyāti vattabbe nerañjarāyā"ti vadanti. Nāmameva vā etaṁ tassā nadiyāti veditabbaṁ. Tassā nadiyā tīre yattha bhagavā vihāsi, taṁ dassetuṁ **"Ajapālanigrodhe"**ti vuttaṁ. Kasmā panāyaṁ Ajapālanigrodho nāma jātoti āha **"tassā"**ti-ādi. Keci pana "yasmā tattha vede sajjhāyituṁ asamatthā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesanāni katvā sabbe vasiṁsu, tasmāssa ajapālanigrodhoti nāmaṁ jātan"ti

---

1. Sandatīti (Sārattha-Ṭī 3. 132; Udāna-Ṭṭha 25 piṭṭhesu)

vadanti. Tatrāyaṁ vacanattho—na japantīti ajapā, mantānaṁ anajjhāyakāti attho. Ajapā lanti ādiyanti nivāsaṁ etthāti **ajapālo**ti. Apare pana vadanti “yasmā majjhanhikasamaye antopaviṭṭhe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā ‘ajapālo’tissa nāmaṁ ruḷhan”ti. Sabbatthāpi nāmametaṁ tassa rukkhassa.

Paṭhamābhisambuddhoti paṭhamaṁ abhisambuddho, anunāsikalopenāyaṁ niddeso. Tenevāha **“sambuddho hutvā paṭhamamevā”**ti. **Paṭhaman**ti ca bhāvanapuṁsakaniddeso, tasmā abhisambuddho hutvā paṭhamaṁ ajapālanigrodhe viharāmīti evamettha sambandho veditabbo. **Ayaṁ vitakko**ti ayaṁ “kinnu khvāhaṁ -pa- vihareyyan”ti evaṁ pavattavitakko. Hatthī ca vānaro ca tittiro ca **hatthivānaratittirā.**

Ye vuddhamapacāyantīti jātivuddho vayovuddho guṇavuddhoti tayo vuddhā. Tesu jātisampanno **jātivuddho** nāma, vaye ṭhito **vayovuddho** nāma, guṇasampanno **guṇavuddho** nāma. Tesu guṇasampanno vayovuddho imasmiṁ ṭhāne vuddhoti adhippeto. **Apacāyantī**ti jeṭṭhāpacāyikā kammena pūjenti. **Dhammassa kovidā**ti jeṭṭhāpacāyanadhammassa kovidā kusalā. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṁyeva attabhāve. **Pāsaṁsā**ti pasaṁsārahā. **Samparāye ca suggatī**ti samparetabbe imaṁ lokaṁ hitvā gantabbe paralokepi tesaṁ sugatiyeva. Ayaṁ panettha piṇḍattho—khattiyā vā hontu brāhmaṇā vā vessā vā suddā vā gahaṭṭhā vā pabbajitā vā tiracchānagatā vā, ye keci sattā jeṭṭhāpacitikammena sīlādiguṇasampannānaṁ vayovuddhānaṁ apacitiṁ karonti, te imasmiñca attabhāve jeṭṭhāpacitikārakāti pasaṁsaṁ vaṇṇanaṁ thomanaṁ labhanti, kāyassa ca bhedā sagge nibbattantīti.

Aññasminti parasmiṁ. Attā na hotīti **añño,** paro. So panettha na yo koci adhippeto, atha kho garuṭṭhāniyo. Tenāha **“kañci garuṭṭhāne aṭṭhapetvā”**ti. Patissati garuno āṇaṁ sampaṭicchatīti patisso, na patisso **appatisso, patissayarahito,** garupassayarahitoti attho.

Sadevaketi avayavena viggaho samudāyo samāsattho. **Sadevaka**ggahaṇena pañcakāma vacaradevaggahaṇaṁ pārisesañāyena itaresaṁ padantarehi saṅgahitattā. **Samāraka**ggahaṇena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṁ paccāsattiñāyena. Tattha hi māro jāto tannivāsī ca hoti. **Sabrahmaka**vacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṁ paccāsattiñāyeneva. **Sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā**ti sāsanassa paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṁ. Nidassanamattañcetaṁ apaccatthikānaṁ asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṁ teneva vacanena gahitattā. Kāmaṁ "sadevake"ti-ādivisesanānaṁ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesaṁ, "salomako sapakkhako"ti-ādīsu pana atulyayoge ayaṁ samāso labbhatīti byabhicāradassanato **pajā**gahaṇanti pajāvacanena sattalokaggahaṇaṁ.

Devabhāvasāmaññena mārabrahmesu gahitesupi itarehi tesaṁ labbhamānavisesadassanatthaṁ visuṁ gahaṇanti dassento **"māro nāmā"**ti-ādimāha. Māro brahmānampi vicakkhukammāya pahotīti āha **"sabbesan"**ti. **Uparī**ti uparibhāge. **Brahmā**ti dasasahassibrahmānaṁ sandhāyāha. Tathā cāha **"dasahi aṅgulīhī"**ti-ādi. Idha dīghanikāyādayo viya bāhirakānampi ganthanikāyo labbhatīti āha **"ekanikāyādivasenā"**ti. **Vatthuvijjādī**ti **ādi**-saddena vijjāṭṭhānāni saṅgayhanti. Yathāsakaṁ kammakilesehi pajātattā nibbattattā pajā, sattanikāyo, tassā **pajāya. Sadevamanussāyā**ti vā iminā sammutidevaggahaṇaṁ tadavasiṭṭhamanussalokaggahaṇañca daṭṭhabbaṁ.

Evaṁ bhāgaso lokaṁ gahetvā yojanaṁ dassetvā idāni abhāgaso lokaṁ gahetvā yojanaṁ dassetuṁ **"apicetthā"**ti-ādi vuttaṁ. **Lokavasena vuttāni** "lokīyanti ettha kammaṁ kammaphalānī"ti katvā. **Pajāvasena** "hetupaccayehi pajātā"ti katvā. **Sīlasampannataran**ti ettha paripuṇṇasampannatā adhippetā "sampannaṁ sālikedāran"ti-ādīsu[1] viya. Tenāha **"adhikataranti attho"**ti. Paripuṇṇaṁ hi adhikataranti vattuṁ arahati. **Kāraṇan**ti yuttiṁ. **Atthan**ti aviparītatthaṁ. **Vaḍḍhin**ti ativaḍḍhinimittaṁ.

1. Khu 5. 276 piṭṭhe Jātake.

Iminā vacanenāti imasmiṁ sutte anantaraṁ vuttavacanena. Na kevalaṁ imināva, suttantarampi ānetvā paṭibāhitabboti dassento **"na me ācariyo atthī"**ti-ādimāha. Tattha **na me ācariyo atthī**ti lokuttaradhamme mayhaṁ ācariyo nāma natthi. Kiñcāpi lokiyadhammānampi yādiso lokanāthassa adhigamo, na tādiso adhigamo parūpadeso atthi. Lokuttaradhammo panassa lesopi natthi. **Natthi me paṭipuggalo**ti mayhaṁ sīlādīhi guṇehi paṭinidhibhūto puggalo nāma natthi. **Saran**ti karaṇe etaṁ paccattavacananti āha **"sarantenā"**ti, **saran**ti vā saraṇahetu cāti attho.

Yatoti bhummatthe tosaddoti āha **"yasmiṁ kāle"**ti. Rattiyo jānantīti rattaññū, attano pabbajitadivasato paṭṭhāya bahūrattiyo jānanti, cirapabbajitāti vuttaṁ hoti. Rattaññūnaṁ mahantabhāvo **rattaññumahantaṁ.** Bhāvappadhāno esa niddeso. "Rattaññumahattan"ti vā pāṭho. Esa nayo sesesupi. Theranavamajjhimānaṁ vasena vipulabhāvo **vepullamahantaṁ.** Sikkhattayasaṅgahitassa sāsanabrahmacariyassa jhānābhiññādivasena vipulabhāvo **brahmacariyamahantaṁ.** Visiṭṭhassa paccayalābhassa vipulabhāvo **lābhaggamahantaṁ. Catubbidhena mahantenā**ti catubbidhena mahantabhāvena. **Mahāpajāpatiyā dussayugadānakāle**ti bhagavato saṁghe gāravassa pākaṭakāladassanamattaṁ. Na hi bhagavā tato pubbe saṁghe gāravarahito vihāsi.

Paṭhama-uruvelasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiya-uruvelasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **huhuṅkajātikenā**ti so kira diṭṭhamaṅgaliko mānavasena kodhavasena ca "huhun"ti karonto vicarati, tasmā huhuṅkajātikoti vuccati. "Huhukkajātiko"tipi paṭhanti, tena saddhiṁ āgatāti attho. **Jarājiṇṇā**ti jarāya khaṇḍadantapalitakesādibhāvaṁ āpāditā. **Vayovuddhā**ti aṅgapaccaṅgānaṁ vuddhimariyādappattā. **Jātimahallakā**ti upapattiyā mahallakabhāvena samannāgatā. Mahattaṁ lanti

Gaṇhantīti mahallakā, jātiyā mahallakā, na vibhavādināti jātimahallakā. **Vayo-anuppattā**ti pacchimavayaṁ sampattā, pacchimavayo nāma vassasatassa pacchimo tatiyo bhāgo. **Jiṇṇā**ti vā porāṇā, cirakālappavattakulanvayāti vuttaṁ hoti. **Vuddhā**ti sīlācārādiguṇavuddhiyuttā. **Mahallakā**ti vibhavamahantatāya samannāgatā. **Mahaddhanā**ti mahābhogā. **Addhagatā**ti maggappaṭipannā brāhmaṇānaṁ vatacariyādimariyādaṁ avītikkamma caramānā. **Vayo-anuppattā**ti jātivuddhabhāvaṁ antimavayaṁ anuppattā. **Sutaṁ netan**ti ettha sutaṁ no etanti padacchedo. **No**ti ca karaṇatthe sāmivacanaṁ. Tenāha **"amhehi sutan"**ti.

Akāleti ayuttakāle. **Asabhāvaṁ vadatī**ti yaṁ natthi, taṁ vadati. **Anatthaṁ vadatī**ti akāraṇanissitaṁ vadati. **Akāraṇanissitan**ti ca nipphalanti attho. Phalaṁ hi kāraṇanissitaṁ. Akāraṇanissitatā ca tadavinābhāvato akāraṇe nissitaṁ, nipphalaṁ samphanti vuttaṁ hoti. **Avinayaṁ vadatī**ti na saṁvaravinayappaṭisaṁyuttaṁ vadati, attano suṇantassa ca na saṁvaravinayāvahaṁ vadatīti vuttaṁ hoti. **Na hadaye nidhetabbayuttakan**ti ahitasaṁhitattā cittaṁ anuppavesetvā nidhetuṁ ayuttaṁ. **Kathetuṁ ayuttakālenā**ti dhammaṁ kathentena yo attho yasmiṁ kāle vattabbo, tato pubbe pacchā ca tassa akālo, tasmiṁ ayuttakāle vattā. **Apadesarahitan**ti suttāpadesarahitaṁ. **Sāpadesaṁ sakāraṇaṁ katvā na kathetī**ti "bhagavatā asuke sutte evaṁ vuttan"ti evaṁ sāpadesaṁ kāraṇasahitaṁ katvā na katheti.

Pariyantarahitanti paricchedarahitaṁ, suttaṁ vā jātakaṁ vā nikkhipitvā tassa anuyogaṁ upamaṁ vā vatthuṁ vā āharitvā yaṁ suttaṁ jātakaṁ vā nikkhipitaṁ, tassa sarīrabhūtaṁ kathaṁ anāmasitvā bāhirakathaṁeyeva katheti, nikkhittaṁ nikkhittamattameva hoti, "suttaṁ nu kho katheti jātakaṁ nu kho, nāssa antaṁ vā koṭiṁ vā passāmā"ti vattabbataṁ āpajjati. Yathā vaṭarukkhasākhānaṁ gatagataṭṭhāne pārohā oratanti, otiṇṇotiṇṇaṭṭhāne viruḷhiṁ āpajjitvā puna vaḍḍhuntiyeva, evaṁ aḍḍhayojanampi yojanampi gacchatiyeva. Gacchante gacchante pana mūlarukkho vinassati, anujātapārohamūlāniyeva tiṭṭhanti, evaṁ ayampi nigrodhadhammakathiko nāma hoti, nikkhittaṁ nikkhittameva katvā passeneva pariharanto gacchati. Yo pana

bahumpibhaṇanto "etadatthamidaṁ vuttan"ti nikkhittasuttato aññampi anuyogūpamāvatthuvasena tadupayogīnaṁ āharitvā āharitvā jānāpetuṁ sakkoti, tathārūpassa dhammakathikassa bahumpi kathetuṁ vaṭṭati. **Na lokiyalokuttara-atthanissitan**ti attano paresañca na lokiyalokuttarahitāvahaṁ.

Pakaṭṭhānaṁ ukkaṭṭhānaṁ sīlādi-atthānaṁ bodhanato sabhāvaniruttivasena ca buddhādīhi bhāsitattā pakaṭṭhānaṁ vacanappabandhānaṁ āḷīti **pāḷi,** pariyattidhammo. Purimassa atthassa pacchimena atthena anusandhānaṁ **anusandhi,** atthamukhena pana pāḷippadesānampi anusandhi hotiyeva. Svāyaṁ anusandhi pucchānusandhi-ajjhāsayānusandhiyathānusandhi-ādivasena catubbidho, taṁtaṁdesanānaṁ pana pubbāparapāḷivasena anusandhivasena **pubbāparavasenā**ti paccekaṁ yojetabbaṁ. **Uggahitan**ti byañjanaso atthaso ca uddhaṁ uddhaṁ gahitaṁ, pariyāpuṇanavasena ceva paripucchāvasena ca hadayena gahitanti attho. Vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi sotabbato **sutaṁ,** pariyattidhammo. Taṁ dhāretīti **sutadharo.** Yo hi sutadharo, sutaṁ tasmiṁ patiṭṭhitaṁ hoti suppatiṭṭhitaṁ arovikaṁ, tasmā vuttaṁ **"sutassa ādhārabhūto"**ti. Tenāha **"yassa hī"**ti-ādi. Ekaṁ padaṁ ekakkharampi avinaṭṭhaṁ hutvā sannicīyatīti sannicayo, sutaṁ sannicayo etasminti **sutasannicayo. Ajjhosāyā**ti[1] anuppavisitvā. **Tiṭṭhatī**ti na sammussati.

Paguṇāti vācuggatā. **Niccalikan**ti aviparivattaṁ. **Saṁsanditvā**ti aññehi saṁsandhitvā. **Samanuggāhitvā**ti paripucchāvasena atthaṁ ogāhitvā. Pabandhassa vicchedābhāvato **gaṅgāsotasadisaṁ.** "Bhavaṅgasotasadisan"ti vā pāṭho, akittimaṁ sukhappavattīti[2] attho. Suttekadesassa suttamattassa ca vacasā paricayo idha nādhippeto, vaggādivasena pana adhippetoti āha **"suttadasaka -pa- sajjhāyitā"**ti, "dasasuttāni gatāni, dasavaggāni gatānī"ti-ādinā sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Manasā anu anu pekkhitā bhāgaso nijjhāyitā cintitā **manasānupekkhitā. Rūpagataṁ viya paññāyatī**ti rūpagataṁ viya cakkhussa vibhūtaṁ hutvā paññāyati. **Suppaṭividdhā**ti nijjaṭaṁ niggumbaṁ katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā.

---

1. Idaṁ padaṁ pāḷiyaṁ aṭṭhakatāsañca na dissati.
2. Akicchimaṁ pavattatīti (Ka) Sārattha-Ṭī 3. 39 piṭṭhe passitabbaṁ.

Adhikaṁ cetoti **abhiceto,** upacārajjhānacittaṁ. Tassa pana adhikatā pākatikakāmāvacaracittehi sundaratāya, sā paṭipakkhato suddhiyāti āha **"abhikkantaṁ visuddhaṁ cittan"**ti. **Adhicittan**ti samādhimāha. Sopi upacārasamādhi daṭṭhabbo. Vivekajaṁ pītisukhaṁ, samādhijaṁ pītisukhaṁ, apītijaṁ kāyasukhaṁ, satipārisuddhijaṁ ñāṇasukhanti catubbidhampi jhānasukhaṁ paṭipakkhato nikkhantataṁ upādāya nekkhammasukhanti vuccatīti āha **"nekkhammasukhaṁ vindatī"**ti. **Icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṁ samattho**ti iminā tesu jhānesu samāpajjanavasībhāvamāha. **Nikāmalābhī**ti pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānapaccavekkhaṇavasiyopi vuttā evāti veditabbā. **Sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvā**ti etena tesaṁ jhānānaṁ sukhappaṭipadataṁ khippābhiññatañca dasseti.

Vipulānanti vepullaṁ pāpitānaṁ jhānānaṁ. Vipulatā nāma subhāvitabhāvena ciratarappavattiyā, sā ca paricchedānurūpāva icchitabbāti **"vipulānan"**ti vatvā **"yathāparicchedena vuṭṭhātuṁ samatthoti vuttaṁ hotī"**ti-āha. Paricchedakālaṁ hi appatvāva vuṭṭhahanto akasiralābhī na hoti yāvadicchitaṁ pavattetuṁ asamatthattā. Idāni yathāvutte samāpajjanādivasībhāve byatirekavasena vibhāvetuṁ **"ekacco hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **lābhiyeva hotī**ti idaṁ paṭiladdhamattassa jhānassa vasena vuttaṁ. **Tathā**ti icchiticchitakkhaṇe. **Pāripanthike**ti vasībhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. **Kicchena vikkhambhetī**ti kicchena visodheti. Kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmacchandādīnaṁ viya aññesampi samādhipāripanthikānaṁ dūrasamussāraṇaṁ idha vikkhambhanaṁ visodhanañcāti veditabbaṁ. **Nāḷikayantan**ti kālamānanāḷikayanta māha.

Aṭṭhapitasaṅkappoti na sammāpaṇihitasaṅkappo. **Abhiññāpāragū**ti sabbesaṁ lokiyalokuttaradhammānaṁ abhiññāya pāraṁ gato, sabbadhamme abhivisiṭṭhāya aggamaggapaññāya jānitvā ṭhitoti attho. **Pariññāpāragū**ti pañcannaṁ khandhānaṁ pariññāya pāraṁ gato, pañcakkhandhe parijānitvā ṭhitoti attho. **Bhāvanāpāragū**ti catunnaṁ maggānaṁ bhāvanāya pāraṁ gato, cattāro magge bhāvetvā ṭhitoti attho. **Pahānapāragū**ti sabbakilesānaṁ pahānena pāraṁ gato, sabbakilese pajahitvā ṭhitoti

attho. **Sacchikiriyāpāragū**ti nirodhasacchikiriyāya pāraṁ gato, nirodhaṁ sacchikatvā ṭhitoti attho. **Samāpattipāragū**ti sabbasamāpattīnaṁ samāpajjanena pāraṁ gato, sabbā samāpattiyo samāpajjitvā ṭhitoti attho. **Brahmacariyassa kevalī**ti yaṁ brahmacariyassa kevalaṁ sakalabhāvo, tena samannāgato, sakalacatumaggabrahmacariyavāsoti attho. Tenāha **"sakalabrahmacariyo"**ti, paripuṇṇamaggabrahmacariyoti attho. Sesaṁ suviññeyyameva.

Dutiya-uruvelasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Lokasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **loko**ti lujjanapalujjanaṭṭhena loko, atthato purimasmiṁ ariyasaccadvayaṁ, idha pana dukkhaṁ ariyasaccaṁ veditabbaṁ. Tenāha **"lokoti dukkhasaccan"**ti. **Visaṁyutto**ti visaṁsaṭṭho na paṭibaddho, sabbesaṁ saṁyojanānaṁ sammadeva samucchinnattā tato vippamuttoti attho. **Lokasamudayo**ti sutantanayena taṇhā, abhidhammanayena pana abhisaṅkhārehi saddhiṁ diyaḍḍhakilesasahassaṁ. **Lokanirodho**ti nibbānaṁ. **Sacchikato**ti attapaccakkho kato. **Lokanirodhagāminī paṭipadā**ti sīlādikkhandhattayasaṅgaho ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. So hi lokanirodhaṁ nibbānaṁ gacchati adhigacchati, tadatthaṁ ariyehi paṭipajjīyati cāti lokanirodhagāminī paṭipadāti vuccati.

Etthāvatā tathāni abhisambuddho yāthāvato gatoti **tathāgato**ti ayamattho dassito hoti. Cattāri hi ariyasaccāni tathāni nāma. Yathāha—

> "Cattārimāni bhikkhave tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṁ dukkhanti bhikkhave tathametaṁ avitathametaṁ anaññathametan"ti[1] vitthāro.

Apica tathāya gatoti **tathāgato, gato**ti ca avagato atīto patto paṭipannoti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yasmā

---

1. Saṁ 3. 377; Khu 9. 293 piṭṭhesu.

bhagavā sakalalokaṁ tīraṇapariññāya tathāya aviparītāya gato avagato,tasmā loko tathāgatena abhisambuddhoti tathāgato. Lokasamudayaṁ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato. Lokanirodhaṁ sacchikiriyāya tathāya gato pattoti tathāgato. Lokanirodhagāminiṁ paṭipadaṁ tathaṁ aviparītaṁ gato paṭipannoti tathāgatoti. Evaṁ imissā pāḷiyā tathāgatabhāvadīpanavasena attho veditabbo.

Iti bhagavā catusaccābhisambodhavasena attano tathāgatabhāvaṁ pakāsetvā idāni tattha diṭṭhādi-abhisambodhavasenapi taṁ dassetuṁ **"yaṁ bhikkhave"**ti-ādimāha. Aṭṭhakathāyaṁ pana "catūhi saccehi attano buddhabhāvaṁ kathetvā"ti vuttaṁ, taṁ tathāgatasaddabuddhasaddānaṁ atthato ninnānākaraṇataṁ dassetuṁ vuttaṁ. Tathā ceva hi pāḷi pavattāti. **Diṭṭhanti rūpāyatanaṁ** daṭṭhabbato. Tena yaṁ diṭṭhaṁ yaṁ dissati, yaṁ dakkhati, yaṁ samavāye passeyya, taṁ sabbaṁ diṭṭhanteva gahitaṁ kālavisesassa anāmaṭṭhabhāvato yathā "duddhan"ti dasseti. **Sutan**ti-ādīsupi eseva nayo. **Sutanti saddāyatanaṁ** sotabbato. **Mutan**ti sanissaye indriye nissayaṁ muñcitvā pāpuṇitvā gahetabbaṁ. Tenāha **"patvā gahetabbato"**ti. **Viññātan**ti vijānitabbaṁ. Taṁ pana diṭṭhādivinimuttaṁ viññeyyanti āha **"sukhadukkhādi dhammārammaṇan"**ti. **Pattan**ti yathā tathā patvā hatthagataṁ, adhigatanti attho. Tenāha **"pariyesitvā vā apariyesitvā vā"**ti. **Pariyesitan**ti pattiyā atthaṁ pariyiṭṭhaṁ. Taṁ pana pattaṁ vā siyā appattaṁ vā, ubhayathāpi pariyesitamevāti āha **"pattaṁ vā appattaṁ vā"**ti. Dvayenapi dvippakārampi pattaṁ dvippakārampi pariyesitaṁ tena tena pakārena tathāgatena abhisambuddhanti dasseti. **Cittena anusañcaritan**ti te pana apāpetvā citteneva anu anu sañcaritaṁ, viparitakkitanti attho.

Pītakanti-ādīti **ādi**saddena lohita-odātādisabbaṁ rūpārammaṇabhāgaṁ saṅgaṇhāti. **Sumano**ti rāgavasena lobhavasena saddhādivasena vā samano. **Dummano**ti byāpādavitakkavasena vā vihiṁsāvitakkavasena vā dummano. **Majjhatto**ti aññāṇavasena ñāṇavasena vā majjhatto. Esa nayo sabbattha. Tattha **ādi**-saddena saṅkhasaddo, paṇavasaddho, pattagandho, pupphagandho, puppharaso, phalaraso, upādinnaṁ, anupādinnaṁ,

majjhattavedanā kusalakammaṁ akusalakammanti evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Appattan**ti ñāṇena asampattaṁ, aviditanti attho. Tenāha **"ñāṇena asacchikatan"**ti. **Lokena gatan**ti lokena ñātaṁ. **Tatheva gatattā**ti tatheva ñātattā abhisambuddhattā, gatasaddena ekattaṁ buddhi-atthanti attho. Gati-atthā hi dhātavo buddhi-atthā bhavantīti akkharacintakā.

Yañca bhikkhave rattiṁ tathāgato anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambujjhatīti yassaṁ ca visākhapuṇṇamāya rattiyaṁ tathā-āgatattādi-atthena tathāgato bhagavā bodhimaṇḍe aparājitapallaṅke nisinno tiṇṇaṁ mārānaṁ matthakaṁ madditvā uttaritarābhāvato anuttaraṁ sammāsambodhiṁ āsavakkhayañāṇena saddhiṁ sabbaññutaññāṇaṁ adhigacchati. **Yañca rattiṁ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyatī**ti yassaṁ ca visākhapuṇṇamāya rattiyaṁyeva kusinārāyaṁ upavattane mallānaṁ sālavane yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati. **Yaṁ etasmiṁ antare**ti imāsaṁ dvinnaṁ sa-upādisesa-anupādisesanibbānadhātūnaṁ majjhe pañcacattālīsavassaparimāṇakāle paṭhamabodhiyampi majjhimabodhiyampi pacchimabodhiyampi yaṁ suttageyyādippabhedaṁ dhammaṁ **bhāsati** nidassanavasena, **lapati** uddisanavasena, **niddisati** pariniddisanavasena. **Sabbaṁ taṁ tatheva hotī**ti taṁ etthantare desitaṁ sabbaṁ suttageyyādinavaṅgaṁ buddhavacanaṁ atthato byañjanato ca anūnaṁ anadhikaṁ sabbākāraparipuṇṇaṁ rāgamadanimmadanaṁ dosamadanimmadanaṁ mohamadanimmadanaṁ, natthi tattha vālaggamattampi avakkhalitaṁ, ekamuddikāya lañchitaṁ viya ekāya nāḷiyā mitaṁ viya ekatulāya tulitaṁ viya ca taṁ tatheva hoti yassatthāya bhāsitaṁ, ekanteneva tassa sādhanato, **no aññathā,** tasmā tathaṁ avitathaṁ anaññathaṁ. Etena tathāvāditāya tathāgatoti dasseti. Gada-attho ayaṁ gatasaddo dakārassa takāraṁ katvā, tasmā tathaṁ gadatīti tathāgatoti attho. Atha vā āgadanaṁ āgado, vacananti attho. Tato aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṁ katvā tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā.

Yathāvādīti ye dhamme bhagavā "ime dhammā akusalā sāvajjā viññugarahitā samattā samādinnā ahitāya dukkhāya saṁvattantī"ti paresaṁ dhammaṁ desento vadati, te dhamme ekanteneva sayaṁ pahāsi. Ye

pana dhamme bhagavā "ime dhammā kusalā anavajjā viññuppasatthā samattā samādinnā hitāya sukhāya saṁvattantī"ti vadati, te dhamme ekanteneva sayaṁ upasampajja viharati, tasmā yathāvādī bhagavā tathākārīti veditabbo. Tathā sammadeva sīlādiparipūraṇavasena sammāpaṭipadāyaṁ[1] yathākārī bhagavā, tatheva dhammadesanāya paresaṁ tattha patiṭṭhāpanavasena **tathāvādī.** Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kayassapi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṁbhūtassa ca yathā vācā, kāyopi tathā gato pavatto. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti attho.

Abhibhū anabhibhūtoti upari bhavaggaṁ, heṭṭhā avīcinirayaṁ pariyantaṁ katvā tiriyaṁ aparimāṇāsu lokadhātūsu bhagavā sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi, na tassa tulā avā pamāṇaṁ vā atthi. Asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo atulo appameyyo anuttaro dhammarājā devadevo sakkānaṁ atisakko brahmānaṁ atibrahmā, tato eva ayaṁ na kenaci abhibhūto. **Dakkhatī**ti sabbaṁ passati. Visesavacanicchāyapi abhāvato anavasesavisayo dasasaddo. Tena yaṁ kiñci neyyaṁ nāma, sabbaṁ taṁ hatthatale āmalakaṁ viya passatīti dīpeti. Avīparītaṁ āsayādi-avabodhena hitūpasaṁhārādinā ca satte, bhāvaññatthattūpanayavasena[2] saṅkhāre, sabbākārena suciṇṇavasitāya samāpattiyo, cittañca vase vattetīti **vasavattī**ti evamettha attho daṭṭhabbo.

Visaṁyuttoti catūhi yogehi visaṁyutto. Tenāha **"catunnaṁ yogānaṁ pahānena visaṁyutto"**ti. **Taṇhādiṭṭhi-upayehi virahito**ti sabbasmimpi loke taṇhādiṭṭhisaṅkhātehi upayehi virahito.

Abhibhavitvā ṭhitoti tabbisayakilesappahānena abhibhuyya atikkamitvā ṭhito. **Cattāropi ganthe ṭhito**ti sabbe abhijjhākāyagandhādike sakasantānato mocetvā ṭhito. Veneyyasantāne vā attano desanāvilāsena tesaṁ pamocanoti **sabbaganthappamocano. Phuṭṭha'ssa paramā santī**ti assa anena khīṇāsavena

1. Sammā paṭipanno sayaṁ (Itivuttaka-Ṭṭha 351 piṭṭhe)
2. Bhāvaññatthapananayena (Ka) Itivuttaka-Ṭṭha 351 piṭṭhe passitabbaṁ.

buddhena paramā santi ñāṇaphusanena phuṭṭhāti evamettha sambandho veditabbo. Tenāha **"phuṭṭha'ssā"**ti-ādi. **Nibbāne kutoci bhayaṁ natthī**ti kutoci bhayakāraṇato nibbāne bhayaṁ natthi asaṅkhatabhāvena sabbaso khemattā. Tenāha bhagavā "khemañca vo bhikkhave dhammaṁ desessāmi khemagāminiñca paṭipadan"ti-ādi[1]. Nibbānappattassa vā kutoci bhayaṁ natthīti **nibbānaṁ akutobhayan**ti evamettha attho daṭṭhabbo, na kutoci bhayaṁ ettha etasmiṁ adhigateti **akutobhayaṁ,** nibbānanti evamettha nibbacanañca daṭṭhabbaṁ.

Anīgho niddukkho. **Sabbakammakkhayaṁ patto**ti sabbesaṁ kammānaṁ khayaṁ pariyosānaṁ accantabhāvaṁ patto. Upadhī sammadeva khīyanti etthāti **upadhisaṅkhayo,** nibbānanti āha **"upadhisaṅkhayasaṅkhāte nibbāne"**ti. **Cakkan**ti dhammacakkaṁ. **Pavattayī**ti teparivaṭṭaṁ dvādasākāraṁ pavattesi. Mahantehi sīlādiguṇehi samannāgatattā **mahantaṁ. Vītasāradan**ti catuvesārajjayogena vītasāradaṁ. Sesaṁ uttānameva.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Kāḷakārāmasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **bāḷhaṁ kho ne pasaṁsasī**ti ne samaṇe bāḷhaṁ katvā pasaṁsasi vaṇṇayasi. Kīdisaṁ sīlaṁ etesanti **kiṁsīlā.** Ko samācāro etesanti **kiṁsamācārā. Guṇamaggasaṇṭhitā**ti guṇaggasaṇṭhitā. **Ma-**kāro padasandhikaro, aggaguṇe patiṭṭhitāti vuttaṁ hoti. **Santindriyā** santamānasā, "santaṁ tesaṁ gataṁ ṭhitan"tipi paṭhanti. **Ekakiyā**ti ekakā, catūsu iriyāpathesu ekakā hutvā viharantīti adhippāyo. Tenevāha **"adutiyā"**ti. **Tādisā samaṇā mamātī**ti ettha **iti-**saddo ādi-attho. Tena—

"Kāyakammaṁ suci nesaṁ, vācākammaṁ anāvilaṁ.
Manokammaṁ suvisuddhaṁ, tādisā samaṇā mama.

1. Saṁ 2. 542 piṭṭhe.

Vimalā saṅkhamuttābhā, suddhā antarabāhirā.
Puṇṇā suddhehi dhammehi, tādisā samaṇā mama.

Lābhena unnato loko, alābhena ca onato.
Lābhālābhena ekaṭṭhā, tādisā samaṇā mama.

Yasena unnato loko, ayasena ca onato.
Yasāyasena ekaṭṭhā, tādisā samaṇā mama.

Pasaṁsāyunnato loko, nindāyapi ca onato.
Samā nindāpasaṁsāsu, tādisā samaṇā mama.

Sukhena unnato loko, dukkhenapi ca onato.
Akampā sukhadukkhesu, tādisā samaṇā mamā"ti[1]—

evamādiṁ saṅgaṇhāti.

"Dūre santo"ti-ādigāthāya ayamattho. **Santho**ti rāgādīnaṁ santatāya buddhādayo santo nāma, idha pana pubbabuddhesu katādhikārā ussannakusalamūlā bhāvitabhāvanā sattā santoti adhippetā. **Pakāsantī**ti dūre ṭhitāpi buddhānaṁ ñāṇapathaṁ āgacchantā pākaṭā honti. **Himavantovā**ti yathā tiyojanasahassavitthato pañcayojanasatubbedho caturāsītiyā kūṭasahassehi paṭimaṇḍito himavantapabbato dūre ṭhitānampi abhimukhe ṭhito viya pakāsati, evaṁ pakāsantīti attho. **Asantettha na dissantī**ti lābhagarukā vitthiṇṇaparalokā āmisacakkhukā jīvikatthāya pabbajitā bālapuggalā asanto nāma, te ettha buddhānaṁ dakkhiṇassa jāṇumaṇḍalassa santike nisinnāpi na dissanti na paññāyanti. **Rattiṁ khittā yathā sarā**ti rattiṁ caturaṅgasamannāgate andhakāre khittā sarā viya tathārūpassa upanissayabhūtassa pubbahetuno abhāvena na paññāyantīti attho.

Brahmadeyyanti seṭṭhadeyyaṁ, yathā dinnaṁ na puna gahetabbaṁ hoti nissaṭṭhaṁ pariccattaṁ, evaṁ dinnanti attho.

Diṭṭhaṁ na maññatīti ettha **diṭṭhan**ti maṁsacakkhunāpi diṭṭhaṁ, dibbacakkhunāpi diṭṭhaṁ, rūpāyatanassetaṁ adhivacanaṁ. Yaṁ hi cakkhudvayena katadassanakiriyāsamāpanaṁ,

---

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 292 piṭṭhe.

yaṁ cakkhudvayaṁ passati apassi passissati, samavāye passeyya, taṁ sabbaṁ kālavisesavacanicchāya abhāvato "diṭṭhan"teva vuttaṁ yathā "duddhan"ti. Tenevāha **"diṭṭhaṁ rūpāyatanan"**ti. **Evarūpāni hi vacanānī**ti "daṭṭhabbaṁ sotabban"ti-ādīni.

Lābhepi tādī, alābhepi tādīti yathā alābhakāle lābhassa laddhakālepi tathevāti tādiso. **Yasepī**ti yase satipi mahāparivārakālepi. Sesamettha uttānameva.

Kāḷakārāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Brahmacariyasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **nayidan**ti ettha **na**-iti paṭisedhe nipāto, tassa "vussatī"ti iminā sambandho "na vussatī"ti, **ya**-kāro padasandhikaro. **Idaṁ**-saddo "ekamidāhaṁ bhikkhave samayaṁ ukkaṭṭhāyaṁ viharāmi subhagavane sālarājamūle"ti-ādīsu[1] nipātamattaṁ, "idaṁ kho taṁ bhikkhave appamattakaṁ sīlamattakan"ti-ādīsu[2] yathāvutte āsannapaccakkhe āgato.

"Idaṁ hi taṁ jetavanaṁ, isisaṁghanisevitaṁ.
Āvutthaṁ dhammarājena, pītisañjananaṁ mamā"ti—

ādīsu[3] vakkhamāne āsannapaccakkhe. Idhāpi vakkhamāneyeva āsannapaccakkhe daṭṭhabbo.

Brahmacariya-saddo—

"Kiṁ te vataṁ kiṁ pana brahmacariyaṁ,
Kissa suciṇṇassa ayaṁ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idañca te nāga mahāvimānaṁ.

Ahañca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā.
Opānabhūtaṁ me gharaṁ tadāsi,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

---

1. Dī 2. 42; Ma 1. 401 piṭṭhesu. 2. Dī 1. 11 piṭṭhe.
3. Ma 3. 306; Saṁ 1. 31, 53, 54 piṭṭhesu.

Taṁ me vataṁ taṁ pana brahmacariyaṁ,
tassa suciṇṇassa ayaṁ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
idañca me vīra mahāvimānan”ti—

imasmiṁ **puṇṇakajātake**[1] dāne āgato.

“Kena pāṇi kāmadado, kena pāṇi madhussavo.
Kena te brahmacariyena, puññaṁ pāṇimhi ijjhatī”ti—

imasmiṁ **Aṅkurapetavatthusmiṁ**[2] veyyāvacce.

“Evaṁ kho taṁ bhikkhave Tittiriyaṁ nāma brahmacariyaṁ ahosī”ti imasmiṁ **tittirajātake**[3] pañcasikkhāpadasīle.

“Taṁ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṁ neva nibbidāya na virāgāya -pa- yāvadeva brahmalokūpapattiyā”ti imasmiṁ **mahāgovindasutte**[4] brahmavihāre.

“Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā”ti imasmiṁ **sallekhasutte**[5] methunaviratiyaṁ.

“Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti.
Aññatra tāhi brahmacariyaṁ carāma,
Tasmā hi amhaṁ daharā na mīyare”ti—

imasmiṁ **mahādhammapālajātake**[6] sadārasantose.

“Abhijānāmi kho panāyaṁ sāriputta caturaṅgasamannāgataṁ brahmacariyaṁ caritā, tapassī sudaṁ homī”ti **lomahaṁsasutte**[7] vīriye.

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.
Majjhimena ca devattaṁ, uttamena visujjhatī”ti—

nemijātake[8] attadamanavasena kate aṭṭhaṅgike uposathe

1. Khu 6. 304 piṭṭhe.
2. Khu 2. 156 piṭṭhe.
3. Vi 4. 311 piṭṭhe.
4. Dī 2. 201 piṭṭhe.
5. Ma 1. 51 piṭṭhe.
6. Khu 5. 214 piṭṭhe.
7. Ma 1. 110 piṭṭhe.
8. Khu 6. 185 piṭṭhe.

"Idaṁ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṁ ekantanibbidāya virāgāya -pa- ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo"ti **mahāgovindasutteyeva**[1] ariyamagge.

"Tayidaṁ brahmacariyaṁ iddhañceva phītañca vitthārikaṁ bāhujaññaṁ puthubhūtaṁ yāva devamanussehi suppakāsitan"ti **pāsadikasutte**[2] sikkhattayasaṅgahite sakalasmiṁ sāsane. Idhāpi ariyamagge sāsane ca vattati.

Vussatīti vusīyati, carīyatīti attho. **Janakuhanatthan**ti "aho ayyo sīlavā vattasampanno appiccho santuṭṭho mahiddhiko mahānubhāvo"ti-ādinā janassa sattalokassa vimhāpanattaṁ. Keci pana **"kuhanatthan**ti pāpicchassa icchāpakatassa sato sāmantajappana-iriyāpathanissitapaccayapaṭisevanasaṅkhātena tividhena kuhanavatthunā kuhakabhāvena janassa vimhāpanatthan"ti vadanti. Idhāpi ayamevattho dassito. Tenevāha **"tīhi kuhanavatthūhi janassa kuhanatthāyā"**ti, janassa vimhāpanatthāyāti attho. **Janalāpanatthan**ti "evarūpassa nāma ayyassa dinnaṁ mahapphalaṁ bhavissatī"ti pasannacittehi "kenattho, kiṁ āharīyatū"ti vadāpanatthaṁ. "Janalapanatthan"tipi paṭhanti, tassa pāpicchassa sato paccayatthaṁ parikathobhāsādivasena lapanabhāvena upalāpakabhāvena janassa lapanatthanti attho. Tenevāha **"na janalapanatthanti na janassa upalāpanatthan"**ti.

Na itivādappamokkhānisaṁsatthanti ettha "na lābhasakkārasilokānisaṁsatthan"tipi paṭhanti. Yattha yvāyaṁ "ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu 'lābhī assaṁ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānan'ti, sīlesvevassa paripūrakārī"ti[3] sīlānisaṁsabhāvena vutto catupaccayalābho ca, catunnaṁ paccayānaṁ sakkaccadānasaṅkhāto ādarabahumānagarukaraṇasaṅkhāto ca sakkāro, yo ca "sīlasampano bahussuto sutadharo āraddhavīriyo"ti-ādinā nayena uggacchanakathutighosasaṅkhāto siloko brahmacariyaṁ vasantānaṁ diṭṭhadhammiko ānisaṁso, tadatthanti attho. Keci pana **"lābhasakkārasilokānisaṁsatthan**ti pāpicchasseva sato lābhādigarutāya lābhasakkārasilokasaṅkhātassa ānisaṁsassa udayassa nipphādanatthan"ti evamatthaṁ vadanti.

---

1. Dī 2. 201 piṭṭhe. 2. Dī 3. 102 piṭṭhe. 3. Ma 1. 93 piṭṭhe.

Na iti maṁ jano jānātūti evaṁ brahmacariyavāse sati "sīlavā kalyāṇadhammo"ti-ādināmaṁ loko jānātu sambhāvetūti attano santaguṇavasena sambhāvanatthampi na idaṁ brahmacariyaṁ vussatīti sambandho. Keci pana "pāpicchassa sato asantaguṇasambhāvanādhippāyena 'iti evaṁguṇoti maṁ loko jānātū'ti na idaṁ brahmacariyaṁ vussatī"ti evamettha atthaṁ vadanti. Sabbatthāpi panettha purimo purimoyeva atthavikappo sundarataro.

Atha khoti ettha **athā**ti aññatthe nipāto, **kho**ti avadhāraṇe. Tena kuhanādito aññadatthaṁyeva idaṁ bhikkhave brahmacariyaṁ vussatīti dasseti. Idāni taṁ payojanaṁ dassento **"saṁvaratthaṁ pahānatthan"**ti āha. Tattha pañcavidho saṁvaro pātimokkhasaṁvaro satisaṁvaro ñāṇasaṁvaro khantisaṁvaro vīriyasaṁvaroti. "Iti iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti samupeto"ti-ādinā[1] nayena āgato ayaṁ **pātimokkhasaṁvaro,** sīlasaṁvarotipi vuccati, "rakkhati cakkhundriyaṁ, cakkhundriye saṁvaraṁ āpajjatī"ti[2] āgato ayaṁ **satisaṁvaro.**

"Yāni sotāni lokasmiṁ, sati tesaṁ nivāraṇaṁ.
Sotānaṁ saṁvaraṁ brūmi, paññāyete pidhīyare"ti[3]—

āgato ayaṁ **ñāṇasaṁvaro.** "Khamo hoti sītassa uṇhassā"ti-ādinā[4] nayena āgato ayaṁ **khantisaṁvaro.**

"Uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī"ti-ādinā[5] nayena āgato ayaṁ **vīriyasaṁvaro.**

Atthato pana pāṇātipātādīnaṁ pajahanavasena vattappaṭivattānaṁ pūraṇavasena ca pavattā cetanā ceva virati ca. Saṅkhepato sabbo kāyavacīsaṁyamo, vitthārato sattannaṁ āpattikkhandhānaṁ avītikkamo sīlasaṁvaro. Sati eva **satisaṁvaro,** satippadhānā vā kusalā khandhā. Ñāṇameva **ñāṇasaṁvaro.** Adhivāsanavasena adoso, adosappadhānā

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe. 2. Dī 1. 166; Ma 1. 238; Saṁ 2. 384; Aṁ 1. 111 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 434; Khu 8. 30; Khu 10. 13, 61 piṭṭhesu.
4. Ma 1. 13; Aṁ 2. 432; Aṁ 3. 342 piṭṭhesu.
5. Ma 1. 14; Aṁ 2. 432; Aṁ 3. 342 piṭṭhesu.

vā tathāpavattā kusalā khandhā **khantisaṁvaro,** paññāti eke. Kāmavitakkādīnaṁ abhibhavanavasena pavattaṁ vīriyameva **vīriyasaṁvaro.** Tesu paṭhamo kāyaduccaritādīsu dussīlassa saṁvaraṇato saṁvaro, dutiyo muṭṭhassaccassa, tatiyo aññāṇassa, catuttho akkhantiyā, pañcamo kosajjassa saṁvaraṇato pidahanato saṁvaroti veditabbo. Evametassa saṁvarassa atthāya **saṁvaratthaṁ** saṁvaranipphādanatthanti attho.

Tīhi pahānehīti tadaṅgavikkhambhanasamucchedasaṅkhātehi tīhi pahānehi. Pañcavidhappahānampi idha vattuṁ vaṭṭatiyeva. Pañcavidhaṁ hi pahānaṁ tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇavasena. Tattha yaṁ dīpālokeneva tamassa paṭipakkhabhāvato alobhādīhi lobhādikassa nāmarūpaparicchedādivipassanāñāṇehi tassa tassa anatthassa pahānaṁ, seyyathidaṁ—pariccāgena lobhādimalassa, sīlena pāṇātipātādidussīlyassa, saddhādīhi assaddhiyādikassa, nāmarūpavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṁ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṁkathībhāvassa, kalāpasammasanena ahaṁmamāti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiratisaññāya, muccitukamyatāñāṇena amuccitukamyatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṁ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkharanimittaggāhassa pahānaṁ, etaṁ **tadaṅgappahānaṁ** nāma.

Yaṁ pana upacārappanābhedena samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa tesaṁ tesaṁ nīvaraṇādidhammānaṁ pahānaṁ, etaṁ **vikkhambhanappahānaṁ** nāma. Yaṁ catunnaṁ ariyamaggānaṁ bhāvitattā taṁtaṁmaggavato attano santāne "diṭṭhigatānaṁ pahānāyā"ti-ādinā[1] nayena vuttassa samudayapakkhiyassa kilesagahaṇassa accantaṁ appavattibhāvena samucchindanaṁ, etaṁ **samucchedappahānaṁ** nāma. Yaṁ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṁ kilesānaṁ, etaṁ **paṭippassaddhippahānaṁ** nāma. Yaṁ sabbasaṅkhatanissaṭattā pahīnasabbasaṅkhataṁ nibbānaṁ, etaṁ **nissaraṇappahānaṁ**

1. Abhi 1. 72; Abhi 2. 276 piṭṭhesu.

nāma. Tassa pañcavidhassapi tathā tathā rāgādikilesānaṁ paṭinissajjanaṭṭhena samatikkamanaṭṭhena vā pahānassa atthāya, pahānasādhanatthanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Tattha saṁvarena kilesānaṁ cittasantāne pavesanivāraṇaṁ pahānena ca pavesanivāraṇameva samugghāto cāti vadanti. Ubhayenapi pana yathārahaṁ ubhayaṁ sampajjatīti daṭṭhabbaṁ. Sīlādidhammā eva hi saṁvaraṇato saṁvaraṁ, pajahanato pahānanti.

Anītihanti ītiyo vuccanti upaddavā diṭṭhadhammikā samparāyikā ca. Ītiyo hantīti ītihaṁ, anu ītihanti **anītihaṁ,** sāsanabrahmacariyaṁ maggabrahmacariyañca. Atha vā ītīhi anatthehi saddhiṁ hananti gacchanti pavattantīti ītihā, taṇhādi-upakkilesā. Natthi ettha ītihāti **anītihaṁ.** Ītihā vā yathāvuttenatthena titthiyasamayā, tappaṭipakkhato idaṁ **anītihaṁ.** "Anitihan"tipi[1] pāṭho, tassattho—"itihāyan"ti dhammesu anekaṁsaggāhabhāvato vicikicchā itihaṁ nāma, sammāsambuddhappaveditattā yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjantānaṁ nikkaṅkhabhāvasādhanato ca natthi ettha itihanti **anitihaṁ,** aparapattiyanti attho. Vuttaṁ hetaṁ "paccattaṁ veditabbo viññūhī"ti[2], "atakkāvacaro"ti[3] ca. Gāthābandhasukhatthaṁ pana "anītihan"ti dīghaṁ katvā paṭhanti. Pacchimaṁ panettha atthavikappaṁ dassetuṁ **"itihaparivajjitan"**ti-ādi vuttaṁ.

Nibbānasaṅkhātaṁ ogadhaṁ patiṭṭhaṁ pāraṁ gacchatīti nibbānogadhagāmī, vimuttirasattā ekanteneva nibbānasampāpakoti attho, taṁ **nibbānogadhagāminaṁ** brahmacariyaṁ. **Nibbānogadho**ti vā ariyamaggo vuccati tena vinā nibbānāvagāhaṇassa asambhavato tassa ca nibbānaṁ anālambitvā appavattanato, tañcetaṁ ekantasampādanena gacchatīti **nibbānogadhagāmī.** Atha vā **nibbānogadhagāminan**ti nibbānassa antogāminaṁ. Maggabrahmacariyaṁ hi nibbānaṁ ārammaṇaṁ karitvā tassa anto eva pavattatīti. Imameva ca atthavikappaṁ dassetuṁ **"nibbānassa antogāminan"**ti-ādi vuttaṁ. **So**ti yo so samatiṁsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho, so bhagavā **adesayi**

---

1. Anītiyantipi (Ka) Itivuttaka-Ṭṭha 106 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Ma 2. 322, 323 piṭṭhesu.
3. Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

desesi. **Mahantehī**ti mahā-ātumehi uḷārajjhāsayehi. Mahantaṁ nibbānaṁ, mahante vā sīlakkhandhādike esanti gavesantīti **mahesino,** buddhādayo ariyā. Tehi **anuyāto** paṭipanno.

Yathā buddhena desitanti yathā abhiññeyyādibhāvena sammāsambuddhena mayā desitaṁ, evaṁ ye etaṁ maggabrahmacariyaṁ tadatthaṁ sāsanabrahmacariyañca paṭipajjanti, te diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṁ anusāsantassa satthu mayhaṁ sāsanakārino ovādappaṭikarā sakalassa vaṭṭadukkhassa antaṁ pariyantaṁ appavattiṁ karissanti, dukkhassa vā antaṁ nibbānaṁ sacchikarissantīti.

Brahmacariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Kuhasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **kuhakā**ti sāmantajappanādinā kuhanavatthunā kuhakā, asantaguṇasambhāvanicchāya kohaññaṁ katvā paresaṁ viddhaṁsakāti attho. **Thaddhā**ti "kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyatī"ti[1] evaṁ vuttena kodhena ca, "dubbaco hoti dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgato akkhamo appadakkhiṇaggāhī anusāsanin"ti[2] evaṁ vuttena dovacassena ca, "jātimado gottamado lābhamado ārogyamado yobbanamado jīvitamado"ti[3] evaṁ vuttajātimadādibhedena mānena ca garukātabbesu garūsupi nipaccakāraṁ akatvā ayosalākaṁ gilitvā ṭhita viya anonatā hutvā vicaraṇakā. Tenāha **"kodhena cā"**ti-ādi.

Upalāpakāti micchājīvavasena kulasaṅgaṇhakā. **Lapā**ti paccayatthaṁ payuttavācāvasena nippesikatāvasena lapakāti attho. **Siṅgan**ti siṅgāraṁ. Taṁ hi kusalassa vijjhanato suṭṭhu āsevitatāya sīse parikkhittaṁ sunibbattaṁ visāṇaṁ viya thirattā ca siṅgaṁ viyāti siṅgaṁ, nāgarikabhāvasaṅkhātassa kilesasiṅgassetaṁ nāmaṁ. Siṅgārabhāvo **siṅgāratā,** siṅgārakaraṇaka-ākāro vā. Cāturabhavo **cāturatā.**

---

1. Aṁ 1. 121, 122, 124 piṭṭhesu. 2. Ma 1. 133; Vi 1. 272 piṭṭhesu.
3. Abhi 2. 359 piṭṭhe.

Tathā **cāturiyaṁ.** Parikkhatabhāvo **parikkhatatā,** parikhaṇitvā ṭhapitasseva daḷhasiṅgārassetaṁ nāmaṁ. Itaraṁ tasseva vevacanaṁ. Evaṁ sabbehi vārehi kilesasiṅgāratāva kathitā.

Uggatanaḷāti naḷasadisaṁ tucchamānaṁ ukkhipitvā vicaraṇakā. Tenāha **"tucchamānaṁ ukkhipitvā ṭhitā"**ti. Yasmā te kuhanādiyogato na sammāpaṭipannā, tasmā **"mama santakā na hontī"**ti vuttaṁ. **Apagatā**ti yadipi te mama sāsane pabbajitā, yathānusiṭṭhaṁ pana appaṭipajjanato apagatā eva imasmā dhammavinayā, ito te suvidūre ṭhitāti dasseti. Vuttaṁ hetaṁ—

"Nabhañca dūre pathavī ca dūre,
Pāraṁ samuddassa tadāhu dūre.
Tato have dūrataraṁ vadanti,
Satañca dhammo asatañca rājā"ti[1].

Sabbattha patthaṭatāya vepullaṁ pāpuṇantīti sabbattha patthaṭabhāvena sīlādihammakkhandhapāripūriyā vepullaṁ pāpuṇanti.

Kuhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Santuṭṭhisuttavaṇṇanā

27. Sattame **niddosānī**ti avajjarahitāni āgamanasuddhito kāyamaṇḍanādikilesavatthubhāvābhāvato ca. Tattha sulabhatāya pariyesanadukkhassa abhāvo dassito, appatāya pariharaṇadukkhassapi abhāvo dassito, anavajjatāya agarahitabbatāya bhikkhusāruppabhāvo dassito hoti. Appatāya vā parittāsassa avatthutā, sulabhatāya gedhādīnaṁ avatthutā, anavajjatāya ādīnavadassananissaraṇapaññānaṁ atthitā dassitā hoti. Appatāya vā lābhena na somanassaṁ janayanti, alābhena na domanassaṁ janayanti, anavajjatāya vippaṭisāranimittaṁ aññāṇupekkhaṁ na janayanti avippaṭisāravatthubhāvato.

---

1. Khu 6. 137, 142 piṭṭhesu.

Paṁsukūlanti saṅkārakūṭādīsu yattha katthaci paṁsūnaṁ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena paṁsukūlaṁ viyāti paṁsukūlaṁ, paṁsu viya kucchitabhāvaṁ ulati gacchatīti paṁsukūlanti evaṁ laddhanāmaṁ rathikādīsu patitanantakāni uccinitvā katacīvaraṁ. **Rukkhamūlan**ti vivekānurūpaṁ yaṁ kiñci rukkhasamīpaṁ. **Yaṁ kiñci muttan**ti yaṁ kiñci gomuttaṁ. Keci panettha "gomuttaparibhāvitaharītakakhaṇḍaṁ **pūtimuttan**"ti vadanti, "pūtibhāvena āpaṇādito vissaṭṭhaṁ chaḍḍitaṁ apariggahitaṁ yaṁ kiñci bhesajjaṁ **pūtimuttan**ti adhippetan"ti apare.

Yato khoti paccatte nissakkavacanaṁ, yaṁ khoti vuttaṁ hoti. **Tena tuṭṭho hotī**ti vuttakiriyaṁ parāmasati. **Tuṭṭho**ti santuṭṭho. **Idamassāhan**ti yvāyaṁ catubbidhena yathāvuttena paccayena appena sulabhena santoso, idaṁ imassa bhikkhuno sīlasaṁvarādīsu aññataraṁ ekaṁ sāmaññaṅgaṁ samaṇabhāvakāraṇanti ahaṁ vadāmi. Santuṭṭhassa hi catupārisuddhisīlaṁ paripuṇṇaṁ hoti, samathavipassanā ca bhāvanāpāripūriṁ gacchanti. Atha vā sāmaññaṁ nāma ariyamaggo, tassa saṅkhepato dve aṅgā bāhiraṁ ajjhattikanti. Tattha bāhiraṁ sappurisūpanissayo saddhammassavanañca. Ajjhattikaṁ pana yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipatti ca. Tesu yasmā yathārahaṁ dhammānudhammappaṭipattibhūtā tassa mūlabhūtā cete dhammā, yadidaṁ appicchatā santuṭṭhitā pavivittatā asaṁsaṭṭhatā āraddhavīriyatāti evamādayo, tasmā vuttaṁ **"idamassāhaṁ aññataraṁ sāmaññaṅganti vadāmī"**ti.

Senāsanamārabbhāti vihārādiṁ mañcapīṭhādiñca senāsanaṁ nissāya. **Cīvaraṁ pānabhojanan**ti nivāsanādicīvaraṁ ambapānakādipānaṁ khādanīyabhojanīyādibhuñjitabbavatthuñca ārabbhāti sambandho. **Vighāto**ti vighātabhāvo, cittassa dukkhaṁ na hotīti yojanā. Ayaṁ hettha saṅkhepattho—"amukasmiṁ nāma āvāse paccayā sulabhā"ti labhitabbaṭṭhānagamanena vā "mayhaṁ pāpuṇāti, na tuyhan"ti vivādāpajjanena vā navakammakaraṇādivasena vā senāsanādīni pariyesantānaṁ asantuṭṭhānaṁ icchitālābhādinā yo vighāto cittassa hoti, so tattha santuṭṭhassa na hoti. **Disā nappaṭihaññatī**ti santuṭṭhiyā cātuddisabhāvena disā na paṭihanati. Vuttaṁ hetaṁ "cātuddiso appaṭigho ca hoti, santussamāno itarītarenā"ti[1].

1. Khu 1. 286 piṭṭhe Suttanipāte.

Samaṇadhammassa anulomāti samaṇadhammassa samathavipassanābhāvanāya, ariyamaggasseva vā anucchavikā appicchatādayo. **Tuṭṭhacittassa bhikkhuno**ti tuṭṭhacittena bhikkhunā. **Adhiggahitā hontī**ti paṭipakkhadhamme abhibhavitvā gahitā honti. **Antogatā**ti abbhantaragatā. Na **paribāhirā**ti na bāhirā katā.

Santuṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Ariyavaṁsasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **vaṁsa**-saddo "piṭṭhivaṁsaṁ atikkamitvā nisīdatī"ti-ādīsu dvinnaṁ gopānasīnaṁ sandhānaṭṭhāne ṭhapetabbadaṇḍake āgato.

"Vaṁso visālova yathā visatto,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā.
Vaṁsakkaḷīrova asajjamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti[1]—

ādīsu kaṭṭhake. "Bherisaddo mudiṅgasaddo vaṁsatālasaddo"ti-ādīsu tūriyavisese, veṇūtipi vuccati. "Bhinnena piṭṭhivaṁsena mato hatthī"ti-ādīsu hatthi-ādīnaṁ piṭṭhivemajjhe padese. "Kulavaṁsaṁ ṭhapessāmī"ti-ādīsu[2] kulanvaye. "Vaṁsānurakkhako paveṇīpālako"ti-ādīsu[3] guṇānupubbiyaṁ guṇānaṁ pabandhappavattiyaṁ. Idha pana catupaccayasantosabhāvanārāmatāsaṅkhātaguṇanaṁ pabandhe daṭṭhabbo. Tassa pana vaṁsassa kulanvayaṁ guṇanvayañca nidassanavasena dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **khattiyavaṁso**ti khattiyakulavaṁso. Esa nayo sesapadesupi. **Samaṇavaṁso** pana samaṇatanti samaṇapaveṇī. **Mūlagandhādīnan**ti **ādi**-saddena yathā sāragandhādīnaṁ saṅgaho, evamettha gorasādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo, dutiyena pana **ādi**-saddena kāsikavatthasappimaṇḍādīnaṁ.

Ariya-saddo amilakkhesupi manussesu pavattati, yesaṁ nivasanaṭṭhānaṁ ariyaṁ āyatananti vuccati. Yathāha "yāvatā ānanda ariyaṁ

---

1. Khu 1. 285; Khu 3. 9 piṭṭhesu.
2. Dī 3. 154 piṭṭhe.
3. Visuddhi 1. 95; Dhammapada-Ṭṭha 2. 244 piṭṭhesu. Dī-Ṭī 3. 221 piṭṭhepi passitabbaṁ.

āyatanan”ti[1]. Lokiyasādhujanesupi “ye hi vo ariyā parisuddhakāyasamācārā, tesaṁ ahaṁ aññataro”ti-ādīsu[2]. Idha pana ye “ārakā kilesehī”ti-ādinā laddhanibbacanā paṭividdha-ariyasaccā, te eva adhippetāti dassetuṁ **“ke pana te ariyā”**ti pucchaṁ katvā **“ariyā vuccantī”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha ye mahāpaṇidhānakappato paṭṭhāya yāvāyaṁ kappo, etthantare uppannā sammāsambuddhā, te tāva sarūpato dassetvā tadaññepi sammāsambuddhe paccekabuddhe buddhasāvake ca saṅgahetvā anavasesato ariye dassetuṁ **“apicā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yāva sāsanaṁ antaradhāyati, tāva satthā dharati eva nāmāti imameva bhagavantaṁ, ye cetarahi buddhasāvakā, te ca sandhāya paccuppannaggahaṇaṁ. Tasmiṁ tasmiṁ kāle te te paccuppannāti ce, atītānāgataggahaṇaṁ na kattabbaṁ siyā.

Idāni yathā bhagavā “dhammaṁ vo bhikkhave desessāmi ādikalyāṇaṁ majjhekalyāṇaṁ pariyosānakalyāṇaṁ sātthaṁ sabyañjanaṁ kevalaparipuṇṇaṁ parisuddhaṁ brahmacariyaṁ pakāsessāmi, yadidaṁ cha chakkānī”ti **chachakkadesanāya**[3] aṭṭhahi padehi vaṇṇaṁ abhāsi, evaṁ mahā-ariyavaṁsadesanāya ariyānaṁ vaṁsaṁ “cattārome bhikkhave ariyavaṁsā aggaññā rattaññā vaṁsaññā porāṇā, asaṁkiṇṇā asaṁkiṇṇapubbā na saṁkīyanti na saṁkīyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī”ti yehi navahi padehi vaṇṇaṁ abhāsi, tāni tāva ānetvā thomanāvaseneva vaṇṇento **“te kho panete”**ti-ādimāha. **Aggāti jānitabbā** sabbavaṁsehi seṭṭhabhāvato seṭṭhabhāvasādhanato ca. **Rattaññā cirarattāti jānitabbā**[4] rattaññūhi buddhādīhi tehi ca tathā anaṭṭhitattā. **Vaṁsāti jānitabbā**ti buddhādīnaṁ ariyānaṁ vaṁsāti jānitabbā. **Porāṇā**ti purātanā. **Na adhunuppattikā**ti na adhunātanā. **Avikiṇṇā**ti na khittā na chaḍḍitā. Tenāha **“anapanītā”**ti. **Na apanītapubbā**ti na chaḍḍitapubbā, tissannampi sikkhānaṁ paripūraṇūpāyabhāvato na pariccattapubbā. Tato eva idānipi na apanīyanti, anāgatepi na apanīyissantiyeva. Dhammasabhāvassa vijānanena **viññū.** Samitapāpā **samaṇā**

---

1. Dī 2. 74; Khu 1. 187 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 20 piṭṭhe.
3. Ma 3. 327 piṭṭhe.
4. Rattaññā dīgharattaṁ pavattāti jānitabbā (Aṭṭhakathāyaṁ)

ceva bāhitapāpā **brāhmaṇā** ca. **Tehi appaṭikuṭṭhā** appaṭikkhittā. Yehi na paṭikkositabbā, te aninditabbā. Agarahitabbā apariccajitabbatāya appaṭikkhipitabbā hontīti.

Santuṭṭhoti ettha yathādhippetasantosameva dassentena paccayasantosavasena santuṭṭhoti vuttaṁ, jhānavipassanādivasenapi idha bhikkhuno santuṭṭhatā hotīti. **Itarītarenā**ti itarena itarena. Itarasaddo aniyamavacano dvikkhattuṁ vuccamāno yaṁ-kiñcisaddehi samānattho hotīti vuttaṁ **"yena kenacī"**ti. Svāyaṁ aniyamavācitāya eva yathā thūlādīnaṁ aññataravacano, evaṁ yathāladdhādīnampi aññataravacanoti. Tattha dutiyapakkhasseva idha icchitabhāvaṁ dassento **"atha kho"**ti-ādimāha. Nanu ca yathāladdhādayopi thūlādayo eva? Saccametaṁ, tathāpi atthi viseso. Yo hi yathāladdhesu thūlādīsu santoso, so yathālābhasantosova, na itaro. Na hi so paccayamattasannissayo icchito, atha kho attano kāyabalasāruppabhāvasannissayopi. Thūladukādayo tayopi cīvare labbhanti, majjhimo catupaccayasādhāraṇo, pacchimo pana cīvare senāsane ca labbhatīti daṭṭhabbaṁ. **Ime tayo santose**ti idaṁ sabbasaṅgāhikanayena vuttaṁ. Ye hi parato gilānapaccayaṁ piṇḍapāte eva pakkhipitvā cīvare vīsati, piṇḍapāte pannarasa, senāsane pannarasāti samapaññāsa santosā vuccanti, te sabbepi yathārahaṁ imesu eva tīsu santosesu saṅgahaṁ samosaraṇaṁ gacchantīti.

Cīvaraṁ jānitabbanti "idaṁ nāma cīvaraṁ kappiyan"ti jātito cīvaraṁ jānitabbaṁ. **Cīvarakhettan**ti cīvarassa uppattikkhettaṁ. **Paṁsukūlan**ti paṁsukūlacīvaraṁ, paṁsukūlalakkhaṇappattaṁ cīvaraṁ jānitabbanti attho. **Cīvarasantoso**ti cīvare labbhamāne sabbo santoso jānitabbo. **Cīvarappaṭisaṁyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni,** yāni gopento cīvarasantosena sammadeva santuṭṭho hotīti. Khomakappāsikakoseyyakambalasāṇabhaṅgāni **khomādīni.** Tattha **khomaṁ** nāma khomasuttehi vāyitaṁ khomapaṭṭacīvaraṁ. Tathā sesānipi. **Sāṇan**ti sāṇavākasuttehi katacīvaraṁ. **Bhaṅgan**ti pana khomasuttādīni sabbani, ekaccāni vā missetvā katacīvaraṁ. Bhaṅgampi vākamayamevāti keci. **Chā**ti gaṇanaparicchedo. Yadi evaṁ ito

aññā vatthajāti natthīti? No natthi, sā pana etesaṁ anulomāti dassetuṁ **"dukūlādīnī"**ti-ādi vuttaṁ. **Ādi**-saddena pattuṇṇaṁ somārapaṭṭaṁ cīnapaṭṭaṁ iddhijaṁ devadinnanti tesaṁ saṅgaho. Tattha dukūlaṁ sāṇassa anulomaṁ vākamayattā. Pattuṇṇadese sañjātavatthaṁ **pattuṇṇaṁ.** "Koseyyaviseso"ti hi abhidhānakose vuttaṁ. Somāradese cīnadese ca jātavatthāni **somāracīnapaṭṭāni.** Pattuṇṇādīni tīṇi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. **Iddhijaṁ** ehibhikkhūnaṁ puññiddhiyā nibbattacīvaraṁ, taṁ khomādīnaṁ aññataraṁ hotīti tesaṁ eva anulomaṁ. Devatāhi dinnacīvaraṁ **devadinnaṁ,** taṁ kapparukkhe nibbattaṁ jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadisaṁ, tampi khomādīnaṁyeva anulomaṁ hoti tesu aññatarabhāvato.

Imānīti antogadhāvadhāraṇavacanaṁ, imāni evāti attho. Buddhādīnaṁ paribhogayoggatāya **kappiyacīvarāni.** Idāni avadhāraṇena nivattitāni ekadesena dassetuṁ **"kusacīran"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha kusatiṇehi aññehi vā tādisehi tiṇehi katacīvaraṁ **kusacīraṁ.** Akkavākādīhi vākehi katacīvaraṁ **vākacīraṁ.** Catukkoṇehi tikoṇehi vā phalakehi katacīvaraṁ **phalakacīraṁ.** Manussānaṁ kesehi katakambalaṁ **kesakambalaṁ.** Cāmarivāla-assavālādīhi kataṁ **vālakambalaṁ.** Makacitantūhi vāyito **potthako. Camman**ti migacammādi yaṁ kiñci cammaṁ. Ulūkapakkhehi ganthitvā katacīvaraṁ **ulūkapakkhaṁ.** Bhujapattatacādimayaṁ **rukkhadussaṁ,** tirīṭakanti attho. Sukhumatarāhi latāhi latāvākehi vā vāyitaṁ **latādussaṁ.** Erakavākehi kataṁ **erakadussaṁ.** Tathā **kadalidussaṁ.** Sukhumehi veḷuvilīvehi kataṁ **veḷadussaṁ. Ādi**-saddena vakkalādīnaṁ saṅgaho. **Akappiyacīvarāni** titthiyaddhajabhāvato.

Aṭṭhannaṁ mātikānaṁ vasenāti "sīmāya deti, katikāya detī"ti-ādinā[1] āgatānaṁ aṭṭhannaṁ cīvaruppattimātikānaṁ vasena. Cīvarānaṁ paṭilābhakkhettadassanatthaṁ hi bhagavatā "aṭṭhimā bhikkhave mātikā"ti-ādinā[1] mātikā ṭhapitā. **Mātikā**ti hi mātaro cīvarappattijanikāti.

---

1. Vi 3. 427 piṭṭhe.

Sosānikanti susāne patitaṁ. **Pāpaṇikan**ti āpaṇadvāre patitaṁ. **Rathiyan**ti puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakaṁ. **Saṅkārakūṭakan**ti saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakaṁ. **Sinānan**ti nahānacoḷakaṁ, yaṁ bhūtavejjehi sasīsaṁ nahāyitvā kālakaṇṇicoḷanti chaḍḍetvā gacchanti. **Titthan**ti titthacoḷaṁ, sinānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Aggidaḍḍhan**ti agginā daḍḍhappadesaṁ. Taṁ hi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitādīni** pākaṭāneva. Tānipi hi manussā chaḍḍenti. **Dhajaṁ ussāpetvā**ti nāvaṁ ārohantehi vā yuddhaṁ pavisantehi vā dhajayaṭṭhiṁ ussāpetvā, tattha baddhaṁ vātena **ānītaṁ** tehi chaḍḍitanti adhippāyo.

Sādakabhikkhunāti gahapaticīvarassa sādiyanabhikkhunā. **Ekamāsamattan**ti cīvaramāsasaññitaṁ ekamāsamattaṁ **vitakketuṁ vaṭṭati,** na tato paranti adhippāyo. Sabbassapi hi taṇhāniggahatthā sāsane paṭipattīti. **Paṁsukūliko addhamāseneva karoti** aparappaṭibaddhattā paṭilābhassa, itarassa pana parappaṭibaddhattā māsamattaṁ anuññātaṁ. **Idaṁ māsaḍḍhamāsamattaṁ -pa- vitakkasantoso** vitakkentassa parimitakālikattā. Mahātheraṁ tattha attano sahāyaṁ icchantopi garugāravena **"gāmadvāraṁ bhante gamissāmi"** iccevāha. Theropi tassa ajjhāsayaṁ ñatvā **"ahampāvuso gamissāmī"**ti āha. "Imassa bhikkhuno vitakkassa avasaro mā hotū"ti **pañhaṁ pucchamāno gāmaṁ pāvisi. Uccārapalibuddho**ti uccārena pīḷito. Tadā bhagavato dukkarakiriyānussaraṇamukhena tathāgate uppannassa pītisomanassavegassa balavabhāvena kilesānaṁ vikkhambhitattā **tasmiṁyeva -pa- tīṇi phalāni patto.**

Kattha labhissāmīti cintanāpi lābhāsāpubbikāti tathā **"acintetvā"**ti vuttaṁ. "Sundaraṁ labhissāmi, manāpaṁ labhissāmī"ti evamādicintanāya kā nāma kathā, kathaṁ pana gantabbanti āha **"kammaṭṭhānasīseneva gamanan"**ti. Tena cīvaraṁ paṭicca kiñcipi na cintetabbamevāti dasseti. Apesalo appatirūpāyapi pariyesanāya paccayo bhaveyyāti **"pesalaṁ bhikkhuṁ gahetvā"**ti vuttaṁ. **Āhariyamānan**ti susānādīsu patitaṁ vatthaṁ "ime bhikkhū paṁsukūlapariyesanaṁ carantī"ti ñatvā kenaci purisena tato ānīyamānaṁ. **Evaṁ laddhaṁ gaṇhantassapī**ti evaṁ paṭilābhasantosaṁ akopetvā laddhaṁ gaṇhantassapi. **Attano**

pahonakamattenevāti yathāladdhānaṁ paṁsukūlānaṁ ekapaṭṭadupaṭṭānaṁ atthāya attano pahonakappamāṇeneva. Avadhāraṇena upari paccāsaṁ nivatteti. Gāme bhikkhāya āhiṇḍantena sapadānacārinā viya dvārappaṭipāṭiyā caraṇaṁ **loluppavivajjanaṁ** nāma loluppassa dūrasamussāritattā.

Yāpetunti attabhāvaṁ pavattetuṁ. **Dhovanupagenā**ti dhovanayoggena. **Paṇṇānī**ti ambajambādipaṇṇāni. **Akopetvā**ti santosaṁ akopetvā. **Pahonakanīhārenevā**ti antaravāsakādīsu yaṁ kātukāmo, tassa pahonakaniyāmeneva yathāladdhaṁ thūlasukhumādiṁ gahetvā karaṇaṁ. **Timaṇḍalappaṭicchādanamattassevā**ti nivāsanaṁ ce nābhimaṇḍalaṁ jāṇumaṇḍalaṁ, itarañce galavāṭamaṇḍalaṁ jāṇumaṇḍalanti timaṇḍalappaṭicchādanamattasseva karaṇaṁ, taṁ pana atthato tiṇṇaṁ cīvarānaṁ heṭṭhimantena vuttaparimāṇaṁyeva hoti. **Avicāretvā** na vicāretvā.

Kusibandhanakāleti maṇḍalāni yojetvā sibbanakāle. **Sattavāre**ti satta sibbanavāre. Kappabindu-apadesena kassaci vikārassa akaraṇaṁ **kappasantoso.**

Sītappaṭighātanādi atthāpattito sijjhatīti mukhyameva cīvaraparibhoge payojanaṁ dessetuṁ **"hirikopīnappaṭicchādanamattavasenā"**ti vuttaṁ. Tenāha bhagavā "yāvadeva hirikopīnappaṭicchādanatthan"ti[1]. **Vaṭṭati,** na tāvatā santoso kuppatti sambhārānaṁ[2] dakkhiṇeyyānaṁ alābhato. **Sāraṇīyadhamme ṭhatvā**ti sīlavantehi bhikkhūhi sādhāraṇabhogibhāve ṭhatvā. **Itī**ti-ādinā paṭhamasseva ariyavaṁsassa paṁsukūlikaṅgatecīvarikaṅgānaṁ tesañcassa paccayataṁ dassento "iti ime dhammā aññamaññassa samuṭṭhāpakā upatthambhakā cā"ti dīpeti. Esa nayo ito paresu.

Santuṭṭho hoti vaṇṇavādīti ettha catukkoṭikaṁ sambhavati. Tattha catutthoyeva pakkho vaṇṇitathomitoti tathā desanā katā. **Eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṁ na katheti** seyyathāpi thero nāḷako. **Eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṁkatheti** seyyathāpi upanando sakyaputto. **Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṁ katheti** seyyathāpi thero

1. Ma 1. 12; Aṁ 2. 341; Khu 7. 379 piṭṭhesu. 2. Samānānaṁ (Ka)

lāḷudāyi. **Eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇaṁ katheti** seyyathāpi thero mahākassapo.

Anesananti ayuttaṁ esanaṁ. Tenāha **"appatirūpan"**ti, sāsane ṭhitānaṁ appatirūpaṁ ayoggaṁ. **Kohaññaṁ karonto**ti cīvaruppādananimittaṁ paresaṁ kuhanaṁ vimhāpanaṁ karonto. **Uttasatī**ti taṇhāsantāsena uparūpari tasati. **Paritassatī**ti parito tassati. Yathā sabbe kāyavacippayogā tadatthā eva jāyanti, evaṁ sabbabhāgehi tasati. Gadhitaṁ[1] vuccati giddho, so cettha abhijjhālakkhaṇo adhippeto. Gadhitaṁ etassa natthīti **agadhito**ti āha **"vigatalobhagiddho"**ti. **Mucchan**ti taṇhāvasena muyhanaṁ. Tassa samussayassa adhigataṁ **anāpanno** anupagato. **Anotthato** anajjhotthato. **Apariyonaddho**ti taṇhacchadanena acchādito. **Ādīnavaṁ passamāno**ti diṭṭhadhammikaṁ samparāyikañca dosaṁ passanto. Gadhitaparibhogato nissarati etenāti nissaraṇaṁ, idamaṭṭhikatā. Taṁ pajānātīti **nissaraṇapañño.** Tenāha **"yāvadeva -pa- jānanto"**ti.

Nevattānukkaṁsetīti attānaṁ neva ukkaṁseti na ukkhipati na ukkaṭṭhato dahati. **Ahan**ti-ādi ukkaṁsanākāradassanaṁ. **Na vambheti** na hīḷeti na nihīnato dahati. **Tasmiṁ cīvarasantose**ti tasmiṁ yathāvutte vīsatividhe cīvarasantose. Kāmañcetta vuttappakārasantosaggahaṇeneva cīvarahetu anesanāpajjanādipi gahitameva tasmiṁ sati tassa bhāvato, asati ca abhāvato. Vaṇṇavāditā-attukkaṁsanaparavambhanāni pana gahitāni na hontīti **"vaṇṇavādādīsu vā"**ti[2] vikappo vutto. Etta ca **dakkho**ti-ādi yesaṁ dhammānaṁ vasenassa yathāvuttasantosādī ijjhanti, taṁdassanaṁ. Tattha **dakkho**ti iminā tesaṁ samuṭṭhāpanapaññaṁ dasseti. **Analaso**ti iminā paggaṇhanavīriyaṁ, **sampajāno**ti iminā pārihāriyapaññaṁ, **paṭissato**ti iminā tattha asammosavuttiṁ dasseti.

Piṇḍapāto jānitabboti pabhedato piṇḍapāto jānitabbo. **Piṇḍapātakkhettan**ti piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṁ. **Piṇḍapātasantoso**

---

1. Gathitaṁ (Ka)

2. Vaṇṇavāditādīsu vāti (Ka)

jānitabboti piṇḍapātasantosappabhedo jānitabbo. Idha bhesajjampi piṇḍapātagatikameva. Āharitabbato hi sappi-ādīnampi gahaṇaṁ kataṁ.

Piṇḍapātakkhettaṁ piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṁ khettaṁ viya khettaṁ. Uppajjati ettha, etenāti ca **uppattiṭṭhānaṁ.** Saṁghato vā hi bhikkhuno piṇḍapāto uppajjati uddisavasena vā. Tattha sakalassa saṁghassa dātabbabhattaṁ **saṁghabhattaṁ.** Katipaye bhikkhū uddisitvā uddesena dātabbabhattaṁ **uddesabhattaṁ.** Nimantetvā dātabbabhattaṁ **nimantanaṁ.** Salākāya dātabbabhattaṁ **salākabhattaṁ.** Ekasmiṁ pakkhe ekadivasaṁ dātabbabhattaṁ **pakkhikaṁ.** Uposathe uposathe dātabbatattaṁ **uposathikaṁ.** Pāṭipadadivase dātabbabhattaṁ **pāṭipadikaṁ.** Āgantukānaṁ dātabbabhattaṁ **āgantukabhattaṁ.** Dhuragehe eva ṭhapetvā dātabbabhattaṁ **dhurabhattaṁ.** Kuṭiṁ uddissa dātabbabhattaṁ **kuṭibhattaṁ.** Gāmavāsi-ādīhi vārena dātabbabhattaṁ **vārabhattaṁ.** Vihāraṁ uddissa dātabbabhattaṁ **vihārabhattaṁ.** Sesāni pākaṭāneva.

Vitakketi "kattha nu kho ahaṁ ajja piṇḍāya carissāmī"ti. **"Sve kattha piṇḍāya carissāmā"**ti therena vutte **"asukagāme bhante"**ti kāmametaṁ paṭivacanadānaṁ, yena pana cittena cintetvā taṁ vuttaṁ, taṁ sandhāyāha **"ettakaṁ cintetvā"**ti. **Tato paṭṭhāyā**ti vitakkamāḷake ṭhatvā vitakkitakālato paṭṭhāya. **Tato paraṁ vitakkento ariyavaṁsā cuto hotī**ti idaṁ tiṇṇampi ariyavaṁsikānaṁ vasena gahetabbaṁ, na ekacārikasseva. Sabbopi hi ariyavaṁsiko ekavārameva vitakketuṁ labhati, na tato paraṁ. **Paribāhiro**ti ariyavaṁsikabhāvato bahibhūto. Svāyaṁ vitakkasantoso kammaṭṭhānamanasikārena na kuppati visujjhati ca. Ito paresupi eseva nayo. Tenevāha **"kammaṭṭhānasīsena gantabban"**ti. **Gahetabbamevā**ti aṭṭhānappayutto **eva**-saddo. Yāpanamattameva gahetabbanti yojetabbaṁ.

Etthāti etasmiṁ puṇḍapātappaṭiggahaṇe. **Appan**ti attano yāpanappamāṇatopi appaṁ gahetabbaṁ dāyakassa cittārādhanatthaṁ. **Pamāṇenevā**ti attano pamāṇeneva appaṁ gahetabbaṁ. **Pamāṇena gahetabban**ti etta kāraṇaṁ dassetuṁ **"paṭiggahaṇasmiñhī"**ti-ādi vuttaṁ. **Makkhetī**ti viddhaṁseti apaneti. **Vinipāteti** vināseti aṭṭhānaviniyogena. **Sāsanan**ti satthusāsanaṁ anusiṭṭhiṁ **na karoti** na paṭipajjati. Sapadānacārinā

viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṁ **loluppavivajjanasantoso**ti āha **"dvārapaṭipāṭiyā gantabban"**ti.

Harapetvāti adhikaṁ apanetvā. Āhāragedhato nissarati etenāti **nissaraṇaṁ.** Jighacchāya paṭivinodanatthaṁ katā, kāyassa ṭhiti-ādipayojanaṁ pana atthāpattito āgatamevāti āha **"jighacchāya -pa- santoso nāmā"**ti. **Nidahitvā na paribhuñjitabbaṁ** tadahupīti adhippāyo. Itarattha pana sikkhāpadeneva vāritaṁ. **Sāraṇīyadhamme ṭhitenā**ti sīlavantehi bhikkhūhi sādhāraṇabhogibhāve ṭhitena.

Senāsanenāti sayanena āsanena ca. Yattha yattha hi mañcādike vihārādike ca seti, taṁ senaṁ. Yattha yattha pīṭhādike āsati, taṁ āsanaṁ. Tadubhayaṁ ekato katvā **"senāsanan"**ti vuttaṁ. Tenāha **"mañco"**ti-ādi. Tattha **mañco** masārakādi. Tathā **pīṭhaṁ.** Mañcabhisi, pīṭhabhisīti duvidho **bhisi. Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso, "dīghamukhapāsādo"ti keci. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, "ekapassacchādanakasenāsanan"ti keci. **Pāsādo**ti caturassapāsādo, "āyatacaturassapāsādo"ti keci. **Hammiyan**ti muṇḍacchadanapāsādo. **Guhā**ti kevalā pabbataguhā. **Leṇaṁ** dvārabandhaṁ. **Aṭṭo** bahalabhittikagehaṁ, yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanaṁ hoti, "aṭṭalākārena karīyatī"tipi vadanti. **Māḷo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇo paṭissayaviseso, "vaṭṭākārena katasenāsanan"ti keci.

Piṇḍapāte vuttanayenevāti "sādako bhikkhu 'ahaṁ kattha vasissāmī'ti vitakketī"ti-ādinā yathārahaṁ piṇḍapāte vuttanayeneva veditabbā. "Tato paraṁ vitakkento ariyavaṁsā cuto hoti paribāhiro, senāsanaṁ kuhiṁ labhissāmīti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gantabban"ti ca evamādi sabbaṁ purimanayeneva.

Kasmā panettha paccayasantosaṁ dassentena bhagavatā gilānapaccayasantoso na gahitoti? Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbanti dassento **"gilānapaccayo pana piṇḍapāte eva paviṭṭho"**ti āha, āharitabbatāsāmaññenāti adhippāyo. Yadi evaṁ tatthāpi piṇḍapāte viya

vitakkasantosādayopi pannarasa santosā icchitabbāti? Noti dassento āha **"tatthā"**ti-ādi. Nanu cettha dvādaseva dhutaṅgāni viniyogaṁ gatāni, ekaṁ pana nesajjikaṅgiṁ na katthaci viniyuttanti āha **"nesajjikaṅgaṁ bhāvanārāma-ariyavaṁsaṁ bhajatī"**ti. Ayañca attho aṭṭhakathāruḷho evāti dassento **"vuttampi cetan"**ti-ādimāha.

Pathaviṁ pattharamāno viyāti-ādi ariyavaṁsadesanāya sudukkarabhāvadassanaṁ mahāvisayattā tassā desanāya. Yasmā nayasahassapaṭimaṇḍitaṁ hoti, ariyamaggādhigamāya vitthārato pagattiyamānā desanā **cittuppādakaṇḍe** ayañca bhāvanārāma-ariyavaṁsakathā ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā eva hotīti vuttaṁ **"sahassanayapaṭimaṇḍitaṁ -pa- desanaṁ āratī"**ti.

Paṭipakkhavidhamanato abhimukhabhāvena ramaṇaṁ āramaṇaṁ **ārāmo**ti āha **"abhiratīti attho"**ti. Byadhikaraṇānampi padānaṁ vasena bhavati bāhiratthasamāso yathā "urasilomo kaṇṭhekāḷo"ti āha **"bhāvanāya ārāmo assāti bhāvanārāmo"**ti. Abhiramitabbaṭṭhena vā āromo, bhavanā ārāmo assāti **bhāvanārāmo**ti evampettha samāsayojanā veditabbā. **Bhāvento ramatī**ti etena bhāvanārāmasaddānaṁ kattusādhanataṁ kammadhārayasamāsatañca dasseti. **"Pajahanto ramatī"**ti vuttattā **pahānārāmo**ti etthāpi eseva nayo.

Kāmaṁ "nesajjikaṅgaṁ bhāvanārāma-ariyavaṁsaṁ bhajatī"ti vuttaṁ bhāvanānayogassa anucchavikattā, nesajjikaṅgavasena pana nesajjikassa bhikkhuno ekaccāhi āpattīhi anāpattibhāvoti tampi saṅgaṇhanto **"terasannaṁ dhutaṅgānan"**ti vatvā vinayaṁ patvā garuke ṭhātabbanti icchitattā sallekhassa apariccajanavasena paṭipatti nāma vinaye ṭhitassevāti āha **"tera-annaṁ -pa- kathitaṁ hotī"**ti. Kāmaṁ suttābhidhammapiṭakesupi tattha tattha sīlakathā āhaṭāyeva, yehi pana guṇehi sīlassa vodānaṁ hoti, tesu kathitesu yathā sīlakathābāhullaṁ vinayapiṭakaṁ kathikaṁ hoti, evaṁ bhāvanākathābāhullaṁ suttapiṭakaṁ abhidhammapiṭakañca catutthena ariyavaṁsena kathitena kathitameva hotīti vuttaṁ **"bhāvanārāmena avasesaṁ piṭakadvayaṁ kathitan"**ti. So nekkhammaṁ

bhāvento ramatī"ti nekkhammapadaṁ ādiṁ katvā tattha desanāya pavattattā sabbesampi vā samathavipassanāmaggadhammānaṁ yathāsakaṁ paṭipakkhato nikkhamanena nekkhammasaññitānaṁ tattha āgatattā so pāṭho nekkhammapāḷīti vuccatīti āha **"nekkhammapāḷiyā kathetabbo"**ti. Tenāha **aṭṭhakathāyaṁ**[1] "sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare"ti. **Dasuttarasuttantapariyāyenā**ti dasuttarasuttantadhammena[2] dasuttarasuttante āgatanayenāti vā attho. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Sopi jāgariyaṁ anuyutto bhikkhu. **Nekkhamman**ti kāmehi nikkhantabhāvato nekkhammasaññitaṁ paṭhamajjhānūpacāraṁ, so "abhijjhaṁ loke pahāyā"ti-ādinā[3] āgato. Paṭhamajjhānassa pubbabhāgabhāvanā hi idhādhippetā, tasmā "abyāpādan"ti-ādīsupi evameva attho veditabbo. Sa-upāyānaṁ hi aṭṭhannaṁ samāpattīnaṁ aṭṭhārasannaṁ mahāvipassanānaṁ catunnaṁ ariyamaggānañca vasenettha desanā pavattāti. Tattha **abyāpādan**ti mettā. **Ālokasaññan**ti vibhūtaṁ katvā manasikaraṇena upaṭṭhita-ālokasañjānanaṁ. **Avikkhepan**ti samādhiṁ. **Dhammavavatthānan**ti kusalādidhammānaṁ yāthāvanicchayaṁ, "sapaccayanāmavavatthānan"tipi vadanti. Evaṁ kāmacchandādinīvaraṇappahānena "abhijjhaṁ loke pahāyā"ti-ādinā[3] vuttassa paṭhamajjhānassa pubbabhāgapaṭipadāya bhāvanārāmataṁ pahānārāmatañca dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhasamāpattīti aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi taṁ dassetuṁ **"ñāṇan"**ti-ādimāha. Nāmarūpapariggahaṇakaṅkhāvitaraṇānaṁ hi vibandhabhūtassa mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāya ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti. Tathā jhānasamāpattīsu anabhiratinimittena pāmojjena tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṁ samadhigamoti samāpattivipassanaṁ arativinodana-avijjāpadālana-upāyo. Uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhānīvaraṇesu saṅgahadassanatthanti daṭṭhabbaṁ. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhaṁ, catutthajjhānūpacāreyeva sukhaṁ pahīyati, atisayappahānaṁ pana sandhāyāha **"catutthajjhānaṁ sukhadukkhe"**ti.

---

1. Itivuttaka-Ṭṭha 331 piṭṭhe. 2. Dī 3. 227 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

Aniccassa, aniccanti ca anupassanā **aniccānupassanā,** tebhūmakadhammānaṁ aniccataṁ gahetvā pavattāya anupassanāyetaṁ nāmaṁ. **Niccasaññan**ti saṅkhatadhammesu niccā sassatāti pavattaṁ micchāsaññaṁ. Saññāsīsena diṭṭhicittānampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanan**ti saṅkhāresu nibbindanākārena pavattaṁ anupassanaṁ. **Nandin**ti sappītikataṇhaṁ. **Virāgānupassanan**ti virajjanākārena pavattaṁ anupassanaṁ. **Nirodhānupassanan**ti saṅkhārānaṁ nirodhassa anupassanaṁ. "Te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṁ samudayavasena na uppajjantī"ti evaṁ vā anupassanā **nirodhānupassanā.** Tenevāha "nirodhānupassanāya nirodheti no samudetī"ti. Muccitukāmatā hi ayaṁ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā.** Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṁ. **Ādānan**ti niccādivasena gahaṇaṁ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṁ vasena ekattaggahaṇaṁ **ghanasaññā. Āyūhanaṁ** abhisaṅkharaṇaṁ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo. Dhuvasaññan**ti thirabhāvaggahaṇaṁ.

Nimittanti samūhaghanavasena, sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṁ saviggahataṁ. **Paṇidhin**ti rāgādipaṇidhiṁ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatā. **Abhinivesan**ti attānudiṭṭhi. Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṁ **adhipaññādhammavipassanā. Sārādānābhinivesan**ti asāre sāranti gahaṇavipallāsaṁ. "Issarakuttādivasena loko samuppanno"ti abhiniveso **sammohābhiniveso.** Keci pana "ahosiṁ nu kho ahamatītamaddhānanti-ādinā[1] pavattasaṁsayāpatti sammohābhiniveso"ti vadanti. Saṅkhāresu tāṇaleṇabhāvaggahaṇaṁ **ālayābhiniveso.** "Ālayaratā ālayasammuditā"ti[2] ca vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivesavasena pavattiyā ālayābhinivesoti keci. Evaṁ ṭhitā te saṅkhārā paṭinissajjīyantīti pavattaṁ ñāṇaṁ **paṭisaṅkhānupassanā.** Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṁ nibbānaṁ, tattha ārammaṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā** gotrabhu. **Saṁyogā bhinivesan**ti saṁyujjanavasena saṅkhāresu nivesanaṁ. **Diṭṭhakaṭṭhe**ti diṭṭhiyā sahajātekaṭṭhe pahānekaṭṭhe ca. **Oḷārike**ti uparimaggavajjhe

---

1. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

kilese apekkhitvā vuttaṁ, aññathā dassanappahātabbāpi dutiyamaggavajjhehipi oḷāritāti. **Aṇusahagate**ti aṇubhūte. Idaṁ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṁ. **Sabbakilese**ti avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehipi pahīnā kilesā puna pahīyantīti.

Evanti paṭisambhidāmagge[1] nekkhammapāḷiyā yojanaṁ nigametvā **dīghanikāye**ti-ādinā dasuttarapariyāyena[2] yojanaṁ dasseti. **Ekaṁ dhammaṁ bhāvento ramati, ekaṁ dhammaṁ pajahanto ramatī**ti ca nayidaṁ dasuttarasutte[2] āgataniyāmena vuttaṁ, tattha pana "eko dhammo bhāvetabbo, eko dhammo pahātabbo"ti desanā āgatā. Evaṁ santepi yasmā atthato bhedo natthi, tasmā paṭisambhidāmagge[1] nekkhammapāḷiyaṁ āgatanīhāreneva **"ekaṁ dhammaṁ bhāvento ramati, ekaṁ dhammaṁ pajahanto ramatī"**ti vuttaṁ. Esa nayo sesavāresupi.

Evanti-ādinā dasuttarapariyāyena[2] yojanaṁ nigametvā idāni satipaṭṭhānasuttantapariyāyena[3] yojanaṁ dassetuṁ **"majjhimanikāye"**ti-ādi āraddhaṁ. Kāmaṁ cettha kāyānupassanāvaseneva saṁkhipitvā yojanā katā, ekavīsatiyā pana ṭhānānaṁ vasenapi yojanā kātabbā. Idāni abhidhammaniddesapariyāyena dassetuṁ **"abhidhamme niddesapariyāyenā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Aniccato**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāsu**[4] vuttanayena veditabbaṁ.

Ukkaṇṭhitanti adhikusalesu dhammesu pantasenāsanesu ca ukkaṇṭhādiñca, ananuyogoti attho. Ariyavaṁsapūrako dhīro sīlavā bhikkhu ariyavaṁsaparipūraṇassa bhedaṁ anicchanto samāhito vipassako ca paccayaghātena aratiyā ratiyā ca sahitā abhibhavitā hotīti vuttaṁ **"aratiratisaho bhikkhave dhīro"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Ariyavaṁsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 9. 45, 104 piṭṭhesu.
2. Dī 3. 227 piṭṭhe.
3. Ma 1. 70 piṭṭhe.
4. Visuddhi 2. 247; Visuddhi-Ṭī 2. 393 piṭṭhesu.

9. Dhammapadasuttavaṇṇanā

29. Navame jhānādibhedo dhammo pajjati etenāti dhammapadaṁ, anabhijjhāva dhammapadaṁ **anabhijjhādhammapadaṁ,** anabhijjhāpadhāno vā dhammakoṭṭhāso **anabhijjhādhammapadaṁ.** Evaṁ sesesupi. Atthato pana **anabhijjhādhammapadaṁ** nāma alobho vā alobhasīsena adhigatajjhānavipassanāmaggaphalanibbānāni vā. **Abyāpādo dhammapadaṁ** nāma mettā vā mettāsīsena adhigatajjhānādīni vā. **Sammāsatidhammapadaṁ** nāma sūpaṭṭhitassati vā satisīsena adhigatajjhānādīni vā. **Sammāsamādhidhammapadaṁ** nāma aṭṭhasamāpatti vā aṭṭhasamāpattisīsena adhigatajjhānavipassanā maggaphalanibbānāni vā. Dasa asubhavasena vā adhigatajjhānādīni **anabhijjhā dhammapadaṁ.** Catubrahmavihāravasena adhigatāni **abyāpādo dhammapadaṁ.** Dasānussati-āhārepaṭikūlasaññāvasena adhigatāni **sammāsatidhammapadaṁ.** Dasakasiṇa-ānāpānavasena adhigatāni **sammāsamādhidhammapadaṁ. Anabhijjhālū**ti anabhijjhāyanasīlo. Abhipubbo jhesaddo abhijjhāyanaṭṭho. Tenevāha **"nittaṇho hutvā"**ti. **Pakatibhāvaṁ avijahantenā**ti parisuddhabhāvaṁ sabhāvasaṅkhāta-anavajjasaṅkhātaṁ pakatibhāvaṁ avijahantena. Sāvajjadhammasamuppattiyā hi cittassa anavajjabhāvo jahito hotīti.

Dhammapadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Paribbājakasuttavaṇṇanā

30. Dasame **abhiññātā**ti ediso ca ediso cāti abhilakkhaṇavasena ñātā. Tenāha **"ñātā pākaṭā"**ti. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti ettha **paṭisallānan**ti tehi tehi saddhivihārika-antevāsika-upāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca paṭinivattitvā apasakkitvā sallīnaṁ nilīyanaṁ, ekībhāvo pavivekoti vuttaṁ hoti. Yo tato vuṭṭhito, so paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Bhagavā pana yasmā paṭisallānā uttamato phalasamāpattito vuṭṭhāsi, yasmā vuttaṁ **"paṭisallānā vuṭṭhitoti phalasamāpattito vuṭṭhito"**ti. **Vatthukāmesū**ti rūpādīsu kilesakāmassa vatthubhūtesu kāmesu. **Bahalarāgan**ti thiramūladummocanīyatāhi ajjhosānena bahalabhūtaṁ

kilesakāmaṁ. **Sakāraṇā**ti yehi kāraṇehi paresaṁ vāde dosaṁ dassenti, tehi kāraṇehi sakāraṇā. Na hi lakkhaṇayuttena hetunā vinā paravādesu dosaṁ dassetuṁ sakkā.

Evamādīti ettha **ādi**saddena "natthi hetu natthi paccayo sattānaṁ saṁkilesāyā"ti[1] evamādiṁ saṅgaṇhāti, tasmā **evamādivādino** evaṁ hetuppaṭikhepavādinoti attho. Ettha ca natthikadiṭṭhi vipākaṁ paṭibāhati, akiriyadiṭṭhi kammaṁ paṭibāhati, ahetukadiṭṭhi ubhayaṁ paṭibāhati. Tattha kammaṁ paṭibāhantena vipāko paṭibāhito hoti, vipākaṁ paṭibāhantenapi kammaṁ paṭibāhitaṁ. Iti sabbepete atthato ubhayapaṭibāhakā ahetuvādā ceva akiriyavādā ca natthikavādā ca honti. **Okkantaniyamā**ti ogāḷhamicchattaniyamā. **Sajjhāyatī**ti taṁ diṭṭhidīpakaṁ ganthaṁ uggahetvā paṭhati. **Vīmaṁsatī**ti tassa atthaṁ vicāreti. **Tassā**ti-ādi vīmaṁsanākāradassanaṁ. **Tasmiṁ ārammaṇe**ti yathāparikappitahetupaccayābhāvādike natthi hetūti-ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatī**ti "natthi hetū"ti-ādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena evametanti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunaṁ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samānīyamānā micchāvāyāmopatthambhikā ataṁsabhāvaṁ taṁsabhāvanti gaṇhantī micchāsatīti laddhanāmā taṁladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati. **Cittaṁ ekaggaṁ hotī**ti yathāvuttavitakkādipaccayalābhena tasmiṁ ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggataṁ pahāya cittaṁ ekaggaṁ appitaṁ viya hoti micchāsamādhinā. Sopi hi paccayavisesena laddhabhāvanābalo kadāci samādhānapaṭirūpakiccakaro hotiyeva paharaṇavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṁ.

Javanāni javantīti anekakkhattuṁ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhamajavane satekiccho hoti, tathā dutiyādīsū**ti dhammasabhāvadassanametaṁ, na pana tasmiṁ khaṇe tesaṁ satekicchabhāvāpādanaṁ

---

1. Dī 1. 50 piṭṭhe.

kenaci sakkā kātuṁ. **Tatthā**ti tesu tīsu micchādassanesu. **Koci ekaṁ dassanaṁ okkamatī**ti yassa ekasmiṁyeva abhiniveso āsevanā pavattā, so ekaṁyeva dassanaṁ okkamati. Yassa dvīsu tīsupi vā abhiniveso āsevanā pavattā, so **dve tīṇi okkamati.** Etena yā pubbe ubhayapaṭibāhikatāmukhena pavattā atthasiddhā sabbadiṭṭhikā, sā pubbabhāgiyā, micchāniyāmokkantiyā pana yathāsakaṁ paccayasamudāgamadiṭṭhito bhinnārammaṇānaṁ viya visesādhigamānaṁ ekajjhaṁ anuppattiyā abhikiṇṇā evāti dasseti. Ekasmiṁ okkantepi dvīsu tīsu okkantesupi niyatamicchādiṭṭhikova hotīti iminā tissannampi diṭṭhīnaṁ samānaphalataṁ samānabalañca dasseti. Tasmā tissopi cetanā ekassa uppannā aññamaññaṁ anubalappadāyikā honti.

Kiṁ panesa etasmiññeva attabhāve niyato, udāhu aññasmimpīti? Etasmiññeva niyato. Akusalaṁ hi nāmetaṁ abalaṁ, na kusalaṁ viya mahābalaṁ. Aññathā sammattaniyāmo viya accantiko siyā, āsevanavasena pana bhavantarepi taṁ taṁ diṭṭhiṁ rocetiyeva. Tenevāha **"vaṭṭakhāṇuko nāmesa satto"**ti. Tasmā "sakiṁ nimuggo nimuggo eva bālo"ti viya vaṭṭakhāṇujotanā[1], yādisehi pana paccayehi ayaṁ taṁ dassanaṁ okkanto puna kadāci micchattaniyāmo tappaṭikkhepapaccaye paṭicca tato sīsukkhepanamassa na hotīti na vattabbaṁ. Tena vuttaṁ **"yebhuyyenā"**ti. **Edisā**ti "buddhānampi atekicchā"ti-ādinā vuttasadisā.

Attano nindābhayenāti "sammā diṭṭhiñca nāma te garahantī"ti-ādinā attano upari parehi vattabbanindābhayena. **Ghaṭṭanabhayenā**ti tathā paresaṁ apasādanabhayena. Sahadhammena parena attano upari kātabbaniggaho upārambho, tato parittāso upārambhabhayaṁ. Taṁ pana atthato upavādabhayaṁ hotīti āha **"upavādabhayenā"**ti. Paṭippassaddhivasena abhijjhā vinayati etenāti **abhijjhāvinayo,** arahattaphalaṁ. Tenāha **"abhijjhāvinayo vuccati arahattan"**ti.

Paribbājakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uruvelavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Vaṭṭakhāṇuko nāma (?)

4. Cakkavagga

1. Cakkasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **cattāri cakkānī**ti ettha cakkaṁ nāma dārucakkaṁ ratanacakkaṁ dhammacakkaṁ iriyāpathacakkaṁ sampatticakkanti pañcavidhaṁ. Tattha "yaṁ panidaṁ samma rathakāra cakkaṁ chahi māsehi niṭṭhitaṁ chārattūnehī"ti[1] idaṁ dārucakkaṁ. "Pitarā pavattitaṁ cakkaṁ anuvattetī"ti[2] idaṁ ratanacakkaṁ. "Mayā pavattitaṁ cakkan"ti[3] idaṁ dhammavakkaṁ. "Catucakkaṁ navadvāran"ti[4] idaṁ iriyāpathacakkaṁ. "Cattārimāni bhikkheve cakkāni yehi samannāgatānaṁ devamanussānaṁ catucakkaṁ pavattatī"ti[5] idaṁ sampatticakkaṁ. Idhāpi etadeva adhippetanti āha **"cattāri sampatticakkāni vattantī"**ti. **Anucchavike dese**ti puññakiriyāya sammāpaṭipattiyā anurūpadese. **Sevanaṁ** kālena kālaṁ upasaṅkamanaṁ. **Bhajanaṁ** bhattivasena payirupāsanaṁ. **Attano sammā ṭhapanan**ti attano cittasantānassa yoniso ṭhapanaṁ. Saddādīsu nivesananti āha **"sace"**ti-ādi. **Idameva cettha pamāṇan**ti idameva pubbekatapuññatāsaṅkhātaṁ sampatticakkaṁ eva etesu sampatticakkesu pamāṇabhūtaṁ itaresaṁ kāraṇabhāvato. Tenāha **"yena hī"**ti-ādi. **So eva ca** katapuñño **puggalo attānaṁ sammā ṭhapeti** akatapuññassa tadabhāvato.

Cakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Saṅgahasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **tassa dānameva dātabban**ti pabbajitassa pabbajitaparikkhāraṁ pattacīvarādi, gihino gihiparikkhāraṁ vatthāvudhayānasayanādi dātabbaṁ. **Sabban**ti sabbaṁ upakāraṁ. **Makkhetvā nāseti** makkhibhāve ṭhatvā. **Telena viya makkhetī**ti satadhotatelena makkheti viya. **Atthavaḍḍhanakathā**ti hitāvahakathā. Kathāgahaṇaṁ cettha nidassanamattaṁ, paresaṁ hitāvaho

---

1. Aṁ 1. 110 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 192 piṭṭhe.
3. Khu 1. 368; Khu 4. 381; Khu 5. 24, 132 piṭṭhesu.
4. Saṁ 1. 15, 62 piṭṭhesu.
5. Aṁ 1. 341 piṭṭhe.

kāyappayogopi **atthacariyā.** Aṭṭhakathāyaṁ pana vacippayogavaseneva atthacariyā vuttā. **Samānattatā**ti sadisabhāvo, samānaṭṭhāne ṭhapanaṁ, taṁ panassa samānaṭṭhapanaṁ attasadisatākaraṇamukhena ekasambhogatā. Attano sukhuppattiyaṁ tassa ca dukkhuppattiyaṁ tena dukkhena attanā ekasambhogatāti āha **"samānasukhadukkhabhāvo"**ti. Sā ca samānasukhadukkhatā ekato nisajjādinā pākaṭā hotīti dassento **"ekāsane"**ti-ādimāha.

Tattha jātiyā hīno bhogena adhiko dussaṅgaho toti. Na hi sakkā tena saddhiṁ ekaparibhogo kātuṁ jātiyā hīnattā. Tassa tathā akariyamāne ca so kujjhati bhogena adhikattā, tasmā so dussaṅgaho. Bhogena hīno jātiyā adhikopi dussaṅgaho hoti. So hi "ahaṁ jātimā"ti bhogasampannena saddhiṁ ekaparibhogaṁ icchati, tasmiṁ akariyamāne kujjhati. Ubhohipi hīno susaṅgaho hoti. Na hi so itarena saddhiṁ ekaparibhogaṁ icchati jātiyā hīnabhāvato, na akariyamāno kujjhati bhogena hīnabhāvato. Ubhohi sadisopi susaṅgahoyeva. Sadisabhāveneva itarena saha ekaparibhogassa paccāsīsāya, akaraṇe ca tassa kujjhanassa abhāvato. Bhikkhu dussīlo dussaṅgaho hoti. Na hi sakkā tena saddhiṁ ekaparibhogaṁ kātuṁ, akariyamāne ca kujjhati. Sīlavā pana susaṅgaho hoti. Sīlavā hi adīyamānepi kismiñci āmise akariyamānepi saṅgahe na kujjhati, aññaṁ attanā saddhiṁ paribhogaṁ akarontampi na pāpakena cittena passati pesalabhāvato. Tato eva paribhogopi anena saddhiṁ sukaro hoti, tasmā gihi ce, ubhohi sadiso. Pabbajito ce, sīlavā puggalo. Evaṁ samānattatāya saṅgahetabbo. Tenevāha **"so sace gahaṭṭhassa jātiyā pabbajitassa sīlena sadiso hoti, tassāyaṁ samānattatā kātabbā"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Saṅgahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīhasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **sīho**ti parissayasayanato paṭipakkhahananato ca "sīho"ti laddhanāmo migādhipati. **Cattāro**ti samānepi sīhajātibhāve vaṇṇavisesādisiddhena visesena cattāro sīhā. Te idāni nāmato vaṇṇato āhārato dassetvā idhādhippetasīhaṁ nānappakārato vibhāvetuṁ **"tiṇasīho"**ti-ādi āraddhaṁ. Tiṇabhakkho sīho **tiṇasīho** purimapade uttarapadalopena yathā "sākapatthivo"ti[1]. Kāḷavaṇṇatāya **kāḷasīho.** Tathā **paṇḍusīho.** Tenāha **"kāḷagāvisadiso, paṇḍupalāsavaṇṇagāvisadiso"**ti ca. Rattakambalassa viya kesaro kesarakalomo etassa atthīti **kesarī.** Lākhāparikammakatehi viya pādapariyante hīti ca yojanā.

Kammānubhāvasiddha-adhipaccamahesakkhatāhi **sabbamigagaṇassa rājā. Suvaṇṇaguhatovā**ti-ādi "sīhassa vihāro kiriyā evaṁ hotī"ti katvā vuttaṁ.

Samaṁ patiṭṭhāpetvāti sabbabhāgehi samameva bhūmiyaṁ patiṭṭhāpetvā. **Ākaḍḍhitvā**ti purato ākaḍḍhitvā. **Abhiharitvā**ti abhimukhaṁ haritvā. **Saṅghātan**ti vināsaṁ. Vīsatiyaṭṭhikaṁ ṭhānaṁ **usabhaṁ.**

Samasīhoti samajātiko samappabhāvo ca sīho. **Samānosmī**ti desanāmattaṁ, samappabhāvatāya eva **na bhāyati. Sakkāyadiṭṭhibalavatāyā**ti "ke aññe amhehi uttaritarā, atha kho mayameva mahābalā"ti evaṁ balātimānanimittāya ahaṁkārahetubhūtāya sakkāyadiṭṭhiyā balavabhāvena. **Sakkāyadiṭṭhiyā pahīnattā**ti nirahaṁkārattā attasinehassa suṭṭhu samugghātattā **na bhāyati.**

Tathā tathāti sīhasadisatādinā tena tena pakārena attānaṁ kathesīti vatvā tamatthaṁ vivaritvā dassetuṁ **"sīhoti kho"**ti-ādi vuttaṁ.

Katamahābhinīhārassa lokanāthassa bodhiyā niyatabhāvappattiyā ekantabhāvī buddhabhāvoti katvā "tīsu pāsādesu

---

1. Pāṇinī 2. 1. 60 vāttikasuttaṁ passitabbaṁ.

nivāsakālo, magadharañño paṭiññādānakālo, pāyāsassa paribhuttakālo"ti-ādinā abhisambodhito purimāvatthāpi sīhasadisā katvā dassitā. Bhāvini bhūtūpacāropi hi lokavohāro. Vijjābhāvasāmaññato dvivijjaṁ itaravijjampi ekajjhaṁ gahetvā paṭiccasamuppādasammasanato taṁ puretarasiddhaṁ viya katvā āha **"tisso vijjā sodhetvā"**ti. Anulomapaṭilomato pavattañāṇassa vasena **"yamakañāṇamanthanenā"**ti vuttaṁ.

Tattha viharantassāti ajapālanigrodhamūle viharantassa. **Ekādasame divase**ti sattasattāhato paraṁ ekādasame divase. **Acalapallaṅke**ti isipatane dhammacakkappavattanatthaṁ nisinnapallaṅke. Tampi hi kenaci appaṭivattiyaṁ dhammacakkappavattanatthaṁ nisajjāti katvā vajirāsanaṁ viya acalapallaṅkaṁ vuccati. **Imasmiṁ ca pana pade**ti "dveme bhikkhave antā"ti-ādinayappavatte ca imasmiṁ saddhammakoṭṭhāse. **Dhammaghoso -pa- dasasahassilokadhātuṁ paṭicchādesi** "sabbattha ṭhitā suṇantū"ti adhiṭṭhānena. **Soḷasahākārehī**ti dukkhapariññā, samudayappahānaṁ, nirodhasacchikiriyā, maggabhāvanāti ekekasmiṁ magge cattāri cattāri katvā soḷasahi ākārehi.

Paṭhamena nayena abhisambodhito purimatarāvatthāpi avassaṁbhāvitāya gahetvā sīhasadisataṁ dassetvā idāni abhisambuddhāvatthūsu eva sīhasadisataṁ dassetuṁ **"aparo nayo"**ti-ādi āraddhaṁ. **Aṭṭhahi kāraṇehī**ti "tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṁ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgato"ti[1] evaṁ vuttehi aṭṭhahi tathāgatasādhakehi kāraṇehi. Yadihi bhagavā bodhipallaṅke nisinnamatteva abhisambuddho na jāto, tathāpi tāya nisajjāya nisinnova panujja sabbaṁ parissayaṁ abhisambuddho jāto. Tathā hi taṁ "aparājitapallaṅkan"ti vuccati, tasmā **"yāva bodhipallaṅkā vā"**ti vatvā tena aparitussanto **"yāva arahattamaggañāṇā vā"**ti āha.

1. Dī-Ṭṭha 1. 59; Ma-Ṭṭha 1. 47; Saṁ-Ṭṭha 2. 265; Aṁ-Ṭṭha 1. 80; Udāna-Ṭṭha 112; Itivuttaka-Ṭṭha 111; Theragāthā-Ṭṭha 1. 42; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 18; Mahāniddesa-Ṭṭha 153; Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 190 piṭṭhesu.

Iti sakkāyoti ettha **iti**saddo nidassanattho. Tena sakkāyo sarūpato parimāṇato paricchedato ca dassitoti āha **"ayaṁ sakkāyo"**ti-ādi. "Ayaṁ sakkāyo"ti iminā pañcupādānakkhandhā sarūpato dassitā. **"Ettako sakkāyo"**ti iminā te parimāṇato dassitā. Tassa ca parimāṇassa ekantikabhāvaṁ dassentena **"na ito bhiyyo sakkāyo atthī"**ti vuttaṁ. **Sabhāvato**ti salakkhaṇato. **Sarasato**ti sakiccato. **Pariyantato**ti parimāṇapariyantato. **Paricchedato**ti yattake ṭhāne tassa pavattitassa paricchindanato. **parivaṭumato**ti pariyosānappavattito. **Sabbepi pañcupādānakkhandhā dassitā honti** yathāvuttena vibhāgena. **Ayaṁ sakkā yassa samudayo nāmā**ti ayaṁ āhārādisakkāyassa samudayo nāma. Tenāha **"ettāvatā"**ti-ādi. **Atthaṅgamo**ti nirodho. "Āhārasamudayā āhāranirodhā"ti ca asādhāraṇameva taṁ gahetvā sesesu **ādi**-saddena saṅgaṇhāti.

Paṇṇāsalakkhaṇapaṭimaṇḍitanti paṇṇāsa-udayavayalakkhaṇavibhūsitaṁ samudayatthaṅgamaggahaṇato. **Khīṇāsavattā**ti anavasesaṁ sāvasesañca āsavānaṁ parikkhīṇattā. Anāgāmīnampi hi bhayaṁ cittutrāsañca na hotīti. **Ñāṇasaṁvego** bhayatupaṭṭhānapaññā. **Itarāsaṁ pana devatānan**ti akhīṇāsavadeve sandhāya vadati. **Bhoti dhammālapanamattan**ti sabhāvakathanamattaṁ.

Cakkanti satthu āṇācakkaṁ, taṁ pana dhammato āgatanti **dhammacakkaṁ.** Tattha ariyasāvakānaṁ paṭivedhadhammato āgatanti **dhammacakkaṁ.** Itaresaṁ desanādhammato āgatanti **dhammacakkaṁ.** Duvidhepi ñāṇaṁ padhānanti ñāṇasīsena vuttaṁ **"paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampī"**ti. Idāni taṁ ñāṇaṁ sarūpato dassetuṁ **"paṭivedhañāṇaṁ nāmā"**ti-ādi vuttaṁ. Yasmā tassa ñāṇassa paṭividdhattā bhagavā tāni saṭṭhi nayasahassāni veneyyānaṁ dassetuṁ samatto ahosi, tasmā tāni saṭṭhi nayasahassāni tena ñāṇena saddhiṁyeva siddhānīti katvā dassento **"saṭṭhiyā ca nayasahassehi paṭivijjhī"**ti āha. **Tiparivaṭṭan**ti "idaṁ dukkhan"ti ca "pariññeyyan"ti ca "pariññātan"ti ca evaṁ tiparivaṭṭaṁ, taṁyeva **dvādasākāraṁ. Tan**ti desanāñāṇaṁ. **Esa** bhagavā. **Appaṭipuggalo**ti paṭinidhibhūtapuggalarahito. **Ekasadisassā**ti nibbikārassa.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aggapasādasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **aggesu pasādā**ti seṭṭhesu pasādā. **Aggā vā pasādā**ti seṭṭhabhūkā pasādā. Seṭṭhavacano hettha **agga**saddo. Purimasmiṁ atthavikappe aggasaddena buddhādiratanattayaṁ vuccati. Tesu bhagavā tāva asadisaṭṭhena guṇavisiṭṭhaṭṭhena asamasamaṭṭhena ca aggo. So hi mahābhinīhāraṁ dasannaṁ pāramīnaṁ pavicayañca ādiṁ katvā bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca payojanehi ca sesajanehi asadisoti asadisaṭṭhenapi aggo. Ye cassa te guṇā mahākaruṇādayo, tehi sesasattānaṁ guṇehi visiṭṭhaṭṭhenapi sabbasattuttamatāya aggo. Ye pana purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhiṁ asameva rūpakāyaguṇehi ceva dhammakāyaguṇehi ca samoti asamasamaṭṭhenapi aggo. Tato dullabhapātubhāvato acchariyamanussabhāvato bahujanahitasukhāvahato adutiya-asahāyādibhāvato ca bhagavā loke aggoti vuccati. Yathāha—

> "Ekapuggalassa bhikkhave pātubhāvo dullabho lokasmiṁ. Katamassa ekapuggalassa? Tathāgatassa arahato sammāsammuddhassa. Ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso. Ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati bahujana -pa- sammāsambuddho. Ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati adutiyo asahāyo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo asamo asamasamo dvipadānaṁ aggo. Katamo ekapuggalo? Tathāgato arahaṁ sammāsambuddho"ti[1].

Dhammasaṁghā aññadhammasaṁghehi asadisaṭṭhena visiṭṭhaguṇatāya dullabhapātubhāvādinā ca aggā. Tathā hi tesaṁ svākkhātatādisuppaṭipannatādiguṇavisesehi aññe dhammasaṁghasadisā appataraṁ nihīnā[2] vā natthi, kuto seṭṭhā. Sayameva tehi visiṭṭhaguṇatāya seṭṭhā. Tathā dullabhuppāda-acchariyabhāvabahujanahitasukhāvaha-adutiyāsahāyādisabhāvā ca te. Yadaggena hi bhagavā dullabhapātubhāvo,

1. Aṁ 1. 22 piṭṭhe.
2. Aññadhammasaṁghā sadisā appataranihīnā (Itivuttaka-Ṭṭha 269 piṭṭhe)

tadaggena dhammasaṁghāpīti. **Acchariyā**dīsupi eseva nayo. Evaṁ aggesu seṭṭhesu uttamesu pavaresu guṇavisiṭṭhesu pasādāti **aggappasadā.**

Dutiyasmiṁ panatthe yathāvuttesu aggesu buddhādīsu uppattiyā aggabhūtā pasādā **aggappasādā.** Ye pana ariyamaggena āgatā aveccappasādā, te ekanteneva aggabhūtā pasādāti **aggappasā dā.** Yathāha— "idha bhikkhave ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hotī"ti-ādi[1]. Aggavipākattāpi cete **aggappasādā.** Vuttampi cetaṁ "agge kho pana pasannānaṁ aggo vipāko"ti[2].

Apadā vāti-ādīsu **vā**saddo samuccayattho, na vikappattho. Yathā "anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhatī"ti[3] ettha anuppanno ca uppanno cāti attho, yathā ca"bhūtānaṁ vā sattānaṁ ṭhitiyā sambhavesīnaṁ vā anuggahāyā"ti ettha bhūtānañca sambhavesīnañcāti attho, yathā ca "aggito vā udakato vā mithubhedato vā"ti[4] ettha aggito ca udakato ca mithubhedato cāti attho, evaṁ "apadā vā -pa- aggamakkhāyatī"ti[5] etthāpi apadā ca dvipadā cāti sampiṇḍanavasena attho daṭṭhabbo. Tena vuttaṁ "vāsaddo samuccayattho, na vikappattho"ti.

Rūpinoti rūpavanto. Na rūpinoti **arūpino. Saññino**ti saññavanto. Na saññinoti **asaññino.** "Apadā vā"ti-ādisabbapadehi kāmabhavo rūpabhavo arūpabhavo ekavokārabhavo catuvokārabhavo pañcavokārabhavo saññibhavo saññibhavo nevasaññināsaññibhavoti navavidhepi bhave sattepi anavasesato pariyādiyitvā dasseti. Ettha hi rūpiggahaṇena kāmabhavo rūpabhavo pañcavokārabhavo ekavokārabhavo ca dassito, arūpiggahaṇena arūpabhavo catuvokārabhavo ca dassito, saññibhavādayo pana sarūpeneva dassitā, apadādiggahaṇena kāmabhavapañcavokārabhavasaññibhavānaṁ ekadesova dassito.

---

1. Saṁ 3. 348, 350 piṭṭhesu.
2. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 9 piṭṭhe.
4. Dī 2. 74 piṭṭhe.
5. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

Kasmā panettha yathā adutiyasutte "dvipadānaṁ aggo"ti dvipadā eva gahitā, evaṁ dvipadaggahaṇameva akatvā apadādiggahaṇaṁ katanti? Vuccate—adutiyasutte tāva seṭṭhataravasena dvipadaggahaṇameva kataṁ. Imasmiṁ hi loke seṭṭho nāma uppajjamāno apadacatuppadabahupadesu na uppajjati, dvipadesuyeva uppajjati. Kataresu dvipadesu? Manussesu ceva devesu ca. Manussesu uppajjamāno sakalalokaṁ vase vattetuṁ samattho buddho hutvā uppajjati, devesu uppajjamāno dasasahassilokadhātuṁ vase vattanako mahābrahmā hutvā uppajjati, so tassa kappiyakārako vā ārāmiko vā sampajjati. Iti tatopi seṭṭhataravasenesa dvipadānaṁ aggoti tattha vuttaṁ. Idha pana anavasesapariyādānavasena evaṁ vuttaṁ "yāvatā bhikkhave sattā apadā vā -pa- nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesaṁ aggamakkhāyatī"ti. Niddhāraṇe cetaṁ sāmivacanaṁ. **Ma**-kāro padasandhikaro, aggo akkhāyatīti padavibhāgo. Tenevāha **"guṇehi aggo"**ti-ādi.

Aggo vipāko hotīti agge sammāsambuddhe pasannānaṁ yo pasādo aggo seṭṭho uttamakoṭibhūto vā, tasmā tassa vipākopi aggo seṭṭho uttamakoṭibhūto uḷāratamo paṇītatamo hoti. So pana pasādo duvidho lokiyalokuttarabhedato. Tesu lokiyassa tāva—

"Ye keci buddhaṁ saraṇaṁ gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmiṁ.
Pahāya mānusaṁ dehaṁ,
Devakāyaṁ paripūressanti[1].

Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti.
Varameva hi sā pīti, kasiṇenapi Jambudīpassa[2].

Sataṁ hatthī sataṁ assā, sataṁ assatarīrathā.
Sataṁ kaññāsahassāni, āmukkamaṇikuṇḍalā.
Ekassa padavītihārassa, kalaṁ nāgghanti soḷasiṁ[3].

---

1. Dī 2. 204; Saṁ 1. 25 piṭṭhesu. 2. Dī-Ṭṭha 1. 54; Itivuttaka-Ṭṭha 271 piṭṭhesu.
3. Vi 4. 303 piṭṭhe.

> Sādhu kho devānaminda buddhaṁ saraṇagamanaṁ hoti, buddhaṁ saraṇagamanahetu kho devānaminda evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṁ maraṇā sugatiṁ saggaṁ lokaṁ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhiggaṇhanti dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehī"ti[1]—

evamādīnaṁ suttapadānaṁ vasena pasādaphalavisesayogo veditabbo, tasmā so apāyadukkhavinivattanena saddhiṁ sampattibhavesu sukhavisesadāyakova daṭṭhabbo.

Lokuttaro pana sāmaññaphalavipākadāyako vaṭṭadukkhanivattako. Sabbopi cāyaṁ pasādo paramparāya vaṭṭadukkhaṁ vinivattetiyeva. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Yasmiṁ samaye bhikkhave ariyasāvako attano saddhaṁ anussarati, nevassa tasmiṁ samaye rāgapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṁ -pa- Na mohapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, ujugatamevassa tasmiṁ samaye cittaṁ hoti, ujugatacittassa pāmojjaṁ jāyati, pamuditassa pīti jāyati -pa- nāparaṁ itthattāyāti pajānātī"ti.

Dhammāti sabhāvadhammā. **Saṅkhatā**ti samecca sambhūya paccayehi katāti saṅkhatā, sapaccayā dhammā. Hetūhi paccayehi ca na kehici katā saṅkhatāti **asaṅkhatā,** apaccayo nibbānaṁ. Saṅkhatānaṁ pariyositabhāvena[2] "asaṅkhatā"ti puthuvacanaṁ. **Virāgo tesaṁ aggamakkhāyatī**ti tesaṁ saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṁ yo virāgasaṅkhāto asaṅkhatadhammo, so sabhāveneva saṇhasukhumabhāvato santatarapaṇītatarabhāvato gambhīrādibhavato madanimmadanādibhāvato aggaṁ seṭṭhaṁ uttamaṁ pavaranti vuccati. **Yadidan**ti nipāto, yo ayanti attho. **Madanimmadano**ti-ādīni sabbāni nibbānavevacanāni. Tenevāha **"virāgoti-ādīni nibbānasseva nāmānī"**ti. **Rāgamadādayo**ti **ādi-**saddena mānamadapurisamadādike

---

1. Saṁ 2. 467 piṭṭhe.
2. Paṭiyogibhāvena (Itivuttaka-Ṭṭha 272 piṭṭhe)

saṅgaṇhāti. **Sabbā pipāsā**ti kāmapipāsādikā sabbā pipāsā. **Sabbe ālayā samugghātaṁ gacchantī**ti kāmālayādikā sabbepi ālayā samugghātaṁ yanti. **Vaṭṭānī**ti kammavaṭṭavipākavaṭṭāni. **Taṇhā**ti aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā.

Aggo vipāko hotīti etthāpi—

"Ye keci dhammaṁ saraṇaṁ gatāse -pa-.
Dhammoti kittayantassa, kāye bhapati yā pīti -pa-.[1]

Sādhu kho devānaminda dhammaṁ saraṇagamanaṁ hoti, dhammaṁ saraṇagamanahetu kho devānaminda evamidhekacce -pa-. Dibbehi phoṭṭhabbehī"ti[2]—

evamādīnaṁ suttapadānaṁ vasena dhamme pasādassa phalavisesayogo veditabbo.

Saṁghā vā gaṇā vāti janasamūhasaṅkhātā yāvatā loke saṁghā vāgaṇāvā. **Tathāgatasāvakasaṁgho**ti aṭṭha-ariyapuggalasamūhasaṅkhāto diṭṭhisīlasāmaññena saṁhato tathāgatassa sāvakasaṁgho. **Aggamakkhāyatī**ti attano sīlasamādhipaññāvimutti-ādiguṇavisesena tesaṁ saṁghānaṁ aggo seṭṭho uttamo pavaroti vuccati. **Yadidan**ti yāni imāni. **Cattāri purisayugāni** yugaḷavasena, paṭhamamaggaṭṭho paṭhamaphalaṭṭhoti idamekaṁ yugaḷaṁ, yāva catutthamaggaṭṭho catutthaphalaṭṭhoti idamekaṁ yugaḷanti evaṁ cattāri purisayugāni. **Aṭṭha purisapuggalā**ti purisapuggalavasena eko paṭhamamaggaṭṭho, eko paṭhamaphalaṭṭhoti iminā nayena aṭṭha purisapuggalā. Ettha ca purisoti vā puggaloti vā ekatthāni etāni pādāni, veneyyavasena panevaṁ vuttaṁ. **Esa bhagavato sāvakasaṁgho**ti yānimāni yugaḷavasena cattāri yugāni pāṭiyekkato aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakasaṁgho. **Āhuneyyo**ti-ādīni vuttatthāneva. Idhāpi—

"Ye keci saṁghaṁ saraṇaṁ gatāse -pa-.[1]
Saṁghoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti -pa-.[3]

---

1. Dī 2. 204; Saṁ 1. 25 piṭṭhesu sannissitapāḷi. 2. Saṁ 2. 467 piṭṭhe.
3. Dī-Ṭṭha 1. 54; Itivuttaka-Ṭṭha 271 piṭṭhesu sannissitagāthā.

> Sādhu kho devānaminda saṁghaṁ saraṇagamanaṁ hoti, saṁghaṁ saraṇagamanahetu kho devānaminda -pa- dibbehi phoṭṭhabbehī”ti[1]—

ādīnaṁ suttapadānaṁ vasena saṁghe pasādassa phalavisesayogo tassa aggavipākatā ca veditabbā. Tathā anuttariyapaṭilābho sattamabhavādito paṭṭhāya vaṭṭadukkhasamucchedo anuttarasukhādhigamoti evamādi-uḷāraphalanipphādanavasena aggavipākatā veditabbā.

Gāthāsu **aggato**ti agge ratanattaye, aggabhāvato vā pasannānaṁ. **Aggaṁ dhamman**ti aggasabhāvaṁ buddhasubodhiṁ dhammasudhammataṁ saṁghasuppaṭipattiṁ, ratanattayassa anaññasādhāraṇaṁ uttamasabhāvaṁ, dasabalādisvākkhātatādisuppaṭipannatādiguṇasabhāvaṁ vā. **Vijānatan**ti vijānantānaṁ. Evaṁ sādhāraṇato aggappasādavatthuṁ dassetvā idāni asādhāraṇato taṁ vibhāgena dassetuṁ **“agge buddhe”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **pasannānanti** aveccappasādena ca itarappasādena ca pasannānaṁ adhimuttānaṁ. **Virāgūpasame**ti virāge upasame ca, sabbassa rāgassa sabbesaṁ kilesānaṁ accantavirāgahetubhūte accanta-upasamahetubhūte cāti attho. **Sukhe**ti vaṭṭadukkhakkhayabhāvena saṅkhārūpasamasukhabhāvena sukhe.

Aggasmiṁ dānaṁ dadatanti agge ratanattaye dānaṁ dadantānaṁ deyyādhammaṁ pariccajantānaṁ. Tattha dharamānaṁ bhagavantaṁ catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā, parinibbutaṁ bhagavantaṁ uddissa dhātucetiyādike upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā buddhe dānaṁ dadanti nāma. “Dhammaṁ pūjessāmā”ti dhammadhare puggale catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā dhammañca ciraṭṭhitikaṁ karontā dhamme dānaṁ dadanti nāma. Tathā ariyasaṁghaṁ catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā taṁ uddissa itarasmimpi tathā paṭipajjantā saṁghe dānaṁ dadanti nāma. **Aggaṁ puññaṁ pavaḍḍhatī**ti evaṁ ratanattaye pasannena cetasā uḷāraṁ pariccāgaṁ uḷārañca pūjāsakkāraṁ pavattentānaṁ divase divase aggaṁ uḷāraṁ kusalaṁ upacīyati. Idāni tassa puññassa aggavipākatāya aggabhāvaṁ dassetuṁ **“aggaṁ āyū”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **āyū**ti dibbaṁ vā mānusaṁ vā aggaṁ uḷāraṁ paramaṁ āyu **pavaḍḍhati**

---

1. Saṁ 2. 468 piṭṭhe.

uparūpari brūhati. **Vaṇṇo**ti rūpasampadā. **Yaso**ti parivārasampadā. **Kittī**ti thutighoso. **Sukhan**ti kāyikaṁ cetasikañca sukhaṁ. **Balan**ti kāyabalañceva ñāṇabalañca.

Aggassa ratanattayassa dānaṁ **dātā.** Atha vā **aggassa** deyyadhammassa dānaṁ uḷāraṁ katvā tattha puññaṁ pavattetā. **Aggadhammasamāhito**ti aggena pasādadhammena dānādidhammena ca saṁhito samannāgato acalappasādayutto, tassa vā vipākabhūtehi bahujanassa piyamanāpatādi dhammehi yutto. **Aggappatto pamodatī**ti yattha yattha sattanikāye uppanno, tattha tattha aggabhāvaṁ seṭṭhabhāvaṁ adhigato, aggabhāvaṁ vā lokuttaramaggaphalaṁ adhigato pamodati abhiramati paritussatīti.

Aggapasādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Vassakārasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **ariye ñāye**ti saṁkilesato ārakattā ariye niddose parisuddhe niyyānikadhammabhāvato ñāye kāraṇeti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṁ, taṁ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti ñāyo, ariyamaggo. So eva ca sampāpakahetubhāvato kāraṇanti vuccati. Idha pana saha vipassanāya ariyamaggo adhippetoti āha **"sahavipassanake magge"**ti. Gāthāsu **"ñāyaṁ dhamman"**ti etthāpi eseva nayo.

Vasākārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Doṇasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **ukkāhi dhāriyamānāhī**ti dīpikāhi dhāriyamānāhi, daṇḍadīpikāsu jāletvā dhāriyamānāsu māpitattāti vuttaṁ hoti. Taṁ hi nagaraṁ "maṅgaladivase sukhaṇe sunakkhattaṁ mā atikkamī"ti rattimpi ukkāsu dhāriyamānāsu māpitaṁ. Ukkāsu ṭhāti **ukkaṭṭhā,** ukkāsu

vijjotayantīsu ṭhitā patiṭṭhitāti mūlavibhūjādipakkhepena[1] saddasiddhi veditabbā. Niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti **ukkaṭṭhā.** Apare pana bhaṇanti "bhūmibhāgasampattiyā manussasampattiyā upakaraṇasampattiyā ca sā nagarī ukkaṭṭhaguṇayogato **ukkaṭṭhā**ti nāmaṁ labhatī"ti. **Setabyan**ti tassa nagarassa nāmaṁ. Taṁ pana kassapadasabalassa jātanagaranti āha **"atīte kassapasammāsambuddhassa jātanagaran"**ti.

Vijjantarikāyāti vijjuniccharaṇakkhaṇe. **Antarato**ti hadaye. **Antarā**ti ārambhanibbattīnaṁ vemajjhe. **Antarikāyā**ti antarāḷe. Ettha ca "tadantaraṁ ko jāneyya[2], etesaṁ antarā kappā gaṇanato asaṅkhyeyyā[3], antarantarā kathaṁ opapātetī"ti[4] ca ādīsu viya kāraṇavemajjhesu vattamānā antarāsaddā eva udāharitabbā siyuṁ, na pana cittakkhaṇavivaresu vattamānā antara-antarikasaddā. Antarāsaddassa hi ayamatthuddhāroti.

Ayaṁ panettha adhippāyo siyā—yesu antarāsaddo vattati, tesu antarasaddopi vattatīti samānatthattā antarāsaddatthe vattamāno antarasaddo udāhaṭo. Antarāsaddo eva vā "yassantarato"ti ettha gāthāsukhatthaṁ rassaṁ katvā vuttoti daṭṭhabbaṁ. Antarā-saddo eva pana ikasaddena padaṁ vaḍḍhetvā "antarikā"ti vuttoti evamettha udāharaṇodāharitabbānaṁ virodhābhāvo daṭṭhabbo. **Ayojiyamāne upayogavacanaṁ na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge antarāsaddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenevāha **"antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṁ katan"**ti.

Sakalajambudīpe uppannaṁ mahākalahaṁ vūpasametvāti parinibbute bhagavati dhātūnaṁ atthāya kusinārānagaraṁ parivāretvā ṭhitehi sesarājūhi "amhākaṁ dhātuyo vā dentu yuddhaṁ vā"ti-ādinā kosinārakehi mallehi saddhiṁ kataṁ vivādaṁ vūpasametvā. So kira brāhmaṇo tesaṁ vivādaṁ sutvā "ete rājāno bhagavato parinibbutaṭṭhāne vivādaṁ karonti, na kho panetaṁ patirūpaṁ, alaṁ iminā kalahena, vūpasamessāmi nan"ti gantvā unnate padese ṭhitvā dvebhāṇavāraparimāṇaṁ doṇagajjitaṁ

1. Pāṇinī 3. 2. 5 suttaṁ passitabbaṁ.
2. Aṁ 2. 308; Aṁ 3. 367 piṭṭhesu.
3. Khu 4. 382 piṭṭhe.
4. Ma 2. 380 piṭṭhe.

nāma avoca. Tattha paṭhamabhāṇavāre tāva ekapadampi te na jāniṁsu. Dutiyabhāṇavārapariyosāne ca "ācariyassa viya bho saddo, ācariyassa viya bho saddo"ti sabbe niravā ahesuṁ. Jambudīpatale kira kulaghare jāto yebhuyyena tassa na-antevāsiko nāma natthi, atha kho so attano vacanaṁ sutvā nirave tuṇhībhūte viditvā puna—

"Suṇantu bhonto mama ekavācaṁ.
Amhāka buddho ahu khantivādo.
Na hi sādhu'yaṁ uttamapuggalassa,
Sarīrabhāge siyā sampahāro.

Sabbeva bhonto sahitā samaggā,
Sammodamānā karomaṭṭhabhāge.
Vitthārikā hontu disāsu thūpā,
Bahū janā cakkhumato pasannā"ti[1]—

imaṁ gāthādvayaṁ vatvā taṁ kalahaṁ vūpasametvā dhātuyo aṭṭhadhā bhājetvā adāsi, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ **"sakalajambudīpe uppannaṁ mahakalahaṁ vūpasametvā dhātuyo bhājessatī"**ti. **Lakkhaṇacakkānī**ti dvīsu pādatalesu dve lakkhaṇacakkāni.

Āsavenāti kammakilesakāraṇena āsavena. Ettha hi tebhūmakañca kammaṁ, avasesā ca akusalā dhammā "āsavā"ti vuttā. **Devūpapattī**ti devesu uppatti nibbatti. Ettha ca yakkhagandhabbatāya vinimuttā sabbe devā devaggahaṇena gahitā. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāsacārī. **Ahan**ti vibhattivipariṇāmena yojetabbaṁ.

Doṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Aparihāniyasuttavaṇṇanā

37. Sattame **nibbānasantikeyeva caratī**ti kilesanibbānassa anupādāparinibbānassa ca santikeyeva carati "na cirasseva adhigamissatī"ti

---

1. Dī 2. 137 piṭṭhe.

katvā. Gāthāya **appamādarato**ti samathavipassanāya appamajjane rato abhirato, appamādeneva rattindivaṁ vītināmentoti attho. **Pamādaṁ bhayato passanto**ti nirayūpapatti-ādibhayahetuto pamādaṁ bhayato passanto. **Abhabbo parihānāyā**ti so evarūpo samathavipassanādhammehi maggaphalehi vā parihānāya abhabbo. Samathavipassanāto hi sampattato na parihāyati, itarāni ca appattāni pāpuṇātīti.

Aparihāniyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Patilīnasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **antavā loko**ti ekapassena vaḍḍhitaṁ kasiṇanimittaṁ "loko"ti gātena vā takkena vā uppannadiṭṭhi. Lābhī hi jhānacakkhānā passitvā gaṇhati, itaro takkamattena. **Anantavā**ti samantato vaḍḍhitaṁ appamāṇaṁ kasiṇanimittaṁ "loko"ti gāhena vā takkena vā uppannadiṭṭhi. **Taṁ jīvaṁ taṁ sarīran**ti jīvo sarīrañca ekameva vatthūti uppannadiṭṭhi. **Vissaṭṭhānī**ti sakapariccajanavasena nissaṭṭhāni. **Vantānī**ti idaṁ puna anādiyanabhāvadassanavasena vuttaṁ. Cattampi hi keci gaṇhanti, nayidamevanti dassanatthaṁ **"vantānī"**ti vuttaṁ. Na hi yaṁ yena vantaṁ, na so taṁ puna ādīyati. Vantampi kiñci sasantatilaggaṁ siyā, nayidamevanti dassanatthaṁ **"muttānī"**ti vuttaṁ. Tenevāha **"chinnabandhanāni katānī"**ti, santatito vinimocanavasena chinnabandhanāni katānīti attho. Muttampi kiñci muttabandhanaṁ viya phalaṁ kuhiñci tiṭṭhati, na evamidanti dassanatthaṁ **"pahīnānī"**ti vuttaṁ. Yatha kiñci dunnissaṭṭhaṁ puna ādāya sammadeva nissaṭṭhaṁ "paṭinissaṭṭhan"ti vuccati, evaṁ vipassanāya nissaṭṭhāni ādinnasadisāni maggena pahīnāni paṭinissaṭṭhāni nāma hontīti dassanatthaṁ **"paṭinissaṭṭhānī"**ti vuttaṁ. Tenevāha **"yathā na puna cittaṁ ārohanti, evaṁ paṭinissajjitānī"**ti.

Kāmesanāti kāmānaṁ esanā, kāmasaṅkhātā vā esanā kāmesanā. Vuttaṁ hetaṁ "tattha katamā kāmesanā? Yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāmapipāsā kāmamucchā kāmajjhosānaṁ,

ayaṁ vuccati kāmesanā”ti[1], tasmā kāmarāgo “kāmesanā”ti veditabbo. Tenevāha **“kāmesanā -pa- anāgāmimaggena pahīnā”**ti. Bhavānaṁ esanā **bhavesanā.** Vuttampi cetaṁ “tattha katamā bhavesanā? Yo bhavesu bhavacchando -pa- bhavajjhosānaṁ, ayaṁ vuccati bhavesanā”ti[1], tasmā bhavesanarāgo rūpārūpabhavapatthanāti veditabbo. Tenevāha **“bhavesanā pana arahattamaggena pahīyatī”**ti.

Brahmacariyassa esanā **brahmacariyesanā,** sā ca maggabrahmacariyassa diṭṭhigatikasammatabrahmacariyassa ca gavesanavasena dvippakārāti āha **“brahmacariyaṁ esissāmī”**ti-ādi. Diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa esanāpi hi brahmacariyesanāti vuccati. Vuttampi cetaṁ—

> “Tattha katamā brahmacariyesanā? Sassato lokoti vā asassato lokoti vā antavā lokoti vā anantavā lokoti vā taṁ jīvaṁ taṁ sarīranti vā aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīranti vā hoti tathāgato paraṁ maraṇāti vā na hoti tathāgato paraṁ maraṇāti vā hoti ca na ca hoti tathāgato paraṁ maraṇāti vā neva hoti na na hoti tathāgato paraṁ maraṇāti vā yā evarūpā diṭṭhi diṭṭhigataṁ diṭṭhigahanaṁ diṭṭhikantāraṁ diṭṭhivisūkāyikaṁ diṭṭhivipphanditaṁ diṭṭhisaṁyojanaṁ gāho patiṭṭhāho abhiniveso parāmāso kummaggo micchāpatho micchattaṁ titthāyatanaṁ vipariyesaggāho, ayaṁ vuccati brahmacariyesanā”ti[1].

Tasmā diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa esanā diṭṭhibrahmacariyesanāti veditabbā. Tenevāha **“diṭṭhibrahmacariyesanā pana sotāpattimaggeneva paṭippassambhatī”**ti. Ettāvatā ca rāgadiṭṭhiyo esanāti dassitaṁ hoti, na kevalañca rāgadiṭṭhiyo eva esanā, tadekaṭṭhaṁ kammampi. Vuttampi cetaṁ—

> “Tattha katamā kāmesanā? Kāmarāgo tadekaṭṭhaṁ akusalaṁ kāyakammaṁ vacīkammaṁ manokammaṁ, ayaṁ vuccati kāmesanā. Tattha katamā bhavesanā? Bhavarāgo tadekaṭṭhaṁ

1. Abhi 2. 381 piṭṭhe.

akusalaṁ kāyakammaṁ vacīkammaṁ manokammaṁ, ayaṁ vuccati bhavesanā. Tattha katamā brahmacariyesanā? Antaggāhikā diṭṭhi tadekaṭṭhaṁ akusalaṁ kāyakammaṁ vacīkammaṁ manokammaṁ, ayaṁ vuccati brahmacariyesanā"ti[1].

Navavidhamānoti "seyyassa seyyohamasmī"ti-ādinā[2] āgato navavidhamāno.

"Kāmesanā"ti-ādigāthāya pana **brahmacariyesanā sahā**ti brahmacariyesanāya saddhiṁ. Vibhattilopena hi ayaṁ niddeso. Karaṇatthe vā etaṁ paccattavacanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti "brahmacariyesanāya saddhiṁ kāmesanā bhavesanāti tisso esanā"ti. Tāsu brahmacariyesanaṁ sarūpato dassetuṁ **"itisaccaparāmāso, diṭṭhiṭṭhānā samussayā"**ti vuttaṁ. Tassattho—iti evaṁ saccanti parāmāso **itisaccaparāmāso.** Idameva saccaṁ moghamaññanti diṭṭhiyā pavatti-ākāraṁ dasseti. Diṭṭhiyo eva sabbānatthahetubhāvato **diṭṭhiṭṭhānā.** Vittaṁ hetaṁ "micchādiṭṭhiparamāhaṁ bhikkhave vajjaṁ vadāmī"ti[3]. Tā eva ca uparūpari vuddhiyā mānalobhādikilesasamussayanena vaṭṭadukkhasamussayanena ca **samussayā,** "idameva saccaṁ moghamaññan"ti micchābhinivisamānā sabbānatthahetukā kilesadukkhūpacayato hetubhūtā ca diṭṭhiyo brahmacariyesanāti vuttaṁ hoti. Etena pavatti-ākārato nibbattito ca brahmacariyesanā dassitāti veditabbā.

Sabbarāgapirattassāti sabbehi kāmabhavarāgehi virattassa. Tato eva taṇhākkhayasaṅkhāte nibbāne vimuttattā **taṇhākkhayavimuttino** arahato. **Esanā paṭinissaṭṭhā**ti kāmesanā bhavesanā sabbaso nissaṭṭhā pahīnā. **Diṭṭhiṭṭhānā samūhatā**ti brahmacariyesanāsaṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā ca paṭhamamaggeneva samugghātitā. Evampi imissā gāthāya atthavaṇṇanā veditabbā. Sesaṁ suviññeyyameva.

Patilīnasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 2. 381 piṭṭhe.
2. Saṁ 2. 308; Abhi 1. 255; Abhi 2. 366; Khu 7. 61, 66 piṭṭhesu.
3. Aṁ 1. 35 piṭṭhe.

9. Ujjayasuttavaṇṇanā

39. Navame **anukulayaññan**ti anukulaṁ kulānukkamaṁ upādāya dātabbadānaṁ. Tenāha **"amhākaṁ -pa- kulānukavasena yajitabban"**ti. Vaṁsaparamparāya pacchā duggatapurisehi padātabbadānaṁ. Evarūpaṁ kulaṁ sīlavante uddissa nibaddhadānaṁ, tasmiṁ kule daliddānipi na upacchindanti. Tatridaṁ vatthu—anāthapiṇḍikassa ghare pañca salākabhattasatāni dīyiṁsu. Dantamayasalākānaṁ pañcasatāni ahesuṁ. Atha taṁ kulaṁ anukkamena dāliddiyena abhibhūtaṁ. Ekā tasmiṁ kule dārikā ekasalākato uddhaṁ dātuṁ nāsakkhi, sāpi pacchā sātavāhanaṁ raṭṭhaṁ gantvā khalaṁ sodhetvā laddhadhaññena taṁ salākaṁ adāsi. Eko thero rañño ārocesi. Rājā taṁ ānetvā aggamahesiṭṭhāne ṭhapesi, sā tato paṭṭhāya puna pañcapi salākasatāni pavattesi.

Assamedhanti-ādīsu porāṇakarājakāle kira sassamedhaṁ, purisamedhaṁ, sammāpāsaṁ, vācāpeyyanti cattāri saṅgahavatthūni ahesuṁ, yehi rājāno lokaṁ saṅgaṇhiṁsu. Tattha nipphannasassato dasamabhāgaggahaṇaṁ **sassamedhaṁ** nāma, sassasampādane medhāvitāti attho. Pahāyodhānaṁ chamāsikabhattavetanānuppadānaṁ **purisamedhaṁ** nāma, purisasaṅgaṇhane medhāvitāti attho. Daliddamanussānaṁ hatthe lekhaṁ gahetvā tīṇi vassāni vinā vaḍḍhiyā sahassadvisahassamattadhanānuppadānaṁ **sammāpāsaṁ** nāma. Taṁ hi sammā manusse pāseti hadaye bandhitvā viya ṭhapeti, tasmā sammāpāsanti vuccati. "Tāta mātulā"ti-ādinā pana saṇhavācābhaṇanaṁ **vācāpeyyaṁ** nāma, peyyavajjaṁ piyavacanatāti attho. Evaṁ catūhi vatthūhi saṅgahitaṁ raṭṭhaṁ iddhañceva hoti phītañca pahūta-annapānaṁ khemaṁ nirabbudaṁ, manussā mudā modanā ure putte naccentā apārutagharadvārā viharanti. Idaṁ gharadvāresu aggaḷānaṁ abhāvato **niraggaḷan**ti vuccati. Ayaṁ porāṇikā paveṇī. Aparabhāge pana okkākarājakāle brāhmaṇā imāni cattāri saṅgahavatthūni imañca raṭṭhasampattiṁ parivattentā ummūlaṁ katvā assamedhaṁ purisamedhanti-ādike pañca yaññe nāma akaṁsu. Vuttaṁ hetaṁ bhagavatā **brāhmaṇadhammiyasutte**[1]—

---

1. Khu 1. 324 piṭṭhe Suttanipāte.

"Tesaṁ āsi vipallāso, disvāna aṇuto aṇuṁ -pa-.
Te tattha mante ganthetvā, okkākaṁ tadupāgamun"ti.

Idāni tehi parivattetvā ṭhapitamatthaṁ dassento **"assamedhan"**ti-ādimāha. Tattha **medhantī**ti vadhenti. **Dvīhi pariyaññehī**ti mahāyaññassa pubbabhāge pacchā ca pavattetabbehi dvīhi parivārayaññehi. **Sattanavutipañcapasusataghātabhiṁsanassā**ti sattanavutādhikānaṁ pañcannaṁ pasusatānaṁ māraṇena teravassa pāpatīrukānaṁ bhayāvahassa. Tathā hi vadanti—

"Chasatāni niyujjanti, pasūnaṁ majjhime hani.
Assamedhassa yaññassa, ūnāni pasūhi tīhī"ti[1].

Sammanti yugacchidde pakkhipitabbadaṇḍakaṁ. **Pāsantī**ti khipanti. **Saṁhārimehī**ti sakaṭehi vahitabbehi. Pubbe kira eko rājā sammāpāsaṁ yajanto Sarassatinaditīre pathaviyā vivare dinne nimuggoyeva ahosi, andhabālabrāhmaṇā gatānugatigatā "ayaṁ[2] tassa saggagamanamaggo"ti saññāya tattha sammāpāsayaññaṁ paṭṭhapenti. Tena vuttaṁ **"nimuggokāsato pabhutī"**ti. Ayūpo appakadivaso yāgo, sayūpo bahudivasaṁ neyyo[3] **satrayāgo**ti. Mantapadābhisaṅkhatānaṁ sappimadhūnaṁ **vāja**miti samaññā. Hiraññasuvaṇṇagomahiṁsādi **sattarasakadakkhiṇassa.** Sāragabbhakoṭṭhāgārādīsu natthi ettha aggaḷanti **niraggaḷo.** Tattha kira yaññe attano sāpateyyaṁ anavasesato anigūhitvā niyyātīyati.

Mahārambhāti bahupasughātakammā. Aṭṭhakathāyaṁ pana "vividhā yattha haññare"ti vakkhamānattā "mahākiccā mahākaraṇīyā"ti paṭhamo atthavikappo vutto, dutiyo pana atthavikappo "mahārambhāti papañcavasena ajeḷakā"ti-ādi vuttanti adhippāyena **"apicā"**ti-ādinā āraddho. **Nirārambhā**ti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Nanu ca pāṇātipātādi-akusalakammassa appamattakampi phalaṁ nupalabbhati, tasmā tassa nipphalabhāvaṁ avatvā "na te honti mahapphalā"ti kasmā vuttanti āha **"niravasesatthe"**ti-ādi. Anugataṁ kulanti **anukulaṁ,** kulānugatanti attho. Ye niccabhattādiṁ pubbapurisehi paṭṭhapitaṁ aparāparaṁ anupacchindantā

1. Saṁ-Ṭī 1. 180 piṭṭhepi. 2. Taṁ (Ka) Saṁ-Ṭī 1. 180 piṭṭhe passitabbaṁ.
3. Sādheyyo (Saṁ-Ṭī 1. 180 piṭṭhe)

manussā dadanti, te anukulaṁ yajanti nāma. Tenevāha **"ye aññe anukulaṁ yajantī"**ti-ādi.

Ujjayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Udāyisuttavaṇṇanā

40. Dasame **pāṇasamārambharahitan**ti pāṇaghātarahitaṁ. **Abyābajjhaṁ sukhaṁ lokaṁ, paṇḍito upapajjatī**ti kāmacchandādibyāpādavirahitattā abyābajjhaṁ niddukkhaṁ. Parapīḷābhāve pana vattabbaṁ natthi. Jhānasamāpattivasena sukhabahulattā sukhaṁ ekantasukhaṁ brahmalokaṁ jhānapuññena, itarapuññena pana tadaññasampattibhavasaṅkhātaṁ sukhaṁ lokaṁ paṇḍito sappañño upeti. Sesaṁ uttānameva.

Udāyisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cakkavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Rohitassavagga

1. Samādhibhāvanāsuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame **diṭṭhadhammasukhavihārāyā**ti imasmiṁ yeva attabhāve sukhavihāratthāya, nikkilesatāya nirāmisena sukhena viharaṇatthāyāti attho. Iminā cattāri phalasamāpattijjhānāni khīṇāsavassa āsavakkhayādhigamato aparabhāge adhigatarūpārūpajjhānāni ca kathitāni. **Dibbacakkhuñāṇadassanappaṭilābhāyā**ti dibbacakkhuñāṇappaṭilābhatthāya. Dibbacakkhuñāṇaṁ hi rūpagatassa dibbassa itarassa ca dassanaṭṭhena idha "ñāṇadassanan"ti adhippetaṁ. **Ālokasaññaṁ manasi karotī**ti divā vā rattiṁ vā sūriyadīpacandamaṇi-ukkāvijjulatādīnaṁ āloko divā rattiñca upaladdho, yathāladdhavaseneva ālokaṁ manasi karoti citte ṭhapeti, tathā ca naṁ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yathicchakaṁ yāvadicchakañca so āloko rattiyaṁ

upatiṭṭhati, yena tattha divāsaññaṁ ṭhapeti, divā viya vigatathinamiddho hoti. Tenāha **"yathā divā tathā rattin"**ti.

Yathā divā ālokasaññā manasi katā, tatheva naṁ rattimpi manasi karotīti yathā divā diṭṭho āloko, tatheva taṁ rattiṁ manasi karoti. **Dutiyapade**ti "yathā rattiṁ tathā divā"ti imasmiṁ vākye. **Esanayo**ti iminā yathā rattiyaṁ candālokādi āloko diṭṭho, evameva rattiṁ diṭṭhākāreneva divā taṁ ālokaṁ manasi karoti citte ṭhapetīti imamatthaṁ atidisati. **Iti vivaṭena cetasā**ti evaṁ apihitena cittena, thinamiddhāpidhānena apihitacittenāti vuttaṁ hoti. **Apariyonaddhenā**ti samantato anaddhena asañchāditena. **Kiñcāpī**ti-ādinā attanā vuttamevatthaṁ samattheti. **Ālokasadisaṁ kataṁ** "yathā divā tathā rattin"ti-ādinā.

Sattaṭṭhānikassāti "abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī"ti-ādinā[1] vuttassa sattaṭṭhānikassa satisampajaññassa atthāya. **Pariggahitavatthārammaṇatāyā**ti vatthuno ārammaṇassa ca yāthāvato viditabhāvena. Yathā hi sappaṁ pariyesantena tassa āsaye vidite sopi vidito gahito eva ca hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṁ vedanāya āsayabhūte vatthumhi ārammaṇe ca vidite ādikammikassapi vedanā viditā gahitā eva hoti salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. Pageva pariññātavatthukassa khīṇāsavassa. Tassa hi uppādakkhaṇepi ṭhitikkhaṇepi bhaṅgakkhaṇepi vedanā viditā pākaṭā honti "tā vedanā evaṁ uppajjitvā"ti-ādinā. Na kevalañca vedanā eva, idha vuttā saññādayopi avuttā cetanādayopi viditāva uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca nirujjhanti ca. Nidassanamattaṁ hetaṁ, yadidaṁ pāḷiyaṁ vedanāsaññāvitakkaggahaṇaṁ. Tena anavasesato sabbadhammānampi uppādādito viditabhāvaṁ dasseti.

Apica vedanāya uppādo vidito hoti, upaṭṭhānaṁ viditaṁ hoti, atthaṅgamo vidito hoti. Kathaṁ vedanāya uppādo vidito

---

1. Dī 1. 67; Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhesu.

hoti? Avijjāsamudayā vedanāsamudayo, kaṇhāsamudayā kammasamudayo, phassasamudayā vedanāsamudayoti nibbattilakkhaṇaṁ passantopi vedanākkhandhassa samudayaṁ passati. Evaṁ vedanāya uppādo vidito hoti. Kathaṁ vedanāya upaṭṭhānaṁ viditaṁ hoti? Aniccato manasikaroto khayatupaṭṭhānaṁ viditaṁ hoti, dukkhato manasikaroto bhayatupaṭṭhānaṁ viditaṁ hoti, anattato manasikaroto suññatupaṭṭhānaṁ viditaṁ hoti. Evaṁ vedanāya upaṭṭhānaṁ viditaṁ hoti. Iti khayato bhayato suññato jānāti. Kathaṁ vedanāya atthaṅgamo vidiko hoti? Avijjānirodhā vedanārirodho -pa-. Evaṁ vedanāya atthaṅgamo vidito hoti. Imināpi nayenettha attho veditabbo.

Iti rūpanti ettha **iti**saddo anavasesato rūpassa sarūpanidassanatthoti tassa **idaṁ rūpan**ti etena sādhāraṇato sarūpanidassanamāha, **ettakaṁ rūpan**ti etena anavasesato, **na ito paraṁ rūpaṁ atthī**ti tabbinimuttassa aññassa abhāvaṁ. **Iti vedanā**ti-ādīsupi ayaṁ vedanā, ettakā vedanā, ito paraṁ vedanā natthi. Ayaṁ saññā -pa-. Ime saṅkhārā -pa-. Idaṁ viññāṇaṁ, ettakaṁ viññāṇaṁ, ito paraṁ viññāṇaṁ natthīti evamattho daṭṭhabboti āha **"vedanādīsupi eseva nayo"**ti.

Ñāṇena jānitvā paroparāni. **Paroparānī**ti parāni ca oparāni ca[1]. **Uttamādhamānī**ti parattabhāvasakattabhāvādīni uttamādhamāni. **Calitan**ti taṇhādiṭṭhivipphanditaṁ. **Anīgho**ti rāgādi-īgharahito. **Atāri so**ti so evarūpo arahā jātujaraṁ atari.

Samādhibhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pañhabyākaraṇasuttādivaṇṇanā

42-44. Dutiye **etesaṁ pañhānan**ti ekaṁsabyakaraṇādīnaṁ catunnaṁ pañhanaṁ. **Tasmiṁ ṭhāne byākaraṇaṁ jānātī**ti "cakkhuṁ aniccan"ti puṭṭhe "aniccan"ti ekaṁseneva byākātabbaṁ. "Aniccā nāma cakkhun"ti puṭṭhe pana "na kevalaṁ cakkhumeva, sotampi aniccan"ti evaṁ vibhajitvā byākātabbaṁ.

---

1. Parāni ca orāni ca (Ka)

“Yathā cakkhuṁ tathā sotaṁ, yathā sotaṁ tathā cakkhun”ti puṭṭhe “kenaṭṭhena pucchasī”ti paṭipucchitvā “dassanaṭṭhena pucchāmī”ti vutte “na hī”ti byākātabbaṁ. “Aniccaṭṭhena pucchāmī”ti vutte “āmā”ti byākātabbaṁ. “Taṁ jīvaṁ taṁ sarīran”ti-ādīni puṭṭhena pana “abyākatametaṁ bhagavatā”ti ṭhapetabbo, esa pañho na byākātabboti evaṁ jānātīti attho. **Atthasamāgamenā**ti atthassa paṭilābhena laddhabbena. Samiti sāṅgati samodhānanti samayo, paṭilābho. Samayo eva **abhisamayo,** abhimukhabhāvena vā samayo **abhisamayo**ti evamettha padattho veditabbo. Sesaṁ suviññeyyameva. Tatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Pañhabyākaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Rohitassasuttādivaṇṇanā

45-46. Pañcame[1] **ekokāse**ti cakkavāḷassa pariyantasaññite ekasmiṁ okāse. **Bhumman**ti “yatthā”ti idaṁ bhummavacanaṁ. Sāmaññato vuttampi “so lokassa anto”ti vacanato visiṭṭhavisayameva hoti. “Na jāyati na mīyatī”ti vatvā puna “na cavati na upapajjatī”ti kasmā vuttanti āha **“idaṁ aparāparaṁ -pa- gahitan”**ti. **Padagamanenā**ti padasā gamanena. **Satthā saṅkhāralokassa antaṁ sandhāya vadati** upari sabbāni pakāsetukāmo. Saṅkhāralokassa hi anto nibbānaṁ.

Daḷhaṁ thiraṁ dhanu etassāti daḷhadhanvā, so eva “daḷadhammā”ti vutto. Tenāha **“daḷhadhanū”**ti. **Uttamappamāṇaṁ** nāma sahassathāmadhanu. Dhanuggaṇhanasippacittakatāya dhanuggaho, na dhanuggahaṇamattenāti āha **“dhanuggahoti dhanu-ācariyo”**ti. “Dhanuggaho”ti vatvā “sikkhito”ti vutte dhanusikkhāya sikkhitoti viññāyati. Sikkhā ca ettakena kālena sikkhantassa ukkaṁsagatā hotīti āha **“dvādasa vassāni dhanusippaṁ sikkhito”**ti. **Usabhappamāṇe**ti vīsati yaṭṭhiyo usabhaṁ, tasmiṁ usabhappamāṇe padese. **Vālaggan**ti vālakoṭiṁ. **Katahatthο**ti paricitahattho. **Katasarakkhepo**ti thiralakkhe ca calalakkhe ca paresaṁ

---

1. Saṁ-Ṭī 1. 158 piṭṭhepi passitabbaṁ.

dassanavasena sarakkhepassa katāvī. Tenāha **"dassitasippo"**ti, "katayoggo"ti keci. Asanti etenāti **asanaṁ,** kaṇḍo. **Tālacchādin**ti tālacchāyaṁ. Sā pana ratanamattā vidatthicaturaṅgulā.

Puratthimā samuddāti ekasmiṁ cakkavāḷe puratthimā samuddā. Samuddasīsena puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiṁ vadati. **Pacchimasamuddo**ti etthāpi eseva nayo. **Nippapañcatan**ti adantakāritaṁ. **Sampatte**ti tādisena javena gacchantena sampatte. **Anotatte**ti etthāpi "sampatte"ti padaṁ ānetvā sambandho, tathā "nāgalatādantakaṭṭhan"ti etthāpi. **Tadā**ti yadā so lokantagavesako ahosi, tadā. **Dīghāyutakālo**ti anekavassasahassāyukakālo. **Cakkavāḷalokassa**ti sāmaññavasena ekavacanaṁ, cakkavāḷalokānanti attho. Imasmiṁyeva cakkavāḷe nibbattipubbaparicayasiddhāya nikantiyā.

Sasaññimhi samanaketi na rūpadhammamattake, atha kho pañcakkhandhasamudāyeti dasseti. **Samitapāpo**ti samucchinnasaṁkilesadhammo. Chaṭṭhaṁ uttānameva.

Rohitassasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Suvidūrasuttavaṇṇanā

47. Sattame **suvidūravidūra**-saddānaṁ samānatthānaṁyeva ekattha gahaṇaṁ idha niddeso dūrāsannabhāvassa apekkhāsiddhattā idhādhippetassa dūrabhāvassa kenaci pariyāyena anāsannabhāvadassanatthaṁ katanti āha **"kenaci pariyāyena anāsannāni hutvā"**ti-ādi. Sesamettha uttānameva.

Suvidūrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Visākhasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame vākkaraṇacāturiyato vacanaguṇahetūnaṁ pūriyā[1]porī, poriyaṁ bhavāti porī, tāya **poriyā.** Tenāha **"paripuṇṇavācāyā"**ti, akkharapadaparipuṇṇāya vācāyāti attho. **Apalibuddhāyā**ti

---

1. Pūriyaṁ (Ka)

pittādīhi na vibaddhāya ananubuddhitāya. **Anelagalāyā**ti anelāya agalāya niddosāya agaḷitapadabyañjanāya ca. Therassa hi kathayato padaṁ vā byañjanaṁ vā na parihāyati. Tenāha “**anelagalāyāti niddosāya ceva agaḷitāya cā**”ti-ādi. Tattha **niddosāyā**ti atthato cabyañjanato ca vigatadosāya. **Apatitapadabyañjanāyā**ti avirahitapadabyañjanāya. Atha vā **anelagalāyā**ti na elaṁ dosaṁ galatīti anelagalā. Avicchinnavācāya anelagalāya yathā dandhamanussā mukhena kheḷaṁ gaḷantena vācaṁ bhāsanti, na evarūpāya, atha kho niddosāya visadavācāyāti attho. Vivaṭṭappakāsinī vācā na kadāci vivaṭṭamuttāti kavā āha “**vivaṭṭapariyāpannāyā**”ti vivaṭṭaṁ amuñcitvā pavattāyāti attho. Vivaṭṭappakāsinī hi vācā vivaṭṭaṁ paricchijja āpādentī pavattati. Navalokuttaradhammo sabbadhammehi samussitaṭṭhena abbhugataṭṭhena ca dhajo nāmāti āha “**abbhuggataṭṭhenā**”ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Visākhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Vipallāsasuttavaṇṇanā

49. Navame aniccādīni vatthūni niccanti-ādinā viparītato asantīti vipallāsā, saññāya vipallāso **saññāvipallāso.** Itaresupi tīsu eseva nayo. Evamete catunnaṁ vatthūnaṁ vasena cattāro, tesu vatthūsu saññādīnaṁ vasena dvādasa honti. Tesu aṭṭha sotāpattimaggena pahīyanti. **Asubhe subhan**ti saññācittavipallāsā sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. **Dukkhe sukhan**ti saññācittavipallāsā arahattamaggena pahīyantīti veditabbā. Sesamettha uttānameva.

Vipallāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Upakkilesasuttavaṇṇanā

50. Dasame **upakkiliṭṭhabhāvakaraṇenā**ti malīnabhāvakaraṇena. **Pañcavidhāya surāya catubbidhassa ca merayassā**ti ettha pūvasurā pīṭṭhasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṁyuttāti pañca surā. Pupphāsavo phalāsavo madhvāsavo guḷāsavoti cattāro āsavā catubbidhaṁ merayaṁ nāma. Tattha pūve bhājane pakkhipitvā tajjaṁ udakaṁ datvā madditvā katā **pūvasurā.** Evaṁ sesasurāpi. **Kiṇṇā**ti pana tassā surāya bījaṁ vuccati. Ye surā "medakā"tipi vuccanti, te pakkhipitvā katā **kiṇṇapakkhittā.** Dhātaki-āsavādinānāsambhārehi saṁyojitvā **sambhārasaṁyuttā.** Madhukatālanāḷikerādipuppharaso ciraparivāsito **pupphāsavo.** Panasādiphalaraso **phalāsavo.** Muddikāraso **madhvāsavo.** Ucchuraso **guḷāsavo.**

Upakkilesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rohitassavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Puññābhisandavagga

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

51. Dutiyassa paṭhame **puññābhisandā**ti vā puññanadiyo. Avicchedena niccaṁ pavattiyamānāni hi puññāni abhisandanaṭṭhena "puññābhisandā"ti vuttā. **Aparimitan**ti āḷhakagaṇanāya aparimitaṁ, yojanavasena panassa parimāṇaṁ atthi. Tathā hi heṭṭhā mahāpathaviyā upari ākāsena parato cakkavāḷapabbatena majjhe tattha tattha ṭhitehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā yojanato sakkā pamāṇaṁ kātuṁ. **Bheravārammaṇehī**ti saviññāṇakāviññāṇakehi bheravārammaṇehi. Tathā hi taṁ mahāsarīramacchakumbhīlayakkharakkhasamahānāgadānavādīnaṁ saviññāṇakānaṁ vaḷavāmukhapātālādīnaṁ aviññāṇakānañca bhera-ārammaṇānaṁ vasena "bahubheravan"ti vuccati. Sesametta uttānameva.

Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyapuññābhisandasuttavaṇṇanā

52. Dutiye **sotāpannassa saddhā adhippetā**ti sotāpannassa maggenāgatā saddhā adhippetā.

Dutiyapuññābhisandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Paṭhamasaṁvāsasuttādivaṇṇanā

53-54. Tatiye yathākammaṁ tā tā gatiyo aranti upagacchantīti ariyā, sattā. Ime pana kucchitā ariyāti **kadariyā,** thaddhamaccharino, thaddhena maccharena samannāgatāti attho. Thaddhamacchariyasadisaṁ hi

kucchitaṁ sabbadā nihīnaṁ natthi sabbaguṇānaṁ ādibhūtassa bhogasampatti-ādisabbasampattīnaṁ mūlabhūtassa dānassa nisedhanato. Tenāha **"Kadariyāti thaddhamaccharino"**ti. Ekacco hi attano vasanaṭṭhāne bhikkhū hatthaṁ pasāretvāpi na vandati. Aññattha gato vihāraṁ pavisitvā sakkaccaṁ vanditvā madhurappaṭisanthāraṁ karoti "kiṁ bhante amhākaṁ vasanaṭṭhānaṁ nāgacchatha, sampanno padeso, paṭibalāhaṁ ayyānaṁ yāgubhattādīhi upaṭṭhānaṁ kātun"ti. Bhikkhu "saddho ayaṁ upāsako"ti yāgubhattādīhi saṅgaṇhāti. Atheko thero tassa gāmaṁ gantvā piṇḍāya carati, so taṁ disvā aññena vā gacchati, gharaṁ vā pavisati. Sacepi sammukhībhāvaṁ āgacchati, hatthena vanditvā "ayyassa bhikkhaṁ detha, ahaṁ ekena kammena gacchāmī"ti pakkamati. Thero sakalagāmaṁ caritvā tucchapattova nikkhamati. Idaṁ tāva mudumacchariyaṁ nāma. Yena adāyakopi dāyako viya paññāyati. Idha pana thaddhamacchariyaṁ adhippetaṁ. Yena samannāgato bhikkhūsu piṇḍāya paviṭṭhesu "therā ṭhitā"ti vutte "kiṁ mayhaṁ pādā rajjantī"ti-ādīni vatvā silāthambho viya khāṇuko viya ca thaddho hutvā tiṭṭhati, sāmīcimpi na karoti, kuto dānaṁ. Ayamidha adhippeto. Tena vuttaṁ **"thaddhamaccharinoti thaddhena maccharena samannāgatāti attho"**ti. Maccharaṁ maccharaṁ macchariyanti atthato ekaṁ.

Paribhāsakāti bhikkhū gharadvāre ṭhite disvā "kiṁ tumhe kasitvā āgatā vapitvā lāyitvā, mayaṁ attanopi na labhāma, kuto tumhākaṁ, sīghaṁ nikkhamathā"ti-ādīhi santajjakā. **Yācakānaṁ vacanassa atthaṁ jānantī**ti ettha kiñcāpi bhikkhū gharadvāre ṭhitā tuṇhī honti, atthato pana "bhikkhaṁ dethā"ti vadanti nāma ariyāya yācanāya. Vuttaṁ hetaṁ "uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā"ti[1]. Tatra ye "mayaṁ pacāma, ime na pacanti, pacamāne patvā alabhantā kuhiṁ labhissatī"ti deyyadhammaṁ saṁvibhajanti, te vadaññū yācakānaṁ vacanassa atthaṁ jānanti nāma ñatvā kattabbakaraṇato. Catutthaṁ uttānameva.

Paṭhamasaṁvāsasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 162; Khu 11. 224 piṭṭhesu.

5. Samajīvīsuttādivaṇṇanā

55-56. Pañcame **anuggaṇhanatthan**ti nakulamātā nakulapitāti imesaṁ dvinnaṁ saṅgahatthāya. Na kulassa dārakassa pitā **nakulapitā. Nakulamātā**ti etthāpi eseva nayo. Sesamettha uttānameva. Chaṭṭhe natthi vattabbaṁ.

Samajīvīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Suppavāsāsuttādivaṇṇanā

57-60. Sattame **āyubhāgapaṭilābhinī hotī**ti āyukoṭṭhāsassa paṭilābhinī hoti. **Tividhalokan**ti sattasaṅkhārabhājanasaṅkhātaṁ tividhaṁ lokaṁ. **Viditaṁ katvā**ti vibhūtaṁ katvā. **Lokavidūnan**ti karaṇatthe sāmivacananti āha **"buddhehi pasatthā"**ti. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Suppavāsāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(7) 2. Pattakammavagga

1. Pattakammasuttādivaṇṇanā

61-64. Dutiyassa paṭhame ye aniṭṭhā na honti, te iṭṭhāti adhippetāti āha **"aniṭṭhapaṭikkhepena iṭṭhā"**ti. **Iṭṭhā**ti ca pariyiṭṭhā vā hotu mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. Gavesitampi hi iṭṭhanti vuccati, taṁ idha nādhippetaṁ. **Mane**ti manasmiṁ. **Kantā**ti vā kamanīyā, kāmetabbāti attho. **Manaṁ appāyantī**ti iṭṭhabhāvena manaṁ vaḍḍhenti. Kammasādhano idha **bhoga**-saddoti āha **"bhogāti bhuñjitabbā"**ti-ādi. **Dhammūpaghātaṁ katvā** kusaladhammaṁ vinodetvā. Upanijjhāyīyantīti[1]

---

1. Upanijjhāyantīti (Ka)

upajjhāyāti āha **"sukhadukkhesu upanijjhāyitabbattā"**ti, sukhadukkhesu uppannesu anussaritabbattāti attho. **Sandiṭṭhasambhattehī**ti ettha tattha tattha saṅgamma diṭṭhamattā nātidaḷhamittā **sandiṭṭhā,** suṭṭhā bhattā sinehavanto daḷhamittā **sambhattā.**

Visamalobhanti balavalobhaṁ. **Sukhitan**ti sañjātasukhaṁ. **Pīṇitan**ti dhātaṁ suhitaṁ[1]. Tathābhūto pana yasmā balasampanno hoti, tasmā **"balasampannaṁ karotī"**ti vuttaṁ.

Sobhane kāyikavācasikakamme ratohi sūrato ukārassa dīghaṁ katvā, tassa bhāvo **soraccaṁ,** kāyikavācasiko avītikkamo. So pana atthato susīlabhāvoti āha **"khantisoracce niviṭṭhāti adhivāsanakkhantiyañca susīlatāya ca niviṭṭhā"**ti. **Ekamattānan**ti ekaṁ cittanti attho. Rāgādīnaṁ hi pubbabhāgiyaṁ damanādi paccekaṁ icchitabbaṁ, na maggakkhaṇe viya ekajjhaṁ paṭisaṅkhāmukhena pajahanato. **Ekamattānan**ti vā vivekavasena ekaṁ ekākinaṁ attānaṁ. Tenevāha **"ekaṁ attanova attabhāvan"**ti-ādi. **Uparūpari bhūmīsū**ti chakāmasaggasaṅkhātāsu uparūparikāmabhūmīsu. Kammassa phalaṁ **aggaṁ** nāma. Taṁ panettha uccagāmīti āha **"uddhamaggamassā"**ti. Suvagge niyuttā, suvaggappayojanāti vā **sovaggikā. Dasannaṁ visesānan**ti dibba-āyuvaṇṇayasasukha-ādhipateyyānañceva iṭṭharūpādīnañca phalavi-asesānaṁ. Vaṇṇaggahaṇena cettha sako attabhāvavaṇṇo gahito, rūpaggahaṇena bahiddhā rūpārammaṇaṁ. Dutiyatatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Pattakammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Rūpasuttavaṇṇanā

6. Pañcame paminoti uḷāratādivisesaṁ etenāti pamāṇaṁ, rūpakāyo pamāṇaṁ etassāti **rūpappamāno.** Tato eva rūpe pasannoti **rūpappasanno. Ghoso**ti cettha thutighoso. **Lūkhan**ti paccayalūkhatā. **Dhammā**ti sīlādayo guṇadhammā adhippetā. Imesaṁ pana catunnaṁ puggalānaṁ nānākaraṇaṁ pāḷiyaṁyeva āgataṁ. Vuttaṁ hetaṁ—

---

1. Sutittaṁ (Ka)

“Katamo ca puggalo rūpappammāṇo rūpappasanno? Idhekacco puggalo ārohaṁ vā passitvā pariṇāhaṁ vā passitvā saṇṭhānaṁ vā passitvā pāripūriṁ vā passitvā tattha pamāṇaṁ gahetvā pasādaṁ janeti, ayaṁ vuccati puggalorūpappamāṇo rūpappasanto.

Katamo ca puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno? Idhekacco puggalo paravaṇṇanāya parathomanāya parapasaṁsanāya paravaṇṇahārikāya tattha pamāṇaṁ gahetvā pasādaṁ janeti, ayaṁ vuccati puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno.

Katamo ca puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno? Idhe kacco puggalo cīvaralūkhaṁ vā passitvā pattalūkhaṁ vā passitvā senāsanalūkhaṁ vā passitvā vividhaṁ vā dukkarakārikaṁ passitvā tattha pamāṇaṁ gahetvā pasādaṁ janeti, ayaṁ vuccati puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno.

Katamo ca puggalo dhammappamāṇo dhammappasanno? Idhekacco puggalo sīlaṁ vā passitvā samādhiṁ vā passitvā paññaṁ vā passitvā tattha pamāṇaṁ gahetvā pasādaṁ janeti, ayaṁ vuccati puggalo dhammappamāṇo dhammappasanno”ti[1].

Tattha **ārohan**ti uccataṁ. Sā ca kho tasmiṁ tasmiṁ kāle pamāṇayuttā daṭṭhabbā. **Pariṇāhan**ti nātikisathūlatāvasena pīṇataṁ. **Saṇṭhānan**ti tesaṁ tesaṁ aṅgapaccaṅgānaṁ susaṇṭhitataṁ dīgharassavaṭṭādiyuttaṭṭhānesu tathābhāvaṁ. **Pāripūrin**ti sabbesaṁ sarīrāvayavānaṁ paripuṇṇataṁ avikalataṁ. **Tattha pamāṇaṁ gahetvā**ti tasmiṁ rūpe rūpasampattiyaṁ pamāṇabhāvaṁ upādāya. **Pasādaṁ janetī**ti adhimokkhaṁ janeti uppādeti.

Paravaṇṇanāyāti “asuko ediso ca ediso cā”ti parassa guṇavacanena. **Parathomanāyā**ti parammukhā parassa silāghuppādakena abhitthavanena parena thutivasena, gāthādi-upanibandhanena vuttāya thomanāyāti vuttaṁ hoti. **Parapasaṁsanāyā**ti parammukhā parassa guṇasaṁkittanena.

---

1. Abhi 3. 161 piṭṭhe.

Paravaṇṇahārikāyāti paramparavaṇṇahārikāya paramparāya parassa kittanasaddassa upasaṁhārena. **Tatthā**ti tasmiṁ thutighose.

Cīvaralūkhanti thūlajiṇṇabahutunnakatādicīvarassa lūkhabhāvaṁ. **Pattalūkhan**ti anekaganthikāhaṭatādipattassa lūkhabhāvaṁ. **Vividhaṁ vā dukkarakārikan**ti dhutaṅgādivasena pavattanānāvidhaṁ dukkaracariyaṁ. **Sīlaṁ vā passitvā**ti sīlapāripūrivasena visuddhaṁ kāyavacīsucaritaṁ ñāṇacakkhunā passitvā, jhānādi-adhigamasuddhisamādhiṁ vā vipassanābhiññāsaṅkhātaṁ paññaṁ vā passitvāti attho.

Evametasmiṁ catuppamāṇe lokasannivāse buddhesu appasannā mandā, pasannā bahukā. Rūpappamāṇassa hi buddharūpato uttari pasādāvahaṁ rūpaṁ nāma natthi. Ghosappamāṇassa buddhānaṁ kittighosato uttari pasādāvaho ghoso nāma natthi. Lūkhappamāṇassa kāsikāni vatthāni mahārahāni kañcanabhājanāni tiṇṇaṁ utūnaṁ anucchavike sabbasampattiyutte pāsādavare pahāya paṁsukūlacīvaraselamayapattarukkhamūlādisenāsanasevino buddhassa bhagavato lūkhato uttari pasādāvahaṁ aññaṁ lūkhaṁ nāma natthi. Dhammappamāṇassa sadevake loke asādhāraṇasīlādiguṇassa Tathāgatassa sīlādiguṇato uttari pasādāvaho añño sīlādiguṇo nāma natthi. Iti bhagavā imaṁ catuppamāṇikaṁ lokasannivāsaṁ muṭṭhinā gahetvā viya ṭhitoti.

Pamāṇiṁsūti pamāṇaṁ aggahesuṁ. **Niyakajjhatte tassa guṇaṁ na jānātī**ti tassa abbhantare pavattamānaṁ sīlādiguṇaṁ na jānāti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Rūpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Ahirājasuttavaṇṇanā

67. Sattame **daṭṭhavisānevā**ti avadhāraṇena diṭṭhavisādayo nivatteti. Kaṭṭhamukhādayo hi cattāro āsīvisā daṭṭhaviso, diṭṭhaviso, phuṭṭhaviso, vātavisoti paccekaṁ catubbidhā hontīti

visavegavikāravasena soḷasa vuttā, tesu daṭṭhavisānaṁyeva idha gahaṇaṁ, na itaresanti dasseti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Ahirājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Devadattasuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **kāle sampatte**ti gabbhassa paripākagatattā vijāyanakāle sampatte. **Potakan**ti assatariyā puttaṁ. "Phalaṁ ve kadaliṁ hantī"ti-ādigāthāya kukkujakeneva pattavaṭṭipasavassa ucchinnattā phaluppatti kadaliyā parābhavāya hotīti āha **"phalaṁ ve kadaliṁ hantī"**ti. **Kukkujakaṁ** nāma kadaliyā pupphanāḷaṁ. Tathā phalapākapariyosānattā osadhīnaṁ **"phalaṁ veḷuṁ naḷan"**ti vuttaṁ. Ayaṁ panettha piṇḍattho—yathā attano phalaṁ kadaliveḷunaḷe vināseti, gabbho ca assatariṁ, evaṁ attano kammabhūto sakkāro asappurisaṁ vināsetīti.

Devadattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Padhānasuttavaṇṇanā

69. Navame padahati etehīti **padhānāni. Uttamavīriyāni** seṭṭhavīriyāni visiṭṭhassa atthassa sādhanato. **Kilesānaṁ saṁvaratthāyā**ti yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṁ satiyā upaṭṭhānena kilesānaṁ saṁvaraṇatthāya. **Pajahanatthāyā**ti kāmavitakkādīnaṁ vinodanatthāya. **Padhānan**ti tasseva pajahanassa sādhanavasena pavattavīriyaṁ. **Kusalānaṁ dhammānaṁ brūhanatthāyā**ti bojjhaṅgasaṅkhātānaṁ kusaladhammānaṁ vaḍḍhanatthāya. **Padhānan**ti tasseva vaḍḍhanassa sādhanavasena pavattavīriyaṁ.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Adhammikasuttavaṇṇanā

70. Dasame **visaman**ti bhāvanapuṁsakametaṁ. Tenāha **visamā hutvā"**ti. **Asamayenā**ti akāle. Bhummatthe hetaṁ karaṇavacanaṁ.

Pakaṭṭhaṁ padhānaṁ añjasaṁ etesanti pañjasā, añjasaṁ pagatā paṭipannāti vā pañjasā, pakatimaggagāmino. Na pañjasā **apañjasā,** amaggappaṭipannā. Te pana yasmā maggato apagatā nāma honti, tasmā vuttaṁ **"maggato apagatā"**ti-ādi.

Gāthāsu pana evamettha sambandho veditabbo. **Gunnaṁ ce taramānānan**ti gāvīsu mahoghaṁ tarantīsu. **Jimhaṁ gacchati puṅgavo**ti yadi yūthapati ubhabho kuṭilaṁ gacchati. **Sabbā tājimhaṁ gacchantī**ti sabbā tā gāviyo kuṭilameva gacchanti. Kasmā? **Nette**[1] **jimhaṁ gate sati** tassa kuṭilagatattā. So hi tāsaṁ paccayiko upaddavaharo ca. **Evamevan**ti yathā cetaṁ, evameva yo manussesu padhānasammato, yadi so adhammacārī siyā, ye tassa anujīvino, sabbepi adhimmikā honti. Sāmisampadā hi pakatisampadaṁ sampādeti. Yasmā etadevaṁ, tasmā **sabbaṁ raṭṭhaṁ dukkhaṁ seti, rājā ce hoti adhammiko.**

Adhammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pattakammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(8) 3. Apaṇṇakavagga

1. Padhānasuttādivaṇṇanā

71-72. Tatiyavaggassa paṭhame yavati tena phalaṁ missitaṁ viya hotīti **yoni,** ekantikaṁ kāraṇaṁ. **Assā**ti yathāputtassa bhikkhuno. **Paripuṇṇan**ti avikalaṁ anavasesaṁ. Āsave khepetīti **āsavakkhayo,** aggamaggo. Idha pana arahattaphalaṁ adhippetanti āha **"arahattatthāyā"**ti dutiyaṁ uttānameva.

Padhānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Netha (Ka)

3. Sappurisasuttādivaṇṇanā

73-75. Tatiye **pañhatthāya abhinīto**ti pañhakaraṇatthāya abhimukhaṁ nīto. **Alambitaṁ katvā**ti alambaṁ katvā, ayameva vā pāṭho, vipalambaṁ akatvāti attho. **Avajānātī**ti avaññaṁ karoti, nindatīti attho. Catutthapañcame natthi vattabbaṁ.

Sappurisasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Kusinārasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe nagaraṁ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti **upavattanaṁ.** Yatheva hi kalambanaditīrato[1] rājamātuviharadvārena Thūpārāmaṁ gantabbaṁ hoti, evaṁhiraññavatikāya pārimatīrato sālavanaṁ uyyānaṁ, yathā Anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāya, evaṁ taṁ uyyānaṁ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṁ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṁ uyyānato sālapanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṁ "upavattanan"ti vuccati. **Antare**ti dvinnaṁ sālarukkhānaṁ vemajjhe. Tattha hi paññāpiyamānassa mañcassa ekā sālapanti sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge. Tatrapi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa. Apica **samakasālā** nāma mūlakhandhaviṭapapattehi aññamaññaṁ saṁsibbitvā ṭhitasālātipi vadanti.

Dveḷhakanti dvīdhāgāho, anekaṁsaggāhoti attho. **Vimatī**ti saṁsayāpattīti āha **"vinicchituṁ asamatthatā"**ti. **Taṁ vo vadāmī**ti taṁ saṁsayavantaṁ bhikkhuṁ sandhāya vo tumhe vadāmīti. **Nikkaṅkhabhāvapaccakkhakaraṇan**ti buddhādīsu tesaṁ bhikkhūnaṁ nikkaṅkhabhāvassa paccakkhakāriyā yāthāvato tamatthaṁ paṭivijjhitvā ṭhitaṁ sabbaññutaññāṇameva. **Etthā**ti etasmiṁ atthe.

Kusinārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Kañjappanaditīrato (Ka) Dī-Ṭṭha 2. 163 piṭṭhe passitabbaṁ.

7. Acinteyyasuttavaṇṇanā

77. Sattame **lokacintā**ti lokasannivesappaṭisaṁyuttā vīmaṁsā. Tenāha **"kena nu kho candimasūriyā"**ti-ādi. **Nāḷikerādayo**ti **ādi-**saddena avuttānaṁ osadhitiṇavanappati-ādīnaṁ saṅgaho. **Evarūpā lokacintā**ti edisā vuttasadisā aññāpi sā lokacintā.

Acinteyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Dakkhiṇasuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **dānasaṅkhātāya dakkhiṇāyā**ti deyyadhammasaṅkhātāya dakkhiṇāya. Visuddhi nāma mahājutikatā. Sā pana mahapphalatāya veditabbāti āha **"mahapphalabhāvenā"**ti. **Visujjhatī**ti na kilissati, amalinā mahājutikā mahāvipphārā hotīti attho. **Sucidhammo**ti rāgādi-asucividhamanena sucisabhāvo. **Lāmakadhammo**ti hīnasabhāvo pāpakiriyāya. Akusaladhammā hi ekantanihīnā. Jūjako sīlavā kalyāṇadhammo na hoti, tassa mahābodhisattassa attano vuttadānaṁ dānapāramiyā matthakaṁ gaṇhantaṁ mahāpathavikampanasamatthaṁ jātaṁ. Svāyaṁ dāyakaguṇoti āha **"vessantaramahārājā kathetabbo"**ti-ādi. **Uddharatī**ti bahulaṁ pāpakammavasena laddhabbavinipātato uddharati, tasmā natthi mayhaṁ kiñci cittassa aññatthattanti adhippāyo.

Petadakkhiṇanti pete uddissa dātabbadakkhiṇaṁ. **Pāpitakāleyevā**ti "idaṁ dānaṁ asukassa petassa hotū"ti taṁuddisanavasena pattiyā pāvitakāleyeva. **Assā**ti petassa. **Pāpuṇī**ti phalasampattilabhāpanavasena pāpuṇi. Ayaṁ hi pete uddissa dāne dhammatā. Tadā Kosalarañño pariccāgavasena ativiya dānajjhāsayataṁ buddhappamukhassa ca saṁghassa ukkaṁsagataguṇavisiṭṭhataṁ sandhāyāha **"asadisadānaṁ kathetabban"**ti.

Dakkhiṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vaṇijjasuttādivaṇṇanā

79-80. Navame **taṁsadisā**ti yādisā vaṇijjā payuttā ayathādhippāyā aññā vā sampajjati, tadisāvāti attho. **Chedaṁ gacchatī**ti vināsaṁ pāpuṇāti. Adhippāyato parā visiṭṭhāti **parādhippāyo.** Tenevāha **"ajjhāsayato adhikataraphalā hotī"**ti. **Cīvarādinā paccayena vadeyyāsī**ti cīvarādipaccayahetu maṁ vadeyyāsi pattheyyāsi. Atha vā yadā cīvarādinā paccayena attho hoti, tadā maṁ yāceyyāsīti attho. Sesaṁ suviññeyyameva. Dasamaṁ uttānameva.

Vaṇṇijjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Apaṇṇakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(9) 4. Macalavagga

1-5. Pāṇātipātasuttādivaṇṇanā

81-86. Catutthassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Pañcame[1] "nīce kule paccājāto"ti-ādikena appakāsabhāvena tamatīti tamo, tena tamena yuttoti **tamo** puggalo vuccati. Tathā hi taṁyogato puggalassa tabbohāro yathā "maccherayogato maccharo"ti, tasmā **tamo**ti appakāsabhāvena tamo tamabhūto andhakāraṁ viya jāto, andhakārattaṁ vā pattoti attho. Vuttalakkhaṇaṁ tamameva paramparato ayanaṁ gati niṭṭhā etassati **tamaparāyaṇo.** Ubhayenapi tamaggahaṇena khandhatamo kathito, na andhakāratamo. **Khandhatamo**ti ca sampattirahitā khandhappavattiyeva daṭṭhabbā. "Ucce kule paccājāto"ti-ādikena pakāsabhāvenajotetīti joti, tena jotināyuttoti-ādi sabbaṁ vuttanayena veditabbaṁ. **Itare dve**ti jotitamaparāyaṇo, jotijotiparāyaṇoti itare dve puggale.

Veṇuvettādivilīvehi peḷabhājanādikārakā **vilīvakārakā.** Migamacchādīnaṁ nisādanato **nesādā,** māgavikamacchabandhādayo. Rathesu

---

1. Saṁ-Ṭī 1. 194 piṭṭhepi.

cammena nahaṇakaraṇato[1] **rathakārā,** cammakārā. **Pu**-iti karīsassa nāmaṁ, taṁ kusenti apanentīti **pukkusā,** pupphachaḍḍakā. **Dubbaṇṇo**ti vurūpo. **Okoṭimako**ti ārohābhāvena heṭṭhimako, rassakāyoti attho. Tenāha **"lakuṇḍako"**ti. Laku viya ghaṭikā viya ḍeti pavattatīti **lakuṇḍako,** rasso. Kaṇati nimīlatīti **kāṇo.** Taṁ panassa nimīlanaṁ ekena akkhinā dvīhipi vāti āha **"ekacchikāṇo vā ubhayacchikāṇo vā"**ti. Kuṇanaṁ kuṇo, hatthavekallaṁ, so etassa atthīti **kuṇī. Khañjo** vuccati pādavikalo. Heṭṭhimakāyasaṅkhāto sarīrassa pakkho padeso hato assāti **pakkhahato.** Tenāha **"pīṭhasappī"**ti. Padīpe padīpane etabbaṁ netabbanti **padīpeyyaṁ,** telakapālādi-upakaraṇaṁ. **Vuttan**ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ.

Āgamanavipattīti āgamanaṭṭhānavasena vipatti "āgamo etthā"ti katvā. **Pubbuppannapaccayavipattī**ti paṭhamuppannapaccayavasena viparāvatti. Caṇḍāsādisabhāvā hissa mātāpitaro paṭhamuppannapaccayo. **Pavattapaccayavipattī**ti pavatte sukhapaccayavipatti. Tādise nihīnakule uppannopi koci vibhavasampanno siyā, ayaṁ pana duggato durūpo. **Ājīvupāyavipattī**ti ājīvanupāyavasena vipatti. Sukhena hi jīvikaṁ pavattetuṁ upāyabhūtā hatthisippādayo imassa natthi, pupphachaṭṭanasilākoṭṭhanādikammaṁ pana katvā jīvikaṁ pavatteti. Tenāha **"kasiravuttike"**ti. **Attabhāvavipattī**ti upadhivipatti. **Dukkhakāraṇasamāyogo**ti kāyikacetasikadukkhuppattiyā paccayasamodhānaṁ. **Sukhakāraṇavipattī**ti sukhapaccayaparihāni. **Upabhogavipattī**ti upabhogasukhassa vināso anupaladdhi. Joti ceva jotiparāyaṇabhāvo ca **sukkapakkho.** Chaṭṭhaṁ uttānameva.

Pāṇātipātasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Puttasuttavaṇṇanā

87. Sattame **ma-kāro padasandhikaro** "aññamaññan"ti-ādīsu viya. **Niccalasamaṇo**ti thirasamaṇo. Abhisiñcitabboti **abhiseko**ti

---

1. Hananakaraṇato (Saṁ-Ṭī 1. 194 piṭṭhe)

kammasādhano abhisekasaddo. Tenāha **“abhisekaṁ kātuṁ yutto”**ti.

Bākulatthero viyāti thero hi mahāyasassī, tassa puttadhītaro nattupanattakā sukhumasāṭakehi cīvarāni kāretvā rajāpetvā samugge pakkhipitvā pahiṇanti. Therassa nahānakāle nahānakoṭṭhake ṭhapenti. Thero tāni nivāseti ceva pārūpati ca. Tenevetaṁ vuttaṁ.

Khadiravanamagge sīvalitthero viyāti satthari kira taṁ maggaṁ paṭipanne devatā “amhākaṁ ayyassa sīvalittherassa sakkāraṁ karissāmā”ti cintetvā ekekayojane vihāraṁ kāretvā ekayojanato uddhaṁ gantuṁ adatvā pātova uṭṭhāya dibbāni yāgu-ādīni gahetvā “amhākaṁ ayyo sīvalitthero kahaṁ nisinno”ti vicaranti. Thero attano abhihaṭaṁ duddhappamukhassa bhikkhusaṁghassa dāpesi. Evaṁ satthā saparivāro tiṁsayojanikaṁ kantāraṁ sīvalittherassa puññaphalaṁ anubhavamānova agamāsi. Tenevetaṁ vuttaṁ.

Aṭṭhakanāgarasutte ānandatthero viyāti aṭṭhakanāgarako kira gahapati therassa dhammadesanāya pasīditvā pañcasatagghanakaṁ vihāraṁ kāretvā adāsi. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Pilindavacchatthero viyāti therassa kira iddhānubhāvena pasannā manussā sappi-ādīni bahūni bhesajjāni abhihariṁsu. Pakatiyāpi ca āyasmā pilindavaccho lābhī hoti pañcannaṁ bhesajjānaṁ, laddhaṁ laddhaṁ parisāya vissajjeti. Tenetaṁ vuttaṁ **“gilānapaccayaṁ pilindavacchatthero viyā”**ti.

Tiṇṇampi sannipātena nibbattānīti pittādīnaṁ tiṇṇampi visamānaṁ sannipātena jātāni. Atisītādibhāvena utūnaṁ pariṇāmoti āha **“atisīta-ati-uṇha-ututo jātānī”**ti. Purima-ututo visadiso utu utupariṇāmo, tato jātāni **utupariṇāmajāni,** visabhāga-ututo jātānīti attho. Jaṅgaladesavāsīnaṁ hi anūpadese vasantānaṁ visabhāgova utū uppajjati, anūpadesavāsīnañca jaṅgaladeseti. Evaṁ malayasamuddatīrādivasenapi utuvisabhāgatā uppajjatiyeva. Tato jātāni utupariṇāmajāni nāma.

Attano pakaticariyānaṁ visamaṁ kāyassa pariharaṇavasena **visamaparihārajāni.** Tāni pana accāsana-atiṭṭhānādinā veditabbānīti āha **"accāsanatiṭṭhānādikā"**ti. **Ādi**-saddena mahābhāravahaṇasudhākoṭṭana adesakālacaraṇādīni saṅgaṇhāti. Parassa upakkamato nibbattāni **opakkamikāni,** ayaṁ coroti vā pāradārikoti vā gahetvā jaṇṇukakapparamuggarādīhi nippothana-upakkamaṁ paccayaṁ katvā uppannānīti attho. Tenāha **"vadhabandhanādi-upakkamena nibbatānī"**ti. **Kevalan**ti bāhiraṁ paccayaṁ anapekkhitvā kevalaṁ, tena vināti attho. Tenāha **"pubbekatakammavipākavaseneva jātānī"**ti.

Puttasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Saṁyojanasuttādivaṇṇanā

88-90. Aṭṭhame sotāpanno catūhi vātehi indakhīlo viya parappavādehi akampiyo acalasaddhāya samannāgatattā sāsane laddhappatiṭṭho **samaṇamacalo** nāmāti āha **"sāsane laddhappatiṭṭhattā"**ti-ādi. **Thaddhabhāvakarānaṁ kilesānaṁ sabbaso samucchinnattā**ti cittassa thaddhabhāvakarānaṁ uddhambhāgiyakilesānaṁ sabbaso abhāvā **samaṇasukhumālo** nāma sukhumālabhāvappattito. Navamadasamāni suviññeyyāneva.

Saṁyojanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Macalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(10) 5. Asuravagga

1. Asurasuttādivaṇṇanā

91-92. Pañcamassa paṭhamadutiyāni uttānatthāneva.

Asurasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dutiyasamādhisuttavaṇṇanā

93. Tatiye **appaṭivānī**ti bhāvappadhāno niddesoti āha **"anivattanatā"**ti. "Appaṭivānitā"ti vattabbe "appaṭivānī"ti vuttaṁ. Tathā hi vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamanaṁ nivattanaṁ paṭivānaṁ, taṁ assa atthīti paṭivānī, na paṭivānī appaṭivānī, tassa bhāvo **appaṭivānitā,** anivattanāti attho. **Appaṭivānī**ti vā itthiliṅgavasene vāyaṁ niddeso. Antarāyeva paṭigamanaṁ nivattanaṁ paṭivānī, na pāṭivānī **appaṭivānī,** anivattanāti attho.

Dutiyasamādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Tatiyasamādhisuttavaṇṇanā

94. Catutthe **saṇṭhapetabban**ti sammadeva ṭhapetabbaṁ. Yathā pana ṭhapitaṁ saṇṭhapitaṁ hoti, taṁ dassetuṁ **"sannisādetabban"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sannisādetabban**ti samādhippaṭipakkhe kilese sannisīdāpentena cittaṁ gocarajjhatte sannisīdāpetabbanti. **Ekodi kātabban**ti abyaggabhāvāpādanena ekaggaṁ kātabbaṁ. **Samādahitabban**ti abyaggabhāvāpādanena ekaggaṁ kātabbaṁ. **Samādahitabban**ti yathā ārammaṇe suṭṭhu appitaṁ hoti, evaṁ sammā sammadeva ādahitabbaṁ, suṭṭhu āropetabbaṁ samāhitaṁ kātabbanti attho.

Tatiyesamādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Chavālātasuttādivaṇṇanā

95-96. Pañcame **chavālātan**ti chavānaṁ daḍḍhaṭṭhāne alātaṁ. Tenevāha **"susāne alātan"**ti. **Majjhaṭṭhāne gūthamakkhitan**ti pamāṇena aṭṭhaṅgulamattaṁ dvīsu ṭhānesu ādittaṁ majjhe gūthamakkhitaṁ. **Kaṭṭhatthan**ti kaṭṭhena kātabbakiccaṁ. Sesamettha uttānameva. Chaṭṭhaṁ uttānameva.

Chavālātasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khippanisantisuttādivaṇṇanā

97-100. Sattame **khippanisantī**ti khippapañño. Tenāha **"khippanisāmano"**ti-ādi. **Anurūpadhamman**ti lokuttarādhigamassa anucchavikasabhāvaṁ. Kalyāṇā sundarā parimaṇḍalapadabyañjanā vācā assāti **kalyāṇavāco.** Tenāha **"sundaravacano"**ti. Kalyāṇaṁ madhuraṁ vākkaraṇaṁ udāhāraghoso assāti **kalyāṇavākkaraṇo.** Guṇaparipuṇṇabhāvena pūre puṇṇabhāve bhavāti porī, tāya **poriyā.** Tenāha **"guṇaparipuṇṇāyā"**ti. Pure bhavattā poriyā nāgarikitthiyā sukhumālattanena sadisāti porī, tāya **poriyā.** "Sukhumālattanenā"ti iminā tassā vācāya mudusaṇhabhāvo vutto. **Apalibuddhāyā**ti pittasemhādīhi na paliveṭhitāya. **Adosāyā**ti sandiddhavilambitādidosarahitāya. **Agaḷitapadamyañjanāyā**ti apatitapadabyañjanāya avirahitapadabyañjanāya. Ubhayametaṁ anelagalāyāti imasseva atthavacanaṁ. **Anelagalāyā**ti hi anelāya ceva agalāya cāti attho. **Atthaṁ viññāpetuṁ samatthāyā**ti ādimajjhapariyosānaṁ pākaṭaṁ katvā bhāsitatthassa viññāpanasamatthāya. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Khippanisantisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asuravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Valāhakavagga

1-2. Valāhakasuttadvayavaṇṇanā

101-2. Tatiyapaṇṇāsakassa paṭhame **gajjitā**ti thanitā. Tattha gajjitvā novassanabhāvo nāma pāpako. Manussā hi yadā devo gajjati, tadā "suvuṭṭhikā bhavissatī"ti bījāni nīharitvā vapanti. Atha deve avassante khette bījāni khetteyeva nassanti, gehe bījāni geheyeva nassantīti dubbhikkhaṁ hoti. Nogajjitvā vassanabhāvopi pāpako. Manussā hi imasmiṁ kāle "dubbuṭṭhikā bhavissatī"ti ninnaṭṭhānesuyeva vappaṁ karonti. Atha devo vassitvā sabbabījāni mahāsamuddaṁ pāpeti, dubbhikkhameva hoti. Gajjitvā vassanabhāvo pana bhaddako. Tadā hi subhikkhaṁ hoti. Nogajjitvā novassanabhāvo ekantapāpakova. **Bhāsitā hoti no kattā**ti "idāni ganthadhuraṁ pūressāmi, vāsadhuraṁ pūressāmī"ti kathetiyeva, na uddesaṁ gaṇhāti, na kammaṭṭhānaṁ bhāveti.

Kattā hoti no bhāsitāti "ganthadhuraṁ pūressāmi, vāsadhuraṁ vā"ti na bhāsati, sampatte pana kāle samattaṁ sampādeti. Iminā nayena itarepi veditabbā. Atha vā sabbaṁ panetaṁ paccayadāyakeheva kathitaṁ. Eko hi "asukadivase nāma dānaṁ dassāmī"ti saṁghaṁ nimanteti, sampatte kāle no karoti. Ayaṁ puggalo puññena parihāyati, bhikkhusaṁgho pana lābhena parihāyati. Aparo saṁghaṁ animantetvā sakkāraṁ katvā "bhikkhū ānessāmī"ti na labhi, sabbe aññattha nimantitā honti ayampi puññena parihāyati, saṁghopi lābhena parihāyati. Aparo paṭhamaṁ saṁghaṁ nimantetvā pacchā sakkāraṁ katvā dānaṁ deti, ayaṁ kiccakārī hoti. Aparo neva saṁghaṁ nimanteti, na dānaṁ deti, ayaṁ pāpapuggaloti veditabbo. Dutiyaṁ uttānameva.

Valāhakasuttadvayavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kumbhasuttavaṇṇanā

103. Tatiye **rittako**ti anto ritto. **Pihitamukho**ti pidahitvā ṭhapito. **Apārutamukho**ti vivaritvā ṭhapito, upamitapuggalesu panettha antoguṇasāravirahito ca **tuccho,** bāhirasobhanatāya **pihito** puggaloti veditabbo. Sesesupi eseva nayo.

Kumbhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Udakarahadasuttavaṇṇanā

104. Catutthe udakarahado jaṇṇukamattepi udake sati paṇṇarasasambhinnavaṇṇattā vā bahalattā vā udakassa apaññāyamānatalo **uttāno gambhīrobhāso** nāma hotīti āha **"purāṇapaṇṇarasa -pa- gambhīrobhāso nāmā"**ti. Tiporisacatuporise pana udake sati acchattā udakassa paññāyamānatalo **gambhīro uttānobhāso** nāma hotīti āha **"acchavippasannamaṇivaṇṇa-udako uttānobhāso nāmā"**ti. Ubhayakāraṇasambhavato pana itare dve veditabbā. Puggalepi kilesussadabhāvato guṇagambhīratāya ca abhāvato guṇagambhīrānaṁ sadisehi abhikkamanādīhi yutto **uttāno gambhīrobhāso** nāma. Iminā nayena sesā veditabbā.

Udakarahadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Ambasuttādivaṇṇanā

105-106. Pañcame **āmakaṁ hutvā**ti anto āmaṁ hutvā. **Pakkaṁ āmavaṇṇī**ti anto pakkaṁ bahi āmasadisaṁ. Tattha yathā ambe apakkabhāvo āmatā hoti, evaṁ puggalepi puthujjanatā. Yathā ca tattha pakkasadisatā pakkavaṇṇitā, evaṁ puggalepi ariyānaṁ abhikkamanādisadisatā pakkavaṇṇitāti iminā nayena sesā veditabbā. Chaṭṭhaṁ uttānameva.

Ambasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mūsikasuttavaṇṇanā

107. Sattame **āvāṭaṁ khanatī**ti attano āsayaṁ bilakūpaṁ khanati. **Na ca tattha vasatī**ti tattha avasitvā kismiñcideva ṭhāne vasati, evaṁ biḷārādi-amittavasaṁ gacchati. **Vasitā no gādhaṁ kattā**ti sayaṁ na khanati, parena kate bile vasati, evaṁ jīvitaṁ rakkhati. Tatiyā dvepi karontī jīvitaṁ rakkhati. Catutthī dvepi akarontī amittavasaṁ gacchati. Imāya pana upamāya upamitesu puggalesu paṭhamo yathā sā mūsikā gādhaṁ khanati, evaṁ navaṅgaṁ satthusāsanaṁ uggaṇhāti. Yathā pana sā tattha na vasati, kismiñcideva ṭhāne vasantī amittavasaṁ gacchati, tathā ayampi pariyattivasena ñāṇaṁ pesetvā catusaccadhammaṁ na paṭivijjhati, lokāmisaṭṭhānesu vicaranto maccumārakilesamāradevaputtamārasaṅkhātānaṁ vasaṁ gacchati. Dutiyo yathā mūsikā gādhaṁ na khanati, evaṁ navaṅgaṁ satthusāsanaṁ na uggaṇhāti. Yathā pana parena khanite bile vasantī jīvitaṁ rakkhati, evaṁ parassa kathaṁ sutvā catusaccadhammaṁ paṭivijjhitvā tiṇṇaṁ mārānaṁ vasaṁ atikkamati. Iminā nayena tatiyacatutthesupi opammasaṁsandanaṁ veditabbaṁ.

Mūsikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Balībaddasuttavaṇṇanā

108. Aṭṭhame balībaddo tāva yo attano gogaṇaṁ ghaṭṭeti ubbejeti, paragoṇe pana sūrato sukhasīlo hoti, ayaṁ **sagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo** nāma. Puggalopi attano parisaṁ ghaṭṭento vijjhanto pharuse samudācaranto, paraparisāya pana soraccaṁ nivātavuttitaṁ āpajjanto **sagavacaṇḍo** nāmāti iminā nayena sesāpi veditabbā.

Balībaddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

109. Navame rukkho tāva **pheggu sāraparivāro**ti vanajeṭṭhakarukkho sayaṁ pheggu hoti, parivārarukkhā panassa sārā honti. Iminā

nayena sesā veditabbā. Puggalesu pana sīlasāravirahitato pheggutā, sīlācārasamannāgamena ca sāratā veditabbā.

Rukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Āsīvisasuttavaṇṇanā

110. Dasame yassa visaṁ pajjalitatiṇukkāya aggi viya sīghaṁ abhiruhitvā akkhīni gahetvā khandhaṁ gahetvā sīsaṁ gahetvā ṭhitanti vattabbataṁ āpajjati maṇisappādīnaṁ visaṁ viya mantaṁ pana parivattetvā kaṇṇavātaṁ datvā daṇḍakena pahaṭamatte otaritvā daṭṭhaṭṭhāneyeva tiṭṭhati, ayaṁ **āgataviso na ghoraviso** nāma. Yassa pana visaṁ saṇikaṁ abhiruhati, āruḷhāruḷhaṭṭhāne pana āsitta-udakaṁ viya hoti udakasappādīnaṁ viya, dvādasavassaccayenapi kaṇṇaviddhakhandhapiṭṭhikādīsu paññāyati, mantaparivattanādīsu ca kariyamānesu sīghaṁ na otarati, ayaṁ **ghoraviso na āgataviso** nāma. Yassa pana visaṁ sīghaṁ abhiruhati, na sīghaṁ otarati aneḷakasappādīnaṁ visaṁ viya, ayaṁ **āgataviso ca ghoradiso ca. Aneḷakasappo** nāma mahā-āsīviso. Yassa visaṁ mandaṁ hoti, ohāriyamānampi sukheneva otarati nīlasappadhamanisappādīnaṁ visaṁ viya, ayaṁ **neva āgataviso na ghoraviso. Nīlasappo** nāma sākhavaṇṇo rukkhaggādīsu vicaraṇasappo.

Āsīvisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Valāhakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(12) 2. Kesivagga

1. Kesisuttādivaṇṇanā

111-117. Dutiyassa paṭhame **assadamme**ti dammanayogge asse. **Sāretī**ti sikkhāpeti pavatteti. Sesamettha uttānameva. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Kesisuttāsittādivaṇṇanā diṭṭhitā.

8. Saṁvejanīyasuttādivaṇṇanā

118-120. Aṭṭhame **saddhassā**ti buddhādīsu pasannacittassa vattasampannassa, yassa pāto vuṭṭhāya cetiyaṅgaṇavattādīni sabbavattāni katāneva paññāyanti. **Dassanīyānī**ti dassanārahāni. **Saṁvego** nāma sahottappaṁ ñaṇaṁ. Abhijātiṭṭhānādīnipi tassa uppattihetūni bhavantīti sikkhāpento āha **"saṁvegajanakānī"**ti. **Ṭhānānī**ti kāraṇāni, padesaṭṭhānāni vā. Navamadasamāni suviññeyyāni.

Saṁvejanīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kesivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(13) 3. Bhayavagga

1. Attānuvādasuttavaṇṇanā

121. Tatiyassa paṭhame **attānaṁ anuvadantassa uppajjanakabhayan**ti attānaṁ anuvadantassa pāpakammino uppajjanakabhayaṁ. **Dvattiṁsakammakāraṇe**[1] **paṭicca uppajjanakabhayan**ti agārikānaṁ vasena vuttaṁ, anagārikānaṁ pana vinayadaṇḍaṁ paṭicca uppajjanakabhayampi daṇḍabhayanteva saṅkhaṁ gacchati. Sesaṁ suviññeyyameva.

Attānuvādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Ūmibhayasuttavaṇṇanā

122. Dutiye **kodhūpāyāsassetaṁ adhivacanan**ti ettha kujjhanaṭṭhena **kodho,** sveva cittassa kāyassa ca atippamaddanamathanuppādanehi daḷha-āyāsaṭṭhena **upāyāso.** Anekavāraṁ pavattitvā attanā samavetaṁ sattaṁ ajjhottharitvā sīsaṁ ukkhipituṁ adatvā ūmisadisatā daṭṭhabbā. Yathā hi bāhiraṁ udakaṁ otiṇṇo ūmīsu osīditvā marati,

---

1. Dvattiṁsakammakāraṇā (Aṭṭhakathāyaṁ)

evaṁ imasmiṁ sāsane kodhūpāyāse osīditvā vibbhamati, tasmā kodhūpāyāso **"ūmibhayan"**ti vutto. **Odarikattassetaṁ adhivacanan**ti yathā hi bāhiraṁ udakaṁ otiṇṇo kumbhīlena khādito marati, evaṁ imasmiṁ sāsane odarikattena odarikabhāvena āmisagedhena micchājīvena jīvikakappanena nāsitasīlādiguṇatāya khāditadhammasarīro vibbhamati, tasmā odarikattaṁ **"kumbhīlabhayan"**ti vuttaṁ.

Anupaṭṭhitāya satiyāti kāyagataṁ satiṁ anuṭṭhāpetvā. **Asaṁ vutehī**ti apihitehi. **Pañcennetaṁ kāmaguṇānaṁ adhivacanan**ti yathā hi bāhiraṁ udakaṁ otiṇṇo āvaṭṭe nimujjitvā marati, evaṁ imasmiṁ sāsane pabbajito pañcakāmaguṇāvaṭṭe nimujjitvā vibbhamati. Kāmarāgābhibhūto hi satto ito ca etto, etto ca itoti evaṁ manāpiyarūpādivisayasaṅkhāte āvaṭṭe attānaṁ saṁsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppādeti, evaṁ āvaṭṭetvā byasanāpādanena kāmaguṇānaṁ āvaṭṭasadisatā daṭṭhabbā.

Anuddhaṁsetīti kilameti vilolati. **Rāgānuddhaṁsitenā**ti rāgena anuddhaṁsitena. **Mātugāmassetaṁ adhivacanan**ti yathā hi bāhiraṁ udakaṁ otiṇṇo caṇḍamacchaṁ āgamma laddhappahāro marati, evaṁ imasmiṁ sāsane mātugāmaṁ ārabbha uppannakāmarāgo vibbhamati, tasmā mātugāmo **"susukābhayan"**ti vutto. Mātugāmo hi yonisomanasikārarahitaṁ adhīrapurisaṁ[1] itthikuttabhūtehi attano hāsabhāvavilāsehi abhibhuyya gahetvā dhīrajātikampi attano rūpādīhi sampalobhanavasena anavasesaṁ attano upakāradhamme sīlādike sampādetuṁ asamatthaṁ karonto anayabyasanaṁ pāpeti.

Imāni pana cattāri bhayāni bhāyitvā yathā udakaṁ anorohantassa udakaṁ nissāya udakapipāsāvinayanaṁ sarīrasuddhipariḷāhūpasamo kāya-utuggāhāpananti evamādi ānisaṁso natthi, evamevaṁ imāni cattāri bhayāni bhāyitvā sāsane apabbajantassapi imaṁ sāsanaṁ nissāya saṅkhepato vaṭṭadukkhūpasamo, vitthārato pana sīlānisaṁsādivasena anekavidho ānisaṁso natthi. Yathā pana imāni cattāri bhayāni

1. Avīrapurisaṁ (Ka)

abhāyitvā udakaṁ orohantassa vuttappakāro ānisaṁso hoti, evaṁ imāni abhāyitvā sāsane pabbajantassapi vuttappakāro ānisaṁso hoti. **Mahādhammarakkhitatthero** panāha "cattāri bhayāni bhāyitvā udakaṁ anotaranto sotaṁ chinditvā paratīraṁ pāpuṇituṁ na sakkoti, abhāyitvā otaranto sakkoti, evamevaṁ bhāyitvā sāsane apabbajantopi taṇhāsotaṁ chinditvā nibbānapāraṁ daṭṭhuṁ na sakkoti, abhāyitvā pabbajanto sakkotī"ti.

Ūmibhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Paṭhamanānākaraṇasuttavaṇṇanā

123. Tatiye **brahmakāyikānaṁ devānan**ti ettha brahmānaṁ kāyo samūhoti brahmakāyo, tappariyāpannatāya tattha gatāti **brahmakāyikā.** Etāya ca sabbassapi brahmakāyassa samaññāya bhavitabbaṁ. **Ābhassarānaṁ devānan**ti-ādinā pana dutiyajjhānabhūmikādīnaṁ upari gahitattā gobalībaddaññāyena tadavasiṭṭhānaṁ ayaṁ samaññā, tasmā "brahmakāyikānaṁ devānan"ti paṭhamajjhānabhūmikānaṁyeva gahaṇaṁ veditabbaṁ. Saha byayati gacchatīti sahabyo, sahavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatā,** sahapavattīti āha **"sahabhāvaṁ upagacchatī"**ti. **Kappo āyuppamāṇan**ti ettha yadipi brahmapārisajjādīnaṁ āyuno antaraṁ atthi, ukkaṭṭhaparicchedena panetaṁ vuttanti dassento **"paṭhamajjhānaṁ atthi hīnan"**ti-ādimāha.

Dve kappā āyuppamāṇanti ettha pana hīnajjhānena nibbattānaṁ vasena ayaṁ paricchedo katoti dassetuṁ **"dutiyajjhānaṁ vuttanayeneva tividhaṁ hotī"**ti-ādi āraddhaṁ. **Cattāro kappā**ti ettha pana ukkaṭṭhaparicchedena catusaṭṭhi kappā vattabbāti dassento **"yaṁ heṭṭhā vuttaṁ 'kappo dve kappā'ti, tampi āharitvā attho veditabbo"**ti āha. Kathaṁ panettha ayamattho labbhatīti āha **"kappoti ca guṇassapi nāman"**ti. Tattha **paṭhamaṁ vutto kappo,** tato ekena guṇena, ekasmiṁ vāre gaṇanāyāti attho. **Dve kappā hontī**ti ekavāragaṇanāya kappassa dviguṇitattā dve mahākappo hontīti attho. **Dutiyenā**ti dutiyavāragaṇanāya. **Cattāro**ti dutiyavāragaṇanāya dvīsu kappesu

dviguṇitesu cattāro mahākappo hontīti attho. **Puna te cattāro kappā**ti vuttanayena dve vāre guṇetvā ye cattāro kappā dassitā, puna te cattāro kappā catugguṇā hontīti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—dve vāre guṇetvā ye cattāro kappā dassitā, tesu catukkhattuṁ guṇitesu catusaṭṭhi kappā sampajjantīti. Tathā hi cattāro ekasmiṁ vāre guṇitā aṭṭha honti, puna te aṭṭha dutiyavāre guṇitā soḷasa honti, puna te soḷasa tatiyavāre guṇitā dvattiṁsa honti, puna te dvattiṁsa catutthavāre guṇitā catusaṭṭhi honti. Tenevāha **"imehi catūhi guṇehi guṇitā ekena guṇena aṭṭha hontī"**ti-ādi. Ettha ca heṭṭhā **uposathasutte**[1]—

> "Yāni mānusakāni paññāsa vassāni, cātumahārājikānaṁ devānaṁ eso eko rattindivo"ti—

ādinā kāmāvacaradevānameva āyuppamāṇaṁ dassitaṁ. Heṭṭhāyeva—

> "Tayome bhikkhave puggalā santo saṁvijjamānā lokasmiṁ. Katame yato? Idha bhikkhave ekacco puggalo sabbaso rūpasaññānaṁ samatikkamā -pa- ākāsānañcāyatanūpagānaṁ devānaṁ sahabyataṁ upapajjati. Ākāsānañcāyatanūpagānaṁ bhikkhave devānaṁ vīsati kappasahassāni āyuppamāṇan"ti[2]—

ādinā arūpāvacarānaṁyeva āyuppamāṇaṁ vuttaṁ. Idha pana rūpāvacarānameva āyuppamāṇaṁ dassitaṁ. **Vibhaṅgapāḷiyaṁ**[3] pana "manussānaṁ kittakaṁ āyuppamāṇaṁ, vassasataṁ appaṁ vā bhiyyo"ti-ādinā devamanussānañceva rūpārūpāvacarasattānañca āyuppamāṇaṁ dassitaṁ.

Tattha sammāsambuddhena manussānaṁ devānañca āyuṁ paricchindamānena catūsu apāyesu bhummadevesu ca āyu na paricchinnaṁ, taṁ kasmāti? Niraye tāva kammameva pamāṇaṁ. Yāva kammaṁ khīyati, tāva paccanti. Tathā sesa-apāyesu. Bhummadevānampi kammameva pamāṇaṁ. Tattha nibbattā hi keci sattāhamattaṁ tiṭṭhanti, keci aḍḍhamāsaṁ, kappaṁ tiṭṭhamānāpi atthiyeva. Tattha manussesu gihibhāve ṭhitāyeva sotāpannāpi honti, sakadāgāmi phalaṁ anāgāmiphalaṁ arahattampi pāpuṇanti, tesu sotāpannādayo

---

1. Aṁ 1. 213 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 270 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 437 piṭṭhe.

yāvajīvaṁ tiṭṭhanti, khīṇāsavā pana parinibbāyanti vā pabbajanti vā. Kasmā? Arahattaṁ nāma seṭṭhaguṇaṁ, gihiliṅgaṁ hīnaṁ, ta hīnatāya uttamaṁ guṇaṁ dhāretuṁ na sakkoti, tasmā te parinibbātukāmā vā honti pabbajitukāmā vā. Bhummadevā pana arahattaṁ pattāpi yāvajīvaṁ tiṭṭhanti, chasu kāmāvacaresu devesu sotāpannasakadāgāmino yāvajīvaṁ tiṭṭhanti, anāgāminā rūpabhavaṁ gantuṁ vaṭṭati khīṇāsavena parinibbātuṁ. Kasmā? Nilīyanokāsassa abhāvā. Rūpāvacarārūpavacaresu sabbepi yāvajīvaṁ tiṭṭhanti, tattha rūpāvacare nibbattā sotāpannasakadāgāmino na puna idhāgacchanti, tattheva parinibbāyanti. Ete hi jhāna-anāgāmino nāma.

Aṭṭhasamāpattilābhīnaṁ pana kiṁ niyameti? Paguṇajjhānaṁ. Yadevassa paguṇaṁ hoti, tena upapajjati. Sabbesu paguṇesu kiṁ niyameti? Nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti. Ekaṁseneva hi so nevasaññānāsaññāyatane upapajjati. Navasu brahmalokesu nibbatta-ariyasāvakānaṁ tatrūpapattipi uparūpapattipi, na heṭṭhūpapatti. Puthujjanānaṁ pana tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi heṭṭhūpapattipi. Pañcasu suddhāvāsesu catūsu ca arūpesu ariyasāvakānaṁ tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi. Paṭhamajjhānabhūmiyaṁ nibbatto anāgāmī nava brahmaloke sodhetvā matthake ṭhito parinibbāti. Vehapphalaṁ, akaniṭṭhaṁ, nevasaññānāsaññāyatananti ime tayo devalokā seṭṭhabhavā nāma. Imesu tīsu ṭhānesu nibbatta anāgāmino neva uddhaṁ gacchanti, na adho, tattha tattheva parinibbāyantīti idaṁ pakiṇṇakaṁ veditabbaṁ.

Paṭhamanānākaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dutiyanānākaraṇasuttādivaṇṇanā

124-6. Catutthe **te dhamme**ti te "rūpagatan"ti-ādinā nayena vutte rūpādayo dhamme. **Aniccato**ti iminā niccappaṭikkhepato tesaṁ aniccatamāha, tato eva ca udayavayavantato vipariṇāmato tāvakālikato ca te aniccāti jotitaṁ hoti. Yaṁ hi nibbattaṁ hoti, taṁ udayavayaparicchinnā. Jarāya maraṇena ca tadeva viparītaṁ, ittharakkhaṇameva ca hotīti. **Dukkhato**ti iminā sukhappaṭikkhepato

tesaṁ dukkhatamāha, tato eva ca abhiṇhappaṭipīḷanato dukkhavatthuto ca te dukkhāti jotitaṁ hoti. Udayavayavantatāya hi te abhiṇhappaṭipīḷanato nirantaradukkhatāya dukkhasseva ca adhiṭṭhānabhūtā. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato.** Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātaparipakkapabhinnato ca **gaṇḍato.** Pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca **sallato.** Avaḍḍhi-āvahanato aghavatthuto ca **bhaghato.** Aseribhāvajananato ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato.** Avasavattanato avidheyyatāya ca **parato.** Byādhijarāmaraṇehi palujjanīyatāya **palokato.** Sāminivāsikārakavedaka-adhiṭṭhāyakavirahato **suññato.** Attappaṭikkhepaṭṭhena **anattato.** Rūpādidhammā hi na ettha attā atthīti **anattā.** Evaṁ sayampi attā na hontīti **anattā.** Tena abyāpārato nirīhato tucchato anattāti dīpitaṁ hoti. Lakkhaṇattayameva sukhāvabodhanatthaṁ ekādasahi padehi vibhajitvā gahitanti dassetuṁ "**tatthā**"ti-ādi vuttaṁ. Pañcamachaṭṭhāni uttānatthāneva.

Dutiyanānārakaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Paṭhamatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā

127. Sattame vattamānasamīpe vattamāne viya voharitabbanti "**okkamatī**"ti āha "**okkanto hotīti attho**"ti. Dasasahassacakkavaḷapattharaṇo samujjalabhāvena **uḷāro. Devānubhāvan**ti devānaṁ pabhānubhāvaṁ. Devānaṁ hi pabhaṁ so obhāso adhibhavati, na deve. Tenāha "**devānan**"ti-ādi. Rukkhagacchādinā kenaci na haññatīti **aghā,** asambādhā. Tenāha "**niccavivarā**"ti. **Asaṁvutā**ti heṭṭhā upari kenaci apihitā. Tenāha "**heṭṭhāpi appatiṭṭhā**"ti. Tattha **pi**-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā sandhārikā pathavī natthi asaṁvutā lokantarikā, evaṁ uparipi cakkavāḷesu devavimānānaṁ abhāvato asaṁvutā appatiṭṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā. Cakkhuviññāṇaṁ na jāyati** ālokassa abhāvato, na cakkhuno. Tathā hi

“tenobhāsena aññamaññaṁ sañjānantī”ti vuttaṁ. Jambudīpe ṭhitamajjhanhikavelāya pubbavidehavāsīnaṁ atthaṅgamavasena upaḍḍhaṁ sūriyamaṇḍalaṁ paññāyati, Aparagoyānavāsīnaṁ uggamanavasena. Evaṁ sesadīpesupīti āha **“ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyantī”**ti. Ito aññathā dvīsu eva dīpesu paññāyanti. Ekekāya disāya navanavayojanasatasahassāni andhakāravidhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṁ. **Pabhāya nappahontī**ti attano pabhāya obhāsituṁ nātisambhuṇanti. Yugandharapabbatamatthakasamappamāṇe ākāse vicaraṇato **“cakkavāḷapabbatassa vemajjhena carantī”**ti vuttaṁ.

Byāvaṭāti khādanatthaṁ gaṇhituṁ upakkamantā. **Viparivattitvā**ti vivaṭṭitvā. **Chijjitvā**ti mucchāpavattiyā ṭhitaṭṭhānato muccitvā, aṅgapaccaṅgachedanavasena vā **chijjitvā. Accantakhāre**ti ātapasantapābhāvena atisītabhāvaṁ sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṁ kappasaṇṭhāna-udakaṁ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṁ pathavisandhārakaṁ kappavināsaka-udakaṁ viya khāraṁ bhavitumarahati, tathā sati pathavīpi vilīyeyya, tesaṁ vā pāpakammaphalena petānaṁ pakati-udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa khārabhāvāpatti hotīti vuttaṁ **“accantakhāre udake”**ti.

Paṭhamatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Dutiyatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā

128. Aṭṭhame ālīyanti āramitabbaṭṭhena sevīyantīti ālayā, pañca kāmaguṇā. **Āramantī**ti ratiṁ vindanti kīḷanti laḷanti. Ālīyanti vā allīyantā abhiramaṇavasena sevantīti ālayā, taṇhāvicaritāni. Tehi ālayehi ramantīti **ālayārāmā.** Yatheva hi susajjitaṁ pupphaphalabharitarukkhādisampanna-uyyānaṁ paviṭṭho rājā tāya sampattiyā ramati, sammudito āmoditappamodito hoti, na ukkaṇṭheti, sāyampi nikkhamituṁ na icchati, evamimehi kāmālayataṇhālayehi sattā ramanti, saṁsāravaṭṭe pamuditā anukkaṇṭhitā vasanti. Tena tesaṁ bhagavā duvidhampi ālayaṁ uyyānabhūmiṁ viya dassento **“ālayārāmā”**ti-ādimāha. Sesamettha uttānameva.

Dutiyatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ānanda-acchariyasuttādivaṇṇanā

129-130. Navame **paṭisanthāradhamman**ti pakaticārittavasena vuttaṁ, upagatānaṁ pana bhikkhūnaṁ bhikkhunīnañca pucchāvissajjanavasena ceva cittarucivasena ca yathākālaṁ dhammaṁ desetiyeva, upāsaka-upāsikānaṁ pana upanisinnakakathāvasena. Dasamaṁ uttānameva.

Ānanda-acchariyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(14) 4. Puggalavagga

1. Saṁyojanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame upapattippaṭilātaṁ saṁvattanikānīti **upapattipaṭilābhiyāni. Bhavapaṭilā bhiyānī**ti etthāpi eseva nayo. **Yehī**ti yehi saṁyojanehi hetubhūtehi, karaṇabhūtehi vā. Nanu ca sotāpannassapi orambhāgiyāni saṁyojanāni appahīnāni, kasmā pana sakadāgāmīyeva idha gahitoti āha **"sakadāgāmissāti idaṁ appahīnasaṁyojanesu ariyesu uttamakoṭiyā gahitan"**ti. Tattha **appahīnasaṁyojanesū**ti appahīna-orambhāgiyasaṁyojanesu. **Uttamakoṭiyā gahitan**ti ukkaṭṭhaparicchedena gahitaṁ. Sakadāgāmito paraṁ hi appahīna-orambhāgiyasaṁyojano ariyo nāma natthi. Nanu ca sakadāgāmissa pahīnānipi orambhāgiyāni saṁyojanāni atthi diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsasaṁyojanānaṁ pahīnattā, tasmā "orambhāgiyāni saṁyojanāni appahīnānī"ti kasmā vuttanti āha **"orambhāgiyesu ca appahīnaṁ upādāyā"**ti-ādi. Yasmā kāmarāgabyāpādasaṁyojanāni sakadāgāmissa appahīnāni, tasmā tāni appahīnāni upādāya **"orambhāgiyāni saṁyojanāni appahīnānī"**ti vuttaṁ, na sabbesaṁ appahīnattāti adhippāto.

Saṁyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭibhānasuttavaṇṇanā

132. Dutiye paṭibhānaṁ vuccati ñāṇampi ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi, taṁ idha adhippetaṁ, atthayuttaṁ kāraṇayuttañca paṭibhānamassāti **yuttappaṭibhāno.** Pucchānantarameva sīghaṁ byākātuṁ asamatthatāya nomuttappaṭibhānamassāti **nomuttappaṭibhāno.** Iminā nayena sesā veditabbā. Ettha pana paṭhamo kañci kālaṁ vīmaṁsitvā yuttameva pekkhati **tipiṭakacūḷanāgatthero** viya. So pana pañhaṁ puṭṭho pariggahetvā yuttappattakāraṇameva katheti. Dutiyo pucchānantarameva yena vā tena vā vacanena paṭibāhati, vīmaṁsitvāpi ca yuttaṁ na pakkheti **catunikāyikapiṇḍatissatthero** viya. So pana pañhaṁ puṭṭho pañhapariyosānampi nāgameti, yaṁ vā taṁ vā kathetiyeva, vacanatthaṁ panassa vīmaṁsiyamānaṁ katthaci na lagati. Tatiyo pucchāsamakālameva yuttaṁ pekkhati, taṁkhaṇaṁyeva ca naṁ byākaroti **tipiṭakavūḷābhayatthero** viya. So pana pañhaṁ puṭṭho sīghameva katheti, yuttappattakāraṇo ca hoti. Catuttho puṭṭho samāno neva yuttaṁ pekkhati, na yena vā tena vā paṭibāhituṁ sakkoti, tibbandakāranimuggo viya hoti **lāḷudāyitthero** viya.

Paṭibhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Ugghaṭitaññūsuttādivaṇṇanā

133-4. Tatiye **ugghaṭitaññū**ti ettha ugghaṭanaṁ nāma ñāṇugghaṭanaṁ, ñāṇena ugghaṭitamatteyeva jānātīti attho. **Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhāre udāhaṭamatteyeva. **Dhammābhisamayo hotī**ti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṁ abhisamayo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ "cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādinā[1] nayena saṁkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṁ pesetvā arahattaṁ gaṇhituṁ samattho puggalo "ugghaṭitaññū"ti vuccati. Vipañcitaṁ vitthāritameva atthaṁ jānātīti **vipañcitaññū. Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ saṁkhittena mātikaṁ ṭhapetvā vitthārena atthe bhājiyamāne arahattaṁ pāpuṇituṁ samattho puggalo "vipañjitaññū"ti

---

1. Abhi 2. 201 piṭṭhe.

vuccati. Uddesādīhi netabboti **neyyo. Anupubbena dhammābhisamayo**ti anukkamena arahattappatti. Byañjanapadameva paramaṁ assāti **padaparamo. Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotī**ti tena attabhāvena jhānaṁ vā vipassanaṁ vā maggaṁ vā phalaṁ vā nibbattetuṁ na sakkotīti attho. Catutthaṁ uttānameva.

Ugghaṭitaññūsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sāvajjasuttādivaṇṇanā

135-8. Pañcame **sāvajjo**ti sadoso. **Sāvajjena kāyakadhammanā**ti sadosena pāṇātipātādinā kāyakammena. Itaresupi eseva nayo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammassa sadosattā gūthakuṇapādibharito padeso viya "sāvajjo"ti vuccati. **Sāvajjena bahulan**ti yassa sāvajjameva kāyakammaṁ bahulaṁ hoti, appaṁ anavajjaṁ, so "sāvajjena bahulaṁ kāyakammena samannāgato appaṁ anavajjenā"ti vuccati. Itaresupi eseva nayo, ko pana evarūpo hotīti? Yo gāmadhammatāya vā nigamadhammatāya vā kadāci karahaci uposathaṁ samādiyati, sīlāni pūreti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammesu sāvajjasseva bahulatāya anavajjassa appatāya "vajjabahulo"ti vuccati. Yathā hi ekasmiṁ padese dubbaṇṇāni duggandhāni pupphāni rāsikatānassu, tesaṁ upari tahaṁ tahaṁ adhimuttikavassikapāṭalāni[1] patitāni bhaveyyuṁ, evarūpo ayaṁ puggalo veditabbo. Yathā pana ekasmiṁ padese adhimuttikavassikapāṭalāni rāsikatānassu, tesaṁ upari tahaṁ tahaṁ duggandhāni varapupphādīni patitāni bhaveyyuṁ. Evarūpo tatiyo puggalo veditabbo. Catuttho pana tīhi dvārehi āyūhanakammassa niddosattā ca catumadhurabharitasuvaṇṇapāti viya daṭṭhabbo. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

Sāvajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Atimuttkavassikapāṭalāni (Abhi-Ṭṭha 3. 73 piṭṭhe)

9. Dhammakathikasuttādivaṇṇanā

139-140. Navame **appañca bhāsatī**ti sampattaparisāya thokameva katheti. **Asahitañcā**ti[1] kathento ca pana na atthayuttaṁ kālayuttaṁ katheti. **Parisā cassa na kusalā hotī**ti sotuṁ nisinnaparisā cassa yuttāyuttaṁ kāraṇākāraṇaṁ siliṭṭhāsiliṭṭhaṁ na jānātīti attho. **Evarūpo**ti ayaṁ evaṁ jātiko bāladhammakathiko evaṁjātikāya bālaparisāya dhammakathikotveva nāmaṁ labhati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Ettha ca dveyeva janā sabhāvadhammakathikā, na itare. Itare pana dhammakathikānaṁ anto paviṭṭhattā evaṁ vuttā. Dasamaṁ uttānameva.

Dhammakathikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(15) 5. Ābhāvagga

1. Ābhāsuttādivaṇṇanā

141-146. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāneva.

Ābhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Dutiyakālasuttādivaṇṇanā

147-150. Sattame paramatthato avijjamānasabhāvassa kālassa bhāvanādiyogo na sambhavatīti āha **"kālāti tasmiṁ tasmiṁ kāle dhammassavanādivasena pavattānaṁ kusaladhammānaṁ etaṁ adhivacanan"**ti. Kālasahacaritā hi kusalā dhammā idha kāla-saddena gahitā aparassa asambhavato. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Dutiyakālasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ābhovaggaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. Asahitaṁ vāti (Ka)

4. Catutthapaṇṇāsaka

(16) 1. Indriyavagga

1. Indriyasuttādivaṇṇanā

151-155. Catutthassa paṭhamādīni uttānāneva.

Indriyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Kappasuttādivaṇṇanā

156-158. Chaṭṭhe saṁvaṭṭanaṁ vinassanaṁ **saṁvaṭṭo,** saṁvaṭṭato uddhaṁ tathā ṭhāyī **saṁvaṭṭaṭṭhāyī.** Vivaṭṭanaṁ nibbattanaṁ, vaḍḍhanaṁ vā **vivaṭṭo.** "Tejosaṁvaṭṭo āposaṁvaṭṭo, vāyosaṁvaṭṭoti evaṁ saṁvaṭṭasīmānukkamena saṁvaṭṭesu vattabbesu tathā avatvā āposaṁvaṭṭo, tejosāvaṭṭo, vāyosaṁvaṭṭoti vacanaṁ saṁvaṭṭamahābhūtadesanānupubbiyā"ti keci. "Bhāvīsaṁvaṭṭānupubbiyā"ti apare. Āpena saṁvaṭṭo **āposaṁvaṭṭo. Saṁvaṭṭasīmā**ti saṁvaṭṭanamariyādā. **Saṁvaṭṭatī**ti vinassati. **Sadā**ti sabbakālaṁ tīsupi saṁvaṭṭakālesūti attho. **Ekaṁ buddhakkhettaṁ vinassatī**ti ettha buddhakkhettaṁ nāma tividhaṁ hoti jātikkhettaṁ, āṇākkhettaṁ, visayakkhettañca. Tattha **jātikkhettaṁ** dasasahassacakkavāḷapariyantaṁ hoti, tathāgatassa paṭisandhiggahaṇādīsu kampati. **Āṇākkhettaṁ** koṭisatasahassacakkavāḷapariyantaṁ, yattha **ratanasuttaṁ**[1] **khandhaparittaṁ**[2] **dhajaggaparittaṁ**[3] **āṭānāṭiyaparittaṁ**[4] **moraparittan**ti[5] imesaṁ parittānaṁ ānubhāvo vattati. **Visayakkhettaṁ** anantāparimāṇaṁ, yaṁ "yāvatā vā panākaṅkheyyā"ti[6] vuttaṁ. Tattha yaṁ yaṁ tathāgato ākaṅkhati, taṁ taṁ jānāti. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekaṁ āṇākkhettaṁ vinassati, tasmiṁ pana vinassante jātikkhettaṁ vinaṭṭhameva hoti, vinassantañca ekatova vinassati,

---

1. Khu 1. 4, 312 piṭṭhesu.
2. Aṁ 1. 384; Vi 4. 245; Khu 5. 53 piṭṭhesu.
3. Saṁ 1. 220 piṭṭhe.
4. Dī 3. 159 piṭṭhe.
5. Khu 5. 38 piṭṭhe Jātake.
6. Aṁ 1. 229 piṭṭhe.

saṇṭhahantañca ekatova saṇṭhahati. Sesamettha **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāsu**[1] vuttanayeneva gahetabbaṁ. Satamaṭṭhamāni uttānatthāneva.

Kappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Bhikkhunīsuttavaṇṇanā

159. Navame **evaṁ pavattaṁ paccuppannataṇhaṁ nissāyā**ti "kudāssu nāmāhampi āsavānaṁ khayā"ti-ādinā nayena anuttare vimokkhe pihaṁ uppādentassa uppannataṇhaṁ nissāya. Kathaṁ pana lokuttaradhamme ārabbha āsā uppajjatīti? Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ, na ārammaṇakaraṇavasena tattha pihā pavattati avisayattā puggalassa ca anadhigatabhāvato. Anussavūpaladdhe pana anuttaravimokkhe uddissa pihaṁ uppādento tattha pihaṁ uppādehi nāma. **Nākaḍḍhatī**ti kammapathabhāvaṁ appattatāya paṭisandhiṁ na deti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Bhikkhunīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Sugatavinayasuttavaṇṇanā

160. Dasame **vaḷañjentī**ti sajjhāyanti ceva vācuggataṁ karontā dhārenti ca. Avigatataṇhatāya taṁ taṁ parikkhārajātaṁ bahumpi ādiyantīti bahulā, te eva **bāhulikā** yathā "venayiko"ti[2]. Te pana yasmā paccayabahulabhāvāya yuttappayuttā nāma honti, tasmā āha **"paccayabāhullāya paṭipannā"**ti. Sithilaṁ gaṇhantīti **sāthalikā,** sikkhāya ādaragāravābhāvena sithilaṁ adaḷhaṁ gaṇhantīti attho. **Sithilan**ti ca bhāvanapuṁsakaniddeso, sithila-saddena vā samānatthassa sāthalasaddassa vasena **sāthalikā**ti padasiddhi veditabbā. **Avagamanato**ti adhogamanato, orambhāgiyabhāvatoti attho. **Nibbīriyā**ti ujjhitussāhā tadadhigamāya ārambhampi akurumānā.

Sugatavinayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Indriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Visuddhi-Ṭī 2. 50 piṭṭhe.
2. Ma 1. 193; Aṁ 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

(17) 2. Paṭipadāvagga

1. Saṁkhittasuttavaṇṇanā

161. Dutiyassa paṭhame **dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā**ti-ādīsu pāḷiyā āgatanayena attho veditabbo. Tathā hi—

> "Tattha katamā dukkhapaṭipadā dandhābhiññā paññā? Kicchena kasirena samādhiṁ uppādentassa dandhaṁ taṁ ṭhānaṁ abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā -pa- amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, ayaṁ vuccati dukkhapaṭipadā dandhābhiññā paññā. Tattha katamā dukkhapaṭipadā khippābhiññā paññā? Kicchena kasirena samādhiṁ uppādentassa khippaṁ taṁ ṭhānaṁ abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi, ayaṁ vuccati dukkhapaṭipadā khippābhiññā paññā. Tattha katamā sukhapaṭipadā dandhābhiññā paññā? Akicchena akasirena samādhiṁ uppādentassa dandhaṁ taṁ ṭhānaṁ abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi, ayaṁ vuccati sukhapaṭipadā dandhābhiññā paññā. Tattha katamā sukhapaṭipadā khippābhiññā paññā? Akicchena akasirena samādhiṁ uppādentassa khippaṁ taṁ ṭhānaṁ abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi, ayaṁ vuccati sukhapaṭipadā khippābhiññā paññā"ti[1]—

ayamettha pāḷi.

Tattha **kicchena kasirena samādhiṁ uppādentassā**ti pubbabhāge āgamanakāle kicchena kasirena dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilese vikkhambhetvā lokuttarasamādhiṁ uppādentassa. **Dandhaṁ taṁ ṭhānaṁ abhijānantassā**ti vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṁ vasitvā taṁ lokuttarasamādhisaṅkhātaṁ ṭhānaṁ dandhaṁ saṇikaṁ abhijānantassa paṭivijjhantassa, pāpuṇantassāti attho. **Ayaṁ vuccatī**ti yā esā evaṁ uppajjati, ayaṁ kilesavikkhambhanappaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkhaṇe uppannāpi paññā āgamanavasena

---

1. Abhi 2. 344 piṭṭhe.

"dukkhapaṭipadā dandhābhiññā nāmā"ti vuccati. Upari tīsu padesupi iminā nayena attho veditabbo.

Saṁkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

162. Dutiye **akatābhiniveso**ti akatādhikāro. Rūpānaṁ lakkhaṇādīhi paricchinditvā gahaṇaṁ **rūpapariggaho. Tīsu addhāsu kilamatī**ti pubbante aparante pubbantāparanteti evaṁ tīsu padesesu kilemati. **Pañcasu ñāṇesū**ti rūpapariggahādīsu pañcasu ñāṇesu. **Navasu vipassanāñāṇesū**ti udayabbayādinavavipassanāñāṇesu. Sesamettha uttānameva.

Vitthārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Asubhasuttavaṇṇanā

163. Tatiye **"yathā etaṁ, tathā idan"ti iminā nayenā**ti etena—

"Yathā idaṁ tathā etaṁ, yathā etaṁ tathā idaṁ.
Ajjhattañca bahiddhā ca, kāye chandaṁ virājaye"ti[1]—

imaṁ desanānayaṁ saṅgaṇhāti. Tassattho—yathā idaṁ saviññāṇakāsubhaṁ āyu-usmāviññāṇānaṁ anapagamā carati tiṭṭhati nisīdati sayati, tathā etaṁ etarahi susāne sayitaṁ aviññāṇakampi pubbe tesaṁ dhammānaṁ anapagamā ahosi. Yathā ca etaṁ etarahi matasarīraṁ tesaṁ dhammānaṁ apagamā na carati na tiṭṭhati na nisīdati na seyyaṁ kappeti, tathā idaṁ saviññāṇakampi tesaṁ dhammānaṁ apagamā bhavissati. Yathā ca idaṁ saviññāṇakaṁ netarahi susāne mataṁ seti na uddhumātakādibhāvamupagataṁ, tathā etaṁ etarahi matasarīrampi pubbe ahosi. Yathā

---

1. Khu 1. 308 piṭṭhe Suttanipāte.

panetaṁ etarahi aviññāṇakāsutaṁ matakasusāne seti uddhumātakādibhāvañca upagataṁ, tathā idaṁ saviññāṇakampi bhavissatīti. Tattha **yathā idaṁ tathā etan**ti attanā matasarīrassa samānabhāvaṁ karonto bāhire dosaṁ pajahati. **Yathā etaṁ tathā idan**ti matasarīrena attano samānabhāvaṁ karonto ajjhattike rāgaṁ pajahati. Yenākārena ubhayaṁ samaṁ karoti, taṁ sampajānanto ubhayattha mohaṁ pajahati.

Bahiddhā diṭṭhānanti bahiddhā susānādīsu diṭṭhānaṁ uddhumātakādidasannaṁ asubhānaṁ. **"Navannaṁ pāṭikulyānaṁ vasenā"**ti kasmā vuttaṁ, nanu antimajīvikābhāvato piṇḍapātassa alābhalābhesu paritassanagedhādisamuppattito bhattassa sammadajananato kimikulasaṁvaddhanatoti evamādīhipi ākārehi āhārepaṭikūlatā paccavekkhitabbā. Vuttaṁ hetaṁ "antamidaṁ bhikkhave jīvikānaṁ yadidaṁ piṇḍolyaṁ atipāpoyaṁ lokasmiṁ yadidaṁ piṇḍolyo vicarati pattapāṇīti[1]. Aladdhā ca piṇḍapātaṁ paritassati, laddhā ca piṇḍapātaṁ gadhito mucchito ajjhopanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjatīti[2]. Bhutto ca āhāro kassaci kadāci maraṇaṁ vā maraṇamattaṁ vā dukkhaṁ āvahatī"ti.

Kaṭukīṭakādayo[3] dvattiṁsakulappabhedā kimiyo naṁ upanissāya jīvantīti? Vuccate—antimajīvikābhāvo tāva cittasaṁkilesavisodhanatthaṁ kammaṭṭhānābhinivesanato pageva manasi kātabbo "māhaṁ chavālātasadiso bhaveyyan"ti. Tathā piṇḍapātassa alābhālābhesu paritassanagedhādisamuppattinivāraṇaṁ pageva anuṭṭhātabbaṁ suparisuddhasīlassa paṭisaṅkhānavato tadabhāvato. Bhattasammado anekantito paribhoge antogadhovāti veditabbo. Kimikulasaṁvaddhanaṁ pana saṅgahetabbaṁ, saṅgahitameva vā "navannaṁ pāṭikulyānaṁ vasenā"ti ettha niyamassa akatattā. Iminā vā nayena itaresampettha saṅgaho daṭṭhabbo yathāsambhavamettha paṭikūlatāpaccavekkhaṇassa adhippatattā.

1. Saṁ 2. 76; Khu 1. 255 piṭṭhesu. 2. Aṁ 1. 278 piṭṭhe. 3. Bhakkoṭakādayo (Ka)

Evañca katvā **visuddhimagge**[1] dasahi ākārehi paṭikūlatā veditabbā. Seyyathidaṁ—gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandato, sammakkhanatoti. Evaṁ dasannaṁ vasena pāṭikulyavacanenapi idha "navannan"ti vacanaṁ na virujjhati, sammakkhanassa paribhogādīsu labbhamānabhāvā visuṁ taṁ aggahetvā na vadanti. **Visuddhimagge**[2] pana sammakkhanaṁ paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikūlanti dassetuṁ sabbapacchā ṭhapitā.

Ukkaṇṭhitasaññāya samannāgatoti tīsu bhavesu aruccanavasene pavattāya vipassanāpaññāya samannāgato. Nibbidānupassanā hesā saññasīsena vuttā. Sesamettha uttānameva.

Asubhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Paṭhamakhamasuttādivaṇṇanā

164-166. Catutthe padhānakaraṇakāle sītādīni nakkhamati na sahatīti **akkhamā.** Khamati sahati abhibhavatīti **khamā.** Indriyadamanaṁ **damā.** "Uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī"ti-ādinā[3] nayena vitakkasamanaṁ **samā**ti āha **"akusalavitakkānaṁ vūpasamanapaṭipadā"**ti. Nidassanamattañcetaṁ, sabbesampi kilesānaṁ samanavasena pavattā paṭipadā samā. Pañcamachaṭṭhāni uttānatthāneva.

Paṭhamakhamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Mahāmoggallānasuttādivaṇṇanā

167-168. Sattamaṭṭhamesu **mahāmoggallānattherassā**ti-ādinā Moggallānattherassa heṭṭhā tiṇṇaṁ maggānaṁ sukhapaṭipadadandhābhiññabhāvo, aragattamaggassa dukkhapaṭipadakhippābhiññābhāvo vutto, sāriputtattherassa pana heṭṭhimānaṁ tiṇṇaṁ maggānaṁ sukhapaṭipadadandhābhiññabhāvo, arahattamaggassa ca sukhapaṭipadakhippābhiññabhāvo dassito. Yaṁ pana vuttaṁ **visuddhimagge**[4]

---

1. Visuddhi 1. 336 piṭṭhe.
2. Visuddhi 1. 341 piṭṭhe.
3. Ma 1. 14; Aṁ 1. 323; Aṁ 2. 342 piṭṭhesu.
4. Visuddhi 2. 307 piṭṭhe.

"buddhānaṁ pana cattāropi maggā sukhapaṭipadakhippābhiññāva ahesuṁ, tathā dhammasenāpatissa. Mahāmoggallānattherassa pana paṭhamamaggo sukhapaṭipadakhippābhiñño ahosi, upari tayo dukkhapaṭipadadandhābhiññā"ti. Yañca vuttaṁ **Aṭṭhasāliniyaṁ**[1] "tathāgatassa hi sāriputtattherassa ca cattāropi maggā sukhapaṭipadakhippābhiññāva ahesuṁ, mahāmoggallānattherassa pana paṭhamamaggo sukhapaṭipadakhippābhiñño, upari tayo dukkhapaṭipadakhippābhiññā"ti, taṁ sabbaṁ aññamaññaṁ nānulometi, imāya pāḷiyā imāya ca aṭṭhakathāya na sameti, tasmā vīmaṁsitabbametaṁ. Taṁtaṁbhāṇakānaṁ vā matena tattha tattha tathā tathā vuttanti gahetabbaṁ.

Mahāmoggallānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Sasaṅkhārasuttavaṇṇanā

169. Navame sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattapayogaṁ katvāva kilesaparinibbānadhammoti **sasaṅkharaparinibbāyī.** Asaṅkhārena appayogena adhimattapayogaṁ akatvāva kilesaparinibbānadhammoti **asaṅkhāraparinibbāyī.** Dhammānusārī puggalo hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena akasirena akilamantova vikkhambhetuṁ sakkoti, saddhānusārī puggalo pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṁ, tasmā dhammānusārissa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakaṁ ñāṇaṁ adandhaṁ tikhiṇaṁ sūraṁ hutvā vahati. Yathā nāma tikhiṇena asinā kadaliṁ chindantassa chinnaṭṭhānaṁ maṭṭhaṁ hoti, atisīghaṁ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṁ na hoti, evarūpā dhammānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Saddhānusārino pana pubbabhāgakkhaṇe kilesacchedakaṁ ñāṇaṁ dandhaṁ atikhiṇaṁ asūraṁ hutvā vahati. Yathā nāma kuṇṭhena asinā kadaliṁ chindantassa chinnaṭṭhānaṁ na maṭṭhaṁ hoti, atisīghaṁ na vahati, saddo suyyati, balavayāmakiccaṁ icchitabbaṁ hoti, evarūpā saddhānasārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Evaṁ santepi nesaṁ kilesakkhaye nānattaṁ natthi, anavasesāva kilesā khīyanti.

Sasaṅkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 279 piṭṭhe.

10. Yuganaddhasuttavaṇṇanā

170. Dasame **samathapubbaṅgamaṁ vipassanaṁ bhāvetī**ti idaṁ samathayānikassa vasena vuttaṁ. So hi paṭhamaṁ upacārasamādhiṁ vā appanāsamādhiṁ vā uppādeti, ayaṁ samatho. So tañca taṁsampayutte ca dhamme aniccādīhi vipassati, ayaṁ vipassanā, iti paṭhamaṁ samatho, pacchā vipassanā. Tena vuccati "samathapubbaṅgamaṁ vipassanaṁ bhāvetī"ti. **Vipassanāpubbaṅgamaṁ samathaṁ bhāvetī**ti idaṁ pana vipassanāyānikassa vasena vuttaṁ. So taṁ vuttappakāraṁ samathaṁ asampādetvā pañcupādānakkhandhe aniccādīhi vipassati. **Paṭhamo lokuttaramaggo nibbattatī**ti sotāpattimaggaṁ sandhāya vadati, lokiyamaggavaseneva vā imissā pāḷiyā attho veditabbo. Kathaṁ? **Maggo sañjāyati,** pubbabhāgiyo lokiyamaggo uppajjati. **Āsevati** nibbidānupassanāvasena. **Bhāveti** muccitukamyatāvasena. **Bahulīkaroti** paṭisaṅkhānupassanāvasena. **Āsevati** vā bhayatupaṭṭhānādiñāṇavasena. **Bhāveti** muccitukamyatādiñāṇavasena. **Bahulīkaroti** vuṭṭhānagāminivipassanāvasena. **Saṁyojanāni pahīyanti, anusayā byantī hontī**ti maggappaṭipāṭiyā pahīyanti byantī honti.

Dhammuddhaccaviggahitamānasanti obhāsādīsu ariyadhammoti pavattaṁ uddhaccaṁ vikkhepo dhammuddhaccaṁ, tena dhammuddhaccena vipassanāvīthito uggamanena virūpaṁ gahitaṁ pavattiyamānaṁ dhammuddhaccaviggahitamānasaṁ. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Dhammuddhaccaviggahitamānasaṁ hoti, aniccato manasi karoti, obhāso uppajjati, obhāso dhammoti obhāsaṁ āvajjati, tato vikkhepo uddhaccaṁ, tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānaṁ yathābhūtaṁ nappajānāti. Dukkhato -pa- anattato upaṭṭhanaṁ yathābhūtaṁ nappajānāti. Tathā aniccato manasikaroto ñāṇaṁ uppajjati -pa- pīti passaddhi sukhaṁ adhimokkho paggaho upaṭṭhānaṁ upekkhā nitanti uppajjati, nikanti dhammoti nikantiṁ āvajjati, tato vikkhepo uddhaccaṁ, tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānaṁ

yathābhūtaṁ nappajānāti. Dukkhato -pa- anattato upaṭṭhānaṁ yathābhūtaṁ nappajānātī"ti[1].

Sesamettha uttānameva.

Yuganaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭipadāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(18). 3. Sañcetaniyavagga

1. Cetanāsuttavaṇṇanā

171. Tatiyassa paṭhame **kāyasañcetanāhetū**ti kāyakammanimittaṁ, kāyikassa kammassa kaṭatvā upacitattāti attho. Esa nayo sesasañcetanādvayepi. Uddhaccasahagatacetanā pavattivipākaṁ detiyevāti **"vīsatividhā"**ti vuttaṁ. **Tathā vacīsañcetanā manosañcetanā**ti ettha kāmāvacarakusalākusalavasena vīsati cetanā labbhanti. Idaṁ tathā-saddena upasaṁharati. **Apicettha nava mahaggatacetanāpi labbhantī**ti iminā navahi rūpārūpakusalacetanāhi saddhiṁ manodvāre ekūnatiṁsāti tīsu dvāresu ekūnasattati cetanā hontīti dasseti. **Avijjāpaccayāvā**ti idaṁ tāpi cetanā avijjāpaccayāva hontīti dassanatthaṁ vuttaṁ. Yathāvuttā hi ekūnasattati cetanā kusalāpi avijjāpaccayā honti, pageva itarā appahīnāvijjasseva uppajjanato pahīnāvijjassa anuppajjanato.

Yasmā yaṁ taṁ yathāvuttaṁ cetanābhedaṁ kāyasaṅkhārañceva vacīsaṅkhārañca manosaṅkhārañca parehi anussāhito sāmampi asaṅkhārikacittana karoti, parehi kāriyamāno sasaṅkhārikacittenapi karoti, "idaṁ nāma kammaṁ karontopi tassa evarūpo nāma vipāko bhavissatī"ti evaṁ kammaṁ vipākañca jānantopi karoti, mātāpitūsu cetiyavandanādīni karontesu anukaronto dārako viya kevalaṁ kammaññeva vijānanto "imassa pana kammassa ayaṁ vipāko"ti vipākaṁ ajānantopi

---

1. Khu 9. 291 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

karoti, tasmā taṁ dassetuṁ **“sāmaṁ vā tan”**ti-ādi vuttaṁ. **Parehi anāṇatto**ti saraseneva vattamāno. **Jānanto**ti anussavādivasena jānanto.

Nanu ca khīṇāsavo cetiyaṁ vandati, dhammaṁ bhaṇati, kammaṭṭhānaṁ manasi karoti, kathamassa kāyakammādayo na hontīti? Avipākattā. Khīṇāsavena hi katakammaṁ neva kusalaṁ hoti nākusalaṁ, avipākaṁ hutvā kiriyāmatte tiṭṭhati. Tenassa te kāyādayo na honti. Tenevāha **“khīṇāsavassa kāyena karaṇakammaṁ paññāyatī”**ti-ādi. **Tan**ti kusalākusalaṁ.

Khiḍḍāya padussantīti khiḍḍāpadosino, khiḍḍāpadosino eva **khīḍḍāpadosikā.** Khiḍḍāpadoso vā etesaṁ atthīti **khiḍḍāpadosikā.** Te kira puññavisesādhigatena mahantena attano sirivibhavena nakkhattaṁ kīḷantā tāya sampattiyā mahantatāya “āhāraṁ paribhuñjimhā na paribhuñjimhā”tipi na jānanti. Atha ekāhārātikkamato paṭṭhāya nirantaraṁ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti. Kasmā? Kammajatejassa balavatāya karajakāyassa mandatāya. Manussānaṁ hi kammajatejo mando, karajakāyo balavā. Tesaṁ tejassa mandatāya kāyassa balavatāya sattāhampi atikkamitvā uṇhodaka-acchayāgu-ādīhi sakkā karajakāyaṁ upatthambhetuṁ, devānaṁ pana tejo balavā hoti uḷārapuññanibbattattā uḷāragarusiniddhasudhāhārajīraṇato ca. Karajaṁ mandaṁ mudusukhumālabhāvato. Te ekaṁ āhāravelaṁ akkamitvāva saṇṭhāpetuṁ na sakkonti. Yathā nāma gimhānaṁ majjhanhike tattapāsāṇe ṭhapitaṁ padumaṁ vā uppalaṁ vā sāyanhasamaye ghaṭasatenapi siñciyamānaṁ pākatikaṁ na hoti vinassatiyeva, evameva pacchā nirantaraṁ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti. Katame pana bhe devāti? “Ime nāmā”ti aṭṭhakathāya vicāraṇā natthi, “āhārūpacchedena ātape khittamālā viyā”ti vuttattā ye keci kabaḷīkārāhārūpajīvino devā evaṁ karonti, te evaṁ cavantīti veditabbā. **Abhayagirivāsino** panāhu “nimmānaratiparanimmitavasavattino te devā, khiḍḍāya padussanamatteneva hete khiḍḍāpadosikāti vattā”ti. Ko panettha devānaṁ āhāro, kā āhāravelāti? “Sabbesampi kāmāvacaradevānaṁ sudhā āhāro, sā heṭṭhimehi

heṭṭhimehi uparimānaṁ uparimānaṁ paṇitatamā hoti. Taṁ yathāsakaṁ divasavaseneva divase divase bhuñjanti. Keci pana badarappamāṇaṁ sudhāhāraṁ paribhuñjanti. So jivhāyaṁ ṭhapitamattoyeva yāva kesagganakhaggā kāyaṁ pharati, tesaṁyeva divasavasena sattadivasaṁ yāpanasamatthova hotī"ti vadanti.

Issāpakatattā paduṭṭhena manasā padussantīti **manopadosikā.** Usūyavasena vā manaso padoso manopadoso, so etesaṁ atthi vināsahetubhūtoti **manopadosikā. Akkuddho rakkhatī**ti kuddhassa so kodho itarasmiṁ akkujjhante anupādāno ekavārameva uppattiyā anāsevano cāvetuṁ na sakkoti, udakantaṁ patvā aggi viya nibbāyati, tasmā akkuddho taṁ cavanato rakkhati. Ubhosu pana kuddhesu bhiyyo bhiyyo aññamaññamhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadahanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthuṁ nidahanto accantasukhumālaṁ karajakāyaṁ vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati. Tenāha **"ubhosu panā"**ti-ādi. Tathā cāha bhagavā "aññamaññamhi paduṭṭhacittā kilantakāya -pa- cavantī"ti[1].

Katame tena devā daṭṭhabbāti ettha **tenā**ti paccatte karaṇavacananti āha**"katame nāma te devā daṭṭhabbā"**ti. Karaṇattheyeva vā etaṁ karaṇavacananti dassento āha **"tena vā attabhāvenā"**ti sesamettha uttānameva.

Cetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhattisuttavaṇṇanā

172. Dutiye atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṁ atthe pabhedagataṁ ñāṇaṁ **atthapaṭisambhidā. Attho**ti cettha saṅkhepato hetuphalaṁ. Taṁ hi hetuvasena araṇīyaṁ gantabbaṁ pattabbaṁ, tasmā "attho"ti vuccati. Pabhedato pana yaṁ kiñci paccayasamuppannaṁ, nibbānaṁ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā "attho"ti

1. Dī 1. 19 piṭṭhe.

veditabbā, taṁ atthaṁ paccavekkhantassa tasmiṁ atthe pabhedagataṁ ñāṇaṁ **atthapaṭisambhidā.** Tenāha **"pañcasu atthesu pabhedagataṁ ñaṇan"**ti. **Ācikkhāmī**ti-ādīsu ādito kathento **ācikkha**ti nāma, uddisatīti attho. Tameva uddesaṁ pariyosāpento **deseti.** Yathā-uddiṭṭhamatthaṁ uddisanavasena pakārehi ñāpento **ñāpeti.** Pakārehi eva tamatthaṁ patiṭṭhāpento **paṭṭhapeti.** Yathā-uddiṭṭhaṁ paṭiniddisanavasena **vivarati.** Vivaṭaṁ **vibhajati.** Vibhatta-atthaṁ hetūdāharaṇadassanehi pākaṭaṁ karonto **ittāniṁ karoti.**

Tisso paṭisambhidāti dhammaniruttipaṭibhānapaṭisambhidā. Tattha **dhammapaṭisambhidā** nāma dhammappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṁ ñāṇaṁ. **Dhammo**ti ca saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṁ taṁ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā "dhammo"ti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṁ, kusalaṁ, akusalanti ime pañca dhammā "dhammo"ti veditabbā, taṁ dhammaṁ paccavekkhantassa tasmiṁ dhamme pabhedagataṁ ñāṇaṁ **dhammapaṭisambhidā.** Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṁ niruttābhilāpe pabhedagataṁ ñāṇaṁ **niruttipaṭisambhidā**ti. Idaṁ vuttaṁ hoti—atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti, taṁ sabhāvaniruttiṁ saddaṁ ārammaṇaṁ katvā paccavekkhantassa tasmiṁ sabhāvaniruttābhilāpe pabhedagataṁ ñāṇaṁ niruttipaṭisambhidāti.

Evamayaṁ niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññatti-ārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṁ sutvā "ayaṁ sabhāvaniruttī"ti jānanti. Paṭisambhidāppatto hi "phasso"ti vutthe "ayaṁ sabhāvaniruttī"ti jānāti, "phassā"ti "phassan"ti vā vutte pana "ayaṁ asabhāvaniruttī"ti jānāti. Vedanādīsupi eseva nayo. Aññaṁ panesa nāmākhyāta-upasaggabyañjanasaddaṁ jānāti na jānātīti? Yadaggena saddaṁ jānitvā "ayaṁ sabhāvanirutti, ayaṁ asabhāvaniruttī"ti jānāti, tadaggena tampi jānissatīti. Taṁ pana "nayidaṁ paṭisambhidākiccan"ti paṭikkhipitvā idaṁ vatthu kathitaṁ—

Tissadattatthero kira bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṁ gahetvā "aṭṭhārasasu bhāsāsu katarabhāsāya kathemī"ti pavāresi. Taṁ pana tena attano uggahe ṭhatvā pavāritaṁ, na paṭisambhidāya ṭhitena. So hi

mahāpaññatāya taṁ taṁ bhāsaṁ kathāpetvā uggahetvā evaṁ pavāresi. "Bhāsaṁ nāma sattā uggaṇhantī"ti vatvā panettha idaṁ kathitaṁ. Mātāpitaro hi daharakāle kumārake mañca vā pīṭhe vā nipajjāpetvā taṁ taṁ kathayamānā tāni tāni kiccāni karonti. Dārakā tesaṁ taṁ taṁ bhāsaṁ vavatthāpenti "iminā idaṁ vuttan"ti. Gacchante gacchante kāle sabbampi bhāsaṁ jānanti. Mātā damiḷī, pitā andhako. Tesaṁ jāto dārako sace mātukathaṁ paṭhamaṁ suṇāti, damiḷabhāsaṁ bhāsissati. Sace pitukathaṁ paṭhamaṁ suṇāti, andhakabhāsaṁ bhāsissati. Ubhinnampi pana kathaṁ assuṇanto māgadhabhāsaṁ bhāsissati. Yopi agāmake mahā-araññe nibbatto, tattha añño kathento[1] nāma natthi, sopi attano dhammatāya vacanaṁ samuṭṭhāpento māgadhabhāsameva bhāsissati. Niraye, tiracchānayoniyaṁ, pettivisaye, manussaloke, devaloketi sabbattha māgadhabhāsāva ussannā, sesā oṭṭakirāta-andhakayonakadamiḷabhāsādikā aṭṭhārasa bhāsā parivattanti, kālantarena aññathā honti ca nassanti ca.

Ayamevekā yathābhuccabrahmavohāra-ariyavohārasaṅkhātā māgabhosā na parivatti. Sā hi katthaci kadāci parivattantīpi na sabbattha sabbadā sabbathāva parivattati, kappavināsepi tiṭṭhatiyeva. Sammāsambuddhopi hi tepiṭakaṁ buddhavacanaṁ tantiṁ āropento māgadhabhāsāya eva āropesi. Kasmā? Evaṁ hi āharituṁ sukhaṁ hoti. Māgadhabhāsāya hi tantiṁ āruḷhassa buddhavacanassa paṭisambhidāppattānaṁ sotapathāgamanameva papañco. Tena saṅghaṭitamatteneva nayasatena nayasahassena attho upaṭṭhāti. Aññāya bhāsāya tantiṁ āruḷhakaṁ sodhetvā uggahatabbaṁ hoti, bahumpi uggahetvā pana puthujjanassa paṭisambhidāppatti nāma natthi, ariyasāvako nāpaṭisambhidāppatto nāma natthi.

Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṁ paṭibhāne pabhedagataṁ ñāṇaṁ **paṭibhānapaṭisambhidā.** Atthadhammādivisayesu hi hīsu ñāṇesu "imāni ñāṇāni idamatthajotakānī"ti[2] evaṁ

---

1. Yattha araññe kathentā (Ka) Abhi-Ṭṭha 2. 371 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Abhi 2. 309, 310, 311 piṭṭhesu.

pavattañāṇassetaṁ adhivacanaṁ. Imā pana catasso paṭisambhidā dvīsu ṭhānesu pabhedaṁ gacchanti, pañcahi kāraṇe hi visadā hontīti veditabbā. Katamesu dvīsu? Sekkhabhūmiyañca asekkhabhūmiyañca, tattha sāriputtattherassa Mahāmoggallānattherassa mahākassapattherassa mahākaccāyanattherassa mahākoṭṭhikattherassāti asītiyāpi mahātherānaṁ paṭisambhidā asekkhabhūmiyaṁ pabhedagatā. Ānandattherassa, cittassa gahapatino, dhammikassa upāsakassa, upālissa gahapatino, khujjuttarāya upāsikāyāti evamādīnaṁ paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṁ pabhedagatāti imāsu dvīsu bhūmīsu pabhedaṁ gacchanti. Pabhedo nāma maggehi adhigatānaṁ paṭisambhidānaṁ pabhedagamanaṁ.

Katamehi pañcahi kāraṇehi paṭisambhidā visadā hontīti? Adhigamena, pariyattiyā, savanena, paripucchāya, pubbayogena. Tattha **adhigamo** nāma arahattaṁ. Taṁ hi pattassa paṭisambidā visadā honti. **Savanaṁ** nāma dhammassavanaṁ. Sakkaccaṁ suṇantassa hi paṭisambhidā visadā honti. **Paripucchā** nāma aṭṭhakathā. Uggahitapāḷiyā atthaṁ kathentassa hi paṭisambhidā visadā honti. **Pubbayogo** nāma pubbayogāvacaratā haraṇapaccāharaṇanayena parihaṭakammaṭṭhānatā. Pubbayogāvacarassa hi paṭisambhidā visadā honti.

Etesu pana pariyatti, savanaṁ, paripucchāti imāni tīṇi pabhedasseva balavakāraṇāni, pubbayogo adhigamassa balavapaccayo. Pabhedassa hoti na hotīti? Hoti, na pana yathā adhigamassa balavapaccayo hoti, tathā pabhedassa. Pariyattisavanaparipucchā hi pubbe hontu vā mā vā, pubbayogena pana ceva etarahi ca saṅkhārasammasanaṁ vinā paṭisambhidādhigamo nāma natthi. Ime[1] pana dvepi ekato hutvā paṭisambidā upatthambhetvā visadā hontīti.

Vibhattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Imesu (Ka)

3. Mahākoṭṭhikasuttādivaṇṇanā

173-4. Tatiye **phassāyatanānan**ti ettha ākaraṭṭho āyatanasaddoti āha **"phassākarānan"**ti-ādi. "Suvaṇṇāyatanaṁ rajatāyatanan"ti-ādīsu ākaropi "āyatanan"ti vutto, sañjātisamosaraṇādivasenapi āyatanaṭṭho labbhatiyeva. **Mā-**iti paṭisedhe nipāto. Svāyaṁ channaṁ phassāyatanānaṁ asesaṁ virāganirodhā atthaññaṁ cavanaṁ kiñcīti sandhāyāhāti āha **"mā bhaṇīti attho"**ti. **Pañcaphassāyatanāni niruddhānī**ti cakkhādīnañca tattha abhāvaṁ sandhāya vadati. **Chaṭṭhassā**ti manāyatanassa. Catutthe natthi vattabbaṁ.

Mahākoṭṭhikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Upavāṇasuttādivaṇṇanā

175-6. Pañcame **vijjāyā**ti dibbacakkhupubbenivāsānussati-āsavakkhayaññāṇasaṅkhātāya tividhāya vijjāya, aṭṭhavidhāya vā. Aṭṭhavidhāpi hi vijjā vipassanāñāṇena manomayiddhiyā ca saha abhiññā pariggahetvā vuttā. **Pannarasadhammabhedena caraṇena samannāgato**ti sīlasaṁvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, saddhā, hirī, ottappaṁ, bāhusaccaṁ, vīriyaṁ, sati, paññā, cattāri rūpāvacarajjhānānīti evaṁ pannarasabhedena caraṇadhammena samannāgato. Imeyeva hi pannarasa dhammā tasmā etehi carati ariyasāvako gacchati amataṁ disaṁ, tasmā **"caraṇan"**ti vuttā. Chaṭṭhe natthi vattabbaṁ.

Upavāṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Rāhulasuttavaṇṇanā

177. Sattame **pathavīdhāturevesā**ti duvidhāpesā thaddhaṭṭhena kakkhaḷaṭṭhena, pharusaṭṭhena ekalakkhaṇā pathavīdhātu evāti ajjhattikaṁ bāhirāya saddhiṁ yojetvā dasseti. Kasmā? Bāhirāya pathavīdhātuyā acetanābhāvo pākaṭo, na ajjhattikāya, tasmā bāhirāya

saddhiṁ ekasadisā acetanāyevāti gaṇhantassa sukhapariggāhā hoti, yathā kiṁ? Dantena goṇena saddhiṁ yojito adanto katipāhameva visukāyati vipphandati, atha na cirasseva damathaṁ upeti, evaṁ ajjhattikaṁ bāhirāya saddhiṁ ekasadisāti gaṇhantassa katipāhameva acetanabhāvena upaṭṭhāti, atha na cirenevassā acetanābhāvo pākaṭo hoti dhātumattatāya dassanato. **Netaṁ mama -pa- daṭṭhabban**ti taṁ ubhayampi "na etaṁ mama, na esohamasmi, na eso me attā"ti evaṁ yathābhūtaṁ sammappaññāya daṭṭhabbaṁ. **Yathābhūtan**ti yathāsabhāvaṁ. Taṁ hi aniccādisabhāvaṁ, tasmā aniccaṁ dukkhamanattāti evaṁ daṭṭhabbanti attho. Yasmā "netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā"ti passanto neva katthaci attānaṁ passati, na taṁ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṁ passati, na parassa attānaṁ attano kiñcanabhāve upanetabbaṁ passati, tasmā vuttaṁ **"catukoṭikasuññatā nāma kathitā"**ti.

Rāhulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Jabbālīsuttavaṇṇanā

178. Aṭṭhame **santan**ti aṅgasantatāya ceva ārammaṇasantatāya ca kamanīyaṁ manoharaṁ[1]. **Cetovimuttin**ti rūpārūpāvacaraṁ cittavimuttiṁ. Tenevāha **"aṭṭhannaṁ samāpattīnaṁ aññataraṁ samāpattin"**ti. **Lepamakkhitenā**ti[2] lākhāmakkhitena. **Pāripanthike asodhetvā**ti kāmacchandādipāripanthike asodhetvā. Yo hi kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmacchandaṁ na suṭṭhu vikkhambhetvā kāyappassaddhivasena duṭṭhullaṁ suppaṭippassaddhaṁ akatvā ārambhadhātumanasihārādivasena thinamiddhaṁ na suṭṭhu paṭivinodetvā samathanimittamanasikārādivasena uddhaccakukkuccaṁ na samūhataṁ katvā aññepi samādhiparipanthe dhamme na suṭṭhu sodhetvā jhānaṁ samāpajjati so asodhitaṁ āsayaṁ paviṭṭhabhamaro viya asuddhaṁ uyyānaṁ paviṭṭharājā viya ca khippameva nikkhamati. Yo pana samādhiparipanthe dhamme suṭṭhu visodhetvā jhānaṁ samāpajjati, so suvisodhitaṁ āsayaṁ paviṭṭhabhamaro viya suparisuddhaṁ uyyānaṁ paviṭṭharājā viya ca sakalampi divasabhāgaṁ antosamāpattiyaṁyeva hoti.

---

1. Manorathaṁ (Ka) 2. Lesamakkhitenāti (Ka)

Āyamukhānīti naditaḷākakandarapadarādiko āgamanamaggā. Te ca kandarāyevāti āha **"catasso pavisanakandarā"**ti. **Apāyamukhānī**ti apagamanamaggā. Apenti apagacchanti etehīti hi apāyā, te eva mukhānīti **apāyamukhāni.** Tāni ca udakanikkhamanacchiddānīti āha **"apavāhanacchiddanī"**ti, apāyasaṅkhātāni udakanikkhamanacchiddānīti attho. Sesaṁ suviññeyyameva.

Jambālīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Nibbānasuttavaṇṇanā

179. Navame **abhidhamme vuttanayenā**ti—

> "Katamā hānabhāginī paññā? Paṭhamassa jhānassa lābhiṁ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā, tadanudhammatā sati santiṭṭhati ṭhitibhāginī paññā. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti visesabhāginī paññā. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasañhitā nibbedhabhāginī paññā"ti—

ādinā **vibhaṅge**[1] vuttanayena evamattho veditabbo.

Tattha **paṭhamassa jhānassalābhin**ti yvāyaṁ appaguṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṁ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantī**ti tato vuṭṭhitaṁ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti tudanti codenti. Tassa kāmānupakkhandānaṁ saññāmanasikārānaṁ vasena sā paṭhamajjhānapaññā hāyati parihāyati, tasmā "hānabhāginī paññā"ti vuttā. **Tadanudhammatā**ti tadanurūpasabhāvā. **Sati santiṭṭhatī**ti idaṁ micchāsatiṁ sandhāya vuttaṁ, na sammāsatiṁ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṁ santato paṇītato disvā asādayamānā abhinandamānā nikanti uppajjati, tassa nikantivasena paṭhamajjhānapaññā neva hāyati na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsikā hoti. Tena vuttaṁ **"ṭhitibhaginī paññā"**ti. **Avitakkasahagatā**ti avitakkaṁ

---

1. Abhi 2. 343 piṭṭhe.

dutiyajjhānaṁ santato paṇītato manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā saññāmanasikārā. **Samudācarantī**ti paguṇato paṭhamajjhānato vuṭṭhitaṁ dutiyajjhānādhigamatthāya tudanti codenti, tassa upari dutiyajjhānānupakkhandānaṁ saññāmanasikārānaṁ vasena sā paṭhamajjhānapaññā visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattipadaṭṭhānatāya **"visesabhāginī"**ti vuttā.

Nibbidāsahagatāti taṁyeva paṭhamajjhānalābhiṁ jhānato vuṭṭhitaṁ nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena sahagatā. Vipassanāñāṇaṁ hi jhānaṅgabhede vattante nibbindati ukkaṇṭhati, tasmā "nibbidā"ti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikiriyatthāya tudanti codenti. **Virāgūpasañhitā**ti virāgasaṅkhātena nibbānena upasaṁhitā. Vipassanāñāṇaṁ hi sakkā iminā maggena virāgaṁ nibbānaṁ sacchikātunti pavattito "virāgūpasaṁhitan"ti vuccati. Taṁsampayuttasaññāmanasikārāpi virāgūpasaṁhitā eva nāma, tassa tesaṁ saññāmanasikārānaṁ vasena yā paṭhamajjhānapaññā ariyamaggappaṭivedhassa padaṭṭhānatāya **"nibbedhabhāginī"**ti vuttāti.

Nibbānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Mahāpadesasuttavaṇṇanā

180. Dasame **mahā-okāse**ti mahante okāse mahantāni dhammassa patiṭṭhāpanaṭṭhānāni. Yesu patiṭṭhāpito dhammo nicchīyati asandehato, kāni pana tāni? Āgamanavisiṭṭhāni suttotaraṇādīni. Dutiyavikappe apadisīyantīti apadesā, mahantā apadesā etesanti **mahāpadesā.** "Sammukhā metaṁ āvuso bhagavato sutan"ti-ādinā kenaci ābhatassa dhammoti vinicchayane kāraṇaṁ. Kiṁ pana tanti? Tassa yathābhatassa suttotaraṇādi eva. Yadi evaṁ kathaṁ cattāroti? Yasmā dhammassa dve sampadāyo[1] satthā sāvako ca. Tesu sāvakā saṁghagaṇapuggalavasena tividhā. Evamimamhā mahāyaṁ dhammo paṭiggahitoti apadisitabbānaṁ bhedena cattāro.

1. Sampadāyāti (Ka) Netti-Ṭṭha 80 piṭṭhe passitabbaṁ.

Tenāha **sammukhā metaṁ āvuso bhagavato sutan**"ti-ādi. Tathā ca vuttaṁ **nettiyaṁ**[1] "cattāro mahāpadesā buddhāpadeso, saṁghāpadeso, gaṇāpadeso, puggalāpadeso. Ime cattāro mahāpadesā"ti. Buddhā apadeso etassāti **buddhāpadeso.** Esa nayo sesesupi. Tenāha **"buddhādayo -pa- mahākāraṇānī**"ti.

Neva abhinanditabbanti na sampaṭicchitabbaṁ, ganthassa sampaṭicchanaṁ nāma savananti āha **"na sotabban**"ti[2]. **Padabyañjanānī**ti padāni ca byañjanāni ca, atthapadāni byañjanapadāni cāti attho. Pajjati attho etehīti **padāni,** akkharādīni byañjanapadāni. Pajjitabbato **padāni,** saṅkāsanādīni atthapadāni. "Aṭṭhakathāyaṁ padasaṅkhātāni byañjanānīti byañjanapadāneva vuttānī"ti keci. Atthaṁ byañjentīti **byañjanāni,** byañjanapadāni. Tehi byañjitabbato **byañjanāni,** attapadānīti ubhayasaṅgahato. **Imasmiṁ ṭhāne**ti tenābhatasuttassa imasmiṁ padese. **Pāḷi vuttā**ti kevalo pāḷidhammo vutto. **Attho vutto**ti pāḷiyā attho vutto niddiṭṭho. **Anusandhi kathito**ti yathāraddhadesanāya uparidesanāya ca anusandhānaṁ kathikaṁ, sambandho kathito. **Pubbāparaṁ kathitan**ti pubbena paraṁ avirujjhanañceva visesaṭṭhānañca kathitaṁ pakāsitaṁ. Evaṁ pāḷidhammādīni sammadeva sallakkhetvā gahaṇaṁ sādhukaṁ uggahaṇanti āha **"suṭṭhu gahetvā**"ti. **Sutte otāretabbānī**ti ñāṇena sutte ogāhetvā tāretabbāni. Taṁ pana ogāhetvā taraṇaṁ tattha otaraṇaṁ anuppavesanaṁ hotīti vuttaṁ **"otaritabbānī**"ti. Saṁsandetvā dassanaṁ sandassananti āha **"vinaye saṁsandetabbānī**"ti.

"Kiṁ pana taṁ suttaṁ, ko vā vinayo"ti vicāraṇāyaṁ ācariyānaṁ matibhedamukhena tamatthaṁ dassetuṁ **"ettha cā**"ti-ādi vuttaṁ. **Vinayo**ti vibhaṅgapāṭhamāha. So hi mātikāsaññitassa suttassa atthe sucanato "suttan"ti vattabbataṁ arahati. Vividhanayattā visiṭṭhanayattā ca **vinayo,** khandhakapāṭho. **Evan**ti evaṁ suttavinayesu pariggayhamānesu vinayapiṭakampi na pariyādiyati parivārapāḷiyā asaṅgahitattā. Suttantābhidhammapiṭakāni vā **suttaṁ** atthasūcanādi-atthasambhavato. **Evampī**ti suttantābhidhammapiṭakāni suttaṁ, vinayapiṭakaṁ vinayoti evaṁ suttavinayavibhāge vuccamānepi. **Na tāva pariyādiyantī**ti na tāva anavasesato

---

1. Khu 10. 20 piṭṭhe. 2. Sampaṭicchanaṁ nāma gahaṇanti āha na gahetabbanti (Ka)

pariggayhanti. Kasmāti ceti āha **"asuttanāmakañhī"**ti-ādi. Yasmā suttanti imaṁ nāmaṁ anāropetvā saṅgītaṁ jātakādibuddhavacenaṁ atthi, tasmā vuttanayena tīṇi piṭakāni na pariyādiyantīti. Suttanipāta-udāna-itivuttakāni dīghanikāyādayo viya suttanti nāmaṁ āropetvā asaṅgītānīti adhippāyenettha jātakādīhi saddhiṁ tānipi gahitāni. Buddhavaṁsacariyāpiṭakānaṁ panettha aggahaṇe kāraṇaṁ maggitabbaṁ, kiṁ vā etena magganena, sabbopāyaṁ vaṇṇanānayo theravādadassanamukhena paṭikkhitto evāti.

Kiṁ satthīti[1] asuttanāmakaṁ buddhavacanaṁ natthiyevāti dasseti. **Taṁ sabbaṁ paṭikkhipitvā**ti "suttanti vinayo"ti-ādinā vuttasaṁvaṇṇanāyaṁ "nāyamattho idhādhippeto"ti paṭisedhetvā. Vineti etena kileseti vinayo, kilesavinayanūpāyo, so eva kāraṇanti āha **"vinayo pana kāraṇan"**ti.

Dhammeti pariyattidhamme. **Sarāgāyā**ti sarāgabhāvāya kāmarāgabhavarāgaparibrūhanāya. **Saṁyogāyā**ti bhavasaṁyojanāya. **Saupādānāyā**ti caturūpādānūpasaṁhitatāya. **Mahicchatāyā**ti mahicchābhāvāya. **Asantuṭṭhiyā**ti asantuṭṭhabhāvāya. **Kosajjāya**ti kusītabhāvāya. **Saṅgaṇikāyā**ti kilesasaṅgaṇikavihārāya. **Ācayāyā**ti tividhavaṭṭācayāya[2]. **Virāgāyā**ti sakalavaṭṭato virajjanatthāya. **Visaṁyogāyā**ti kāmarāgadīhi visaṁyujjanatthāya. **Anupādānāyā**ti sabbassapi kammabhavassa aggahaṇāya. **Appicchatāyā**ti paccayappicchatādivasena sabbaso icchāya apagamāya. **Santuṭṭhiyā**ti dvādasavidhasantuṭṭhabhāvāya. **Vīriyārambhāyā**ti kāyikassa ceva cetasitassa ca vīriyassa paggaṇhanatthāya. **Vivekāyā**ti pavivittabhāvāya kāmavivekāditadaṅgavivekādivivekasiddhiyā. **Apacayāyā**ti sabbassapi vaṭṭassa apacayanāya, nibbānāyāti attho. Evaṁ yo pariyattidhammo uggahaṇadhāraṇaparipucchāmanasikāravasena yoniso paṭipajjantassa sarāgādibhāvaparivajjanassa kāraṇaṁ hutvā virāgādibhāvāya saṁvattati, ekaṁsato **eso dhammo, eso vinayo** sammadeva apāyādīsu apatanavasena dhāraṇato kilesānaṁ vinayanato ca. Satthu sammāsambuddhassa ovādānu rūpappavattibhāvato **etaṁ satthusāsanan**ti ca jāneyyāsīti attho.

---

1. Natthīti (Aṭṭhikathāyaṁ)
2. Ācayāyāti vaṭṭassa vaḍḍhanatthāya (Sārattha-Ṭī 3. 444 piṭṭhe)

Catusaccatthasūcanaṁ suttanti āha **"sutteti tepiṭake buddhavacane"**ti. Tepiṭakaṁ hi buddhavacanaṁ saccavinimuttaṁ natthi. Rāgādivinayakāraṇaṁ yathā tena suttapadena pakāsitanti āha **"vinayeti etasmiṁ rāgādivinayakāraṇe"**ti. Sutte otaraṇañcettha tepiṭakabuddhavacanapariyāpannatāvaseneva veditabbaṁ, na aññathāti āha **"suttappaṭipāṭiyā katthaci anācantvā"**ti. **Challiṁ uṭṭhapetvā**ti arogassa mahato rukkhassa tiṭṭhato upakkamena challikāya sakalikāya papaṭikāya vā uṭṭhāpanaṁ viya arogassa sāsanadhammassa tiṭṭhato byañjanamattena tappariyāpannaṁ viya hutvā challisadisaṁ pubbāparaviruddhatādidosaṁ uṭṭhapetvā paridīpetvā. Tādisāni pana ekaṁsato guḷhavessantarādipariyāpannāni hontīti āha **"guḷhavessantara -pa- paññāyantīti attho"**ti. **Rāgādivinaye**ti rāgādivinayanatthena atadākāratāya **apaññāyamānāni chaḍḍetabbāni** cajitabbāni na gahetabbāni. **Sabbatthā**ti sabbavāresu.

Mahāpadesa suttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sañcetaniyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(19) 4. Brāhmaṇavagga

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā

181-183. Catutthassa paṭhamādīni uttānatthāneva.

4. Abhayasuttavaṇṇanā

184. Catutthe **socatī**ti citte uppannabalavasokena socati, cittasantāpena anto nijjhāyatīti attho. **Kilamatī**ti tasseva sokassa vasena kāye ca uppannadukkhena kilamati. **Paridevatī**ti sokuddehakavasena taṁ taṁ vippalapanto vācāya paridevati. **Urattāḷin**ti urattāḷaṁ, uraṁ tāḷetvāti attho. Tenāha **"uraṁ tāḷetvā"**ti. **Kaṅkhāvicikicchā**ti[1] ettha "ekamevidaṁ pañcamaṁ nīvaraṇaṁ, kiṁ nu kho

---

1. Kaṅkhī vicikicchīti (Pāḷiyaṁ)

idan”ti ārammaṇaṁ kaṅkhanato **kaṅkhā,** “idameva varan”ti nicchetuṁ asamatthabhāvato **“vicikicchā”**ti vuccati “dhammasabhāvaṁ vicinanto kicchati, vigatā cikicchā”ti vā katvā.

Abhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Brāhmaṇasaccasuttavaṇṇanā

185. Pañcame **etthā**ti etasmiṁ suññatānupassanādhikāre. **Kvacī**ti katthaci ṭhāne, kāle, dhamme vā. Atha vā **kvacī**ti ajjhattaṁ bahiddhā vā. **Attano attānan**ti satattānaṁ “ayaṁ kho bho brahmā mahābrāhmā -pa- vasī pitā bhūtabhabyānan”ti-ādinā[1] parehi parikappitaṁ attānañca kassaci kiñcanabhūtaṁ na passatīti dassento **“kassacī”**ti-ādimāha. Tattha **parassā**ti parajāti paro purisoti vā evaṁ gahitassa. **Na ca mama kvacanī**ti ettha **mama**-saddo aṭṭhānappayuttoti āha **“mama-saddaṁ tāva ṭhapetvā”**ti. **Parassa cā**ti attano aññassa. Paro puriso nāma atthi mamatthāya ṭhito, tassa vasena mayhaṁ sabbaṁ ijjhatīti ekaccadiṭṭhigatikaparikappitavasena paraṁ attānaṁ tañca attano kiñcanabhūtaṁ na passatīti dassento **“na ca kvacanī”**ti-ādimāha. Ettha ca **nāhaṁ kvacanī**ti saka-attano sabbhāvaṁ na passati. **Na kassaci kiñcanatasmin**ti saka-attano eva kassaci attaniyataṁ na passati. **Na ca mamā**ti etaṁ dvayaṁ yathārahaṁ sambandhitabbaṁ, atthi-padaṁ paccekaṁ. **Na ca kvacani parassa attā atthī**ti parassa attano abhāvaṁ passati. **Tassa parassa attano mama kiñcanatā natthī**ti parassa attano anattaniyataṁ passati. Evaṁ ajjhattaṁ bahiddhā khandhānaṁ attattaniyasuññatāsuddhasaṅkhārapuñjatācatukoṭikasuññatāpariggaṇhanena niṭṭhāhoti. Sesamettha suviññeyyameva.

Brahmaṇasaccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 1. 17 piṭṭhe.

6. Ummaggasuttavaṇṇanā

186. Chaṭṭhe **ākaḍḍhīyatī**ti cittavasiko loko tattha tattha upadaḍḍhīyati. **Tesaṁyevettha gahaṇaṁ veditabban**ti ye apariññātavatthukā cittasa vasaṁ gacchanti, tesaṁyeva gahaṇaṁ. Na hi pariññātakkhandhā pahīnakilesā cittassa vasaṁ gacchanti, cittaṁ pana attano vase vattenti. **Saha sīlenā**ti cārittavārittasīlena saddhiṁ. **Pubbabhāgapaṭipadan**ti dhutaṅgamādiṁ katvā yāva gotrabhuñāṇaṁ, tāva pavattetabbaṁ samathavipassanāsaṅkhātaṁ sammāpaṭipadaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Ummaggasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Vassakārasuttavaṇṇanā

187. Sattame **vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto**ti ettha **vassakāro**ti tassa brāhmaṇassa nāmaṁ. Mahatiyā issariyamattāya samannāgato mahāmatto. **Issariyamattāyā**ti ca issariyappamāṇenāti attho, issariyena ceva vitthūpakaraṇena cāri evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo. Upabhogūpakaraṇānipi hi loke "mattā"ti vuccanti. Magadharañño, magadharaṭṭhe vā mahāmattoti **magadhamahāmatto.** Tudisaññito gāmo nivāso etassāti **todeyyo.** Tenevāha **"tudigāmavāsikassā"**ti. Tudigāmavāsitā cassa tattha adhipatibhāvenāti daṭṭhabbā. So hi taṁ gāmaṁ soṇadaṇḍo viya campaṁ kūṭadanto viya khāṇumataṁ adhipatibhāvena ajjhāvasati. **Mahaddhano hoti** pañcacattālīsakoṭivibhavo. **Parisatī**ti parisāyaṁ, janasamūheti attho. Tenāha **"sannipatitāya parisāyā"**ti. **Abhippasanno**ti ettha abhikkamanattho **abhi**-saddoti āha **"atikkammapasanno"**ti, pasādanīyaṁ ṭhanaṁ atikkamitvā appasādanīyaṭṭhāne pasannoti adhippāyo. Taṁ taṁ kiccaṁ atthaṁ passatīti atthadasā, alaṁ samatthā paṭibalā atthadasā alamatthadasā, alamatthadase atisayantīti **alamatthadasaratā.** Tenāha **"atthe passituṁ samatthā"**ti-ādi. **Neva sappusisaṁ na asappurisaṁ jānāti** sappurisadhammānaṁ

asappurisadhammānañca yāthāvato ajānanato. Sesamettha uttānameva.

Vassakārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Upadasuttavaṇṇanā

188. Aṭṭhame nibbattivasena nirayaṁ arahati, nirayasaṁvattaniyena vā kammunā niraye niyuttoti **nerayuko.** Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṁ antarakappaṁ tiṭṭhatīti **kappaṭṭho.** Nirayūpapattiṁ pariharaṇavasena tikicchituṁ asakkuṇeyyoti **atekiccho. Apariyādinnāvā**ti aparikkhīṇāyeva. Sace hi eko bhikkhu kāyānupassanaṁ pucchati, añño vedanānupassanaṁ -pa- cittānupassanaṁ. "Iminā puṭṭhe ahaṁ pucchāmī"ti eko ekaṁ na oloketi, evaṁ santepi tesaṁ vāro paññāyati eva, buddhānaṁ pana vāro na paññāyati. Vidatthicaturaṅgulaṁ chāyaṁ atikkamanato puretaraṁyeva bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanaṁ, navavidhena vedanānupassanaṁ, soḷasavidhena cittānupassanaṁ, pañcavidhena dhammānupassanaṁ katheti. Tiṭṭhantu vā evaṁ cattāro. Sace hi aññe cattāro sammappadhānesu, aññe iddhipādesu, aññe pañcindriyesu, aññe pañcabalesu, aññe sattabojjhaṅgesu, aññe aṭṭhamaggaṅgesu pañhe puccheyyuṁ, tampi bhagāvā katheyya. Tiṭṭhantu vā ete aṭṭha. Sace aññe sattatiṁsa janā bodhipakkhiyesu pañhe puccheyyuṁ, tampi bhagavā tāvadeva katheyya. Kasmā? Yāvatā hi lokiyamahājane ekaṁ padaṁ kathente tāva ānandatthero aṭṭha padāni katheti. Ānandatthere pana ekaṁ padaṁ kathenteyeva bhagavā soḷasa padāni katheti. Kasmā? Bhagavato hi jivhā mudu, dantāvaraṇaṁ suphusitaṁ, vacanaṁ agaḷitaṁ, bhavaṅgaparivāso lahuko. Tena vuttaṁ **"apariyādinnāvassa tathāgatassa dhammadesanā, apariyādinnaṁ dhammapadabyañjanan"**ti.

Tattha **dhammadesanā**ti tantiṭṭhapanā. **Dhammapadabyañjanan**ti ettha **dhammo**ti pāḷi. Pajjati attho etenāti **padaṁ.** Vākyañca padeneva saṅgahitaṁ. Atthaṁ byañjetīti **byañjanaṁ,** akkharaṁ. Taṁ hi padavākyaṁ paricchijjamānaṁ taṁ taṁ atthaṁ byañjeti pakāseti. Etena aparāparehi padabyañjenehi sucirampi kālaṁ

Kathentassa tathāgatassa na kadāci tesaṁ pariyādānaṁ atthīti dasseti. **Guṇadhaṁsī**ti guṇadhaṁsanasīlo. **Pagabbo**ti vācāpāgabbiyena samannāgato.

Upakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Sacchikaraṇīyasuttavaṇṇanā

189. Navame **nāmakāyenā**ti sahajātanāmakāyena. Sesametha uttānameva.

Sacchikaraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Uposathasuttavaṇṇanā

190. Dasame **tuṇhībhūtaṁ tuṇhībhūtan**ti āmeḍitavacanaṁ byāpanicchāvasena vuttanti āha **"yato yato anuviloketī"**ti. **Anuviloketvā**ti ettha **anu**-saddopi byāpanicchāvacanamevāti anu anu viloketvāti attho, pañcapasādappaṭidhamaṇḍitāni akkhīni ummīletvā tato tato viloketvāti vuttaṁ hoti. **Alan**ti yuttaṁ, opāyikanti attho "alameva nibbinditun"ti-ādīsu[1] viya. Puṭabandhanena pariharitvā asitabbaṁ **puṭosaṁ** sambalaṁ a-kārassa o-kāraṁ katvā. Tenāha **"pātheyyan"**ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(20) 5. Mahāvagga

1. Sotānugatasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **sotānugatānan**ti pasādasotaṁ anugantvā vatānaṁ, paguṇānaṁ vācuggatānanti atho. Evaṁbhūtā ca pasādasotaṁ

---

1. Dī 2. 161; Saṁ 1. 387, 388, 390 piṭṭhesu.

odihitvā ñāṇasotena suṭṭhu vavatthapitā nāma hontīti āha **"pasādasotan"**ti-ādi. Ekaccassa hi uggahitapubbavacanaṁ taṁ taṁ paguṇaṁ niccharitaṁ suṭṭhu vavatthapitaṁ na hoti. "Asukaṁ suttaṁ vā jātakaṁ vā kathehī"ti vutte "sajjhāyitvā saṁsanditvā samanuggāhitvā jānissāmī"ti vadanti. Ekaccassa taṁ taṁ paguṇaṁ bhavaṅgasotasadisaṁ hoti "asukaṁ suttaṁ vā jātakaṁ vā kathehī"ti vutte uddharitvā tameva katheti. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ **"ñāṇasotena vavatthapitānan"**ti. Itthiliṅgādīni tīṇi **liṅgāni.** Nāmādīni cattāri **padāni.** Paṭhamādayo satta **vibhattiyo.**

Vaḷañjetīti pāḷiṁ anusandhiṁ pubbāparavasena vācuggataṁ karonto dhāreti. **Vacasā paricitā**ti suttadasakavaggadasakapaṇṇāsadasakavasena vācāya sajjhāyitā, "dasasuttāni gatāni, dasavaggāni gatānī"ti-ādinā sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Vaggādivasena hi idha vacasā paricayo adhippeto, na pana suttekadesassa suttamattassa vacasā paricayo. Manasā anu anu pekkhitā bhāgaso nijjhāyitā viditā **manasānupekkhitā.** Yassa vācāya sajjhāyitaṁ buddhavacanaṁ manasā cintentassa tattha tattha pākaṭaṁ hoti, mahādīpaṁ jāletvā ṭhitassa rūpagataṁ viya vibhūtaṁ hutvā paññāyati. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Suppaṭividdhā**ti nijjaṭaṁ niggumbaṁ katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā. Sesamettha suviññeyyameva.

Sotānugatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Ṭhānasuttavaṇṇanā

192. Dutiye **saṁvāsenā**ti sahavāsena. **Sīlaṁ veditabban**ti "ayaṁ susīlo vā dussīlo vā"ti saha vasantena upasaṅkamantena jānitabbo. **Tañca kho dīghena addhunā, na ittaran**ti taṁ ca sīlaṁ dīghena kālena veditabbaṁ, na ittarena. Dvīhatīhañhi saṁyatākāro ca saṁvutindriyākāro ca na sakkā dassetuṁ. **Manasi karotā**ti tampi "sīlamassa pariggahessāmī"ti manasikarontena paccavekkhanteneva sakkā jānituṁ, na itarena. **Paññavatā**ti tampi sappaññeneva paṇḍitena. Bālo hi manasikarontopi jānituṁ na sakkoti.

Saṁvohāranāti aparāparaṁ kathanena.

"Yo hi koci manussesu, vohāraṁ upajīvati.
Evaṁ Vāseṭṭhu jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇo"ti[1]—

ettha hi byavahāro nāma. "Cattāro ariyavohārā, cattāro anariyavohārā"ti[2] ettha cetanā. "Saṅkhā samaññā paññatti vohāro"ti[3] ettha paññatti. "Vohāramatena so vohareyyā"ti[4] ettha kathāvohāro. Idhāpi esova adhippeto. Ekaccassa hi sammukhākathā parammukhākathāya na sameti parammukhākathā sammukhākathāya. Tathā purimakathā pacchimakathāya, pacchimakathā ca purimakathāya. So kathaneneva sakkā jānituṁ "asuci eso puggalo"ti. Sucisīlassa pana purimaṁ pacchimena, pacchimañca purimena sameti. Sammukhākathitaṁ parammukhākathitena sameti, parammukhākathitañca sammukhākathitena, tasmā kathanena sakkā sucibhāvo jānitunti pakāsento evamāha.

Thāmoti ñāṇathāmo. Yassa hi ñāṇathāmo natthi, so uppannesu upaddavesu gahetabbaṁ gahaṇaṁ kattabbaṁ kiccaṁ apassanto advārakagharaṁ paviṭṭho viya carati. Tenāha **"āpadāsu bhikkhave thāmo veditabbo"**ti.

Sākacchāyāti saṁkathāya. Duppaññassa hi kathā udake geṇḍu viya uppilavati. Paññavato kathentassa paṭibhānaṁ anantaṁ[5] hoti. Udakavipphanditeneva hi maccho khuddako vā mahanto vāti ñāyati.

Ñātivināsoti corarogabhayādīhi ñātīnaṁ vināso. Bhogānaṁ byasanaṁ **bhogabyasanaṁ,** rājacorādivasena bhogavināsoti attho. Tenāha **"dutiyapadepi eseva nayo"**ti. **Pañhummaggo**ti pañhagavesanaṁ, ñātuṁ icchitassa atthassa vīmaṁsananti attho. **Atappakan**ti atittikaraṭṭhena atappakaṁ sādurasabhojanaṁ viya. **Saṇhan**ti sukhumasabhāvaṁ.

Ṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 2. 409; Khu 1. 375 piṭṭhesu.
2. Dī 3. 193 piṭṭhe.
3. Abhi 1. 256; Khu 7. 144, 148 piṭṭhesu.
4. Saṁ 1. 14 piṭṭhe.
5. Anantaraṁ (Saṁ-Ṭṭha 1. 138 piṭṭhe)

3. Bhaddiyasuttavaṇṇanā

193. Tatiye karaṇassa uttaraṁ kiriyaṁ karaṇuttariyaṁ, taṁ lakkhaṇaṁ etassāti **karaṇuttariyalakkhaṇo.** Sesaṁ suviññeyyameva.

Bhaddiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Sāmugiyasuttavaṇṇanā

194. Catutthe puggalassa pārisuddhiyā padhānabhūtāni vā aṅgāni **pārisuddhipadhāniyaṅgāni.** Sesamettha suviññeyyameva.

Sāmugiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Vappasuttavaṇṇanā

195. Pañcame **pihitattā**ti akusalassa pavesanadvāraṁ pidahitvā ṭhitattā. Kāyena saṁvaritabbaṁ hi apihitena dvārena pavattanakaṁ pāpadhammaṁ saṁvaritvā ṭhito **kāyena saṁvuto nāma. Khayavirāgenā**ti accantakhayasaṅkhātena virajjanena, anuppādanirodhenāti attho. Kiṁ vijjā pubbe uppannāti? Ubhayametaṁ na vattabbaṁ. Pahānābhisamayabhāvanābhisamayānaṁ abhinnakālattā padīpujjalanena andhakāraṁ viya vijjuppādena avijjā niruddhāva hoti, vattabbaṁ vā hetuphalattamupacāravasena. Yathā hi padīpujjalanahetuko andhakāravigamo, evaṁ vijjuppādahetuko avijjānirodho. hetuphaladhammā ca samānakālāpi pubbāparakālā viya voharīyanti yathā "cakkhuṁ ca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhiviññāṇan"ti[1] paccayādānuppajjanakiriyā. Cittassa kāyassa ca vihananato **vighāto,** dukkhaṁ. Paridahanato **pariḷāho.**

Niccavihārāti sabbadā pavattanakavihārā. Ṭhapetvā hi samāpattivelaṁ bhavaṅgavelañca khīṇāsavā iminā chaḷaṅgupekkhāvihārena sabbakālaṁ viharanti. **Cakkhunā rūpaṁ disvā**ti cakkhuviññāṇena rūpaṁ disvā. Cakkhunā rūpaṁ

---

1. Ma 1. 185 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṁ 1. 301, 302; Saṁ 2. 261; Abhi 4. 248 piṭṭhesu.

disvāti hi nissayavohārena vuttaṁ. Sasambhārakathā hesā yathā "dhanunā vijjhatī"ti, tasmā nissayasīsena nissitassa gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Rāgavasena na somanasajāto hotī**ti gehasitapemavasenapi javanakkhaṇe somanassajāto na hoti maggena samucchinnattā, na **domanassajāto** pasādaññathattavasenapi. **Upekkhako majjhatto hutvā viharatī**ti asamapekkhanena mohaṁ anuppādento ñāṇupekkhāvaseneva upekkhako viharati majjhatto. Khīṇāsavo hi iṭṭhepi aniṭṭhepi majjhattepi ārammaṇe yo asamapekkhanena samasamā ayonisogahaṇe akhīṇāsavānaṁ moho uppajjati, taṁ anuppādento maggeneva tassa samugghātitattā ñāṇupekkhāvaseneva upekkhako viharati, ayañcassa paṭipatti sativepullapattiyā paññāvepullapattiyā cāti vuttaṁ **"satisampajaññapariggahitāyā"**ti.

Ettha ca "chasu dvāresu upekkhako viharatī"ti iminā chaḷaṅgupekkhā kalitā, "sampajāno"ti vacanato pana cattāri ñāṇasampayuttacittāni labbhanti tehi vinā sampajānatāya asambhavato. "Satatavihārā"ti vacanato aṭṭhapi mahākiriyacittāni labbhanti ñāṇuppattipaccayarahitakālepi pavattijotanato. "Arajjanto adussanto"ti vacanato hasituppādavoṭṭhabbanehi saddhiṁ dasa cittāni labbhanti. Arajjanādussanavasena pavatti hi tesampi sādhāraṇāti. Nanu cettha "upekkhako viharatī"ti chaḷaṅgupekkhāvasena imesaṁ satatavihārānaṁ āgatattā somanassaṁ kathaṁ labbhatīti? Āsevanatoti. Kiñcāpi hi khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe majjhatte viha bahulaṁ upekkhako viharati attano parisuddhappakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisaṅkhārabhāve yaṁ taṁ sabhāvato iṭṭhaṁ ārammaṇaṁ, tassa yāthāvato sabhāvaggahaṇavasenapi arahato cittaṁ somanassasahagataṁ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena.

Kāyoti[1] pañcadvārakāyo, so anto avasānaṁ etissāti kāyantikā, taṁ **kāyantikaṁ.** Tenāha **"yāva pañcadvārakāyo pavattati, yāva pavattan"**ti. **Jīvitantikan**ti etthāpi eseva nayo. **Pacchā uppajjitvā**ti etasmiṁ attabhāve manodvārikavedanāto pacchā uppajjitvā tato

1. Saṁ-Ṭī 2. 93 piṭṭhepi passitabbaṁ.

paṭhamaṁ nirujjhati, tato eva atthasiddhamatthaṁ sarūpeneva dassetuṁ **"manodvārikavedanā paṭhamaṁ uppajjitvā pacchā nirujjhatī"**ti vuttaṁ. Idāni tameva saṅkhepena vuttaṁ vivarituṁ **"sā hī"**ti-ādimāha. Yāva tettiṁsavassāni paṭhamavayo. **Paññāsavassakāle**ti paṭhamavayato yāva paññāsavassakālā, tāva. **Ṭhitā hotī**ti vaḍḍhihāniyo anupagantvā samarūpeneva ṭhitā hoti. **Mandā**ti mudukā atikhiṇā. **Tadā**ti asītinavutivassakāle **vadantepi** tathāciraparicitepīti adhippāyo. **Bhaggā**ti tejobhaggena bhaggā dubbaṇṇā. **Hadayakoṭhiṁyevā**ti cakkhādivatthūsu appavattitvā tesaṁ ādi-antakoṭibhūtaṁ hadayavatthuṁyeva. **Tāvā**ti yāva vedanā vattati, tāva.

Vāpiyāti mahātaḷākena. **Pañca-udakamaggasampannan**ti pañcahi udakassa pavisananikkhamanamaggehi yuttaṁ. **Tato tato vissandamānaṁ** sabbaso puṇṇattā. **Paṭhamaṁ deve vassante**ti-ādi upamāsaṁsandanaṁ. **Imaṁ vedanaṁ sandhāyā**ti imaṁ yathāvuttaṁ pariyosānappattaṁ manodvārikavedanaṁ sandhāya.

Kāyassa bhedāti attabhāvassa vināsanato. **Parato agantvā**ti paralokavasena agantvā. Vedanānaṁ sītibhāvo nāma saṅkhāradarathapariḷāhābhāvo. So panāyaṁ sabbaso appavattivasenevāti āha **"appavattanadhammāni bhavissantī"**ti.

Attabhāvaṁ nāsetukāmassa daḷhaṁ uppannaṁ saṁvegañāṇaṁ sandhāyāha **"kudālo viya paññā"**ti. Tato nibbattitajjhānasamādhiṁ sandhāya **"piṭakaṁ viya samādhī"**ti. Tannissāya pavattetabbavipassanārambhañāṇaṁ sandhāya **"khanitti viya vipassanā"**ti ca vuttaṁ. Sesamettha uttānameva.

Vappasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sāḷhasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe kāyadaḷhibahulataṁ tapatīti tapo, attakilamathānuyogavasena pavattaṁ vīriyaṁ. Tena kāyadaḷhibahulatānimittassa pāpassa jigucchanaṁ virajjanaṁ **tapojigucchā**ti āha **"dukkarakārikasaṅkhātenā"**ti-ādi. **Tapojigucchavādā**ti-ādīsu tapojigucchaṁ vadanti, manasāpi tameva

sārato gahetvā vicaranti, kāyenapi tameva allīnā nānappakāraṁ attakilamathānuyogamanuyuttā viharantīti attho. **Aparisuddhakāyasamācārā**ti aparisuddhena pāṇātipātādinā kāyasamācārena samannāgatā. **Aparisuddhavacīsamācārā**ti aparisuddhena musāvādādinā vacīsamācārena samannāgatā. **Aparisuddhamanosamācārā**ti aparisuddhena abhijjhādinā manosamācārena samannāgatā. Kāmaṁ akusalakāyasamācāravacīsamācārappavattikālepi abhijjhādayo pavattantiyeva, tadā pana te cetanāpakkhikā vā abbohārikā vāti, manosamācāravāre eva abhijjhādivasena yojanā katā. Atha vā dvārantare pavattānaṁ pāṇātipātādīnaṁ vacīsamācārādībhāvābhāvo viya dvārantare pavattānampi abhijjhādīnaṁ kāyasamācārādibhāvo asiddho, manosamācārabhāvo eva pana siddhoti katvā manosamācāravāre eva abhijjhādayo uddhaṭā. Tathā hi vuttaṁ—

> "Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino.
> Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṁ vavattitā"ti[1].

Aparisuddhājīvāti aparisuddhena vejjakammadūtakammavaḍḍhiyogādinā ekavīsati-anesanābhedena ājīvena samannāgatā. Idañca sāsane pabbajitānaṁyeva vasena vuttaṁ, "yepi te samaṇābrāhmaṇā"ti pana vacanato bāhirakavasena gahaṭṭhavasena ca yojanā veditabbā. Gahaṭṭhānampi hi jātidhammakuladhammadesadhammavilomanavasena aññathāpi micchājīvo labbhateva.

Ñāṇadassanāyāti ettha **ñāṇadassanan**ti maggañāṇampi vuccati phalañāṇampi sabbaññutaññāṇampi paccavekkhaṇañāṇampi vipassanāñāṇampi. "Kiṁ nu kho āvuso ñāṇadassanavisuddhatthaṁ bhagavati brahmacariyaṁ vussatī"ti[2] hi ettha maggañāṇaṁ "ñāṇadassanan"ti vuttaṁ. "Ayamañño uttarimanussadhammo alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro"ti[3] ettha phalañāṇaṁ. "Bhagavatopi kho ñāṇaṁ udapādi sattāhakālakato āḷāro kālāmo"ti[4] ettha sabbaññutaññāṇaṁ. "Ñāṇañca pana medassanaṁ udapādi, akuppā me vimutti, ayamantimā jātī"ti[5] ettha paccavekkhaṇañāṇaṁ. "Ñāṇadassanāya cittaṁ abhinīharatī"ti[6] ettha vipassanāñāṇaṁ. Idha pana

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 126 piṭṭhepi.
2. Ma 1. 201 piṭṭhepi.
3. Ma 1. 268 piṭṭhe.
4. Vi 3. 10 piṭṭhe.
5. Saṁ 3. 370; Vi 3. 16; Khu 9. 331 piṭṭhesu.
6. Dī 1. 72 piṭṭhe.

ñāṇadassanāyāti maggañāṇaṁ “ñāṇadassanan”ti vuttaṁ. Tenāha **“maggañāṇasaṅkhātāya dassanāyā”**ti. **Avirādhitaṁ vijjhatī**ti avirādhitaṁ katvā vijjhati. Sesamettha suviññeyyameva.

Sāḷhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Mallikādevīsuttavaṇṇanā

197. Sattame **appesakkhā**ti appānubhāvā. Sā pana appesakkhatā ādhipateyyasampattiyā parivārasampattiyā ca abhāvena pākaṭā hoti. Tattha parivārasampattiyā abhāvaṁ dassento **“appaparivārā”**ti āha. **Issarā**ti ādhipateyyasaṁvattanakammabalena īsanasīlā. Sā panassā issaratā vibhavasampattipaccayā pākaṭā jātāti aḍḍhutāpariyāyabhāvena vadanto **“aḍḍhāti issarā”**ti āha. Mahantaṁ dhanametissā bhūmigatañceva vaḷañjanakañcāti **mahaddhanā.** Idha pana vaḷañjanakeneva dhanena mahaddhanataṁ dassento **“vaḷañjanakadhanena mahaddhanā”**ti āha. Īsatīti īsā, abhibhūti attho. Mahatī īsā mahesā, suppatiṭṭhitamahesatāya pana parehi mahesoti akkhātabbatāya **mahesakkhā.** Yasmā pana so mahesakkhabhāvo ādhipateyyaparivārasampattiyā viññāyati, tasmā **“mahāparivārā”**ti vuttaṁ.

Saṇṭhānapāripūriyā adhikaṁ rūpamassāti **abhirūpā. Saṇṭhānapāripūriyā**ti ca hatthapādādisarīrāvayavānaṁ susaṇṭhitatāyāti attho. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. **Rūpan**ti ca sarīraṁ “rūpavanteva saṅkhyaṁ gacchatī”ti-ādīsu viya. **Dassanayuttā**ti surūpabhāvena passitabbayuttā, dissamānā cakkhūni piyāyatīti[1] aññakiccavikkhepaṁ hitvāpi daṭṭhabbāti vuttaṁ hoti. Dissamānāva somanassavasena cittaṁ pasādetīti **pāsādikā.** Tenāha **“dassanena pāsādikā”**ti. Pokkharatāti vuccati sundarabhāvo, vaṇṇassa pokkharatā **vaṇṇapokkharatā,** tāya vaṇṇasampattiyāti attho. Porāṇā pana **pokkharan**ti sarīraṁ vadanti, **vaṇṇaṁ** vaṇṇameva. Tesaṁ matena vaṇṇañca pokkharañca vaṇṇapokkharāni, tesaṁ bhāvo

---

1. Milāyatīti (Ka)

vaṇṇapokkharatā. Iti **paramāya vaṇṇapokkharātāyā**ti uttamaparisuddhena vaṇṇena ceva sarīrasaṇṭhānasampattiyā cāti attho daṭṭhabbo. Tenevāha **"vaṇṇena ceva sarīrasaṇṭhānena cā"**ti. Tattha **vaṇṇenā**ti vaṇṇadhātuyā. Sarīraṁ nāma sannivesavisiṭṭho karacaraṇagīvāsīsādi-avayavasamudāyo, so ca saṇṭhānamukhena gayhatīti āha **"sarīrasaṇṭhānenā"**ti.

Abhisajjatīti kujjhanavaseneva kuṭilakaṇṭako viya tasmiṁ tasmiṁ samuṭṭhāne makaradanto viya[1] lagati. Yaṁ hi kodhassa uppattiṭṭhānabhūte ārammaṇe upanāhassa paccayabhūtaṁ kujjhanavasena abhisajjanaṁ, taṁ idhādhippetaṁ, na lubbhanavasena. **Kuppatī**ti-ādīsu pubbuppatti **kopo,** tato balavataro **byāpādo** laddhāsevanatāya cittassa byāpajjanato. Sātisayaṁ laddhāsevanatāya tato byāpādatopi balavatarā paccatthikabhāvena thāmappatti **patitthiyanā. Annaṁ pānan**ti-ādīsu adīyato **annaṁ,** khādanīyaṁ bhojanīyañca. Pātabyato **pānaṁ,** yaṁkiñji pānaṁ. Vasitabbato acchādetabbato **vatthaṁ,** nivāsanapāvuraṇaṁ. Yanti tenāti **yānaṁ,** chattupāhanavayhasivikādi yaṁkiñci gamanapaccayaṁ. Chattampi hi vassātapadukkhanivāraṇena maggagamanasādhananti katvā "yānan"ti vuccati. **Mālan**ti yaṁkiñci sumanamālādipupphaṁ. **Gandhan**ti yaṁkiñci candanādivilepanaṁ.

Mallikādevīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Attantapasuttavaṇṇanā

198. Aṭṭhame āhito ahaṁmāno etthāti attā, attabhāvo. Idha pana yo paro na hoti, so attā, taṁ **attānaṁ. Paran**ti attato aññaṁ. **Diṭṭhe**ti paccakkhabhūte. **Dhamme**ti upādānakkhandhadhamme. Tattha hi attā bhavati, attasaññādiṭṭhi bhavatīti attabhāvasamaññā. Tenāha **"diṭṭheva dhammeti imasmiṁyeva attabhāve"**ti. **Chātaṁ vuccati taṇhā**jighacchāhetutāya. **Anto tapanakilesānan**ti attano santāne darathapariḷāhajananena santāpanakilesānaṁ.

---

1. Mamantudanto viya (Ka)

Paresaṁ hananaghātanādinā rodāpanato **luddo.** Tato vighātakabhāvena kāyacittānaṁ vidālanato **dāruṇo.** Thaddhahadayo **kakkhaḷo.** Bandhanāgāre niyutto **bandhanāgāriko.**

Khattiyābhisekenāti khattiyānaṁ kātabba-abhisekena. **Santhāgāran**ti santhāravasena kataṁ agāraṁ yaññāgāraṁ. **Sappitelenā**ti sappimissena telena. Yamakasnehena hi esā tadā kāyaṁ abbhañjati. Vacchabhāvaṁ taritvā ṭhito **vacchataro. Parikkhepakaraṇatthāyā**ti navamālāhi saddhiṁ dabbhehi vediyā parikkhipanatthāya. **Yaññabhūmiyan**ti avasesayaññaṭṭhāne.

Dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānajātikassāti āha **"nihatamānattā"**ti. **Ussannattā**ti bahubhāvato. Bhovārogyādivatthukā madā suppahiyā honti nimittassa avaṭṭhānato, na tathā kulavijjāmadāti khattiyabrāhmaṇakulānaṁ pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānajappanaṁ duppajahanti āha **"yebhuyyena hi -pa- mānaṁ karontī"**ti. **Vijātitāyā**ti nihīnajātitāya. **Patiṭṭhātuṁ na sakkontī**ti suvisuddhaṁ katvā sīlaṁ rakkhituṁ na sakkonti. Sīlavasena hi sāsane patiṭṭhahanti. **Patiṭṭhātun**ti vā saccappaṭivedhena lokuttarāya patiṭṭhāya patiṭṭhātuṁ. Yebhuyyena hi upanissayasampannā sujātāyeva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnaṁ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso visuddhaṁ. **Saddhaṁ paṭilabhatī**ti pothajjanikasaddhāvasena saddahati. Viññujātikānaṁ hi dhammasampattiggahaṇapubbikā saddhāsiddhi[1] dhammappamāṇadhammappasannabhāvato. **Jāyampatikā**ti gharaṇipatikā. Kāmaṁ "jāyampatikā"ti vutte gharasāmikagharasāminivasena dvinnaṁyeva gahaṇaṁ viññāyati, yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo honti, tattha kiṁ vattabbanti ekāyapi saṁvāso sambādhoti dassanatthaṁ **"dve"**ti vuttaṁ. Rāgādinā sakiñcanaṭṭhena, khettavatthu-ādinā sapalibodhaṭṭhena rāgarajādīnaṁ āgamanapathabhāpi uppajjanaṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanameva nānaṁ. **Alagganaṭṭhenā**ti asajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṁ akusalakusalappavattīnaṁ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṁ sambādhabbhokāsataṁ dassetvā

---

1. Satthusiddhi (Ka)

idāni kusalappavattiyāyeva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesaṁ taṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ.

Saṅkhepakathāti visuṁ visuṁ paduddhāraṁ akatvā saṅkhepato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasan**ti ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṁ katvā**ti dukkaṭamattassapi anāpajjanena akhaṇḍitaṁ katvā. **Kilesamalena amalinan**ti taṇhāsaṁkilesādivasena asaṁkiliṭṭhaṁ katvā. **Paridahitvā**ti nivāsetvā ceva pārupitvā ca. Agāravāso agāraṁ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhi-āvahaṁ **agārassa hitaṁ.**

Bhogakkhandhoti bhogarāsi bhogasamudāyo. **Ābandhanaṭṭhenā**ti putto nattāti-ādinā pemavasena saparicchedavasena bandhanaṭṭhena. Amhākameteti ñāyantīti **ñātī,** pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena **parivaṭṭo.** Sāmaññavācīpi sikkhā-saddo ājīvasaddasannidhānato upariṁvuccamānavisesāpekkhāya ca visesaniviṭṭhova hotīti vuttaṁ **"yā bhikkhūnaṁ adhisīlasaṅkhātā sikkhā"**ti. Sikkhitabbaṭṭhena **sikkhā,** saha ājīvanti etthāti **sājīvo. Sikkhanabhāvenā**ti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkhaṁ paripūrento**ti sīlasaṁvaraṁ paripūrento. **Sājīvañca avītikkamanto**ti "nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo"ti[1] vuttaṁ sikkhāpadaṁ bhagavato ca vacanaṁ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca "sikkhanan"ti vuttaṁ, tattha sājīvānaṁ avītikkamo sikkhāpāripūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā sikkhāpārupūrī hotīti.

Anuppadātāti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṁ padānañcāti? "Sahitānan"ti vuttattā sandhānassāti viññāyati. Tenāha **"sandhānānuppadātā"**ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṁ ādhānaṁ ārakkhanaṁ vā daḷhakaraṇaṁ hoti, tena vuttaṁ **"dve jane samagge disvā"**ti-ādi. Āramanti etthāti **ārāmo,** ramitabbaṭṭhānaṁ. Yasmā pana ā-kārena vināpi ayamattho labbhati, tasmā vuttaṁ **"samaggarāmotipi pāḷi, ayamevattho"**ti.

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 187 piṭṭhe.

Etthāti—

"Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho.
Anīghaṁ passa āyantaṁ, chinnasotaṁ abandhanan"ti[1]—

imissā gāthāya. Sīlaṁ hettha nelaṅganti vuttaṁ. Tenevāha "citto gahapati nelaṅganti kho bhante sīlānametaṁ adhivacanan"ti[2]. **Sukumārā**ti appharusatāya mudukā. **Purassa esā**ti ettha **pura**-saddo tannivāsivācako daṭṭhabbo "gāmo āgato"ti-ādīsu viya. Tenevāha **"nagaravāsīnan"**ti. Manaṁ appāyati vaḍḍhetīti **manāpo.** Tena vuttaṁ **"cittavuḍḍhikarā"**ti.

Kālavādīti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanaṁ. Atthasaṁhitāpi hi vācā ayuttakālappayogena atthāvahā na siyāti anatthaviññāpanavācaṁ anulometi, tasmā samphappalāpaṁ pajahantena akālavāditā pariharitabbāti vuttaṁ **"kālavādī"**ti. Kālena vadantenapi ubhayānatthasādhanato abhūtaṁ parivajjetabbanti āha **"bhūtavādī"**ti. Bhūtañca vadantena yaṁ idhalokaparalokahitasampādakaṁ, tadeva vattabbanti dassetuṁ **"atthavādī"**ti vuttaṁ. Atthaṁ vadantenapi lokiyadhammasannissitameva avatvā lokuttaradhammasannissitaṁ katvā vattabbanti dassanatthaṁ **"dhammavādī"**ti vuttaṁ. yathā ca attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṁ dassetuṁ **"vinayavādī"**ti vuttaṁ. Pañcannaṁ hi saṁvaravinayānaṁ pañcannañca pahānavinayānaṁ vasena vuccamāno attho nibbānādhigamanahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti. Evaṁ guṇavisesayuttova attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, na aññathāti dassetuṁ **"nidhānavatiṁ vācaṁ bhāsitā"**ti vuttaṁ. Idāni taṁ desanākosallaṁ vibhāvetuṁ **"kālenā"**ti-ādimāha. Pucchādivasena hi otiṇṇavācāvatthusmiṁ ekaṁsādibyākaraṇavibhāgaṁ sallakkhetvā ṭhapanāhetūdāharaṇasandassanādiṁ taṁ taṁ kālānurūpaṁ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulataragambhīrodāraparamatthavitthārasaṅgāhikāya kathāya ñāṇabalānurūpaṁ pare yāthāvato dhamme patiṭṭhāpento "desanākusalo"ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

---

1. Saṁ 2. 482; Khu 1. 173; Khu 10. 202 piṭṭhesu.
2. Saṁ 2. 482 piṭṭhe.

Evaṁ paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhajitvā abhijjhādippahānaṁ indriyasaṁvarajāgariyānuyogehi vibhāvetuṁ tampi nīharitvā ācārasīlasseva vibhajanavasena pāḷi pavattāti tadatthaṁ vivarituṁ **"bījagāmabhūtagāmasamārambhā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha bījānaṁ gāmo samūho **bījagāmo.** Bhūtānaṁ jātānaṁ nibbattānaṁ rukkhagacchalatādīnaṁ samūho **bhūtagāmo.** Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandābhāvato chinne viruhanato visadisajātibhāvato catuyoni-apariyāpannato ca veditabbā, vuddhi pana pavāḷasilālavaṇanampi vijjatīti na tesaṁ jīvabhāve kāraṇaṁ, visayaggahaṇañca nesaṁ parikappanāmattaṁ supanaṁ viya ciñcādīnaṁ, tathā dohaḷādayo, atha[1] kasmā bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasāruppato tannivāsisattānurakkhaṇato ca. Tenevāha "jīvasaññino hi moghapurisa manussā rukkhasmin"ti-ādi[2].

Mūlameva bījaṁ **mūlabījaṁ,** mūlaṁ bījaṁ etassātipi **mūlabījaṁ.** Sesesupi eseva nayo. **Phaḷubījan**ti pabbabījaṁ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhanasamatthe sāraphale niruḷho bīja-saddo tadatthasaṁsiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṁ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṁ **"bījabījan"**ti "rūparūpaṁ, dukkhadukkhan"ti[3] ca yathā. Kasmā panettha bījagāmabhūtagāmaṁ uddharitvā bījagāmo eva niddiṭṭhoti? Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ, nanu avocumhā "mūlameva bījaṁ mūlabījaṁ, mūlaṁ bījaṁ etassātipi mūlabījan"ti. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo. Duvidhopesa mūlabījañca mūlabījañca mūlabījanti sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā uddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha **"pañcavisso"**ti-ādi. **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnaṁ saṅgaho.

Ekaṁ bhattaṁ ekabhattaṁ, taṁ assa atthīti **ekabhattiko.** So pana rattibhojanenapi[4] siyāti tannivattanatthaṁ āha **"rattūparato"**ti. Evampi aparaṇhabhojīpi siyā ekabhattikoti tannivattanatthaṁ **"virato**

---

1. Tattha (Sāratthа-Ṭī 3. 19; Dī-Ṭī 1. 123 piṭṭhesu.) 2. Vi 2. 51 piṭṭhe.
3. Saṁ 2. 453 piṭṭhe.
4. Rattibhojanopi (Dī-Ṭī 1. 123 piṭṭhe)

vikālabhojanā"ti vuttaṁ. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṁ buddhādīnaṁ ariyānaṁ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Aṭṭhakathāyaṁ pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittattā "atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṁ vikālabhojanaṁ nāmā"ti vuttaṁ.

Dārumāsakoti ye vohāraṁ gacchantīti **iti**-saddena evaṁpakāre dasseti. Aññehi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti **"neva taṁ uggaṇhāti, na uggahāpeti, na upanikkhittaṁ sādiyatī"**ti vuttaṁ. Atha vā tividhaṁ paṭiggahaṇaṁ kāyena, vācāya, manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṁ **uggaṇhanaṁ,** vācāya paṭiggahaṇaṁ **uggahāpaṇaṁ,** manasā paṭiggahaṇaṁ **sādiyanan**ti tividhampi paṭiggahaṇaṁ ekajjhaṁ gahetvā paṭiggahaṇāti vuttanti āha **"neva taṁ uggaṇhātī"**ti-ādi. Esa nayo **āmakadaññapaṭiggahaṇā**ti-ādīsupi. Nīvārādi-upadhaññassa sāli-ādimūladhaññantogadhattā vuttaṁ **"sattavidhassā"**ti. "Anujānāmi bhikkhave pañca vasāni bhesajjāni acchavasaṁ macchavasaṁ susukāvasaṁ sūkaravasaṁ gadrabhavasan"ti[1] vuttattā idaṁ **odissa anuññātaṁ** nāma. Tassa pana "kāle paṭiggahitan"ti[2] vuttattā paṭiggahaṇaṁ vaṭṭati sati paccayeti āha **"aññatra odissa anuññātā"**ti.

Sāruppena vañcanaṁ **rūpakūṭaṁ,** patirūpena vañcanāti attho. Aṅgena attano sarīrāvayavena vañcanaṁ **aṅgakūṭaṁ.** Gaṇhanavasena vañcanaṁ **gahaṇakūṭaṁ.** Paṭicchannaṁ katvā vañcanaṁ **paṭicchannakūṭaṁ. Akkamatī**ti nippīḷeti, pubbabhāge akkamatīti sambandho. **Hadayan**ti nāḷi-ādimānabhājanānaṁ abbhantaraṁ. Telādīnaṁ nāḷi-ādīhi minanakāle ussāpitā sikhāyeva **sikhābhedo,** tassā hāpanaṁ. **Kecī**ti sārasamāsācariyā uttaraviharavāsino ca.

Vadhoti muṭṭhippahārakasātāḷanādīhi hiṁsanaṁ, viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi **vadha**-saddo dissati "attānaṁ vadhitvā vadhitvā rodatī"ti-ādīsu[3]. Yathā hi apaṭiggahabhāvasāmaññe[4] satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanatthaṁ itthikumāridāsidāsādayo vibhāgena vuttā, evaṁ parassaharaṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe

1. Vi 3. 291 piṭṭhe. 2. Vi 3. 292 piṭṭhe.
3. Vi 2. 364, 365 piṭṭhesu.
4. Paṭiggahabhāvasāmaññe (Ka) Dī-Ṭī 1. 124 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanatthaṁ vibhāgena vuttā, na evaṁ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa puna gahaṇe payojanaṁ atthi, tattha sayaṁkāro, idha paraṁkāroti ca na sakkā vattuṁ "kāyavacippayogasamuṭṭhāpikā cetanā chappayogā"ti[1] vacanato, tasmā yathāvutto evamettha attho yutto. Aṭṭhakathāyaṁ pana "vadhoti māraṇan"ti vuttaṁ. Tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātuṁ māraṇasaddassa vihiṁsanepi dissanato.

Cīvarapiṇḍapātānaṁ yathākkamaṁ kāyakucchipariharaṇamattajotanāyaṁ avisesato aṭṭhannaṁ parikkhārānaṁ tappayojanatā sambhavatīti dassento **"te sabbepī"**ti-ādimāha. **Etepī**ti navaparikkhārikādayopi appicchā ca santuṭṭhā ca. Na hi tattakena mahicchatā asantuṭṭhitā hotīti.

Catūsu disāsu sukhaṁ viharati, tato eva sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disā assa santīti **cātuddiso.** Tattha cāyaṁ satte vā saṅkhāre vā bhayena nappaṭihaññatīti **appaṭigho.** Dvādasavidhassa santosassa vasena santussanato **santussamāno. Itarītarenā**ti uccāvacena parissayānaṁ bāhirānaṁ sīhabyagghādīnaṁ, abbhantarānañca kāmacchandādīnaṁ kāyacittūpaddavānaṁ abhibhavanato **parissayānaṁ sahitā.** Bandhanabhāvakarabhayābhāvena **acchambhi. Eko** asahāyo. Tato eva khaggamigasiṅgasadisatāya **khaggavisāṇakappo** careyyāti attho.

Chinnapakkho asañjātapakkhā vā sakuṇo gantu na sakkotīti pakkhi-saddena visesetvā sakuṇo pāḷiyaṁ vuttoti āha **"pakkhayutto sakuṇo"**ti. Yassa sannidhikāraparibhogo kiñci ṭhapetabbaṁ sāpekkhāṭhapanañca natthi, tādiso ayaṁ bhikkhūti dassento **"ayamettha saṅkhepattho"**ti-ādimāha. Ariyanti apenti tato dosā, tehi vā ārakāti **ariyo**ti āha **"ariyenāti niddosenā"**ti. **Ajjhattan**ti attani. **Niddosasukhan**ti nirāmisasukhaṁ kilesavajjarahitattā.

Yathāvutte sīlasaṁvare patiṭṭhitasseva indriyasaṁvaro icchitabbo tadadhiṭṭhānato tassa ca paripālakabhāvatoti vuttaṁ **"so iminā**

---

1. Dī-Ṭī 1. 125 piṭṭhepi.

ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkū"ti. **Sesapadesū**ti "na nimittaggāhī hotī"ti-ādipadesu. Ayaṁ panettha saṅkhepattho—**na nimittaggāhī**ti itthipurisanimittaṁ vā subhanimittādikaṁ vā kilesavatthubhūtaṁ nimittaṁ na gaṇhāti, diṭṭhamatteyeva saṇṭhāti. **Nānubyañjanaggāhī**ti kilesānaṁ anu anu byañjanato pākaṭabhāvakaraṇato anubyañjananti laddhavohāraṁ hatthapādasitahasitakathitavilokitādibhedaṁ ākāraṁ na gaṇhāti. Yaṁ tattha bhūtaṁ, tadeva gaṇhāti. **Yatvādhikaraṇamenan**ti-ādimhi yaṁkāraṇā yassa cakkhundriyāsaṁvarassa hetu etaṁ puggalaṁ satikavāṭena cakkhundriyaṁ asaṁvutaṁ apihitacakkhudvāraṁ hutvā viharantaṁ ete abhijjhādayo dhammā anvassaveyyuṁ anuppabandheyyuṁ. **Tassa saṁvarāya paṭipajjatī**ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya paṭipajjati. Evaṁ paṭipajjantoyeva ca **"rakkhati cakkhundriyaṁ, cakkhundriye saṁvaraṁ āpajjatī"**ti vuccati. **Sotena saddaṁ sutvā**ti-ādīsupi eseva nayo. Evamidaṁ saṅkhepato rūpādīsu kilesānubandhanimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇaṁ indriyasaṁvaraṁ sīlaṁ veditabbaṁ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāsu**[1] vuttanayeneva veditabbo. **Kilesehi anavasittasukhan**ti-ādīsu rūpādīsu nimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇattā indriyasaṁvarassa kilesehi anavasittasukhatā avikiṇṇasukhatā cassa vuttā.

Abhikkamanaṁ **abhikkanto,** purato gamanaṁ. Paṭikkamanaṁ **paṭikkanto,** paccāgamanaṁ. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṁ abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattento paṭikkamati nāma. Ṭhānepi ṭhitakova kāyaṁ purato oṇamanto abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-aṅgābhimukho saṁsaranto abhikkamati nāma, pacchimaṁ aṅgappadesaṁ paccāsaṁsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sātthakasampajaññanti-ādīsu samantato pakārehi, pakaṭṭhaṁ vā savisesaṁ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññaṁ, tathāpavattaṁ ñāṇaṁ. Dhammato vuḍḍhisaṅkhātena saha atthena vattatīti sātthakaṁ, abhikkantādisātthakassa sampajaññaṁ **sātthakasampajaññaṁ.** Sappāyassa attano upakārāvahassa sampajaññaṁ **sappāyasampajaññaṁ.** Abhikkamādīsu

1. Visuddhi-Ṭī 1. 38 piṭṭhe.

bhikkhācāragocare, aññatthāpi pavattesu avijahitakammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajaññaṁ **gocarasampajaññaṁ.** Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṁ **asammohasampajaññaṁ.** Tattha[1] abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā "kinnu me ettha gatena attho atthi natthī"ti atthānatthaṁ pariggahetvā atthapariggahaṇaṁ **sātthakasampajaññaṁ.** Tattha ca **attho**ti cetiyadassanabodhidassanasaṁghadassanatheradassana-asubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṁ vā bodhiṁ vā disvāpi hi buddhārammaṇaṁ, saṁghadassanena saṁghārammaṇaṁ pītiṁ uppādetvā tadeva khayavayato sammasanto arahattaṁ pāpuṇāti. There disvā tesaṁ ovāde patiṭṭhāya asubhaṁ disvā tattha paṭhamajjhānaṁ uppādetvā tadeva khayavayato sammasanto arahattaṁ pāpuṇāti, tasmā etesaṁ dassanaṁ "sātthakan"ti vuttaṁ. Keci pana "āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva taṁ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā"ti vadanti.

Tasmiṁ pana gamane sappāyāsappāyaṁ pariggahetvā sappāyapariggaṇhanaṁ **sappāyasampajaññaṁ.** Seyyathidaṁ. Cetiyadassanaṁ tāva sātthaṁ. Sace pana cetiyassa mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti, attano vibhavānurūpaṁ itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasaṁsaggāpattiṁ vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṁ vā antarāyo hoti. Evaṁ taṁ ṭhānaṁ asappāyaṁ hoti, vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṁ. Bodhidassanepi eseva nayo. Saṁghadassanampi sātthaṁ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṁ kāretvā sabbarattiṁ dhammassavanaṁ karontesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti. Evaṁ taṁ ṭhānaṁ asappāyaṁ, antarāyābhāve sappāyaṁ. Mahāparisāparivārānaṁ therānaṁ dassanepi eseva nayo. Asubhadassanampi sātthaṁ maggaphalādhigamahetubhāvato. Dantakaṭṭhatthāya sāmaṇeraṁ gahetvā gatadaharabhikkhuno vatthupettha kathetabbaṁ. Evaṁ sātthampi panetaṁ purisassa mātugāmāsubhaṁ asappāyaṁ, mātugāmassa ca purisāsubhaṁ. Sabhāgameva sappāyanti evaṁ sappāyapariggaṇhanaṁ sappāyasampajaññaṁ nāma.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 165; Ma-Ṭṭha 1. 258 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

Evaṁ pariggahitasātthakasappāyassa pana aṭṭhatiṁsāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṁ kammaṭṭhānasaṅkhātaṁ gocaraṁ uggahetvā bhikkhācāragocare taṁ gahetvāva gamanaṁ **gocarasampajaññaṁ** nāma.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṁ **asammohasampajaññaṁ.** Taṁ evaṁ veditabbaṁ—idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsu "attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito"ti vā, "ahaṁ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito"ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto "abhikkamāmī"ti citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṁ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṁ janayamānā uppajjati, iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena ayaṁ kāyasammato aṭṭhisaṅghāṭo abhikkamati, tasseva abhikkamato ekekapaduddharaṇe pathavīdhātu, āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharaṇavītiharaṇesu. Vossajjane tejodhātu, vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirumbhanesu. Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṁ na pāpuṇanti, tathā atiharaṇe pavattā vītiharaṇaṁ, vītiharaṇe pavattā vossajjanaṁ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṁ, sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṁ na pāpuṇanti. Tattha tattheva pabbapabbaṁ sandhisandhi odhi-odhi hutvā tatthakapāle pakkhittatilaṁ viya paṭapaṭāyantā[1] bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanaṁ? Paramatthato hi dhātūnaṁyeva gamanaṁ, dhātūnaṁ ṭhānaṁ, dhātūnaṁ nisajjanaṁ, dhātūnaṁ sayanaṁ. Tasmiṁ tasmiṁ hi koṭṭhāse saddhiṁ rūpena—

> Aññaṁ uppajjate cittaṁ, aññaṁ cittaṁ nirujjhati.
> Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatīti[2].

Evaṁ abhikkamādīsu asammuyhanaṁ asammohasampajaññaṁ nāmāti. **Paccayasampattin**ti paccayapāripūriṁ. **Ime cattāro**ti sīlasaṁvaro, santoso, indriyasaṁvaro, satisampajaññanti ime cattāro araññavāsassa

---

1. Taṭataṭāyantā (Ka) 2. Dī-Ṭṭha 1. 173; Ma-Ṭṭha 1. 265; Saṁ-Ṭṭha 3. 255 piṭṭhesupi.

sambhārā. **Vattabbataṁ āpajjatī**ti "asukassa bhikkhuno araññe tiracchānagatānaṁ viya vanacarakānaṁ viya ca nivāsamattameva, na araññavāsānucchavikā kāci sammāpaṭipattī"ti apavādavasena vattabbataṁ, āraññakehi vā tiracchānagatehi vanacarakavisabhāgajanehi vippaṭipattivasena vatthabbataṁ āpajjati. **Bheravasaddaṁ sāventi,** tāvatā apalāyantānaṁ **hatthehi sīsaṁ -pa- karonti.** Kāḷakasadisattā **kāḷakaṁ,** vītikkamasaṅkhātaṁ thullavajjaṁ. Tilakasadisattā **tilakaṁ,** micchāvitakkasaṅkhātaṁ aṇumattavajjaṁ. **Tan**ti pītiṁ. Vibhūtabhāvena upaṭṭhānato **khayato sammasanto.**

Vivittanti janavivittaṁ. Tenāha **"suññan"**ti. Taṁ pana janasaddanigghosābhāvena veditabbaṁ saddakaṇṭakattā jhānassāti āha **"appasaddaṁ appanigghosanti attho"**ti. **Etadevā**ti nissaddataṁyeva. **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, "garuḷasaṇṭhānapāsādo"tipi vadanti. **Pāsādo** caturassapāsādo. **Hammiyaṁ** muṇḍacchadanapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnaṁ paṭibāhanayoggo catuppañcabhūmako patissayaviseso. **Māḷo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto patissayaviseso. Aparo nayo—**vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassacchadanakasenāsanaṁ. Tassa kira ekapasse bhitti uccatarā hoti, itarapasse nīcā. Etena taṁ ekapassacchadanakaṁ hoti. **Pāsādo** nāma āyatacaturassapāsādo. **Hammiyaṁ** muṇḍacchadanaṁ candhikaṅgaṇayuttaṁ. **Guhā** nāma kevalā pabbataguhā. **Leṇaṁ** dvārabaddhaṁ pabbhāraṁ. **Maṇḍapo**ti sākhāmaṇḍapo. Āvasathabhūtaṁ senāsanaṁ viharitabbaṭṭhena **vihārasenāsanaṁ.** Masārakādi mañcapīṭhaṁ tattha attharitabbabhisi upadhānañca mañcapīṭhasambandhato **mañcapīṭhasenāsanaṁ.** Cimilikādi bhūmiyaṁ santharitabbatāya **santhatasenāsanaṁ.** Abhisaṅkhatābhāvato kevalaṁ sayanassa nisajjāya ca okāsabhūtaṁ rukkhamūlādi paṭikkamitabbaṭṭhānaṁ **okāsasenāsanaṁ.** **Senāsanaggahaṇena gahitamevā**ti "vivittaṁ senāsanan"ti iminā senāsanaggahaṇena gahitameva sāmaññajotanābhāvato.

Yadi evaṁ kasmā "araññan"ti vuttanti āha **"imassa panā"**ti-ādi. **Bhikkhunīnaṁ vasena āgatan**ti idaṁ vinaye tathā āgataṁ sandhāya

vuttaṁ, **abhidhammepi**[1] pana "araññanti nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṁ araññan"ti āgatameva. Tattha hi yaṁ na gāmappadesantogadhaṁ, taṁ araññanti nippariyāyavasena tathā vuttaṁ. **Dhūtaṅganiddese**[2] yaṁ vuttaṁ, taṁ yuttaṁ, tasmā tattha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo. **Rukkhamūlan**ti rukkhasamīpaṁ. Vuttaṁ hetaṁ "yāvatā majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūlan"ti. **Sela**-saddo avisesato pabbatapariyāyoti katvā vuttaṁ **"pabbatanti selan"**ti, na silāmayameva. Paṁsumayādiko hi tividhopi pabbato evāti. **Vivaran**ti dvinnaṁ pabbatānaṁ mitho āsannatare ṭhitānaṁ ovarakādisadisaṁ vivaraṁ. **Ekasmiṁyeva vā** pabbate. **Umaṅgasadisan**ti suduṅgāsadisaṁ[3]. **Manussānaṁ anupacaraṭṭhānan**ti pakatisañcāravasena manussehi na sañcaritabbaṭṭhānaṁ. **Ādi**-saddena **"vanapatthan**ti vanasaṇṭānametaṁ senāsanānaṁ adhivacanaṁ. **Vanapatthan**ti bhiṁsanakānametaṁ. **Vanapatthan**ti salomahaṁsānametaṁ. **Vanapatthan**ti pariyantānametaṁ. **Vanapatthan**ti na manussūpacārānametaṁ senāsanānaṁ adhivacanan"ti[4] imaṁ pāḷippadesaṁ saṅgaṇhāti. **Acchannan**ti kenaci chadanena antamaso rukkhasākhāyapi na chāditaṁ. **Nikkhaḍḍhitvā**ti nīharitvā. **Pabbhāraleṇasadise**ti pabbhārasadise, leṇasadise vā.

Piṇḍapātapariyesanaṁ **piṇḍapāto** uttarapadalopenāti āha **"piṇḍapātapariyesanato paṭikkanto"**ti. **Pallaṅkan**ti ettha **pari**-saddo samantatoti etasmiṁ athe, tasmā vāmoruṁ dakkhiṇoruñca samaṁ ṭhapetvā ubho pāde aññamaññaṁ sambandhe katvā nisajjā pallaṅkanti āha **"samantato ūrubaddhāsanan"**ti. Ūrūnaṁ bandhanavasena nisajjā pallaṅkaṁ. **Ābhujitvā**ti ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evaṁ ubho pāde ābhujite samiñjite katvā. Taṁ pana ubhinnaṁ pādānaṁ tathāsambandhatākaraṇanti āha **"bandhitvā"**ti. Heṭṭhimakāyassa anujukaṁ ṭhapanaṁ nisajjāvacaneneva bodhitanti **ujuṁ kāyan**ti ettha **kāya**-saddo uparimakāyavisayoti āha **"uparimasarīraṁ ujukaṁ ṭhapetvā"**ti. Taṁ pana ujukaṁ ṭhapanaṁ sarūpato payojanato ca dassetuṁ **"aṭṭhārasā"**ti-ādi vuttaṁ. **Na paṇamantī**ti oṇamanti. **Na paripatatī**ti na vigacchati vīthiṁ na laṅgheti,

---

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.
2. Visuddhi 1. 19 piṭṭhe.
3. Suruḷhasadisaṁ (Ka) Dī-Ṭī 1. 257; Sī-Ṭī Abhinava 2. 122 piṭṭhesu passitabbaṁ.
4. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

tato eva pubbenāparaṁ visesasampattiyā kammaṭṭhānaṁ vuddhiṁ phātiṁ gacchati. **Parimukhan**ti ettha **pari**-saddo abhi-saddena samānatthoti āha **"kammaṭṭhānābhimukhan"**ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṁyeva purakkhatvāti attho. Samīpattho vā **pari**-saddoti dassento **"mukhasamīpe vā katvā"**ti āha. Ettha ca yathā "vivittaṁ senāsanaṁ bhajatī"ti adinā bhāvanānurūpaṁ senāsanaṁ dassitaṁ, evaṁ **nisīdatī**ti iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito. "Pallaṅkaṁ ābhujitvā"ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo. "Parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā"ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo.

Parīti pariggahaṭṭho "pariṇāyikā"ti-ādīsu[1] viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** "suññatavimokkhamukhan"ti-ādīsu viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānaṭṭho, tasmā **pariggahitaniyyānaṁ satin**ti sabbathā gahitāsammosaṁ pariccattasammosaṁ satiṁ katvā, paramasatinepakkaṁ upaṭṭhapetvāti attho.

Abhijjhāyati vijjhati abhikaṅkhati etāyāti **abhijjhā,** lobho. **Lujjanaṭṭhenā**ti bhijjanaṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhenāti attho. **Vikkhambhanavasenā**ti ettha vikkhambhanaṁ anuppādanaṁ appavattanaṁ paṭipakkhena suppahīnattā. **Pahīnattā**ti ca pahīnasadisataṁ sandhāya vuttaṁ jhānassa anadhigatattā. Tathāpi nayidaṁ cakkhu viññāṇaṁ viya sabhāvato vigatābhijjhaṁ, atha kho bhāvanāvasena. Tenāha **"na cakkhuviññāṇasadisenā"**ti. **Eseva nayo**ti yathā cakkhuviññāṇaṁ sabhāvena vigatābhijjhaṁ abyāpannañca na bhāvanāya vikkhambhitattā, na evamidaṁ. Idaṁ pana cittaṁ bhāvanāya parisodhitattā abyāpannaṁ vigatathinamiddhaṁ anuddhataṁ nibbicikicchañcāti attho. **Purimapakatin**ti parisuddhapaṇḍarasabhāva. "Yā tasmiṁ samaye cittassa akalyatā"ti-ādinā[2] thinassa, "yā tasmiṁ samaye kāyassa akalyatā"ti-ādinā[2] ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttaṁ **"thinaṁ cittagelaññaṁ middhaṁ cetasikagelaññan"**ti. Satipi hi aññamaññaṁ avippayoge cittakāyalahutādīnaṁ viya cittacetasikānaṁ yathākkamaṁ taṁtaṁvisesassa yā tesaṁ akalyatādīnaṁ visesapaccayatā, ayametesaṁ sabhāvoti daṭṭhabbaṁ. **Ālokasaññī**ti ettha atisayattavisiṭṭha-atthi-atthāvabodhakoyamīkāroti dassento āha **"rattimpi -pa- samannāgato"**ti. **Idaṁ ubhayan**ti satisampajaññamāha.

---

1. Abhi 1. 20 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 233; Abhi 2. 263 piṭṭhesu.

Atikkamitvāti vikkhambhanavasena pajahitvā. Kathamidaṁ kathamidanti pavattiyā kathaṁkathā, vicikicchā, sā etassa atthīti kathaṁkathī, na kathaṁkathīti **akathaṁkathī,** nibbicikiccho. **Lakkhaṇādibhedato**ti ettha **ādi**-saddena paccayaparihānappahāyakādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi pabhedato daṭṭhabbāti. **Ucchinditvā pātentī**ti ettha ucchindanaṁ pātanañca tāsaṁ paññānaṁ anuppannānaṁ uppajjituṁ appadānameva. Iti mahaggatānuttarapaññānaṁ ekaccāya ca parittapaññāya anuppattihetubhūtā nīvaraṇadhammā itarāya ca samatthataṁ vihanantiyevāti **"paññāya dubbalīkaraṇā"**ti vuttā. **Appento**ti nigamento.

Attantapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Taṇhāsuttādivaṇṇanā

199-200. Navame tayo bhave ajjhottharitvā ṭhitaṁ "ajjhattikassa upādāya aṭṭhārasa taṇhāvicaritānī"ti-ādinā vuttaṁ taṁ taṁ attano koṭṭhāsabhūtaṁ jālametissā atthīti **jālinī.** Tenāha **"tayo vā bhave"**ti-ādi. **Tattha tatthā**ti tasmiṁ tasmiṁ bhave, ārammaṇe vā. **Apicā**ti-ādinā niddesanayena visattikāpadassa atthaṁ dassento niddesapāḷiyā ekadesaṁ dasseti **"visamūlā"**ti-ādinā. Ayaṁ hettha **niddesapāḷi**[1]—

> "Visattikāti kenaṭṭhena visattikā? Visatāti visattikā. Visaṭāti visattikā. Visālāti visattikā. Visakkatīti visattikā. Visaṁharatīti visattikā. Visaṁvādikāti visattikā. Visamūlāti visattikā. Visaphalāti visattikā. Visaparibhogāti visattikā. Visālā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe kule gaṇe āvāse lābhe yase pasaṁsāya sukhe cīvara piṇḍapāta senāsana gilānapaccayabhesajja parikkhāre kāmadhātuyā rūpadhātuyā arūpadhātuyā kāmabhave rūpabhave arūpabhave saññibhave asaññibhave

---

1. Khu 7. 7; Khu 8. 76, 242 piṭṭhesu.

nevasaññināsaññibhave ekavokārabhave catuvokārabhave pañcavokārabhave atīte anāgate paccuppanne diṭṭhasutamutaviññātabbesu visaṭā vitthatāti visattikā"ti.

Tattha[1] **visatā**ti vitthatā rūpādīsu tebhūmakadhammabyāpanavasena. **Visaṭā**ti purimavacanameva ta-kārassa ṭa-kāraṁ katvā vuttaṁ. **Visālā**ti vipulā. **Visakkatī**ti parisahati. Ratto hi rāgavatthunā parena tāḷiyamānopi sahati, vipphandanaṁ vā "visakkanan"ti vadanti. **Visaṁharatī**ti tathā tathā kāmesu ānisaṁsaṁ dassentī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṁ saṁharati saṁkhipati. Visaṁ vā dukkhaṁ, taṁ harati upanetīti attho. Aniccādiṁ niccādito gaṇhantī **visaṁvādikā** hoti. Dukkhanibbattakassa kammassa hetubhāvato **visamūlā,** visaṁ vā dukkhadukkhādibhūtā vedanā mūlaṁ etissāti **visamūlā.** Dukkhasamudayattā visaṁ phalaṁ etissāti **visaphalā.** Taṇhāya rūpādikassa dukkhassa paribhogo hoti, na amatassāti sā **visaparibhogā** vuttā. Sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṁ dassetuṁ puna **"visaṭā vā panā"**ti-ādi vuttaṁ.

Tantaṁ vuccati[2] vatthavinanatthaṁ tantavāyehi daṇḍake āsañcitvā pasāritasuttavaṭṭi "tanīyatī"ti katvā, taṁ pana suttaṁ santānākulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha **"tantaṁ viya ākulajāto"**ti. Saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"yathā nāmā"**ti-ādi vuttaṁ. **Samānetun**ti pubbenāparaṁ samaṁ katvā ānetuṁ, avisamaṁ ujuṁ kātunti attho. Tantameva vā ākulaṁ tantākulaṁ, tantākulaṁ viya jāto bhūtoti **tantākulakajāto.** Vinanato gulāti ittiliṅgavasena laddhanāmassa tantavāyassa guṇṭhikaṁ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyameva khalibaddhavantasuttanti āha **"gulāguṇṭhikaṁ vuccati pesakārakañjiyasuttan"**ti. **Sakuṇikā**ti paṭapadasakuṇikā[3]. Sā hi rukkhasākhāsu olambanakuṭavā hoti. Taṁ

---

1. Mahāniddesa-Ṭṭha 35; Saṁ-Ṭī 1. 50 piṭṭhesupi passitabbaṁ.
2. Dī-Ṭī 2. 98; Saṁ-Ṭī 2. 103 piṭṭhesupi passitabbaṁ.
3. Kuṭabandhasakuṇikā (Ka), kulāvakasakuṇikā (Dī-Ṭī 2. 90 piṭṭhe), vaṭṭacāṭakasakuṇikā (Saṁ-Ṭī 2. 104 piṭṭhe.)

hi sā kuṭavaṁ tato tato tiṇahīrādike ānetvā tathā vinati, yathā te pesakārakañjiyasuttaṁ viya aggena vā aggaṁ, mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ vivecetuṁ vā na sakkā. Tenāha **"yathā"**ti-ādi. **Tadubhayampi** "gulāguṇṭhikan"ti vuttaṁ kañjiyasuttaṁ kulāvakañca. **Purimanayenevā**ti "evameva sattā"ti-ādinā vuttanayeneva. Kāmaṁ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena patitvā araññaṭṭhāne aññamaññaṁ vinandhitvā ākulabyākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana na tathā dubbiveciyāni yathā rajjubhūtānīti dassetuṁ **"yāthā tānī"**ti-ādi vuttaṁ. Sesamettha heṭṭhā vuttanameva.

Apāyāti avaḍḍhikā, sukhena, sukhahetunā vā virahitāti attho. **Sukkhassa gatibhāvato**ti āpāyikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayato**ti abbhudayato. **Vinipatitattā**ti virūpaṁ nipātattā, yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṁ nipatitakkā. **Itaro**ti saṁsāro. Nanu "apāyan"ti-ādinā vuttopi saṁsāro evāti? Saccametaṁ, nirayādīnaṁ pana adhimattadukkhabhāvadassanatthaṁ apāyādiggahaṇaṁ. Gobalībaddañāyenāyamattho veditabbo.

Khandhānañca paṭipāṭīti pañcannaṁ khandhānaṁ hetuphalabhāvena aparāparappavatti. **Abbocchinnaṁ vattamānā**ti avicchedena vattamānā. **Taṁ sabbampī**ti taṁ "apāyan"ti-ādinā vuttaṁ sabbaṁ apāyadukkhañca vaṭṭadukkhañca. **Mahāsamudde vātakkhittā nāvā viyā**ti idaṁ paribbhamanaṭṭhānassa mahantadassanatthañceva paribbhamanassa anavaṭṭhitatādassanatthañca upamā. **Yante yuttagoṇo viyā**ti idaṁ pana avasībhāvadassanatthañceva duppamokkhabhāvadassanatthañcāti veditabbaṁ.

"Samūhaggāhoti taṇhāmānadiṭṭhīnaṁ sādhāraṇaggāho"ti vadanti, "itthaṁ evaṁ saññathā"ti pana visesaṁ akatvā gahaṇaṁ samūhaggāhoti daṭṭhabbo. **Visesaṁ akatvā**ti ca anupanidhānaṁ samato asamato ca upanimānanti imaṁ vibhāgaṁ akatvāti attho. **Itthan**ti hi anupanidhānaṁ kathitaṁ. **Evaṁ aññathā**ti pana samato asamato ca upanidhānaṁ. **Aññaṁ ākāran**ti parasantānagataṁ ākāraṁ.

Atthīti sadā saṁvijjatīti attho. **Sīdatī**ti nassati. **Saṁsayaparivitakkavasenā**ti "kiṁ nu kho ahaṁ siyaṁ, na siyan"ti evaṁ parivitakkavasena. **Patthanākappanavasenā**ti "api nāma sādhu panāhaṁ siyan"ti evaṁ patthanāya kappanavasena. **Suddhasīsā**ti taṇhāmānadiṭṭhīnaṁ sādhāraṇā sīsā. "Itthaṁ evaṁ aññathā"ti vuttassa visesassa anissitattā **"suddhasīsā"**ti vuttā. Tattha diṭṭhisīsehi diṭṭhiyā gahitāya tadavinābhāvinī taṇhā dassitā, catūhi sīdehi dvādasahi ca sīsamūlakehi mānadiṭṭhīhi ayameva taṇhā dassitāti āha **"evamete -pa- taṇhāvicaritadhammā veditabbā"**ti. Nanu ca mānadiṭṭhiggāhopi idhādhippeto, yato "taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhaggāho"ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ, tasmā kathaṁ taṇhāvicaritānīti idaṁ vacanaṁ? Vuccate—diṭṭhimānesupi taṇhāvicaritānīti vacanaṁ aññamaññaṁ vippayogīnaṁ diṭṭhimānānaṁ taṇhāya avippayogānaṁ taṁmūlakattā tappadhānatāya katanti veditabbaṁ. Dasamaṁ uttānameva.

Taṇhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthapaṇṇāsako niṭṭhito.

5. Pañcamapaṇṇāsaka

(21) 1. Sappurisavagga

1. Sikkhāpadasuttādivaṇṇanā

201-210. Pañcamassa paṭhame **asappuriso**ti lāmakapuriso. Pāṇaṁ atipātetīti **pāṇātipātī.** Adinnaṁ ādiyatīti **adinnādāyī.** Kāmesu micchā caratīti **kāmesumicchācārī.** Musā vadatīti **musāvādī.** Surāmerayamajjapamāde tiṭṭhatīti **surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī. Pāṇātipāte samādapetī**ti yathā pāṇaṁ atipāteti, tathā naṁ tattha gahaṇaṁ gaṇhāpeti. Sesesupi eseva nayo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo yasmā sayaṁkatena ca dussīlyena samannāgato, yañca samādapitena kataṁ, tato upaḍḍhassa dāyādo, tasmā "asappurisena asappurisataro"ti vuccati. **Sappuriso**ti uttamapuriso. **Sappurimasana sappurisataro**ti attanā ca katena susīlyena samannāgatattā yañca samādapito karoti, tato upaḍḍhassa dāyādattā uttamapurisena uttamapurisataro. Ettha ca parena kataṁ dussīlyaṁ susīlyaṁ vā āṇattiyā attanā ca vacippayogena katanti āṇāpanavasena pasutapāpassa puññassa vā dāyādo "tato upaḍḍhassa dāyādo"ti vutto. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Sikkhāpadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sappurisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

211-220. Dutiyo parisāsobhanavaggo uttānatthoyeva.

(23) 3. Duccaritavaggavaṇṇanā

221-231. Tatiyassa paṭhamādīni uttānatthāneva. **Cintākavī**ti-ādīsu vatthu-anusandhi-ubhayameva cirena cintetvā karaṇavasena **cintākavi** veditabbo. Kiñci sutvā sutena assutaṁ anusandhetvā karaṇavasena **sutakavi,** kiñci atthaṁ upadhāretvā tassa saṅkhipanavitthāraṇādivasena

atthakavi, yaṁkiñci parena kataṁ kabbaṁ nāṭakaṁ vā disvā taṁsadisameva aññaṁ attano ṭhānuppattikappaṭibhānena karaṇavasena **paṭibhānakavi** veditabbo.

Duccaritavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(24) 4. Kammavagga

1. Saṁkhittasuttavaṇṇanā

232. Catutthassa paṭhame **kāḷakan**ti malīnaṁ cittassa appabhassarabhāvakaranti attho. Taṁ panettha kammapathappattameva adhippetanti āha **"dasa-akusalakammapathan"**ti. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhaṁ.** Tenāha **"kaṇhavipākan"**ti. Apāyūpapatti manussesu ca dobhaggiyaṁ kaṇhavipāko, yaṁ tassa tamabhāvo vutto. **Nibbattanato**ti nibbattāpanato. **Paṇḍarakan**ti odātaṁ, cittassa pabhassarabhāvakaranti attho. Sukkābhijātihetuto vā **sukkaṁ.** Tenāha **"sukkavipākan"**ti. Saggūpapatti manussasobhaggiyañca sukkavipāko, yaṁ tassa jotibhāvo vutto. Ukkaṭṭhaniddesena pana **"sagge nibbattanato"**ti vuttaṁ, nibbattāpanatoti attho. **Missakakamman**ti kālena kaṇhaṁ kālena sukkanti evaṁ missakavasena katakammaṁ. **Sukhadukkhavipākan**ti vatvā tattha sukhadukkhānaṁ pavatti-ākāraṁ dassetuṁ **"missakakammaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. Kammassa kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti apacayagāmitāya tadubhayaviddhaṁsakassa kammakkhayakarakammassa idha suttapariyāyopi icchitoti āha **"ubhaya -pa- ayamettha attho"**ti. Tattha **ubyayavipākassā**ti yathādhigatassa ubhayavipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha sukkaṁ sukkavipākoti adhippeto, na accantaparisuddho ariyaphalavipāko.

Saṁkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

233. Dutiye **sabyābajjhan**ti vā sadukkhaṁ, attanā uppādetabbena dukkhena sadukkhanti attho, dukkhasaṁvattanikanti vuttaṁ hoti. Kāyasaṅkhārādīsu kāyadvāre gahaṇādivasena copanappattā dvādasa akusalacetanā abyābajjhakāyasaṅkhāro nāma. Vacīdvāre hanusaṁcopanavasena vacībhedappavattikā tāyeva dvādasa vacīsaṅkhāro nāma. Ubhayacopanaṁ appatvā raho cintentassa manodvāre pavattā manosaṅkhāro nāma. Iti tīsupi dvāresu kāyaduccaritādibhedā akusalā cetanāva saṅkhārāti veditabbā. **Abhisaṅkharotīti āyūhati,** taṁ pana āyūhanaṁ paccayasamavāyasiddhito saṅkaḍḍhitvā piṇḍanaṁ viya hoti. **Sadukkhaṁ lokan**ti apāyalokamāha. **Vipākaphassā**ti phassasīsena tattha vipākappavattamāha. **Vemānikapetā**ti idaṁ bāhullato vuttaṁ, itaresampi vinipātikānaṁ kālena sukhaṁ, kālena dukkhaṁ hoti. **Tassa pahānāyā**ti tassa yathāvuttassa kammassa anuppattidhammatāpādanāya. **Yā cetanā**ti yā apacayagāminicetanā. Tenevāha **"vivaṭṭagāminī maggacetanā veditabbā"**ti.

Vitthārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Soṇakāyanasuttādivaṇṇanā

234-240. Tatiye **purimāni bhante divasāni purimatarānī**ti ettha hiyyo divasaṁ purimaṁ nāma, tato paraṁ purimataranti āha **"atītānantaradivasato paṭṭhāyā"**ti-ādi. Iti imesu dvīsu pavattito yathākkamaṁ purimapurimatarabhāvo dassito. Evaṁ santepi yadettha "purimataran"ti vuttaṁ, tato pabhuti yaṁ yaṁ oraṁ, taṁ taṁ purimaṁ. Yaṁ yaṁ paraṁ, taṁ taṁ purimataraṁ orapārabhāvassa viya purimatarabhāvassa ca apekkhāsiddhattā. Sesaṁ vuttanayameva. Catuttādīni uttānatthāneva.

Soṇakāyanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Samaṇasuttādivaṇṇanā

241-2. Dasame **sesapadesupī**ti "idha dutiyo samaṇo"ti-ādīsu sesapadesupi. Yathāhi "vivicceva kāmehī"ti[1] ettha kato niyamo "vivicca akusalehī"ti etthāpi katoyeva hoti sāvadhāraṇa-atthassa icchitabbattā, evamidhāpīti. Tenāha **"dutiyādayopi hī"**ti-ādi. Sāmaññaphalādhigamavasena nippariyāyato samaṇabhāvoti tesaṁ vasenettha cattāro samaṇā desitā. Imasmiṁ hi ṭhāne cattāro phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā samitapāpasamaṇaggahaṇato. Kasmā panettha mahāparinibbāne viya maggaṭṭhā tadatthāya paṭipannāpi na gahitāti? Veneyyajjhāsayato. Tattha hi maggādhigamatthāya vipassanāpi ito bahiddhā natthi, kuto maggaphalānīti dassentena bhagavatā "ñāyassa dhammassa padesavattī, ito bahiddhā samaṇopi natthī"ti[2] vuttaṁ, idha pana niṭṭhānappattameva taṁtaṁsamaṇabhāvaṁ gaṇhantena phalaṭṭhakasamaṇāva gahitā, maggaṭṭhato phalaṭṭho savisesaṁ dakkhiṇeyyoti. Svāyamattho dvīsu suttesu desanābhedeneva paññāyatīti. **Rittā**ti vivittā. **Tucchā**ti nissārā paṭipannakasārābhāvato.

Pavadanti etehīti **pavādā.** Diṭṭhigatikānaṁ nānādiṭṭhidīpakasamayāti āha **"cattāro sassatavādā"**ti-ādi. Tattha**cattāro sassatavādā**ti lābhivasena tayo, takkivasena ekoti evaṁ cattāro sassatavādā. Pubbenivāsañāṇalābhī titthiyo mandapañño anekajātisatasahassamattaṁ anussarati, majjhapañño dasa saṁvaṭṭavivaṭṭakappāni, tikkhapañño cattālīsa saṁvaṭṭavivaṭṭakappāni, na tato paraṁ. So evaṁ anussaranto "sassato attā ca loko cā"ti ativadati, takkī pana takkapariyāhataṁ vīmaṁnucaritaṁ sayaṁpaṭibhānaṁ "sassato attā ca loko cā"ti abhivadati. Tena vuttaṁ "lābhivasena tayo, takkivasena ekoti evaṁ cattāro sassatavādā"ti.

---

1. Dī 1. 69; Ma 1. 214, 231, 239; Saṁ 1. 412; Aṁ 1. 441; Aṁ 2. 21 piṭṭhādīsu.
2. Dī 2. 125 piṭṭhe.

Sattesu saṅkhāresu ca ekaccaṁ sassatanti pavatto vādo ekaccasassatavādo. So pana brahmakāyikakhiḍḍāpadosikamanopadosikattabhāvato cavitvā idhāgatānaṁ takkino ca uppajjanavasena catubbidhoti āha **"cattāro ekaccasassatavādā"**ti.

Cattāro antānantikāti ettha amati gacchati ettha vosānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto. Anto ca ananto ca antānanto sāmaññamiddesena, ekasesena vā "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti-ādīsu[1] viya. Antānantasahacarito vādo antānanto yathā "kuntā carantī"ti. Antānantasannissayo vā yathā "mañcā ghosantī"ti. So etesaṁ atthīti **antānantikā.** "Antavā attā ca loko ca, anantavā attā ca loko ca, antavā ca anantavā ca attā ca loko ca, nevantavā nānantavā"ti evaṁ pavattavādā cattāro. Avaḍḍhitakasiṇassa taṁ kasiṇaṁ attāti ca lokoti ca gaṇhantassa vasena paṭhamo vutto, dutiyo vaḍḍhitakasiṇassa vasena vutto, tatiyo tiriyaṁ vaḍḍhetvā uddhamadho avaḍḍhitakasiṇassa, catuttho takkivasena vutto. Ettha ca yuttaṁ tāva purimānaṁ tiṇṇaṁ vādānaṁ antañca anantañca antānantañca ārabbha pavattavādattā antānantikattaṁ, pacchimassa pana tadubhayanisedhanavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti? Tadubhayappaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Antānantikappaṭisedhavādopi hi antānantavisayo eva taṁ ārabbha pavattattā.

Na maratīti amarā, kā sā? "Evantipi me no"ti-ādinā[2] nayena pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. Vividho khepoti vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā, vācāya vā vikkhepoti amarāvikkhepo, so etassa atthīti **amarāvikkhepiko.** Atha vā amarā nāma macchajāti, sā ummujjanādivasena udake sandhāvamānā gāhaṁ na gacchati, evamevaṁ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṁ na upagacchatīti amarāvikkhepoti vuccati, so etesaṁ atthīti **amarāvikkhepikā.** Svāyaṁ vādo musāvādānuyogachandarāgabhayamohabhāvahetukatāya catudhā pavattoti āha **"cattāro amarāvikkhepikā"**ti.

---

1. Ma 3. 109; Khu 1. 77 piṭṭhesu. 2. Dī 1. 24 piṭṭhe.

Adhicca yaticchakaṁ yaṁ kiñci kāraṇaṁ kassaci buddhipubbaṁ vā vinā samuppannoti attalokasaññitānaṁ khandhānaṁ adhicca pavatti-ākārārammaṇaṁ dassanaṁ tadākārasannissayena pavattito tadākārasahacaritatāya ca "adhiccasamuppannan"ti vuccati yathā "mañcā ghosanti", "kuntā carantī"ti ca. Taṁ etesaṁ atthīti **adhiccasamuppannikā.** Lābhivasena takkivasena ca **"dve adhiccasamuppannikā"**ti vuttaṁ.

Saññīti pavatto vādo saññivādo, so etesaṁ atthīti **saññivādā.** Rūpicatukkaṁ ekantasukhacatutthanti imesaṁ catunnaṁ catukkānaṁ vasena **soḷasa saññivādā.** Imesuyeva purimānaṁ dvinnaṁ catukkānaṁ vasena **aṭṭhasaññivādā, aṭṭha nevasaññināsaññivādā** veditabbā. Kevalaṁ hi tattha "saññī attā"ti gaṇhantānaṁ tā diṭṭhiyo, idha asaññīti ca nevasaññīnāsaññīti ca.

Satta ucchedavādāti manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacarattabhāve catubbidhārūpattabhāve ca ṭhatvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā.

Pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti pañcakāmaguṇa-upabhogavasena catubbidharūpajjhānasukhaparibhogavasena ca diṭṭhadhamme nibbūtipaññāpanavādā. **Diṭṭhadhammo**ti paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṁ adhivacanaṁ. Diṭṭhadhamme nibbānaṁ diṭṭhadhammanibbānaṁ, imasmiṁyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. Taṁ vadantīti **diṭṭhadhamanibbānavādā.**

Ñāyati kamati paṭivijjhatīti ñāyo, so eva nibbānasampāpakahetutāya dhammoti āha **"ñāyassa dhammassā"**ti. **Ito bahiddhā samaṇopi natthī**ti-ādīsu kasmā panete aññattha natthīti? Akkhettakāya. Yathā hi na āragge sāsapo tiṭṭhati, na udakapiṭṭhe aggi balati, na piṭṭhipāsāṇe bījāni viruhanti, evamevaṁ bāhiresu titthāhatanesu na ime samaṇā uppajjanti, imasmiṁyeva sāsane uppajjanti. Kasmā? Sukkhettatāya. Sā pana nesaṁ akkhettatā sukkhettatā ca ariyamaggassa abhāvato bhāvato ca veditabbā. Tenāha bhagavā—

> "Yasmiṁ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tattha na upalabbhati, dutiyopi

tattha samaṇo na upalabbhati, tatiyopi tattha samaṇo na upalabbhati, catutthopi tattha samaṇo na upalabbhati. Yasmiṁ ca kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, samaṇopi tattha upalabbhati, dutiyopi tattha, tatiyopi tattha, catutthopi tattha samaṇo upalabbhati. Imasmiṁ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, idheva subhadda samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo, suññā parappavādā samaṇebhi aññehī"ti[1].

Ariyamaggassa ca abhāvo bhāvo ca suparisuddhassa sīlassa suparisuddhāya samathavipassanābhāvanāya abhāvato bhāvato ca veditabbo. Tadubhayañca durakkhātasvākkhātabhāvahetukaṁ. So ca asammāsambuddhappaveditattā. Yasmā titthāyatanaṁ akkhettaṁ, sāsanaṁ khettaṁ, tasmā yathā surattahatthapādo bhāsurakesarabhāro sīho migarājā na susāne vā saṅkārakūṭe vā paṭivasati, tiyojanasahassavitthataṁ pana Himavantaṁ ajjhogāhetvā maṇiguhāyameva vasati, yathā ca chaddanto nāgarājā na gocariyahatthi kulādīsu navase kulesu uppajjati, yathā ca valāhako assarājā na gadrabhakule vā ghoṭakakule vā uppajjati, sindhutīre pana sindhavakuleyeva uppajjati, yathā ca sabbakāmadadaṁ manoharaṁ maṇiratanaṁ na saṅkārakūṭe vā paṁsupabbatādīsu vā uppajjati, vipulapabbatabbhantareyeva uppajjati, yathā ca timirapiṅgalo maccharājā na khuddakapokkharaṇīsu uppajjati, caturāsītiyojanasahassagambhīre mahāsamuddeyeva uppajjati, yathā ca diyaḍḍhayojanasatiko suvaṇṇarājā na gāmadvāre eraṇḍavanādīsu paṭivasati, mahāsamuddaṁ pana ajjhogāhetvā simbalidahavaneyeva paṭivasati, yathā ca dhataraṭṭho suvaṇṇahaṁso na gāmadvāre āvāṭakādīsu paṭivasati, navutisatasahassaparivāro pana hutvā cittakūṭeyeva paṭivasati, yathā ca catuddīpissaro cakkavattirājā na nīcakule uppajjati, asambhinnajātiyakhattiyakuleyeva pana uppajjati, evamevaṁ imesu samaṇesu ekasamaṇopi na aññattha titthāyatane uppajjati, ariyamaggaparikkhate pana buddhasāsane

1. Dī 2. 124 piṭṭhe.

yeva uppajjati. Tenāha bhagavā "idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehī"ti[1]. Ekādasame natthi vattabbaṁ.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(25) 5. Āpattibhayavagga

1. Saṁghabhedakasuttavaṇṇanā

243. Pañcamassa paṭhame **vivādādhikaraṇādīsū**ti vivādādhikaraṇaṁ anuvādādhikaraṇaṁ āpattādhikaraṇaṁ kiccādhikaraṇanti imesu catūsu. Tattha dhammoti vā adhammoti vā aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānaṁ bhikkhūnaṁ yo vivādo, idaṁ **vivādādhikaraṇaṁ** nāma. Sīlavipattiyā vā ācaradiṭṭhi-ājīvavipattiyā vā anuvadantānaṁ yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṁ **anuvādādhikaraṇaṁ** nāma. Mātikāya āgatā pañca, vibhaṅge dveti sattapi āpattikkhandhā, idaṁ **āpattādhikaraṇaṁ** nāma. Saṁghassa apalokanādīnaṁ catunnaṁ kammānaṁ karaṇaṁ idaṁ **kiccādhikaraṇaṁ** nāma. Sesamettha uttānameva.

Saṁghabhedakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Āvattibhayasuttādivaṇṇanā

244-5. Dutiye bhassati niratthakabhāvena khipīyatīti bhasmaṁ, chārikā. Tassa puṭaṁ bhaṇḍikā **bhasmapuṭaṁ.** Tenāha **"bhasmapuṭanti chārikābhaṇḍikan"**ti. Tatiyaṁ uttānatthameva.

Āpattibhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 1. 92; Aṁ 1. 560 piṭṭhesu.

4. Seyyāsuttādivaṇṇanā

246-9. Catutthe **petā**ti peccabhāvaṁ gatā. Te pana yasmā idha katakālakiriyā kālena katajīvitucchedā honti, tasmā vuttaṁ **"kālakatā vuccantī"**ti, matāti attho. Atha vā peccabhavaṁ gatā, petūpapattivasena nibbattiṁ upagatāti attho. Tenāha **"atha vā petavisaye nibbattā petā nāmā"**ti. **Ekena passena sayituṁ na sakkonti** dukkhuppattito.

Tejussadattāti iminā sīhassa abhīrukabhāvaṁ dasseti. Bhīrukā sesamigā attano āsayaṁ pavisitvā santāsapubbakaṁ yathā tathā sayanti, sīho pana abhīruko sabhāvato satokārī bhikkhu viya satiṁ upaṭṭhapetvāva sayati. Tenāha **"dve purimapāde"**ti-ādi. Dakkhiṇe purimapāde vāmassa purimapādassa ṭhapanavasena **dve purimapāde ekasmiṁ ṭhāne ṭhapetvā. Pacchimapāde** vuttanayeneva idhāpi ekasmiṁ ṭhāne ṭhapanaṁ veditabbaṁ, **ṭhitokāsasallakkhaṇaṁ** abhīrukavaseneva. **Sīsaṁ pana ukkhipitvā**ti-ādinā vuttasīhakiriyā anutrastappabujjhanā viya abhīrubhāvasiddhadhammatāvasenevāti veditabbā. **Sīhavijambhanaṁ** ativelaṁ ekākāre ṭhapitānaṁ sarīrāvayavānaṁ gamanādikiriyāsu yogyabhāvāpādanatthaṁ. **Tikkhattuṁ sīhanādanadanaṁ** appesakkhamigarājehi parittāsapariharaṇatthaṁ.

Ayaṁ vuccati bhikkhave tathā gataseyyāti iminā catutthajjhānaseyyā Tathāgataseyyā nāmāti dasseti. Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti seyyā, catutthajjhānameva seyyā **catutthajjhānaseyyā.** Kiṁ pana taṁ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṁ. Tattha hi ṭhatvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā bhagavā anukkamena aggamaggaṁ adhigantvā tathāgato jātoti. Tayidaṁ padaṭṭhānaṁ nāma na seyyā, tathāpi yasmā "catutthajjhānasamanantarā bhagavā parinibbāyī"ti **mahāparinibbāne**[1] āgataṁ, tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva tathāgataseyyāti keci. Evaṁ sati parinibbānakālikāva Tathāgataseyyā āpajjati, na ca bhagavā lokiyacatutthajjhānasamāpajjanabahulo vihāsi. Aggaphalavasena

---

1. Dī 2. 128 piṭṭhe.

pavattaṁ panettha catutthajjhānaṁ veditabbaṁ. Tattha yathā sattānaṁ niddūpagamalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā pana nesaṁ paṭhamajātisamanvayā yebhuyyavuttikā, evaṁ bhagavato ariyajātisamanvayaṁ yebhuyyavuttikaṁ aggaphalabhūtaṁ catutthajjhānaṁ tathāgataseyyāti veditabbaṁ. Pañcamādīni uttānatthāni.

Seyyāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Paṭhamavohārasuttavaṇṇanā

250-253. Aṭṭhame **anariyānan**ti asādhūnaṁ nihīnānaṁ. **Vohārā**ti saṁvohārā abhilāpā vā, "diṭṭhaṁ mayā"ti evaṁvāditā. Ettha ca taṁtaṁsamuṭṭhāpakacetanāvasena attho veditabbo. Navamādīsu natthi pattabbaṁ.

Paṭhamavohārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpattibhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

(26) 6. Abhiññāvagga

1. Abhiññāsuttādivaṇṇanā

254-256. Chaṭṭhassa paṭhame paccanīkasamanato **samatho,** samādhīti āha **"cittekaggatā"**ti. Aniccādinā vividhenākārena dassanato **vipassanā,** saṅkhārapariggāhakañāṇaṁ. Tenāha **"saṅkhārapariggahavipassanāñāṇan"**ti.

Dutiye anariyehi pariyesitabbattā anariyānaṁ pariyesanāti **anariyapariyesanā.** Sayaṁ lāmakatāya anariyānaṁ pariyesanāti vā **anariyapariyesanā. Jarāsabhāvan**ti jīraṇapakatikaṁ. Tatiyaṁ uttānameva.

Abhiññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mālukyaputtasuttādivaṇṇanā

257-263. Catutthe **apasādetī**ti niggaṇhāti. **Ussādetī**ti paggaṇhāti. Apasādanākāraṁ ussādanākārañca vibhāvetuṁ **"kathan"**ti-ādi āraddhaṁ. Pañcamādīni uttānāneva. Sesaṁ suviññeyyameva.

Mālukyaputtasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Abhiññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Catukkanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Dutiyo bhāgo niṭṭhito.

Aṅguttaraṭīkāya dutiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā